

НАРОДНА УКРАЇНСЬКА АКАДЕМІЯ

**БІЗНЕС – ЕКОНОМІКА
ЧАСТИНА 1
МІКРОЕКОНОМІКА
МАКРОЕКОНОМІКА ТА
МАКРОЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ
ПУБЛІЧНІ ФІНАНСИ**

**НАВЧАЛЬНИЙ НАОЧНИЙ ПОСІБНИК
для студентів,
що навчаються за спеціальністю
051 – Економіка**

УДК 330.1

*Затверджено на засіданні кафедри економіки та права
Народній українській академії
протокол №11 от 05.06.2023 р*

Автори: Статівка Наталія Валеріївна
доктор наук з державного управління, проф.
Величко Катерина Юріївна
канд. екон. наук, доц.,
Тимохова Галина Борисівна
канд. екон. наук, доц.,

Відповідальний редактор
канд. екон. наук, доц., *Г.Б.Тимохова*

Р е ц е н з е н т
канд. екон. наук, доц., *Рубан Л.О.*

Статівка, Н.В., Величко, К.Ю. Тимохова, Г.Б. (2023) Бізнес економіка. Частина 1. Навчальний наочний посібник. Харків : Вид-во НУА, 2023. 487с.

У навчальному наочному посібнику на системній основі висвітлено основні положення послідовності макро- та мікроекономіки, та публічних фінансів. Розглядають економічні відносини між суб'єктами господарювання (домогосподарствами, підприємствами, державою, зовнішньоекономічним сектором), що складаються на мікро- та макрорівні.

ЗМІСТ

Частина I. Мікроекономіка

4

Частина II. Макроекономіка та макроекономічний аналіз 253

Частина III. Публічні фінанси

359

Частина І.

Мікроекономіка

«Хто контролює сьогодні, той контролює минуле, а хто контролює минуле, той контролює майбутнє.

Джордж Оруел, американський письменник

Змістовий модуль 1. Теорія взаємодії виробника і споживача

Тема 1. Предмет та методи мікроекономіки

- 1.1. Предмет мікроекономіки. Основні економічні поняття.
- 1.2. Крива виробничих можливостей (КВМ).
- 1.3. Суб'єкти мікроекономіки.
- 1.4. Проблема координації в економічних системах.
- 1.5. Методи мікроекономічного аналізу.

Мета: з'ясування особливостей предмету мікроекономіки та специфіки методів його пізнання

ТРИ ОСНОВНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІКИ

ЩО?

Які економічні блага і в якій кількості виробляти?

ЯК?

За допомогою яких обмежених ресурсів і технологічних засобів виробляти корисні блага?

**ДЛЯ
КОГО?**

Хто отримає те, що вироблено ?

1. Предмет мікроекономіки. Основні економічні поняття.

Мікроекономіка (МіЕ) – галузь економічної науки, що вивчає взаємодію суб'єктів економічної системи (фірм, домогосподарств) та досліджує механізм функціонування конкретних ринків.

Предмет МіЕ – дослідження проблеми ефективного використання обмежених ресурсів чи управління ними з метою досягнення максимального задоволення потреб людей (аналіз конкретних рішень).

ПОТРЕБИ

- 1) внутрішні спонукальні мотиви до активної діяльності;
- 2) (всі людські фізичні та духовні) відчуття нестачі чого-небудь необхідного для підтримки життєдіяльності і розвитку особистості, фірми, суспільства в цілому.

Класифікація потреб

8

1. За характером виникнення:

- первинні (пов'язані з існуванням людини: їжа, одяг, безпека тощо);
- вторинні (виникнення та зміна яких зумовлені розвитком цивілізації).

2. За засобами задоволення:

- матеріальні (потреби в матеріальних благах);
- нематеріальні (духовні потреби).

3. За нагальністю задоволення:

- першочергові (предмети першої необхідності);
- другорядні (предмети розкоші).

4. За можливостями задоволення:

- насичені (мають чітку мету і можливість повного задоволення);
- ненасичені (не можуть бути задоволені повністю).

5. За участю у відтворювальному процесі:

- виробничі (потреби у засобах виробництва);
- невиробничі (потреби у споживчих благах).

6. За суб'єктами вияву:

- особисті (виникають і розвиваються у процесі життєдіяльності індивіда);
- колективні, групові (потреби груп людей);
- суспільні (потреби функціонування та розвитку суспільства в цілому).

7. За кількісною визначеністю та мірою реалізації:

- абсолютні (перспективні потреби, є орієнтиром економічного розвитку);
- дійсні (формуються залежно від досягнутого рівня виробництва і є суспільною нормою для певного періоду);
- платоспроможні (визначаються платоспроможним попитом);
- фактичні (задовольняються наявними товарами та послугами).

БЛАГА

– засоби (дари природи, вироби або послуги), які задовольняють потреби людей, тобто приносять їм користь.

- 1) *Вільні (неекономічні)* – блага, при використанні яких перед людьми не постає проблема їх економії, виробництва, ефективного розподілу.
- 2) *До економічних благ* відносять рідкісні, обмежені ресурси (блага). Вони включають матеріальні блага та послуги.

1. За часом споживання:

- короткострокові;
- довгострокові.

2. За споживчими характеристиками:

- матеріальні;
- нематеріальні.

3. За характером споживання:

- індивідуальні;
- суспільні – категорія благ (товарів та послуг), які не можуть бути запропонованими споживачу на ринку, бо він не зможе оплатити його як індивідуальне. Надаються через державні інститути.

4. За рівнем доступності:

- предмети розкоші;
- товари масового споживання.

Фактори виробництва – ресурси, поєднані у процесі виробництва на основі певної технології (земля, капітал, труд, підприємницькі здібності, інформація).

Антиблаго – благо, споживання якого не приносить користі або шкодить.

Обмеженість ресурсів – неможливість задоволення всіх економічних потреб всіх людей (створення благ у повному достатку).

Обмеженість ресурсів обумовлена:

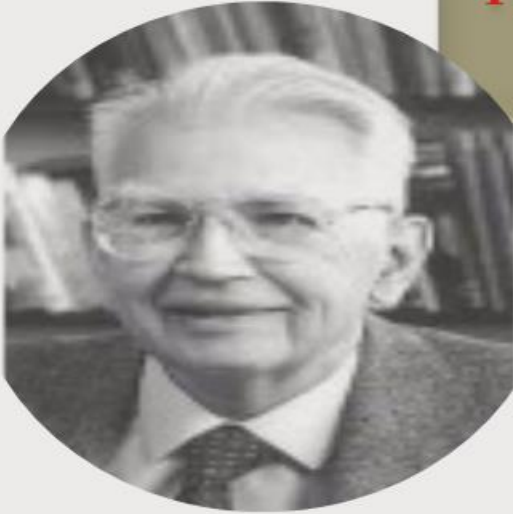
- рідкісністю благ – обсягами і мірою заміщення запасів різних благ відносно один одного;
- недостатністю благ, тобто їх обмеженістю відносно обсягу потреб в них;
- неповнотою благ – відсутністю умов для споживання благ.

Проблема економічного вибору – вибір найкращого із варіантів використання обмежених ресурсів, за якого досягається максимум задоволення потреб при даних витратах або дане задоволення потреб при мінімальних витратах.

Право власності – санкціоновані суспільством поведінкові відносини, які складаються між людьми з приводу використання ними економічних благ.

Відносини власності – це система виключень із доступу до матеріальних і нематеріальних ресурсів. Виключення означає, що всі окрім власника, виключені із доступу до ресурсу. Відсутність виключень означає вільний доступ всіх (вільні блага).

Трансакційні витрати – витрати у сфері обміну, пов'язані з передачею прав власності.

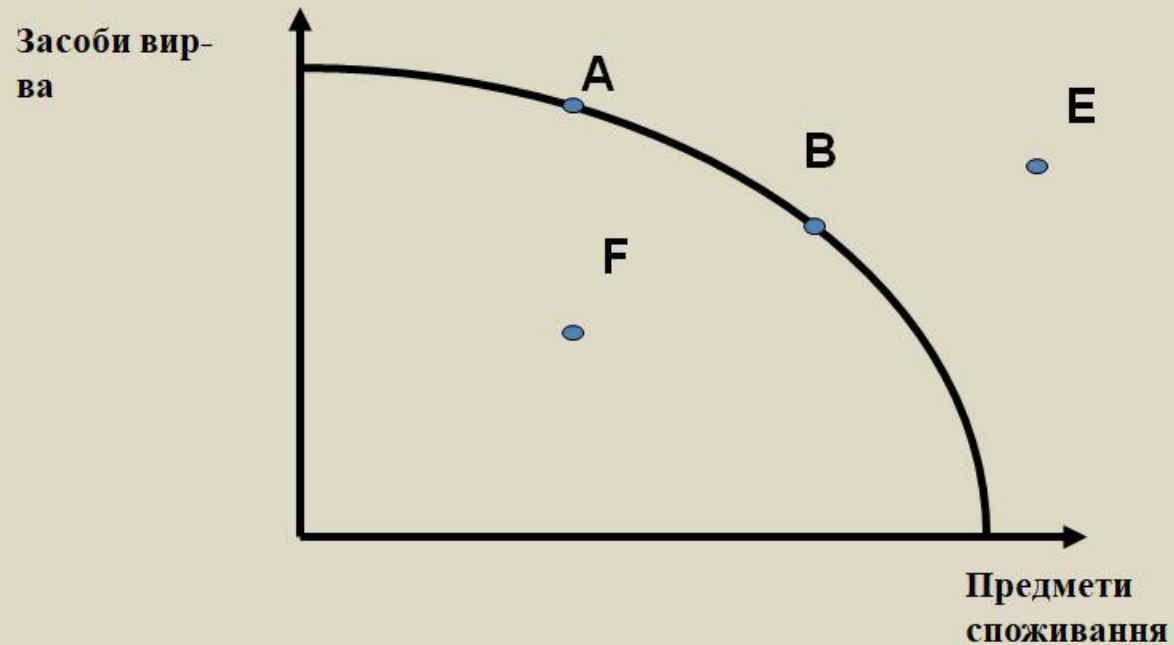
29 грудня 1910 р. –
2 вересня 2013 р.

Категорія трансакційних витрат була введена в економічну науку в 30-ті роки ХХ ст. *Рональдом Коузом* – американським економістом, професором Чикагського університету, лауреатом Нобелівської премії 1991р., представником неоінституціонального напрямку.

2. Крива виробничих можливостей.

Проблему економічного вибору відображає крива виробничих можливостей (КВМ)

КВМ – відображає альтернативну комбінацію максимальних об'ємів отримуваних благ за наявної кількості ресурсів.

Умови:

- наявні фактори вир-ва не змінюються;
- технологія не змінюється.

Примітки:

- т. А, В – ефективні точки;
- т. F – економіка працює неефективно;
- т. E – недосяжна

КВМ характеризує:
обмеженість ресурсів;
економічний вибір;
альтернативні витрати;
ефективність економіки.

Альтернативні витрати – це кількість одного блага, яким необхідно пожертвувати для збільшення виробництва іншого блага (їх ще називають витратами невикористаних можливостей).

Ефективність у загальному розумінні – можливість використати найкращим чином те, що має суспільство у своєму розпорядженні для досягнення найкращого результату. Для окремого виробника – зв'язок між обсягом вироблених економічних благ і кількістю ресурсів, що застосовуються в процесі виробництва.

Паретто-ефективність – такий рівень організації економіки, за якого суспільство отримує максимум корисності із наявних ресурсів і технологій і при цьому не здатне збільшити яку-небудь частку в отриманому результаті, не скоротивши іншу.

Економічний агент – індивід (суб'єкт), що займається економічною діяльністю на основі самостійно прийнятих рішень.

Суб'єкти МіЕ:

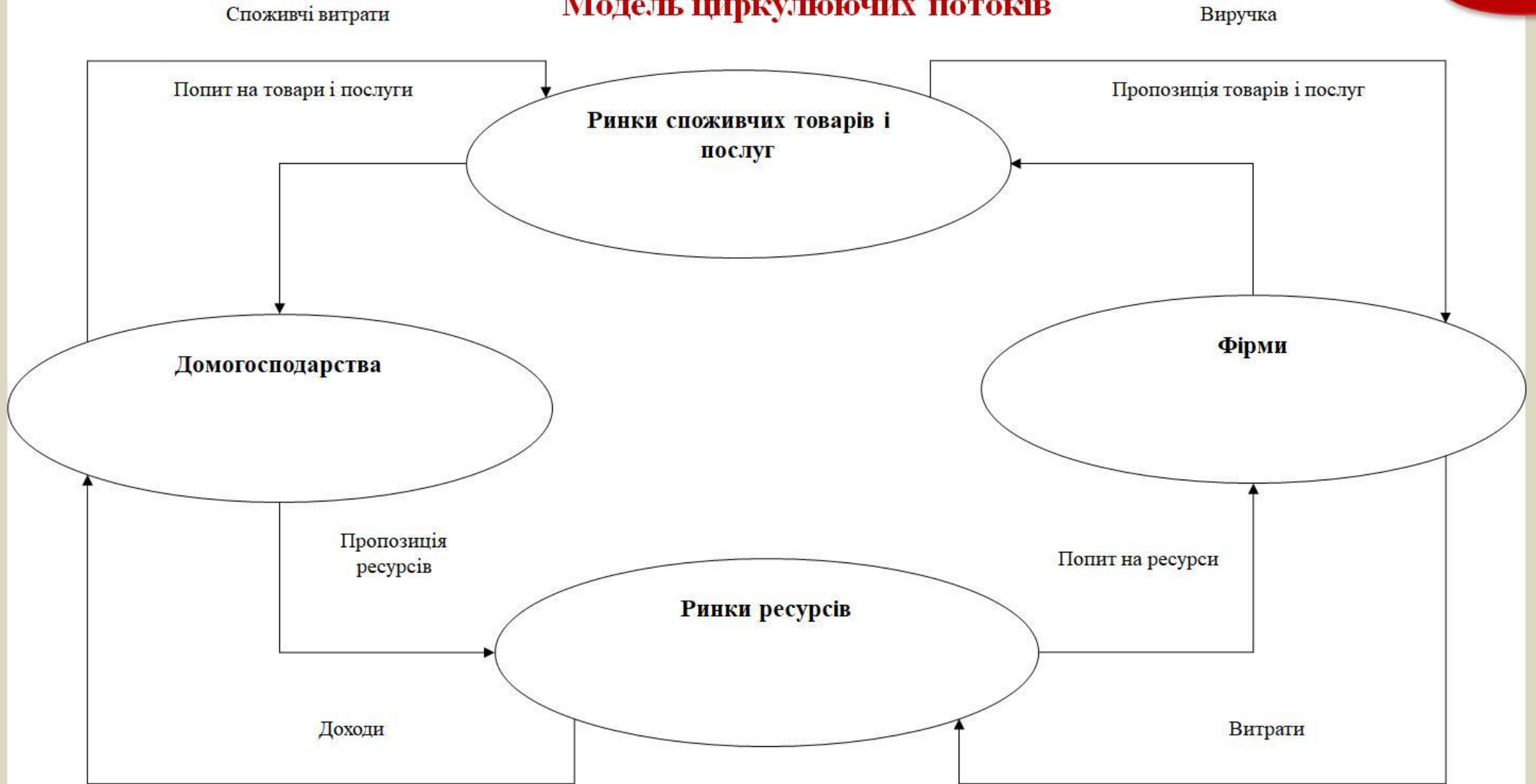
1. **Домашні господарства** – окремі особи чи групи осіб, що отримують доходи й витрачають їх на споживання товарів і послуг. Цільова функція – максимізація корисності від споживання того чи іншого блага.
2. **Фірни** – підприємства, що знаходяться в одноосібній власності, товариства, що виробляють товари та послуги для продажу іншим фірмам чи кінцевим споживачам. Цільова функція – максимізація прибутку від продажу товарів чи послуг на ринку.
3. **Профспілки** – групи людей, що працюють на умовах найму; організовані для того, щоб укладати з роботодавцями колективні договори з ціллю максимізації задоволення групових інтересів.
4. **Держава** – система політичних установ, що виконують важливі економічні функції. Ціль – максимізація суспільного добробуту.

Координація економічної діяльності включає в себе необхідність:

- узгодження між собою рішень виробників;
- узгодження між собою рішень споживачів;
- узгодження рішень щодо виробництва й споживання в цілому.

Економічний кругообіг – круговий рух реальних економічних благ, що супроводжується зустрічним потоком доходів і витрат.

Модель циркулюючих потоків

В залежності від координації економічної діяльності виділяють певні економічні системи

Економічна система – це сукупність взаємопов'язаних економічних елементів, що утворюють певну цілісність, економічну структуру суспільства, єдність відносин з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ.

• Основні типи економічних систем

- Традиційна (патріархальна) економічна система – властива слаборозвинутим країнам. Характеризується багатокладністю економіки, збереженням натурально-общинних форм господарювання, відсталою технікою, широким застосуванням ручної праці, нерозвиненою інфраструктурою, найпростішими формами організації праці і виробництва, бідністю населення.
- Ринкова економічна система – характеризується пануванням приватної власності на інвестиційні ресурси, передбачає функціонування великої кількості діючих виробників і покупців товарів, свободою підприємницької діяльності, особисту свободу всіх економічних суб'єктів, однаковий доступ їх до ресурсів, науково-технічних досягнень, інформації. Втручання держави в економічні процеси виважене. Усі економічні рішення приймаються ринковими суб'єктами самостійно.

Основні типи економічних систем

- **Командна економічна система** – базується на пануванні державної власності, одержавленні та монополізації народного господарства, централізованому директивному плануванні виробництва і розподілі ресурсів, не визнає реальних товарно-грошових відносин, конкуренції і вільного ціноутворення. Притаманні висока затратність виробництва, несприйнятливість до НТП, зрівняльний розподіл результатів виробництва, відсутність матеріальних стимулів до ефективної праці, хронічний дефіцит.
- **Змішана економічна система** – характеризується високим рівнем розвитку продуктивних сил і наявністю розвинутої інфраструктури суспільства; різноманітністю форм власності й рівноправним функціонуванням різних господарюючих суб'єктів, поєднанням ринкового механізму з державними методами регулювання економіки; орієнтацією на посилення соціальної спрямованості розвитку економіки. Збільшуються затрати на освіту, медичне обслуговування.

Методи мікроекономічного аналізу.

Формально-логічні методи:

- аналіз;
- синтез;
- індукція;
- дедукція;
- порівняння;
- аналогія;
- проблема.

Діалектичні методи:

- метод наукової абстракції
- сходження від абстрактного до конкретного
- єдність історичного і логічного.

Системні методи:

- економіко-математичне моделювання;
- економічні експерименти;

Специфічні методи мікроекономічного аналізу.

- **економічний атомізм** – концентрація уваги на поведінці найпростіших вихідних економічних одиницях, що здійснюють економічну діяльність на основі самостійно прийнятих рішень;
- **економічний раціоналізм** – припущення про визначення економічними суб'єктами вигод від своїх дій і затрат для їх досягнення;
- **граничний аналіз** – спосіб аналізу економічних показників, що передбачає дослідження їх динаміки – приросту, скорочення, зміни. Досліджується саме додаткова змінна частина економічної величини, з'ясовуються характеристики і таким чином визначаються тенденції зміни всієї сукупності в цілому;
- **функціональний аналіз** – встановлення і дослідження залежностей одних економічних величин від інших. Функція встановлює певну форму такого взаємозв'язку;
- **графічний аналіз** – моделювання економічних станів і дій за допомогою графіків.

- **Економічний аналіз буває:**
- **позитивним (що є?)**— описує причинно-наслідкові зв'язки і фактичний стан справ;
- **нормативним** – виробляє цільові установки і відповідає на питання: **як має бути?**

Нормативна економіка фокусується на значенні економічної справедливості або на тому, якою повинна бути або повинна бути економіка.

Хоча позитивна економіка базується на фактах і не може бути схвалена чи несхвалена, нормативна економіка базується на ціннісних судженнях.

Більшість державних політик базується на поєднанні як позитивної, так і нормативної економіки.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Які головні проблеми мікроекономіки?
2. Як можна охарактеризувати основні етапи розвитку мікроекономіки?
3. Яких об'єктів та суб'єктів мікроекономіки ви можете назвати?
4. У чому полягають функції мікроекономіки?
5. Які властивості притаманні ресурсам?
6. У чому виявляється схожість і розбіжність позитивного і нормативного аналізу?
7. Які економічні моделі ви знаєте та що можете сказати про економічні змінні?
8. Чому мікроекономіку називають «анатомією ринкового господарства»?
9. Чим відрізняється позитивна мікроекономіка від нормативної?
10. Які основні методи вивчення мікроекономіки?

Тема 2. Попит, пропозиція, їх взаємодія

Питання теми лекції:

- 2.1. Ринок і умови його формування.
- 2.2. Попит і пропозиція як основні важелі ринкового механізму.
 2. 2.1. Закон попиту. Цінові і нецінові детермінанти попиту.
 2. 2.2. Закон пропозиції. Цінові і нецінові детермінанти пропозиції.
2. 3. Ринкова рівновага: механізм встановлення, умови формування та шляхи досягнення

Мета теми: визначити зміст головних складових ринку та показати механізми його функціонування

- ◎ Всі суб'єкти економіки на мікрорівні взаємодіють через ринок.
- ◎ *Ринок* – це механізм, завдяки якому відбувається реалізація господарських рішень основних мікро-економічних суб'єктів та їх оптимізація.
- ◎ *Ринок характеризують* такі основні змінні: попит, пропозиція, ціна.
- ◎ *Споживачі* на ринку виступають як покупці, їх поведінку описує категорія “попит”.
- ◎ *Фірми* виступають як продавці товарів і послуг, їх поведінку описує категорія “пропозиція”.

ПОПИТ Є ФОРМОЮ ВИРАЖЕННЯ ПОТРЕБ, ПРЕДСТАВЛЕНИХ НА РИНКУ І ЗАБЕЗПЕЧЕНИХ ГРОШОВИ ЗАСОБАМИ

Попит в економічній теорії визначається як **платоспроможна потреба**, тобто та потреба, задоволення якої суб'єкт здатний оплатити.

Розрізняють:

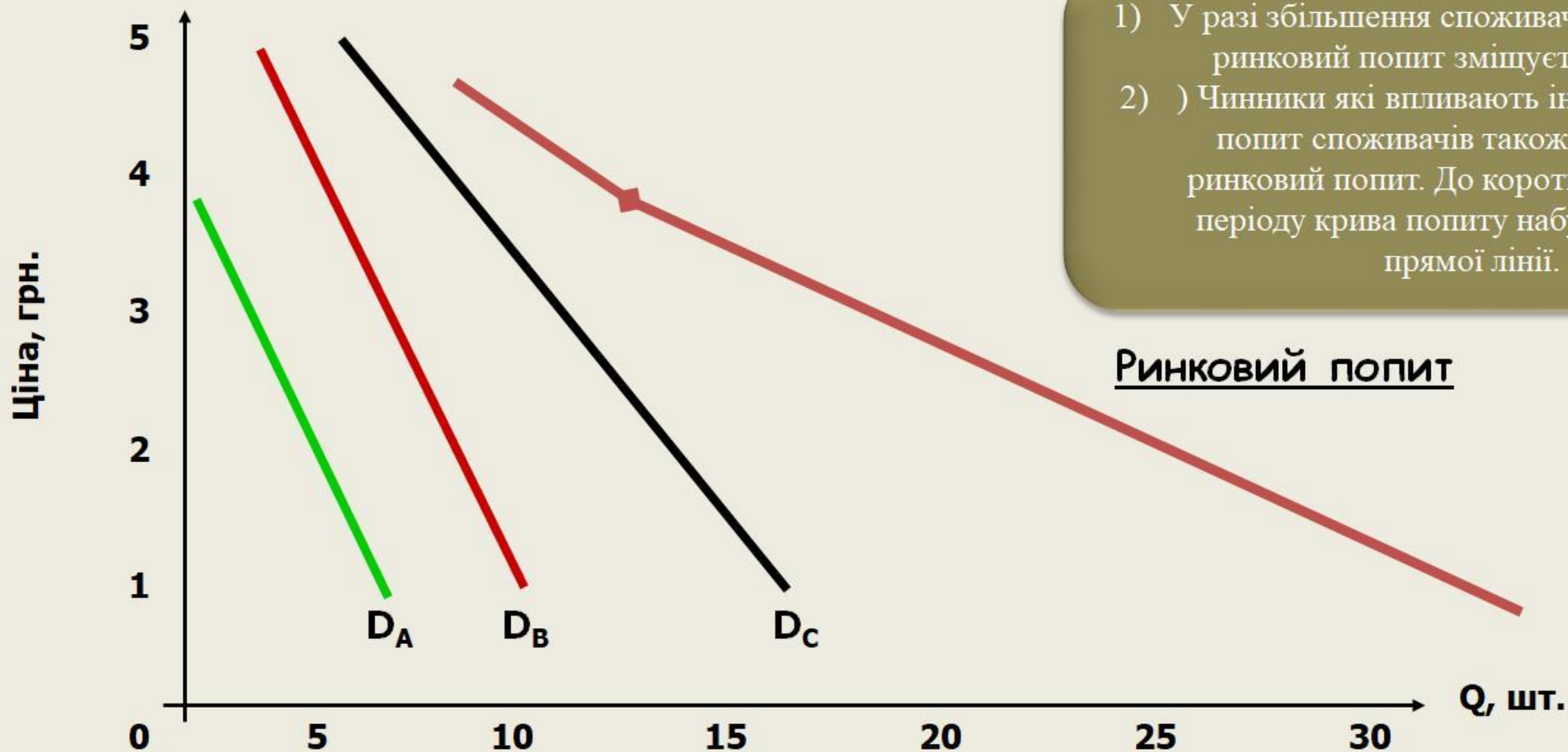
індивідуальній (попит окремих економічних суб'єктів) та **ринковій** (агрегований з попиту окремих суб'єктів) попит.

Індивідуальний і ринковий попит на благо залежать від ціни. Ця залежність обернена, оскільки за інших незмінних умов, за одну й ту ж суму грошей можна придбати більше благ за нижчою ціною.

Попит – це множина співвідношень цін і відповідних кількостей благ

Крива ринкового попиту будується шляхом додавання окремих кривих попиту споживачів:

- 1) У разі збільшення споживачів над ринком ринковий попит зміщується вправо;
- 2) Чинники які впливають індивідуальний попит споживачів також впливають ринковий попит. До короткострокового періоду крива попиту набуває вигляду прямої лінії.

Ринковий попит

● **Обсяг попиту** – це конкретна кількість блага, яку споживачі бажають і можуть придбати за деякий період часу за певного значення ціни.

● **Закон попиту** — *“за інших рівних умов” попит на товари в кількісному вимірі змінюється у оберненій залежності від ціни.* (збільшення ціни блага приводить до скорочення обсягу попиту на нього і навпаки).

● Математичним виразом закону попиту є функція попиту:

$$Q_d = f(P).$$

● Іноді для аналізу використовується інша функція – функція ціни попиту, яка встановлює залежність ціни блага від обсягу попиту на нього: $P = f(Q_d)$.

● **Графічним зображенням функції попиту є крива попиту**, яка звичайно є спадною і у більшості випадків – нелінійною.

● Лінійна функція попиту описується рівнянням: $Q_d = a - bP$.

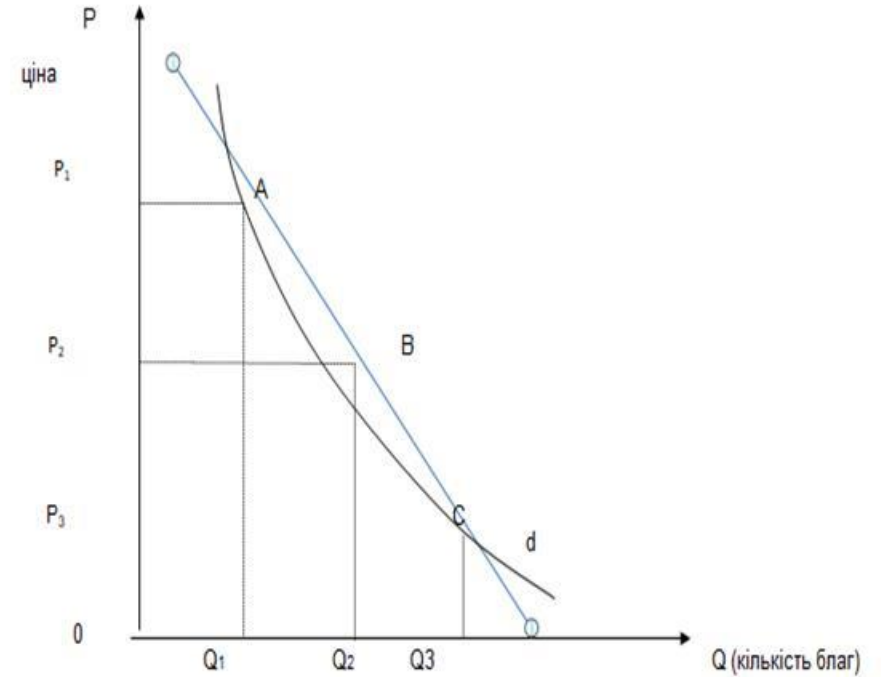

Рис. 2.1. Графік кривої попиту (традиційний та лінійний вид)

Важливо розрізняти зміни в обсязі попиту і зміни у попиті

Зміни ціни спричиняють зміни в обсязі попиту, що графічно відповідає руху (“ковзанню”) між точками вздовж даної кривої попиту.

Нецінові чинники попиту спричиняють зміни у попиті, тобто змінюють всю множину співвідношень цін і обсягів благ, що графічно відповідає зміщенню всієї кривої попиту.

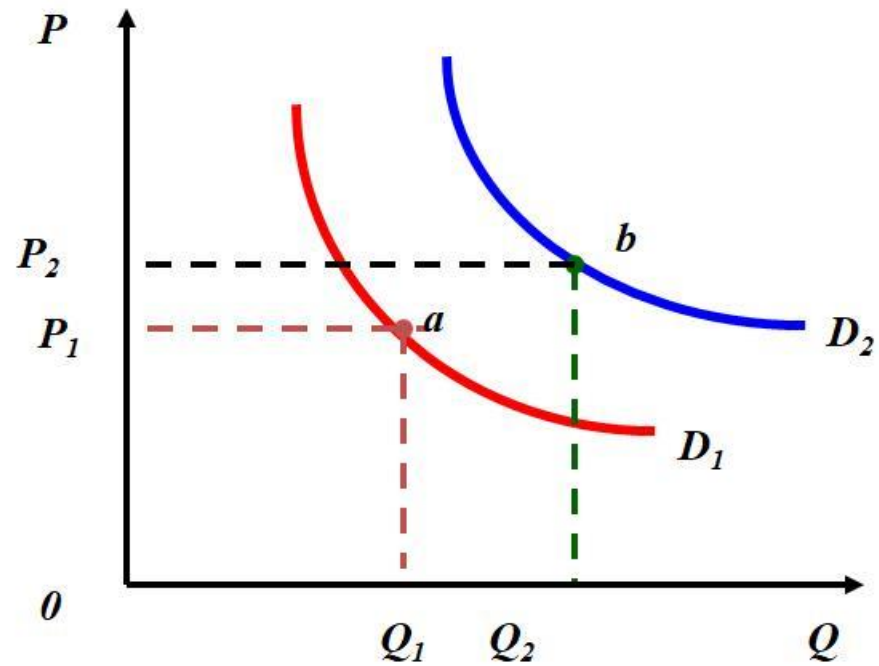
$$Q_d = f(P_x, I, T, P_{sc}, A, E, \dots, n)$$

нецінові чинники попиту

Нецінові чинники попиту:

- доходи споживачів;
- смаки та уподобання споживачів;
- ціни сполучених товарів;
- реклама;
- очікування споживачів відносно зміни цін і доходів у майбутньому;
- кількість покупців на ринку;
- сезонність тощо

Детермінанти попиту:

Зсув (зміщення) кривої попиту під дією нецінових чинників

- Ціни товарів-субститутів:

$$P_I^C, \dots, P_N^C$$

- Ціни товарів-компліментів:

$$P_I^K, \dots, P_N^K$$

- Доходи споживачів (I);
- Вподобання споживачів (T);
- Очікування споживачів відносно змін на ринку (O);
- Природні (зовнішні) умови споживання (Z);
- Ін.

НА РИНКУ ПОПИТУ ПРОТИСТОЇТЬ ПЕВНА ПРОПОЗИЦІЯ (ПРОПОНУВАННЯ) БЛАГ

Під **пропозицією** в економічній теорії розуміють щось-небудь готовність пропонувати блага до продажу. Як відомо, головними постачальниками благ на ринок є виробники.

Розрізняють:

індивідуальну (пропозицію окремих економічних суб'єктів) та **ринкову** (агреговану з пропонування окремих суб'єктів) пропозицію.

Індивідуальна та ринкова пропозиція благ залежать від ціни. Ця залежність пряма, оскільки за інших незмінних умов, якщо ринкова ціна має тенденцію до підвищення, виробники зацікавлені в розширенні обсягів виробництва та продаж. І навпаки, стала тенденція до зниження цін змушує підприємців скорочувати обсяги поставок або навіть шукати іншу - більш вигідну сферу діяльності.

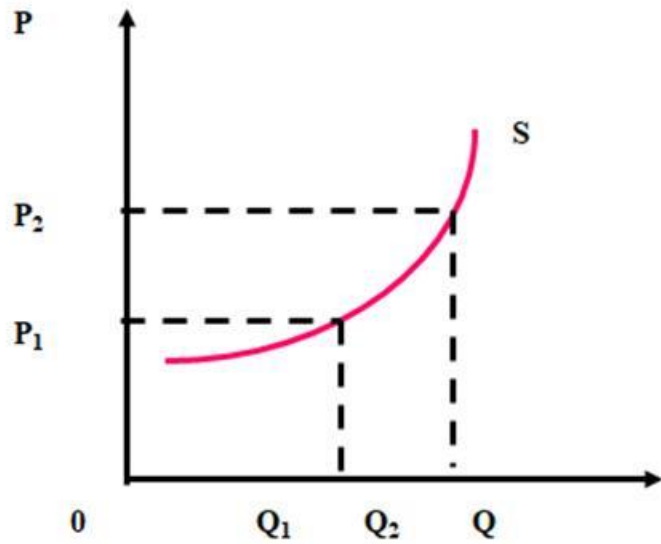

Рис. 2.2. Графік кривої пропозиції

- ⊙ Пропозиція – це множина співвідношень цін і відповідних кількостей благ.
- ⊙ **Обсяг пропозиції** – це конкретна кількість блага, яку продавці **можуть виготовити** та **запропонувати до продажу** на ринку за деякий період часу за певного значення ціни.
- ⊙ **Закон пропозиції** --- “за інших рівних умов” обсяг пропозиції змінюється в прямій залежності від ціни (збільшення ціни блага приводить до зростання обсягу його пропозиції (і навпаки)).
- ⊙ Математичним виразом закону пропозиції є функція пропозиції:

$$Q_s = f(P).$$
- ⊙ Іноді для аналізу використовується інша функція – функція ціни пропозиції, яка встановлює залежність ціни блага від обсягу його пропозиції: $P = f(Q_s)$.
- ⊙ Графічним зображенням функції пропозиції є **крива пропозиції**, яка звичайно є висхідною і у більшості випадків – нелінійною.
- ⊙ Лінійна функція пропозиції описується рівнянням: $Q_s = -c + dP$.

Важливо розрізняти зміни в обсязі пропозиції і зміни в пропозиції

Зміни ціни спричиняють зміни в обсязі пропозиції, що графічно відповідає руху (“ковзанню”) між точками вздовж даної кривої пропозиції (рис .2.2).

Нецінові чинники пропозиції спричиняють зміни в пропозиції, тобто змінюють всю множину співвідношень цін і обсягів благ, що графічно відповідає зміщенню всієї кривої пропозиції.

$$Q_s = f(P_x, P_{\text{рес.}}, T(D), T_{\text{ехн.}}, P_{\text{сc}}, A, E, \dots, n)$$

нецінові чинники пропозиції

Нецінові чинники пропозиції:

- ціни ресурсів;
- податки (дотації);
- технології виробництва;
- зміни цін інших товарів;
- реклама;
- очікування продавців (виробників) відносно зміни цін у майбутньому;
- кількість продавців на ринку;
- сезонність тощо

Ринкова рівновага – це стан ринку, за якого обсяги попиту та пропонування збігаються.

- Рівновага окремого ринку певного блага називається частковою рівновагою і встановлюється за умови: $Q_d = Q_s$.
- Вона графічно відповідає точці перетину кривих попиту та пропозиції (“хрест” або “ножиці” Маршалла).

Ціна рівноваги – це ринкова ціна, за якої обсяг попиту дорівнює обсягу пропонування.

- Це ціна, яка задовольняє і продавців, і покупців, за цією ціною їхні інтереси збігаються, а на ринку не існує ні дефіциту, ні надлишку продукції

Рівноважний обсяг продукції – це обсяг попиту та пропозиції за ціною рівноваги.

- Він показує скільки саме благ буде куплено-продано за рівноважною ціною.

ГОЛОВНІ ПРИЧИНИ ПОРУШЕННЯ РИНКОВОЇ РІВНОВАГИ

1

Внутрішні (ендогенні)

ЩО ВІДБУВАЮТЬСЯ ПІД ВПЛИВОМ
ДІЮЧИХ РИНКОВИХ СИЛ, В РЕЗУЛЬТАТІ
ЗМІНЕННЯ ПАРАМЕТРІВ D і S

ПІД ВПЛИВОМ
ЗМІНЕННЯ ЦІН БЛАГ

▲ P_x

ПІД ВПЛИВОМ
ЗМІНЕННЯ
“НЕЦІНОВИХ”
ФАКТОРІВ D і S

2

Зовнішні (екзогенні)

ПІД ВПЛИВОМ ВТРУЧАННЯ ДЕРЖАВИ

- ПОРУШЕННЯ РИНКОВИХ ПАРАМЕТРІВ;
- ВСТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВОЮ ГРАНИЧНИХ РІВНІВ ЦІН (ЦІН “СТЕЛІ” ЧИ “ПІДЛОГИ”);
- ВСТАНОВЛЕННЯ РЕГУЛЮЮЧИХ ПОДАТКІВ ЧИ ДОТАЦІЙ;
- РЕГУЛЮВАНЕННЯ ІМПОРТА-ЕКСПОРТА ПРОДУКЦІЇ ЗА ДОПОМОГОЮ ВВЕДЕННЯ МИТНИХ ПОДАТКІВ ТОЩО.

Ринок не завжди перебуває у стані рівноваги, але завжди існує тенденція до вирівнювання обсягів попиту і пропозиції.

Точка рівноваги є стійкою, а коливання ціни відіграє роль механізму саморегулювання ринкової системи.

Існує декілька моделей механізму встановлення ринкової рівноваги: модель “невидимої руки”, павутиноподібна модель, модель аукціоніста (на самостійний розгляд).

Рівновага може змінюватися під впливом будь-якого з нецінових чинників, який змінює попит чи пропозицію. Точка рівноваги переміщується в нове положення і не повертається назад, ринкова система набуває нової рівноваги з іншими параметрами рівноважних P_E та Q_E .

Аналітичний вираз для P_e та Q_e : $Q_d = Q_s$;
 $Q_d = a - bP$; $Q_s = -c + dP$;
 $a - bP = -c + dP$;
 $P_e = \frac{a+c}{b+d}$;
 $Q_e = \frac{ad - cb}{b+d}$.

Домашнє завдання:

- 1) механізм встановлення ринкової рівноваги: статична та динамічна моделі, а також !
- 1) рівновага за А. Маршаллом та Л. Вальрасом

Зміни у стані рівноваги за зміни попиту:

⊙ якщо на ринку за інших рівних умов зростає (скорочується) попит, то рівноважна ціна і рівноважний обсяг благ зростуть (підвищиться), а рівноважний обсяг зросте (скоротиться) (скоротяться)

Зміни у стані рівноваги за зміни пропозиції:

якщо на ринку за інших рівних умов зростає (скорочується) пропозиція, то рівноважна ціна знизиться (підвищиться), а рівноважний обсяг зросте (скоротиться) (скоротяться)

У всіх випадках, коли попит чи пропозиція змінюються на абсолютну величину, відбувається паралельне зміщення відповідних кривих

Подібні зміни рівноважних цін та обсягів відбуватимуться і у випадку **відсоткових змін у попиті чи пропозиції**.

Наприклад: якщо попит зросте на 25 % (r) за незмінного пропонування, це означатиме, що за кожного значення ціни обсяг попиту покупців стане більшим за попередній на відповідну величину. Крива попиту змінить кут нахилу:

$$Q_d = 1,25 (a - b P).$$

Рівняння рівноваги матиме вигляд:

$$Q_d(r) = Q_s;$$

$$(1 + r) (a - b P) = -c + d P.$$

Зміни у стані рівноваги за одночасних змін попиту і пропозиції:

якщо одночасно зростають (скорочуються) і попит, і пропозиція, рівноважний обсяг продукції зросте (скоротиться), але вплив на рівноважну ціну є невизначеним, він залежить від ступеня **відносних змін D і S**. Рівноважна ціна знизиться, якщо попит зросте в меншій мірі, ніж пропозиція, і підвищиться, якщо попит зросте в більшій мірі, ніж пропозиція.

За умови односпрямованих пропорційних змін D і S рівноважна ціна не зміниться.

Зміни параметрів ринкової рівноваги в результаті втручання держави: податки

Метою встановлення податків є одержання податкових надходжень до державного чи місцевого бюджетів. Податком можуть обкладатися як покупці, та і продавці благ.

Прямі прибуткові податки скорочують доходи споживачів, їх зміна зміщує криву попиту.

Непрямі прибуткові податки на товари і послуги (акциз, мито) зменшують доходність продавців і зміщують криву пропонування.

Характер зміщення кривих залежить не тільки від величини податку, але й від способу його стягнення.

Податок може стягуватись **як певна сума з одиниці товару** (потоварний податок) або **як відсоток від ціни товару**.

У випадку встановлення **потоварного податку на виробників**

крива пропозиції зміщується ліворуч паралельно до початкової кривої на величину податку по вертикалі.

При цьому визначити параметри нового стану рівноваги можна кількома способами.

У точці нової рівноваги **ціна пропозиції** P_s , яка визначає виторг продавців, відрізняється від **рівноважної ціни попиту** P_d за якою купують товар покупці, на величину податку (T):

$$P_d - P_s = T.$$

Знаходження параметрів нової рівноваги потребує відповідної корекції рівнянь пропозиції або попиту.

Якщо ми приймаємо, що $P_s = P_d - T$, то параметри нової рівноваги визначаються шляхом корекції рівняння пропозиції:

$$Q_{sT} = -c + d(P - T).$$

Відтак у точці рівноваги: $a - bP = -c + d(P - T)$, звідки визначаються нові рівноважні ціна та обсяг продукції.

Якщо ми прийнемо, що $P_d = P_s + T$,
то коригується рівняння попиту.

Тоді за рівнянням рівноваги:

$$a - b (P_s + T) = -c + d P_s$$

знаходимо спочатку ціну пропозиції P_s ,
а потім ціну рівноваги.

Обидва методи розрахунку дають однаковий результат і з точки зору математики є однаково прийнятними.

Проте, з огляду на економічний зміст перетворень, обґрунтованою є корекція саме рівняння пропозиції, оскільки податок є його неціновим чинником і зрушує криву пропонування.

З встановленням **ВІДСОТКОВОГО ПОДАТКУ** крива пропозиції також зміщується ліворуч. Але не паралельно до попередньої. У цьому випадку змінюється і точка перетину кривої пропозиції з відповідною віссю, і кут її нахилу, оскільки має місце непропорційне підвищення рівнів цін для різних обсягів пропозиції.

Ціна пропозиції P_s відрізняється від рівноважної ціни – ціни попиту P_d

$$P_s = (1 - t) P_d \quad \text{або} \quad P_d = (1 + t) P_s .$$

Якщо, наприклад, ставка податку (t) становить 10 %, то $P_s = 0,9 P_d$.

З врахуванням ставки податку **рівняння кривої пропозиції** матиме вигляд:

$$Q_{st} = -c + d (1 - t) P .$$

Звідси визначаємо нову рівноважну ціну та обсяг продукції:

$$a - b P = -c + d (1 - t) P .$$

Водночас за ставки податку 10 % $P_d = 1,1 P_s$. Відповідно можна скоригувати рівняння попиту і за рівнянням рівноваги:

$$a - b(1 + t)P_s = -c + dP_s$$

знайти спочатку ціну пропозиції P_s , а потім – ціну рівноваги.

На відміну від потоварного податку, для відсоткового податку розрахунки за двома способами корекції рівнянь дадуть результат з незначною розбіжністю даних, що пов'язано з властивістю процентів.

В обох вищерозглянутих способах встановлення податку рівноважна **ціна блага зростає** не на величину податку, а **на меншу величину**.

Винятками є випадки вертикальної та горизонтальної кривих попиту, коли ціна відповідно зростає на величину податку та не змінюється взагалі.

Увага!

Низка завдань поточного контролю та іспиту розглядають саме наслідки введення податків, субсидій тощо.

Субсидії вважаються “податком навпаки”, вони покривають частину витрат виробника і дозволяють збільшити пропозицію. Тому крива пропозиції буде зміщуватися праворуч на величину наданої субсидії по вертикалі.

У точці нової рівноваги ціна пропозиції P_s відрізняється від рівноважної ціни – ціни попиту P_d за якою купують благо покупці, на величину субсидії (sub):

$$P_s = P_d + sub \text{ або } P_d = P_s - sub.$$

Параметри нової рівноваги після надання субсидії можуть бути визначені шляхом корекції рівняння пропозиції:

$$Q_s \text{ sub} = -c + d(P + sub).$$

У точці рівноваги: $a - bP = -c + d(P + sub)$, звідки визначаються нові рівноважна ціна та обсяг продукції.

Якщо ми приймемо, що $P_d = P_s - sub$, то за рівнянням рівноваги:

$$a - b (P_s - sub) = -c + d P_s$$

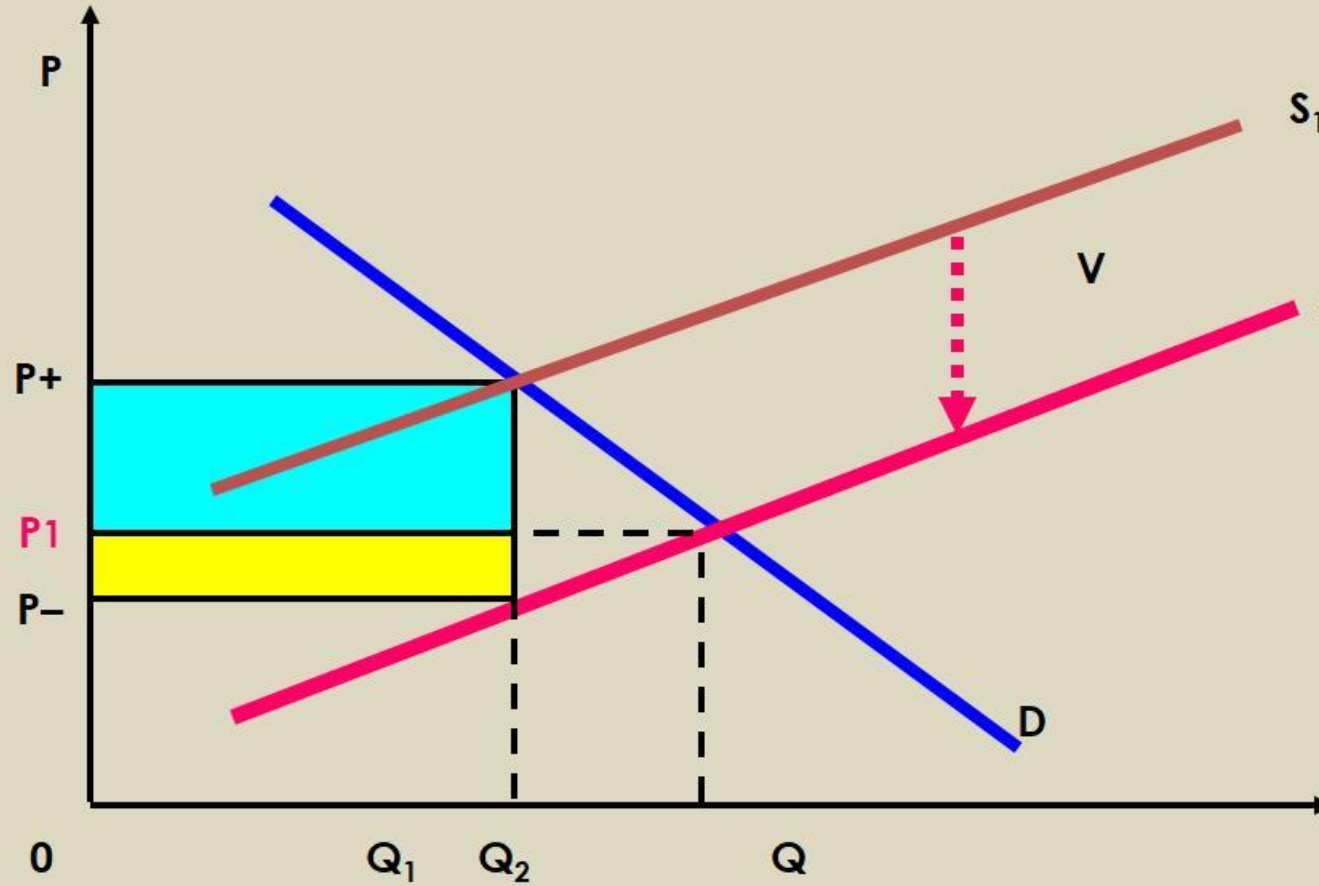
знаходимо спочатку ціну пропозиції P_s , а потім ціну рівноваги та рівноважний обсяг.

В обох випадках матимемо однаковий результат, хоча економічно логічною є корекція рівняння пропозиції.

За інших рівних умов з наданням субсидії виробникам рівноважна ціна знизиться, а рівноважний обсяг зросте.

*Втручання держави або інших регулюючих інституцій в процес ринкового ціноутворення може бути спрямованим на **відхилення цін від рівноважних.***

- Потоварна дотація встановлюється або у вигляді певного відсотку до ціни товару, або у абсолютній сумі в розрахунку на одиницю товару.
- Зазвичай потоварні дотації **отримують виробники**, хоча їх можуть **отримувати і споживачі**.

Якщо ціна встановлюється на рівні, вищому за рівноважну (нижня межа або “підлога” ціни), з’являється **надлишок продукції**.

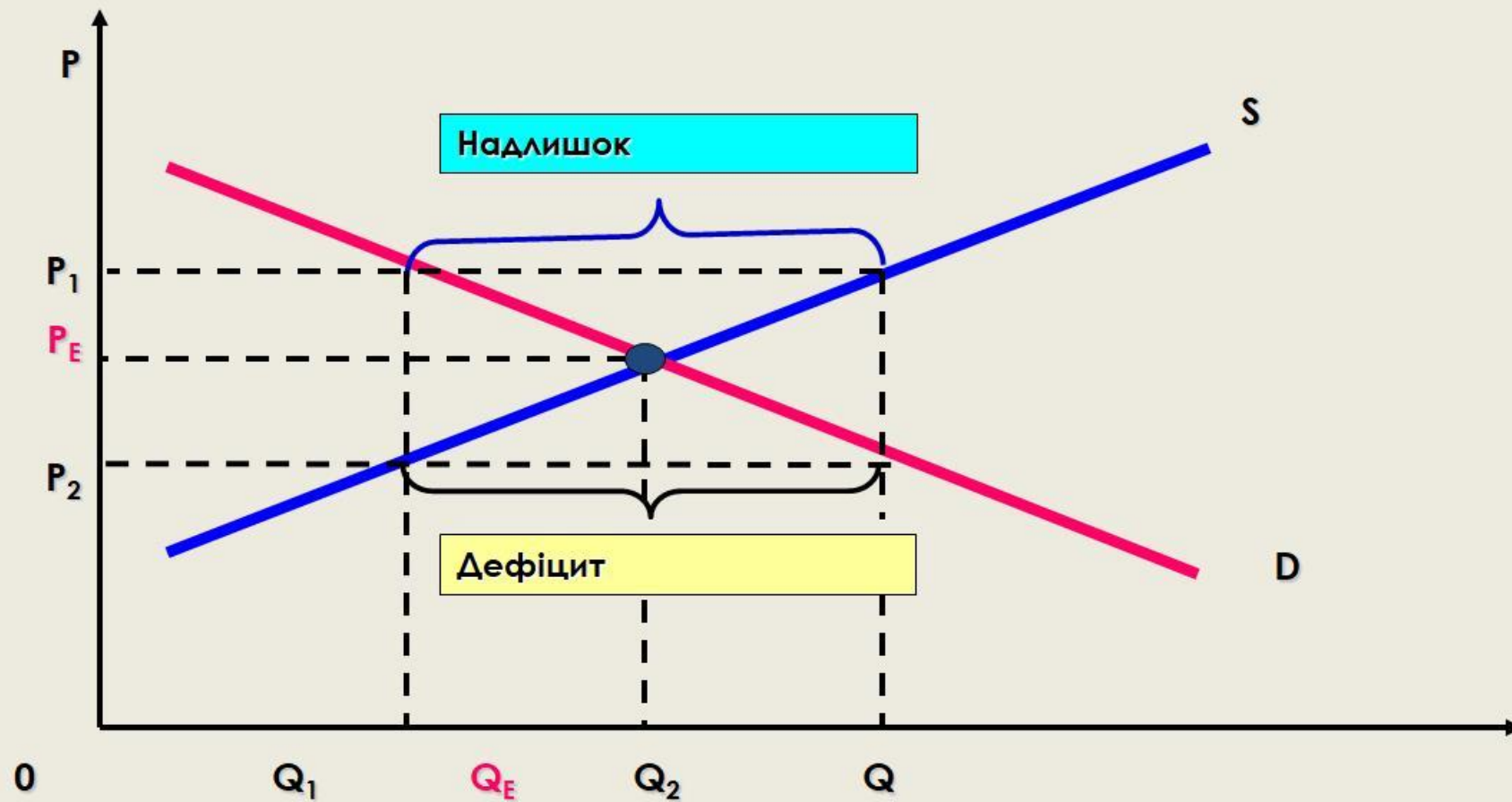
Якщо ціна відхиляється вниз від рівноважної (верхня межа або “стеля” ціни), з’являється **дефіцит**.

Таке втручання держави **розбалансиує ринок, ціна втрачає свою роль регулятора**. Тоді скорочення обсягу попиту (за вищої за рівноважну ціни), або пропозиції (за нижчої) виводять ринкову систему в стан **нестійкої рівноваги**, яка може утримуватись лише адміністративними методами.

У точці нестійкої рівноваги інтереси покупців і продавців можуть не співпадати, а ціна попиту не відповідатиме ціні пропозиції, як у випадку встановлення податку чи субсидії.

Ринкова система втрачає здатність до саморегулювання.

Встановлення фіксованих цін:

Наслідки втручання держави в механізм ринкового ціноутворення:

- Незадоволений попит споживачів;
- Дефіцит – тобто, розподіл товарів у порядку строгої черги покупців;
- Нормування споживання;
- Тінізація економіки (поява «чорного» ринку);
- Зниження якості і скорочення асортименту пропонованої на ринку продукції.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Пояснити сутність функціонального і нефункціонального попиту.
2. Охарактеризуйте взаємозв'язок між ціною та кількістю товару, що купують споживачі.
- 3.. Пояснити сутність індивідуального та ринкового попиту, ціни попиту.
4. Які нецінові фактори впливають на зміну попиту і як проявляється ефект їхньої дії?
5. Що таке пропозиція і який взаємозв'язок існує між ціною і кількістю товару, що пропонують виробники?
- 6.. Обґрунтуйте поняття „індивідуальна пропозиція”, „ринкова пропозиція”, „ціна пропозиції”.
7. Під впливом яких факторів змінюється пропозиція і зміщується крива пропозиції?
8. На яких припущеннях базується аналіз попиту і пропозиції і чим відрізняються „зміна обсягу попиту” і „зміна попиту”?
- 9.. Що таке ринкова рівновага та її динамічний характер?
10. За яких умов виникатиме надлишок і дефіцит товару?

Тема 3. Еластичність попиту та пропозиції: сутність, види та практичне значення

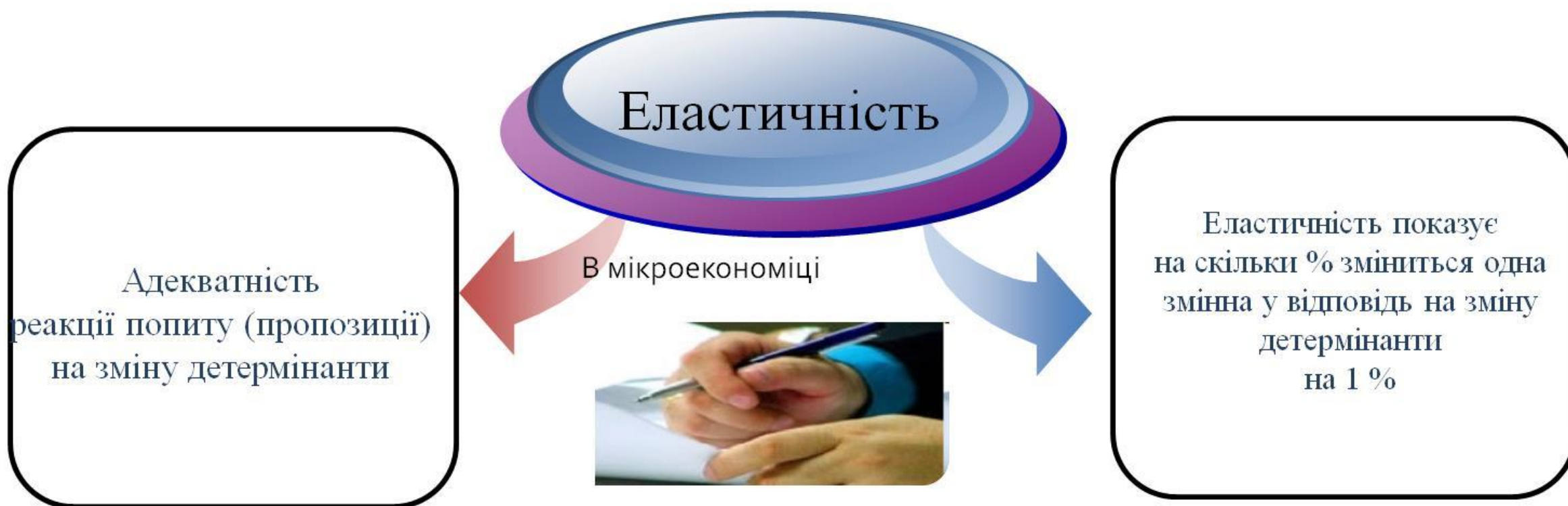
Питання теми лекції:

- 3.1. Еластичність попиту: поняття та види
- 3.2. Еластичність пропозиції: поняття та види
- 3.3. Практичне значення теорії еластичності на мікрорівні

Мета теми: з'ясувати сутність, визначити види та практичне значення еластичності D та S

Еластичність – міра впливу однієї змінної величини на зміну іншої, її здатність реагувати на зміну

Що таке еластичність?

Попит і пропозиція різних благ мають різну чутливість до факторів, що їх визначають

Види еластичності попиту

1

Еластичність попиту за ціною
(в точці і дугова):

- пряма;
- перехресна

2

Еластичність
попиту за
доходом

Еластичність попиту за ціною

Цінова еластичність попиту показує як зміниться у відсотковому відношенні величина попиту на товар при зміні його ціни на 1 %

Математично пряма еластичність може бути виражена у вигляді коефіцієнту еластичності

$$\frac{\text{Відносна (відсоткова) зміна об'єму попиту}}{\text{відносна (відсоткова) зміна ціни}} = E_d$$

$$E_d = \frac{\% \Delta Q^d}{\% \Delta P}$$

Еластичний попит – відсоткова зміна ціни призводить до відносно більшої відсоткової зміни величини попиту

$$|E_d| > 1$$

Нееластичний попит – відсоткова зміна ціни супроводжується меншими змінами величини попиту

$$|E_d| < 1$$

Одинично еластичний попит – відсоткова зміна ціни призводить до такої ж кількісної зміни величини попиту

$$|E_d| = 1$$

Абсолютно еластичний попит – навіть незначна відсоткова зміна ціни призводить до падіння величини попиту до 0 чи зростання до ∞

$$|E_d| = \infty$$

Абсолютно нееластичний попит – відсоткова зміна ціни взагалі не призводить до зміни величини попиту

$$|E_d| < 0$$

Фактори, що впливають на еластичність попиту за ціною

- Ступінь насичення потреби.
- Наявність (кількість) товарів-замінників.
- Фактор часу, в короткостроковому періоді D може бути менш еластичним, ніж у довгостроковому.
- Питома вага в доході споживача (доля витрат в бюджеті на даний товар: чим вона більша, тем еластичніше D).
- Значимість певного товару для споживача (предмети розкоші і предмети першої необхідності).
- Психологія споживача. ↑
- Агрегованість товарної продукції.
- Ступінь доступності.
- Різноманіття можливостей використання даної продукції.
- Універсальність використання товару, чим специфічніше характер, тим $\downarrow E_d$ на даний товар.
- Рівень доходів споживачів, E_d на один і той же товар у споживачів з різним рівнем доходу різна.
- Невідстроченість у задоволенні потреб конкретних споживачів, E_d дуже низька.
- Розмір доходу споживача, його заощаджень.
- Очікування споживача
- Фактор реклами

Еластичність попиту по ціні
чи (пряма) еластичність попиту

Розрахунок коефіцієнту цінової еластичності попиту

Кількість проданих батонів	Ціна, грн.	Виторг, грн.	Коефіцієнт еластичності
500	12	6000	-
1000	10	10000	3,67
1500	8	12000	1,8
2000	6,5	13000	1,38
2500	5	12500	0,85

Еластичність в різних точках кривої попиту

Точкова еластичність – характеризує відносну зміну попиту при нескінченно малій зміні ціни.

$$E_d = Q'(P) \frac{P}{Q(P)}$$

де E_d – еластичність попиту за ціною;
 $Q'(P)$ – перша похідна функції попиту за ціною P;
 $Q(P)$ – величина попиту при заданій ціні P.

Дугова еластичність – вживається для виміру еластичності між двома точками і визначається як середня еластичність за формулою центральної точки.

$$\frac{(Q_2 - Q_1)}{(P_2 - P_1)} \times \frac{(P_2 + P_1)}{(Q_2 + Q_1)}$$

Визначення коефіцієнту цінової еластичності

Завдання. Розрахувати коефіцієнт цінової еластичності попиту за наступними даними:

- 1. Нехай ціна товару зросла з 5гр.од. до 6гр.од., а величина попиту при цьому зменшилась з 15 од. до 10 од.**
- 2. Нехай ціна товару зменшилась з 10 гр.од. до 9 гр.од., а величина попиту при цьому зросла із 100 од. до 110 од.**

Перехресна еластичність попиту

- характеризує зміну величини попиту на товар X, яка викликана зміною ціни товару Y (товару субституту чи комплементу)

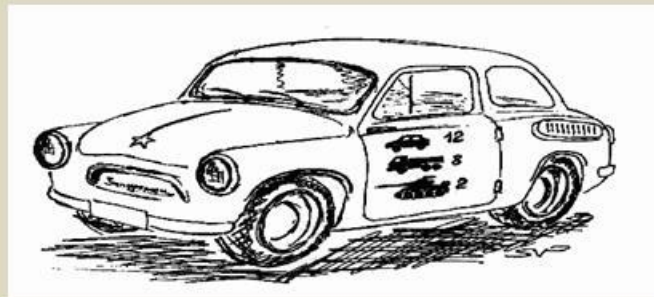
$$E_{XY} = \frac{\Delta Q_X / Q_X}{\Delta P_Y / P_Y} = \frac{\Delta Q_X \cdot P_Y}{\Delta P_Y \cdot Q_X} \quad \text{або} \quad E_D = \frac{\% \Delta Q_X}{\% \Delta P_Y}$$

Q_X - величина попиту на товар X,
 P_Y - ціна товару Y.

14.10.16 22:02:49

19

поняття перехресної еластичності застосовується або для товарів-замінників, або для взаємодоповнюючих товарів.

Перехресна еластичність попиту

Ціни на інші товари також впливають на попит і міру цього впливу демонструє перехресна еластичність попиту. Вона визначає ступінь чутливості споживчого попиту на один товар (X) у відповідь на зміну ціни на інший товар (Y).

Якщо показник перехресної еластичності має позитивне значення ($E > 0$), то зі збільшенням ціни на товар Y збільшується попит на товар X . такий зв'язок характерний для **ТОВАРІВ-СУБСТИТУТІВ**.

Для **КОМПЛЕМЕНТАРНИХ БЛАГ** характерне від'ємне значення Перехресної еластичності попиту ($E < 0$).

Вона буде мати нульове значення для благ, які взагалі ніяк між собою не зв'язані ($E = 0$).

Еластичність попиту за доходом

Еластичність попиту по доходу показує як в процентному відношенні змінюється об'єм попиту на товар, у відповідь на 1 % зміну доходу споживача

$$E_{D1} = \frac{\Delta Q_D}{Q_D} : \frac{\Delta I}{I}$$

Еластичність попиту по доходу може мати різні значення.

Товар є товаром низької якості, якщо E по доходу < 0 .

Зі збільшенням доходу попит на такі товари знижується. В цьому випадку дохід і об'єм попиту змінюються в протилежних напрямках.

Для нормальних товарів E по доходу > 0 .

Серед нормальних товарів можна виділити:

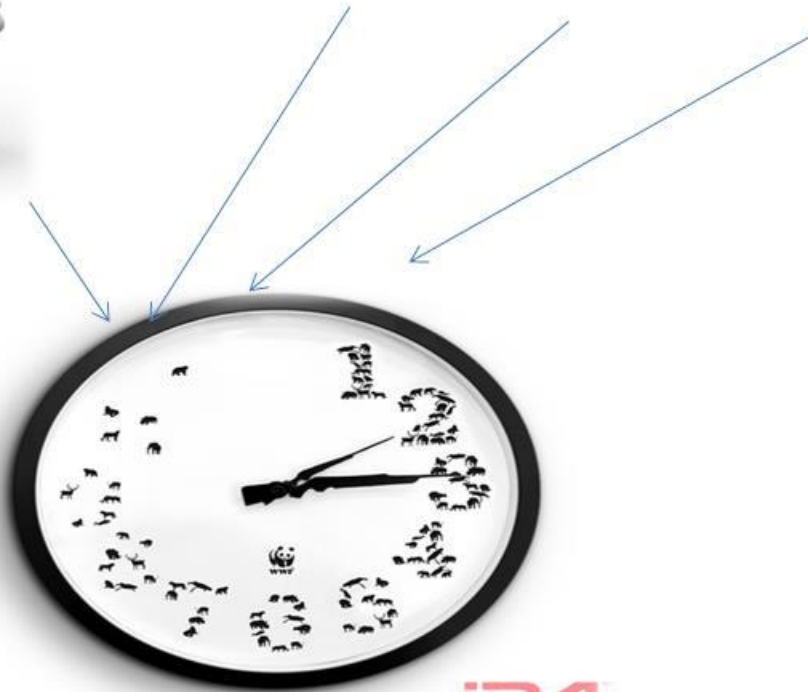
товари першої необхідності ($0 < E < 1$),

товари другої необхідності ($E = 1$) і

предмети розкоші ($E > 1$).

Поняття еластичності може бути застосовано і для пропозиції. Ступінь зміни в кількості пропонованих благ у відповідь на зміни в їх ціні являє еластичність пропозиції за ціною.

У визначенні показника еластичності пропозиції за ціною найважливішим є фактор часу.

iD4

Еластичність пропозиції

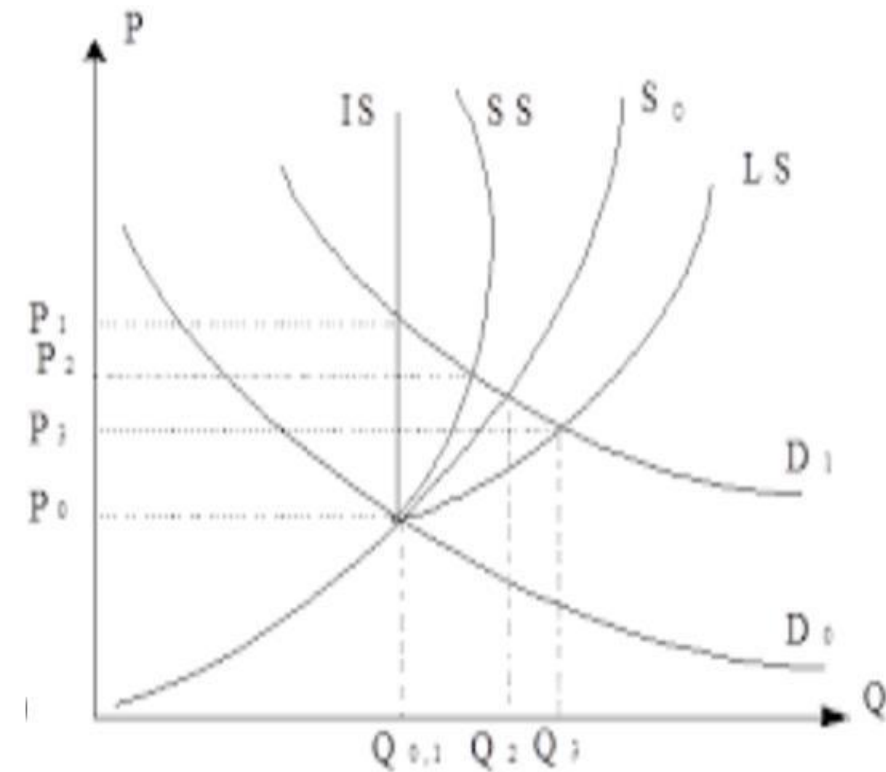
Коефіцієнт цінової еластичності пропозиції показує, на скільки відсотків буде змінено обсяг пропозиції за умови зміни ринкової ціни товару на один відсоток

$$E_P^S = \frac{\% \Delta Q}{\% \Delta P}$$

Еластичність пропозиції може бути різною в різних часових інтервалах

Еластичність пропозиції по ціні

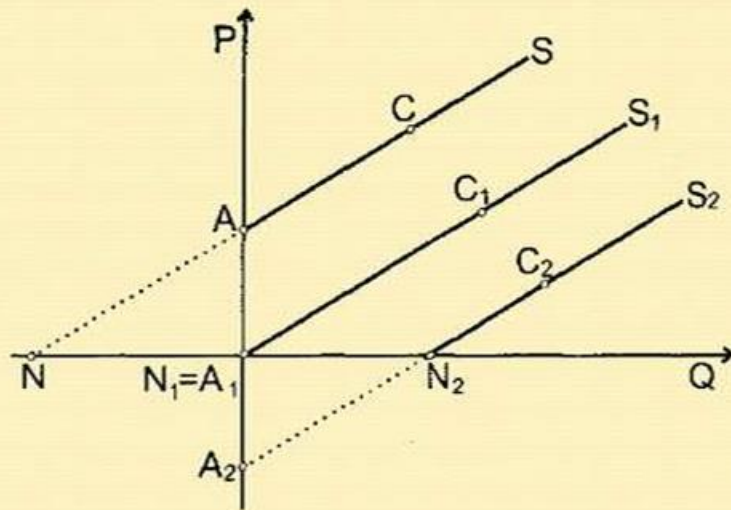
Еластичність пропозиції в різних часових варіантах

Миттєвий період (крива IS) – збільшення об'єму пропозиції неможливе, т. як неможливе нарощування об'ємів використання факторів виробництва. Продавець може лише пристосуватися до зміни ринкових цін. Еластичність пропозиції, таким чином, дорівнює нулю.

Короткостроковий період - – збільшення об'єму пропозиції можливе за рахунок нарощування використання змінних ресурсів, обмеженого незмінними розмірами капіталу. Еластичність пропозиції позитивна (крива SS).

Довгостроковий період - – можливості розширення виробництва – еластичність пропозиції найвища (крива LS).

Визначення еластичності пропозиції

Для визначення еластичності пропозиції потрібно **продовжити криву пропозиції до перетину з віссю Y.**

□ Якщо крива пропозиції перетинає від'ємну частину горизонтальної осі, то $(E_S > 1)$

□ Якщо проходить через початок координат, то $(E_S = 1)$

□ Якщо перетинає від'ємну частину вертикальної осі, то $(E_S < 1)$

Фактори, що впливають на еластичність пропозиції по ціні

- Мобільність товаровиробника, гнучкість і рівень завантаження виробничих потужностей фірми.
- Ціни товарів конкурентів.
- Характер використовуваної технології.
- Можливість мобілізації внутрішніх і зовнішніх джерел накопичення.
- Ступінь монополізованості галузі
- Фактор часу. Пропозиція, як правило, реагує на зміну ціни з певним часовим лагом. Тому еластичність пропозиції тим вище, чим більше часу має виробник для зміни об'єму пропозиції.

Перехресна еластичність пропозиції

$$E_{S_x P_y} = \frac{dS_x}{S_x} \cdot \frac{dP_y}{P_y}$$

Якщо виробництво, сформоване на даному підприємстві, є багатомономенклатурним, то пропозиція одного з товарів залежить від цін інших, що випускаються даною фірмою.

Ця залежність відображається коефіцієнтом перехресної еластичності пропозиції:

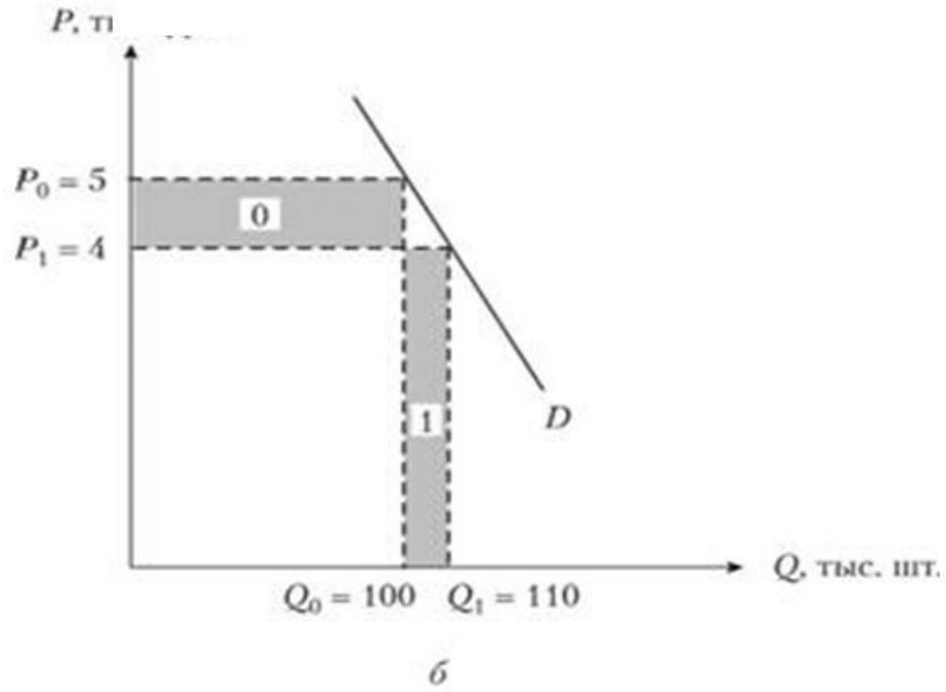
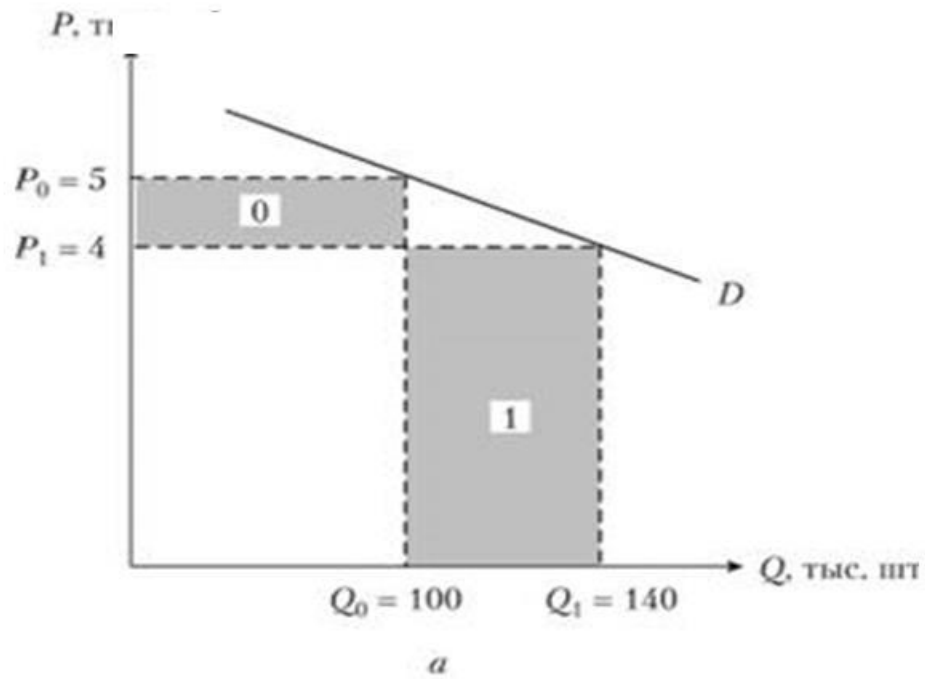
Перехресна еластичність пропозиції

У випадку взаємодоповнюваності виробничих товарів коефіцієнт перехресної еластичності позитивний (наприклад, при підвищенні ціни яловичини м'ясокомбінат збільшить пропозицію шкур).

Якщо ці товари взаємозамінні, то коефіцієнт приймає від'ємне значення (випадок виробництва різних виробів з однієї й тієї ж сировини, наприклад, асортимент меблевої фабрики).

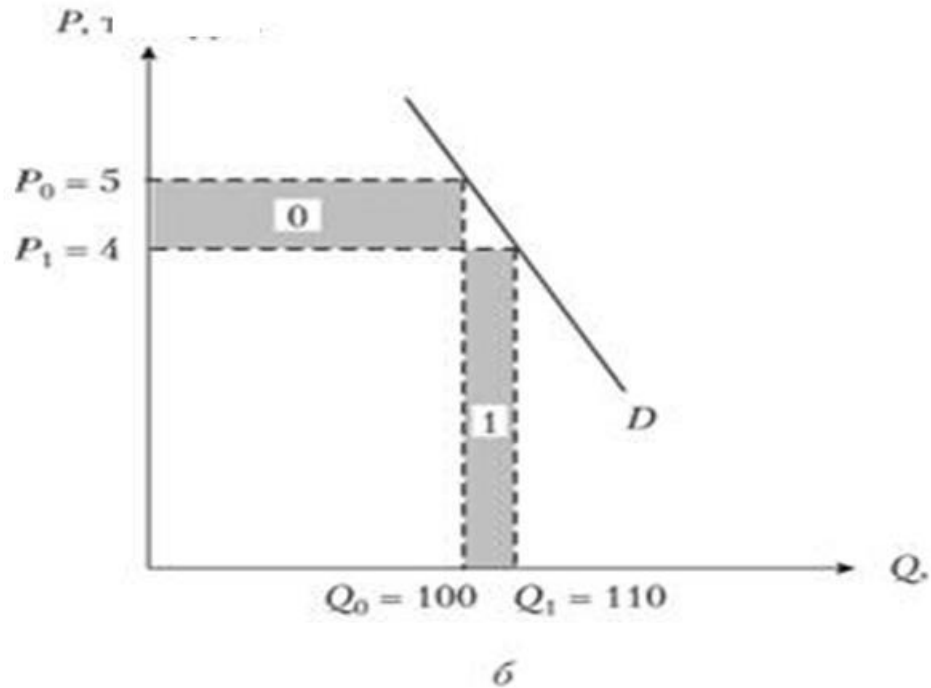
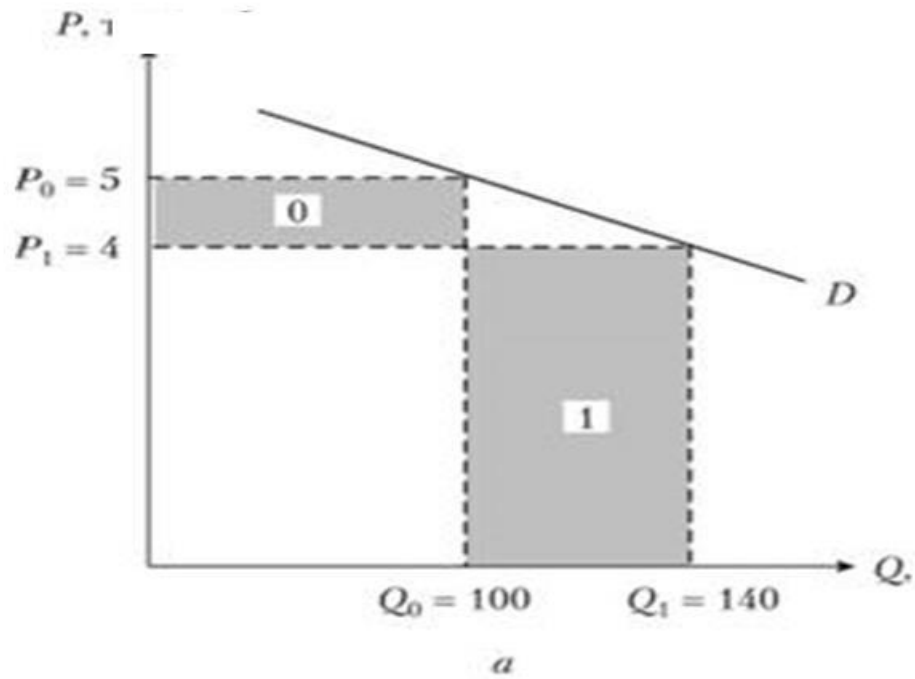
Практичне значення теорії еластичності

Зміна об'єму виручки в умовах еластичного (а) та нееластичного попиту (б)

Основні сфери використання еластичності:

1. Аналіз поведінки споживача.
2. Визначення стратегії фірм і підприємств, що максимізують прибуток
3. Напрацювання заходів державного регулювання економіки,.
4. Розробка структури оподаткування.
5. Прогнозування змін у витратах споживачів і доходах продавців через зміну ціни продукту.

Зміна об'єму виручки в умовах еластичного (а) та нееластичного попиту (б)

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Обґрунтуйте передумови державного втручання в ринковий механізм регулювання ціни.
2. Якими будуть наслідки встановлення державою „стелі” та „підлоги” ціни і яким чином держава буде їх регулювати?
3. Поясніть сутність цінової еластичності попиту і пропозиції.
4. За допомогою яких показників вимірюється величина цінової еластичності?
5. Які є види цінової еластичності попиту і пропозиції і як змінюється нахил кривих залежно від виду еластичності?
6. Яка існує залежність між загальним доходом виробника і ціновою еластичністю попиту? Поясніть.
7. Які фактори спричиняють зміни цінової еластичності попиту?
8. Яка існує залежність між часом та еластичністю пропозиції?
9. Поясніть сутність еластичності попиту за доходом і знак коефіцієнта еластичності.
10. Що таке перехресна еластичність і від чого залежить величина коефіцієнта?

Тема 4. Еластичність попиту та пропозиції: сутність, види та практичне значення

Питання теми лекції:

- 4.1. Вимоги та умови визначення споживацького вибору.
- 4.2. Кількісний (кардиналістський) підхід: теорія граничної корисності.
- 4.3. Порядковий (ординалістський) підхід визначення корисності.
- 4.4. Ефект заміни и ефект доходу і їх економічний зміст.
- 4.5. Надлишок споживача.

Мета теми: дослідження особливостей поведінки споживача та формування кривої ринкового попиту

Перед кожним споживачем постають три питання:

1. **Що купувати?**
– з'ясувати корисність блага для споживача
2. **Скільки коштує благо?** – дослідити ціну
3. **Чи вистачить грошей,** щоб здійснити покупку?
– визначити дохід споживача

Ці проблеми: корисність, ціна та дохід
складають зміст теорії поведінки
споживача

В основі формування ринкового попиту лежать рішення окремих Споживачів конкретних благ.

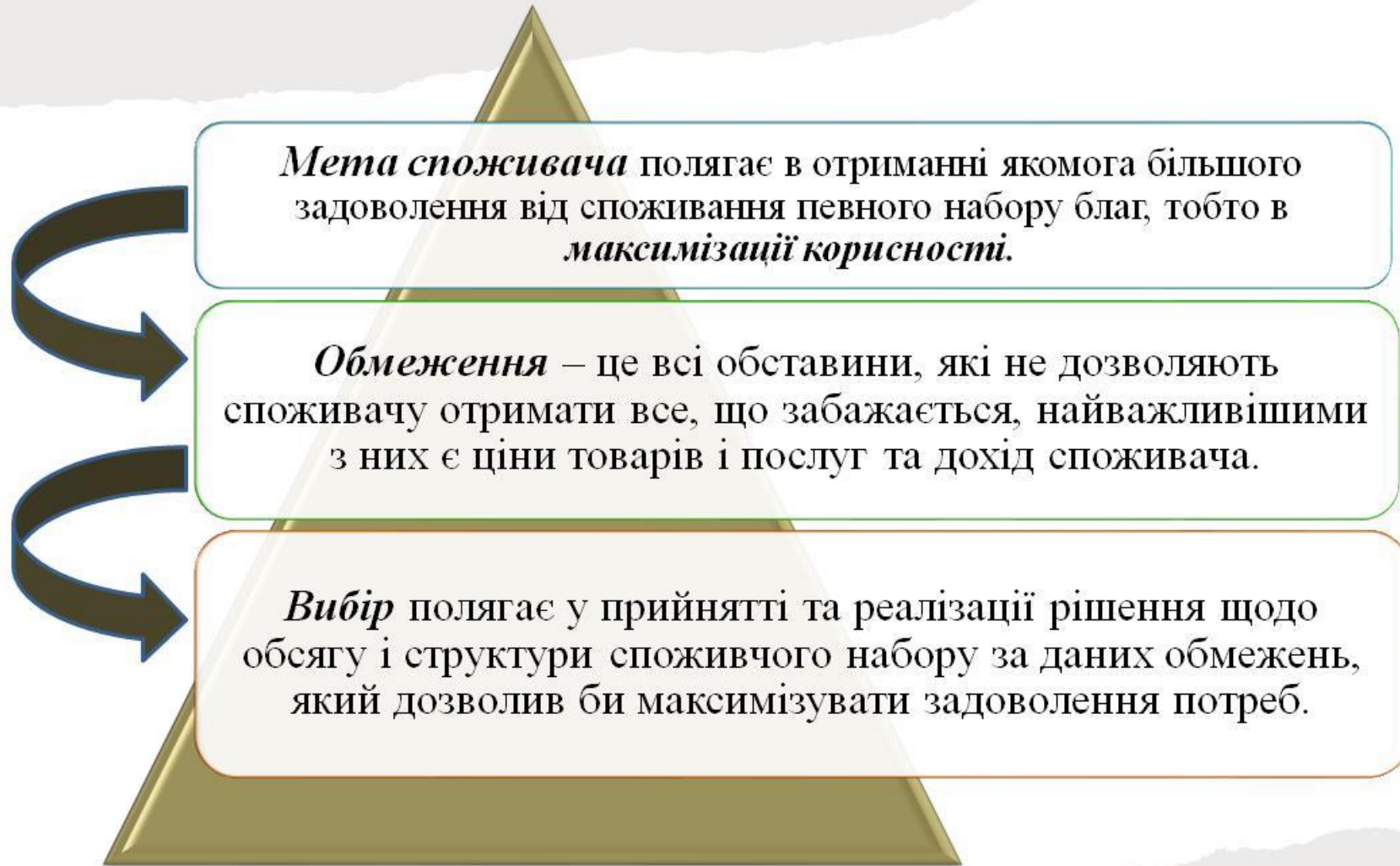
Модель поведінки споживача будується за загальними правилами мікроекономічного моделювання і включає три основних елементи:

мети

обмеження

вибір

В аналізі поведінки споживача мікроекономіка виходить:

- із припущення про *суверенітет* споживача, що означає самостійне прийняття рішення;
- *концепції раціональної економічної поведінки*: наявні варіанти індивідумом системно впорядковуються, і робиться вибір на основі максимізації індивідуального рівня «задоволення» за мінімальних витрат.

Об'єктом аналізу раціональної поведінки є *окремий індивід*.

МЕ аналіз не зводить раціональну поведінку до інтелектуальних здібностей. (Є думка, що розумово відсталі не раціональні в своїй поведінці).

Американські психологи: наук. експеримент:

20 днів більше матеріально стимулювались (одежа, папір, солодощі, цигарки), якщо вони виконували задану роботу.

Наступні 20 днів не стимулювали, кількість працюючих впала до нуля.

Теорія вибору споживача

пояснює як споживачі витрачають свої доходи, маючи за мету максимізувати задоволення своїх потреб.

Три етапи процесу прийняття рішення споживачем:

споживацькі переваги

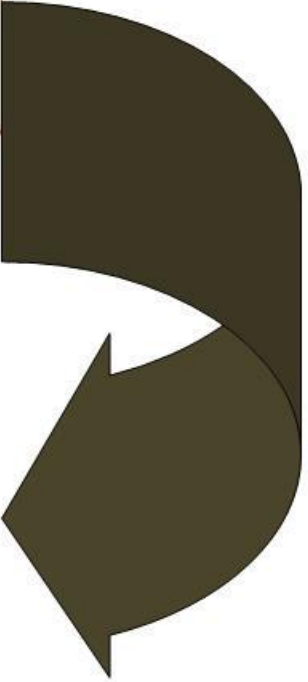
- описують індивідуальні смаки і вподобання, тобто визначають *чого він бажає*

бюджетне обмеження

- формалізує, що *він може спожити* реально, виходячи з його доходу

споживацький вибір

- яку комбінацію благ вибере споживач (*ціни на товари*) для максимізації задоволення своїх потреб?

В МЕ існує два основні підходи до пояснення поведінки споживача:

- *кількісний (кардиналістський)*, заснований на теорії граничної корисності і виходить з припущення, що корисність може мати кількісний вимір, визначатися функціонально;

Cardinalis (лат.) - кількісний;

- *порядковий (ординалістський)*, заснований на теорії кривих байдужості; відкидає необхідність кількісного вимірювання корисності і передбачає лише порядкове ранжирування споживачем множини споживчих наборів

Ordinalis (лат.) - порядковий.

Кардиналістський (кількісний) підхід

Еволюційно більш ранній

Знайшов відображення в працях
К. Менгера, Ф. Візера, Є. Бем-Баверка й
частково А. Маршала

Його представники вважали, що споживач
здатен оцінити різницю у рівнях корисності
та виміряти її кількісно

КІЛЬКІСНЕ ВИРАЖЕННЯ КОРИСНОСТІ

Ординалістський (порядковий) підхід

Еволюційно більш пізній

Знайшов відображення в працях
Ф. Еджуорта, В. Парето, Є. Слуцького

Його представники вважали, що споживач НЕ
здатен кількісно виміряти корисність кожного
блага, але може порівнювати й розташовувати
у порядку зростання корисності набори благ

ПОРЯДКОВЕ ВИРАЖЕННЯ КОРИСНОСТІ

Ієремія Бентам (1774-1832) увів категорію «**корисності**» (англ. - «*utility*»).

Благо – матеріальний або нематеріальний об'єкт споживання, що приносить відповідне (стійке, передбачуване) задоволення потреб.

Корисність – це задоволення, яке отримує споживач у процесі споживання товарів та послуг.

Вона носить суб'єктивний характер: для різних споживачів корисність одних і тих же благ істотно різниться.

Споживацька корзина – набір із одного або більше благ.

Ютил (*util*) – уявна одиниця виміру задоволення від споживання блага.

Антиблаго – благо з негативною корисністю, предмети, менша кількість яких є більш бажаною порівняно з більшою (забруднення атмосфери як суспільне антиблаго, дим від цигарки, як приватне і т.п.).

Функція корисності – це співвідношення між обсягами товарів та послуг, що споживаються і рівнем корисності, якого досягає споживач

$$U = f(X_1, X_2, \dots, X_n),$$

де U – рівень корисності,

X_1, X_2, \dots, X_n – кількість спожитих одиниць блага,

n – кількість видів благ.

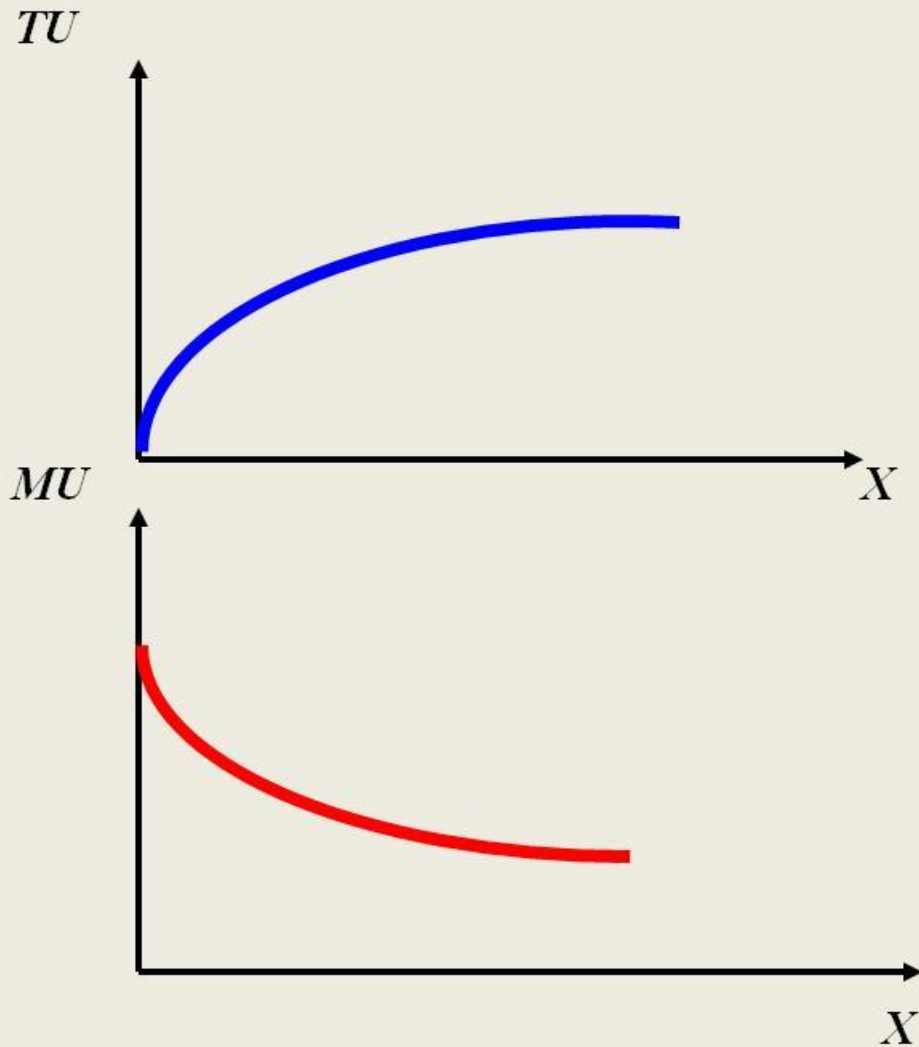
Доход споживача, а також ціни товарів і послуг формують бюджетне обмеження споживача

Рівняння бюджетного обмеження визначає сукупні видатки споживача
межах певного доходу (I)

$$I = P_x Q_x + P_y Q_y$$

на придбання двох товарів (X, Y) в

Залежність між сукупною і граничною корисністю блага X

Сукупна корисність (TU - *total utility*) – сумарний рівень корисності, якого досягає споживач при споживанні певної кількості одиниць одного й того ж блага

Гранична корисність (MU – *marginal utility*) – приріст корисності, що отримує споживач при споживанні додаткової одиниці блага

Закон спадної граничної корисності – кожна наступна одиниця блага приносить меншу граничну корисність, ніж попередня.

Граничну корисність можна виразити за допомогою формули дискретних приростів, або у вигляді часткової похідної сукупної корисності:

$$MU = \frac{\Delta TU}{\Delta Q} \quad \text{або} \quad MU = \frac{\partial TU}{\partial Q}$$

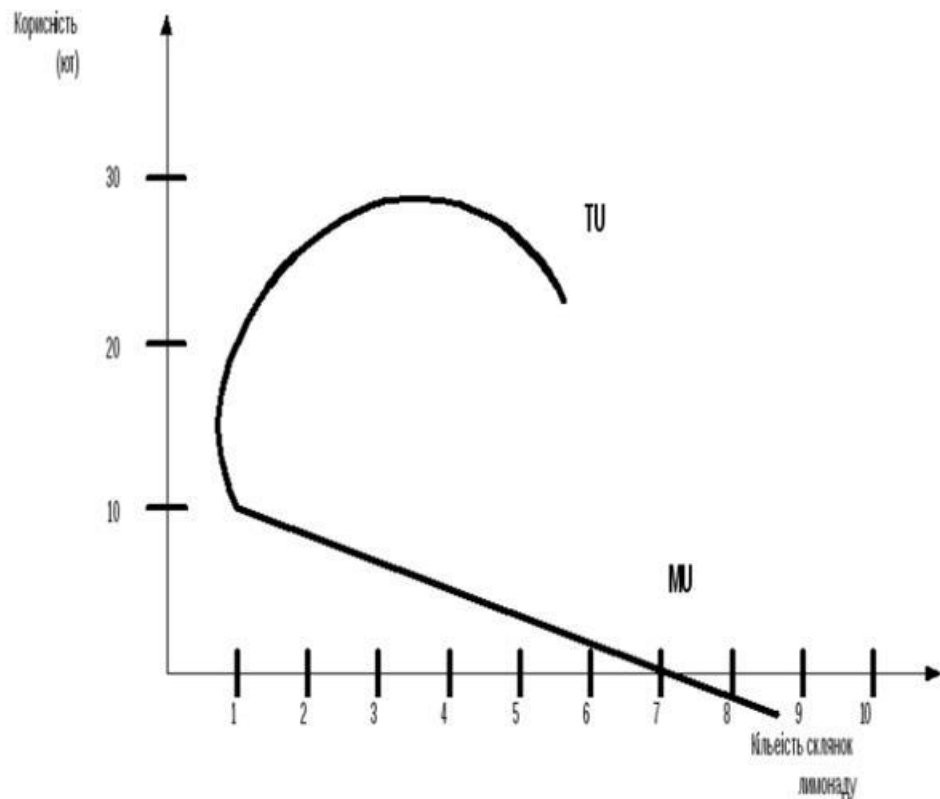
$$TU_x = f(x_1, x_2, \dots, x_n) = f(Q_x);$$

$$TU = f(Q_x, Q_y, \dots, Q_n);$$

$$MU_x = TU_x(n) - TU_x(n-1) = \Delta TU_x / \Delta Q_x = (TU)'$$

Гранична корисність є похідною функції сукупної корисності

TU AND MU

Загальна корисність (TU) – ступінь задоволення потреби в товарі за допомогою даної його кількості або сукупність корисностей окремих частин споживаємого блага

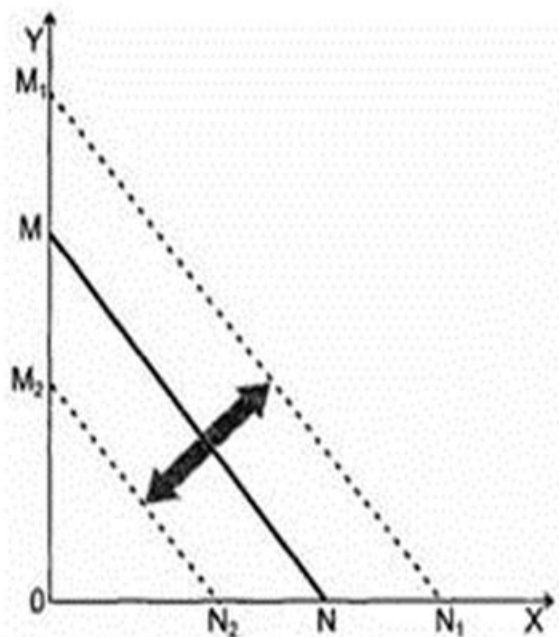
Гранична корисність (MU) - змінення TU в результаті споживання додаткової одиниці блага або

MU – це корисність, яку споживач отримує від кожної додаткової одиниці спожитого блага

Вона розраховується як прирощування TU, віднесене до прирощування кількості споживаємого блага

$$MU = \Delta TU / \Delta Q$$

Вплив зміни доходу на бюджетне обмеження.

Бюджетне обмеження – це фінансове обмеження, яке формується з урахуванням доходу споживача та цін товарів і послуг.

Споживачі вибирають найкращий товар, який можуть собі дозволити. Вони враховують такі переваги товарів, як ціну та оцінку корисності. Тому основним завданням економіки є задоволення максимальної кількості потреб при обмеженій кількості ресурсів (грошей). Отже, основним фактором впливу на поведінку споживача є бюджетне обмеження

У загальному вигляді завдання полягає у тому, щоб максимізувати функцію корисності

$$U = U(Q_1, Q_2, \dots, Q_n) \rightarrow \max$$

при бюджетному обмеженні

$$M = P_1Q_1 + P_2Q_2 + \dots + P_nQ_n$$

Тобто рішення завдання зводиться до максимізації функції Лагранжа:

$$L = U(Q_1, Q_2, \dots, Q_n) + \lambda(M - P_1Q_1 - P_2Q_2 - \dots - P_nQ_n)$$

Змінення корисності від споживання додаткової одиниці блага дорівнює зміненню корисності, витраченої на цю одиницю грошової суми (ціни блага)

Домашнє завдання:
оптимізаційна модель
Лагранжа

Перший закон Госсена: *закон спадної граничної корисності* (*law of diminishing marginal utility*) визначає взаємозв'язок між кількістю блага, що споживається, і динамікою граничної і сукупної корисності від споживання кожної додаткової одиниці блага.

Закон стверджує: із збільшенням кількості блага, що споживається, загальна корисність від споживання зростає у все меншій пропорції, а гранична корисність кожної додаткової одиниці блага окрім першої – скорочується.

Відповідно до цього закону:

- а) сукупна корисність зростає до тих пір, доки гранична корисність має додатне значення;**
- б) максимум сукупної корисності досягається тоді, коли гранична корисність дорівнює нулю;**
- в) при від'ємних значеннях граничної корисності сукупна корисність зменшується, а благо перетворюється на анти-благо.**

Hermann Heinrich Gossen; 7 вересня 1810, Дюрен — 13 лютого 1858, Кельн) — прусський (німецький) економіст. Відома праця «Розвиток законів людської взаємодії» (1854 р.)

Перший закон Г. Госсена

Кожна додаткова одиниця споживаємого блага приносить споживачеві спадаючу граничну корисність

Кожна людина має одній їй властиву шкалу переваг, що відображує її потреби та можливості. Як правило, у людини нема доходу, достатнього для купівлі всього, що б вона хотіла. Тому виникає потреба скласти такий набір товарів, який найкраще задовольнить її попит у межах визначеного бюджету. Звідси випливає другий закон Госсена:

Другий закон Г. Госсена

Раціональний споживач у рамках обмеженого бюджету так розподіляє свої покупки, щоб кожне придбане благо приносило йому однакову граничну корисність

$$MU_x/P_x = MU_y/P_y$$

Правило максимізації корисності:

Споживач максимізує корисність, якщо розподіляє бюджет так, що гранична корисність на останню грошову одиницю витрат є однаковою для кожного з видів благ

або:

Корисність максимізується вибором такого кошика в границях бюджетного обмеження, для якого відношення граничних корисностей останніх одиниць кожного виду благ до їхніх цін однакове для всіх благ:

$$MU_x/P_x = MU_y/P_y$$

Кардиналістський підхід до проблеми споживчого вибору і пошуку рівноваги споживача полягає у порівнянні співвідношень між граничними корисностями і цінами благ

Загальне правило оптимізації вибору поживача:

вибір є оптимальним, якщо в межах бюджетного обмеження відношення граничних корисностей будь-якого виду благ дорівнює відношенню їхніх цін:

$$MU_x/MU_y = P_x/P_y$$

Це співвідношення є принципом рівної корисності або **еквімаржинальним принципом** визначення оптимуму споживача

Рішення споживача щодо кількості блага **X**, яке він хотів би споживати завжди пов'язане з відмовою від певної кількості інших благ:

- Споживач керується **принципом раціональності**, тобто прагненням отримати максимальну корисність від споживання благ в умовах обмеженого бюджету та незмінності інших факторів споживання.
- Маючи обмежений бюджет і прагнучи максимізувати сукупну корисність від споживання благ, він розподіляє свій бюджет (дохід) так, щоби корисність, отримана від останньої грошової одиниці, витраченої на те чи інше благо, стала однаковою:

$$\frac{MU_X}{P_X} = \frac{MU_Y}{P_Y} = \frac{MU_Z}{P_Z} = \dots = \frac{MU_i}{P_i} = \lambda$$

Базується на припущеннях:

- **повна впорядкованість вподобань і принципова співставність благ і їх наборів;**
- **транзитивність вподобань** споживача - його здатність послідовного переносу вподобань з одних благ і їх наборів на інші;
- **раціональність вибору;**
- **не насиченість** споживача благом, тобто споживач завжди віддає перевагу більшій кількості блага меншій.

Система вподобань – параметри мікроекономічної моделі вибору споживача, який ґрунтується на відповідних послідовних індивідуальних вподобаннях.

Виходячи з оптимуму споживача маємо зробити деякі висновки:

Співвідношення між граничними корисностями будь-яких благ дорівнює співвідношенню їх цін

$$MU_x/MU_y = P_x/P_y$$

У стані рівноваги споживача граничні корисності грошових одиниць (λ) у різних варіантах використання є рівними, тобто: $\lambda_x = \lambda_y = \dots = \lambda_n$;

Виходячи з того, що $MU_n = P_n \lambda_n$, приходимо до висновку, що гранична корисність блага дорівнює граничним витратам споживача. Тобто раціональний споживчий вибір не тільки припускає зіставлення додаткових вигід та додаткових витрат, але і рівність між ними ($MB = MC$);

У відповідності до другого закону Госсена, зростання ціни блага призводить до зниження співвідношення MU_n/P_n . Тобто, для збереження рівності, необхідно збільшити граничну корисність, а, отже, скоротити споживання даного блага;

Попит на благо прямо залежить від бюджету споживача й обернено від ціни даного блага

$$D = f(P, I)$$

**Особливості споживчого попиту:
функціональний і не функціональний попит**

Функціональний попит – частина попиту, яка обумовлена якостями, властивими самому економічному благу (товару або послугі);

Не функціональний попит – частина попиту, яка обумовлена факторами, безпосередньо не пов'язаними з притаманними економічному благу якостями

Попит за Х. Лейбенстайном (амер. економіст)

Попит нераціональний (іраціональний) — стан ринку, за якого в покупця виникає бажання придбати товар чи послуги, що завдають йому шкоди (наркотичні засоби, зброя, порнографія та ін.).

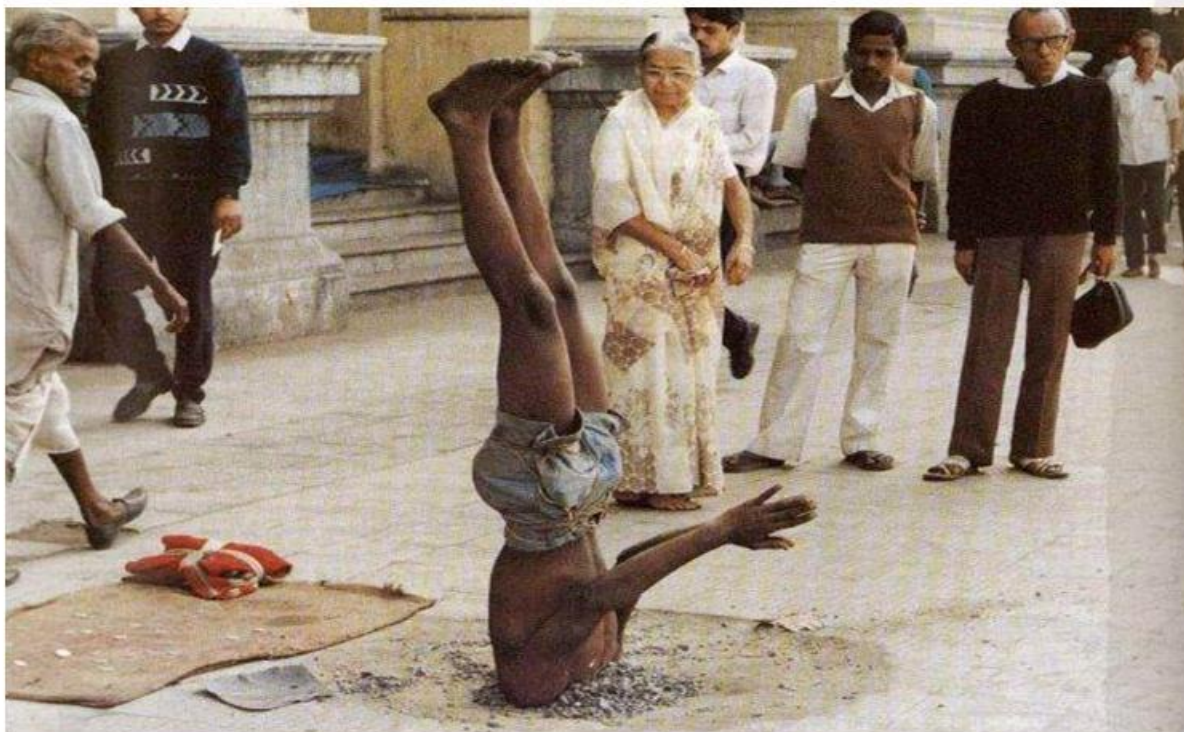
Ефект приєднання до більшості

Споживач, прагнучи не відставати від інших, придбає те, що купують інші

Він залежить від думки інших споживачів

Ефект сноба

- У споживача домінує прагнення виділитися з натовпу
- Залежність від інших споживачів зворотна: попит змінюється через те, що інші споживачі споживають саме цей товар, тобто реакція спрямована в протилежну сторону по відношенню до загальноприйнятої
- Покупець-сноб ні за що не купить того, що купують усі!

- Престижне або демонстративне споживання: товари використовуються не за прямим призначенням, а для того, щоб справити незабутнє враження
- Під ефектом Веблена розуміється ефект збільшення споживчого попиту, пов'язаний з тим, що товар має більш високу, а не більш низьку ціну
- Відміна від ефекту сноба: ефект сноба залежить від розмірів споживання інших споживачів, а **ефект Веблена** – від ціни

Ефект Веблена

1899 р. – «Теорія дозвільного класу»

Основні положення:

- ❖ Споживач піддається всіляким видам громадського і психологічного тиску, що змушує його приймати необачні рішення
- ❖ В сучасному суспільстві споживання є засобом підвищення соціального статусу, що породжує «демонстративне споживання»
- ❖ Споживачі з більш низькими доходами і навіть бідняки починають імітувати поведінку багатих людей, купуючи товари заради «показового споживання»
- ❖ Результат – поворот закону попиту на 180 градусів. Попит на товари з високими цінами зростає швидше, ніж попит на товари з низькими цінами

Торстейн Веблен
(1857 – 1929 рр.)

Дж. С. Мілля: основоположник класичної буржуазної політекономії

- Покупки для особистого вжитку здійснюються навіть діловими людьми не завжди за комерційним принципом.
- Чи то за лінощами, чи через безтурботність, чи тому, що люди бачать витонченість у тому, щоб платити, не ставлячи запитань, три чверті тих, хто це може собі дозволити, погоджуються на набагато вищі ціни, ніж необхідно, за речі, які вони споживають: у той час як бідні часто роблять так само через незнання і нестачу розважливості, через брак часу для пошуків і розпитувань і нерідко з примусу явного чи прихованого.

ОРДИНАЛІСТСЬКА ТЕОРІЯ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧА

У мікроекономіці склалися 2 підходи до пояснення поведінки споживача

Сутність ординалістського або порядкового підходу полягає у тому, що його представники використовують не абсолютну, а відносну шкалу корисності.

Ця шкала показує вподобання споживачів або ранг споживаного набору благ. Звідки, задача максимізації корисності зводиться до вибору споживачем найбільш переважного товарного набору з усіх, що доступні для нього.

Це твердження може бути представлене низкою аксіом уподобань, які і складають основу теорії порядків.

Ординалістська теорія поведінки споживача

Аксиоми уподобань – система припущень стосовно стандартних уподобань споживача

Аксиома впорядкованості (зіставності): для будь-якої пари наборів товарів “А” та “В” є три вірогідних варіанти ранжування:

- 1) набір “А” має перевагу над набором “В”;
- 2) набір “В” має перевагу над набором “А”;
- 3) набори “А” і набір “В” оцінюються індивідом однаково (він байдужий до них).

Аксиома монотонності: збільшення обсягу (кількості) благ з доданою корисністю робить набір благ привабливішим для споживача, а збільшення благ з від’ємною корисністю – менш привабливим.

Аксиома незалежності: задоволення споживача від споживання залежить лише від обсягу благ, які він може споживати, і не залежить від обсягу благ, спожитих іншими споживачами. Ці риси теорія поведінки споживача враховує під час дослідження зовнішніх ефектів.

Аксиома рефлексивності: будь-який споживчий набір не може мати переваги над таким самим ще одним. Це означає, що індивід буде байдужим до вибору між двома однаковими наборами.

Аксиома транзитивності: якщо споживач надає набору “А” перевагу порівняно з набором “В”, але набір “В” для нього має перевагу порівняно з набором “С”, то набір “С” не може мати переваги перед набором “А”.

Аксиома субституціональності: блага можуть заміщувати один одне при формуванні споживчих наборів.

Ординалістський підхід до оптимізації споживчого вибору ґрунтується на поєднанні графічних моделей бажаного та можливого

Криві байдужості (КБ)

Інструментом аналізу в порядковій теорії виступає множина кривих байдужості, які показують різні комбінації двох економічних благ, що мають однакову корисність для споживача
або

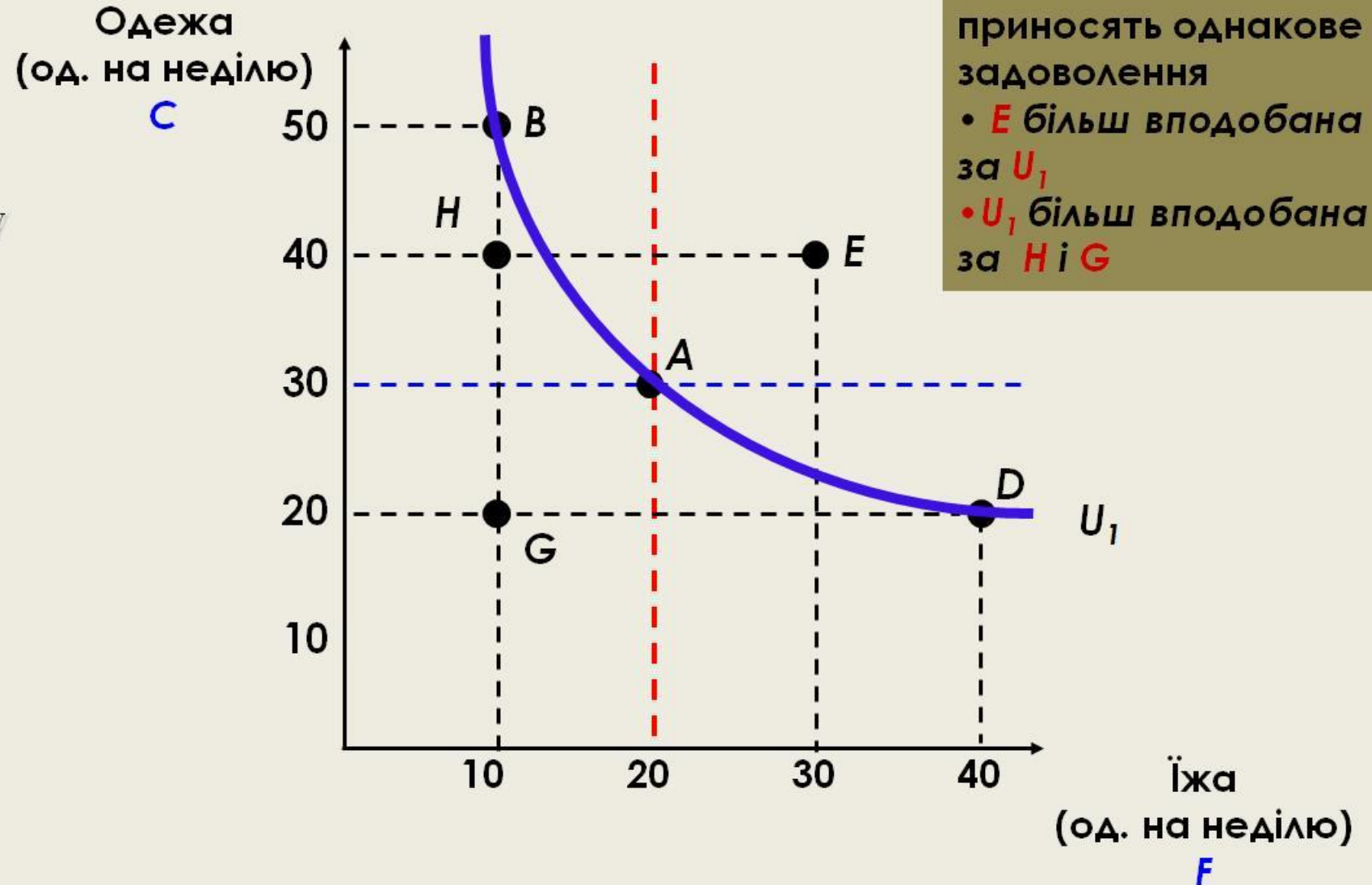
КБ – це сукупність усіх споживчих наборів, які індивід із певними уподобаннями оцінює однаково (вони мають для нього однакову корисність)
або

КБ – це геометричне місце точок, кожна з яких показує комбінацію двох благ, яка забезпечує споживачеві однаковий рівень корисності і тому йому БАЙДУЖЕ, яку саме із них обирати

Множина кривих байдужості певного споживача утворює карту (кривих) байдужості

Споживчі вподобання: крива байдужості

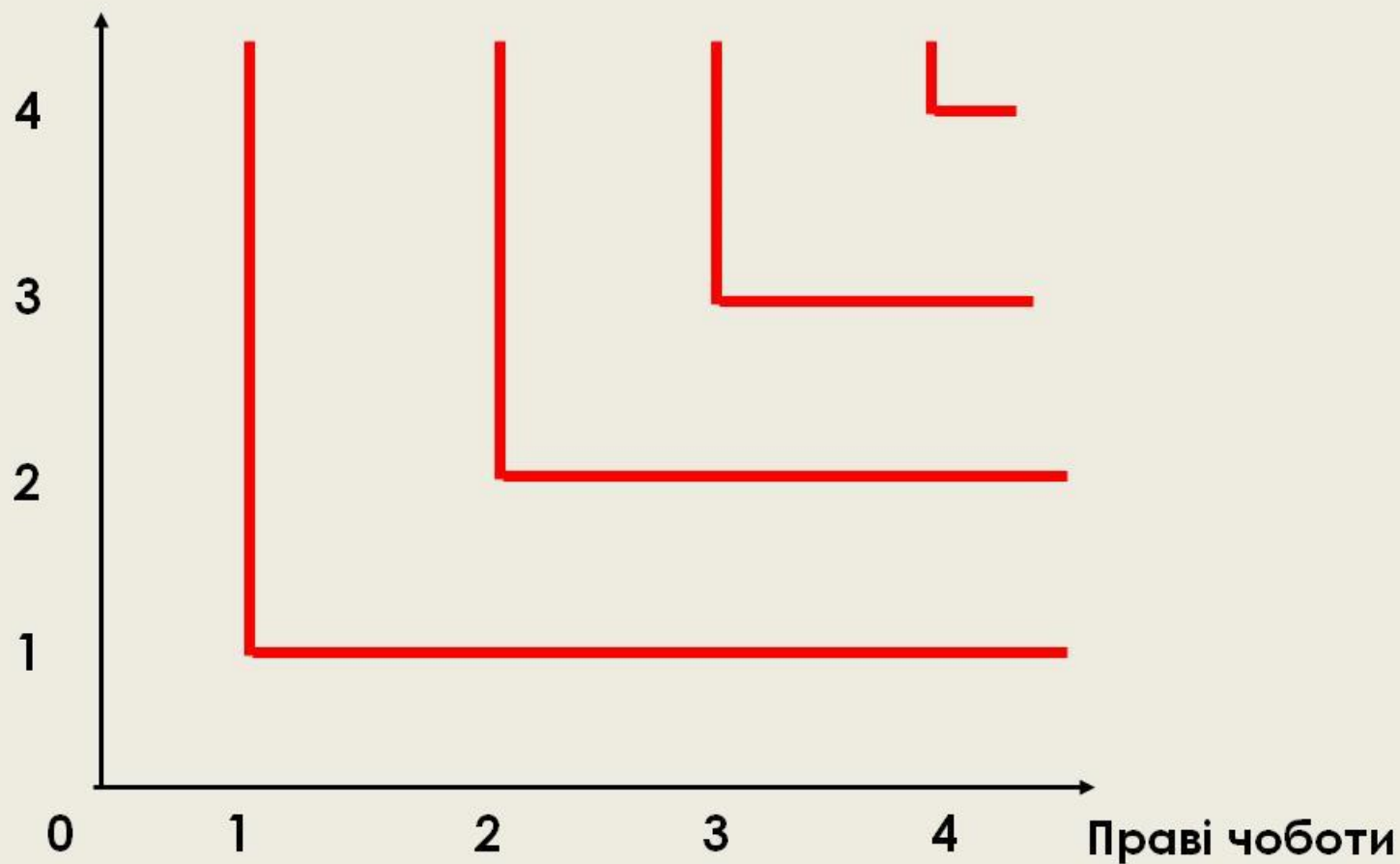
- Крива байдужості (англ. – *indifferent curve*) – лінія, що показує всі комбінації двох благ у виборі між якими споживач байдужий, тобто всі комбінації цих двох благ приносять йому один і той же рівень корисності

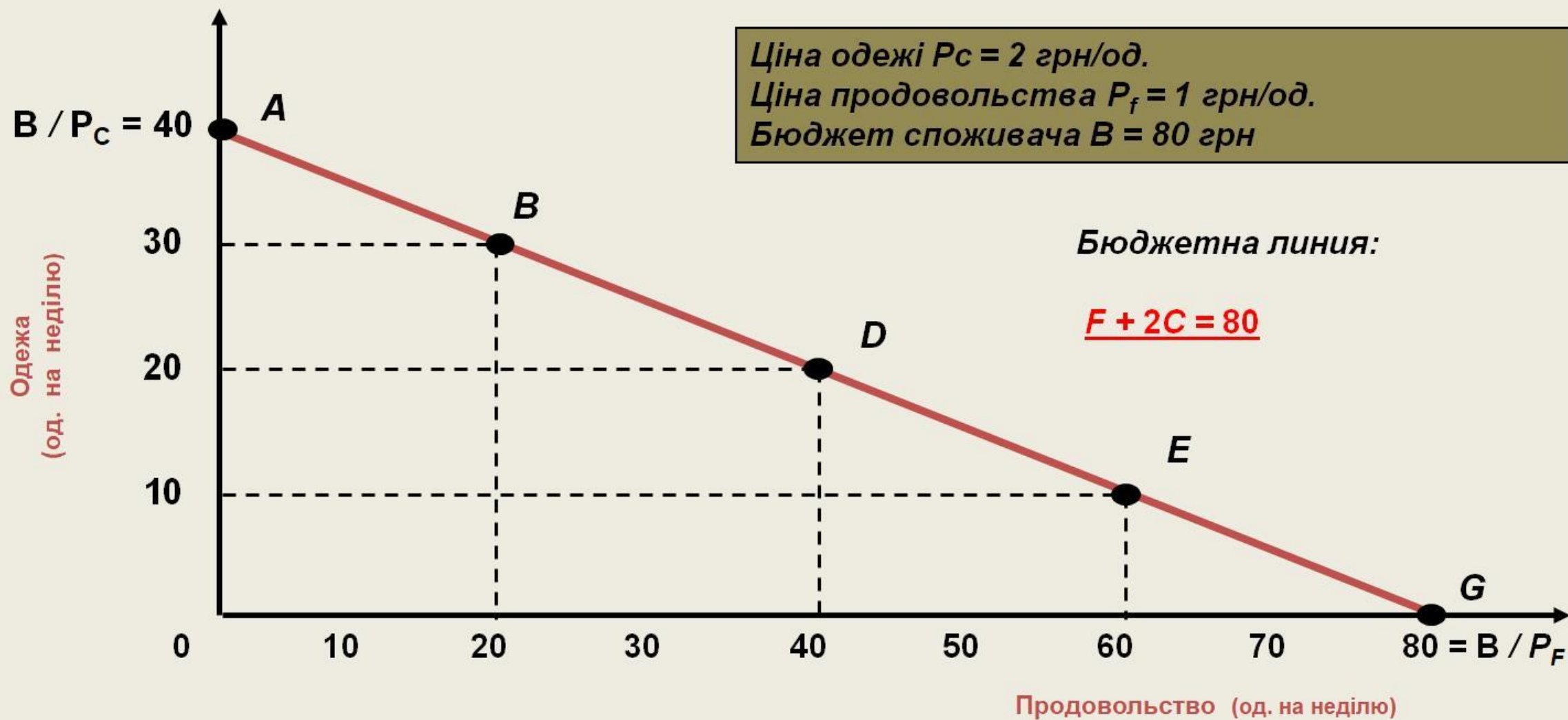

Досконала компліментарність благ - здатність благ ідеально доповнювати один одного в споживанні

і служити задоволенню однієї і тієї ж потреби:

Ліві чоботи

Бюджетне обмеження:

У загальному вигляді рівняння бюджетного обмеження є рівнянням прямої

$$I = Q_x \cdot P_x + Q_y \cdot P_y.$$

Його можна також представити у більш звичному вигляді:

$$Q_y = (I/P_y) - (P_x/P_y)Q_x;$$

$$Q_y = a + b Q_x;$$

$$a = I/P_y \cdot k = - (P_x/P_y).$$

Коефіцієнт нахилу бюджетної лінії (кутовий коефіцієнт) становитиме:

$$\text{Нахил БЛ} = - (I/P_y) / (I/P_x) = - P_x / P_y.$$

Бюджетне обмеження – можливості вибору споживача, обумовлені грошовими доходами та діючими ринковими цінами.
Економічна інтерпретація бюджетного обмеження полягає у тому, що сукупна сума грошових витрат споживача не може перевищувати його дохід. Для двох товарів бюджетне обмеження має вигляд:

$$I \geq Q_x \cdot P_x + Q_y \cdot P_y$$

Домашнє завдання:

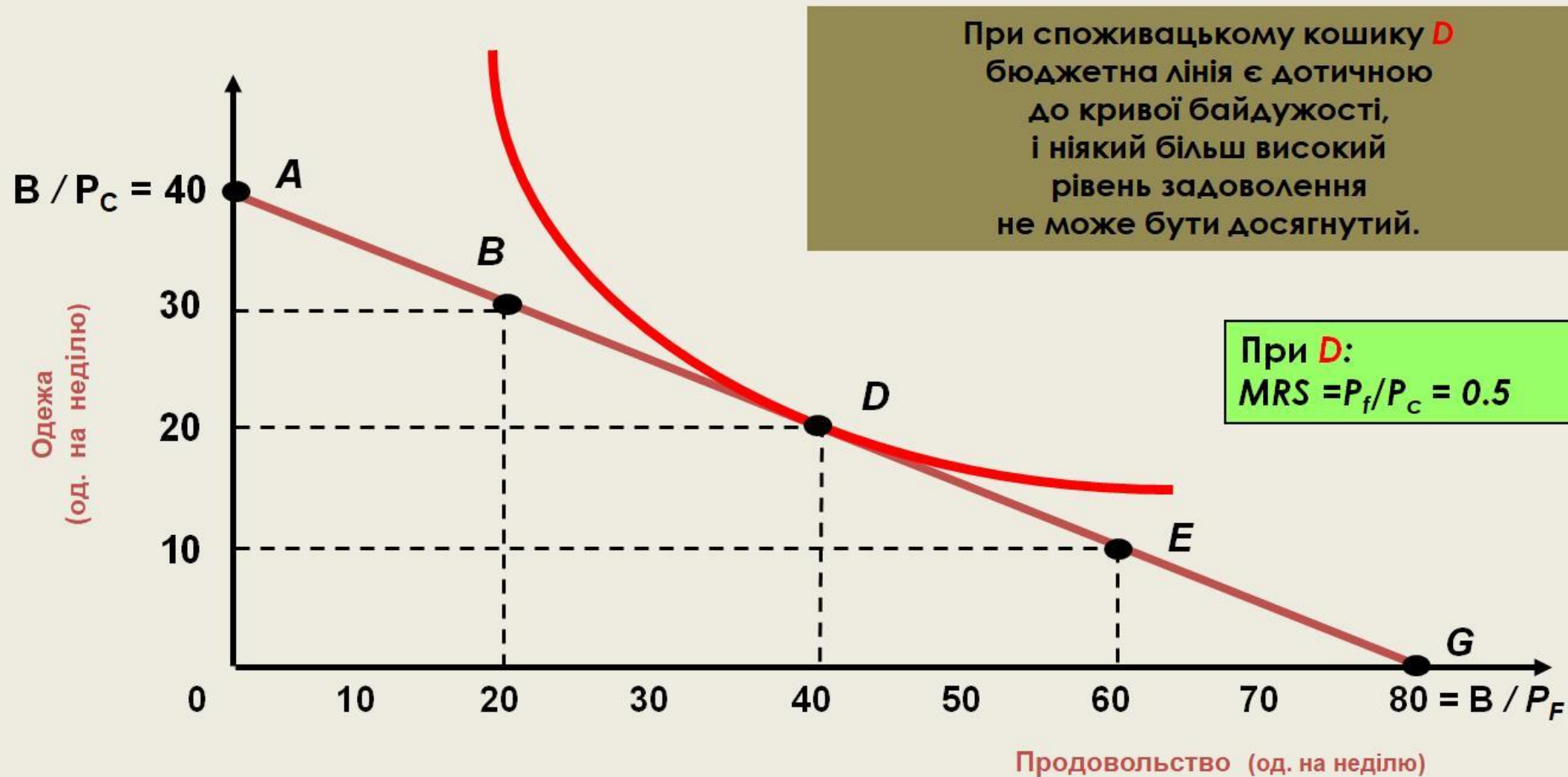
- 1) графічна інтерпретація БЛ;
- 2) причини зміни положення БЛ в координатній площині

Споживчий вибір:

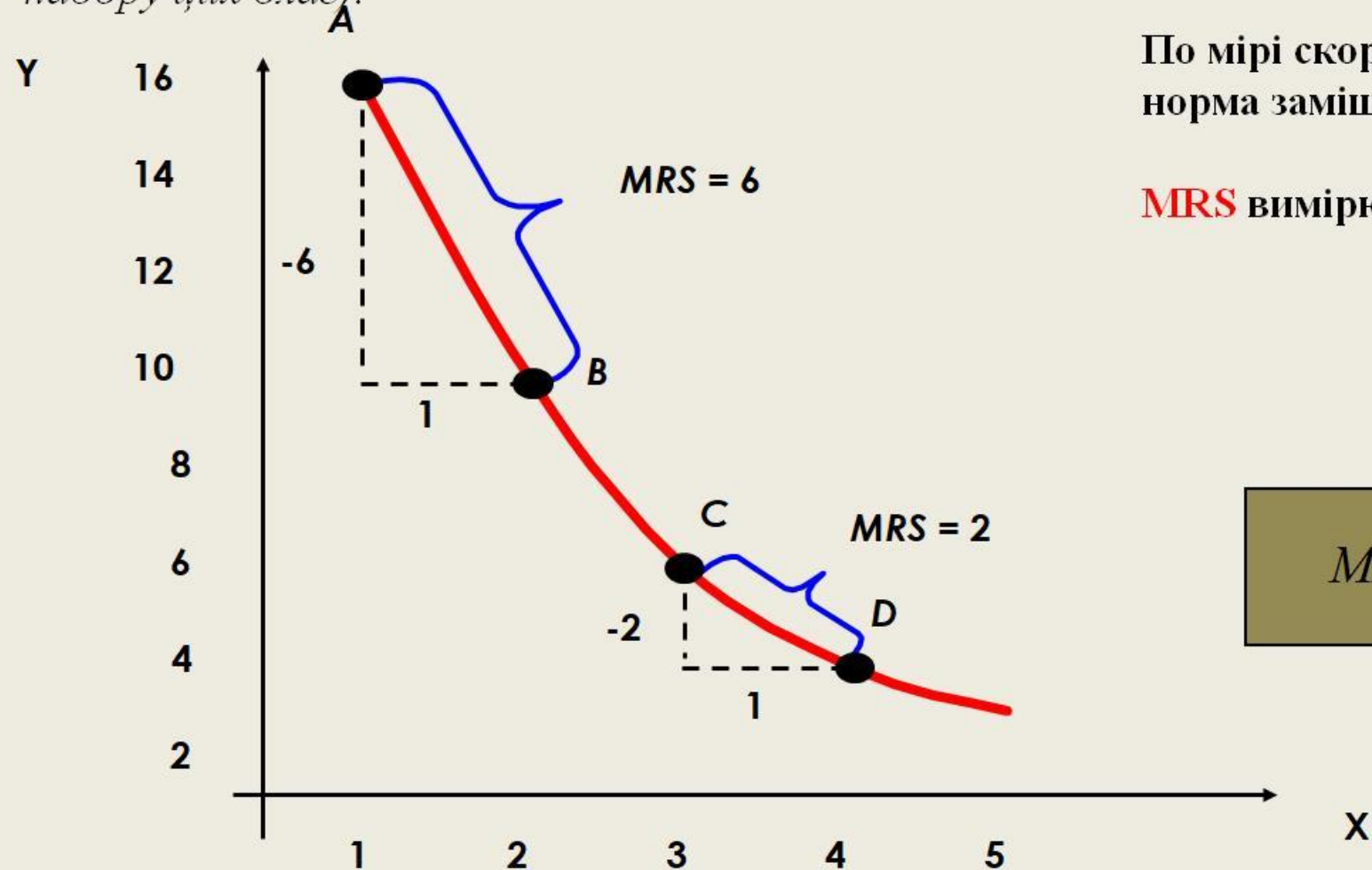
- Споживачі вибирають комбінацію благ, яка максимізує їх задоволення, яке вони можуть отримати при заданому бюджетному обмеженні;

- Споживчий кошик, що максимізує корисність, повинен відповідати двом умовам:
 1. Він має бути розташований на бюджетній лінії;
 2. Повинен давати споживачеві найбільш бажану комбінацію благ і послуг.

Суміщення Кривої байдужості і бюджетної лінії:

Гранична норма заміщення (*MRS*) показує кількість блага, яку споживач готовий віддати, щоб отримати додаткову одиницю іншого блага (за умови збереження незмінною споживчої цінності набору цих благ).

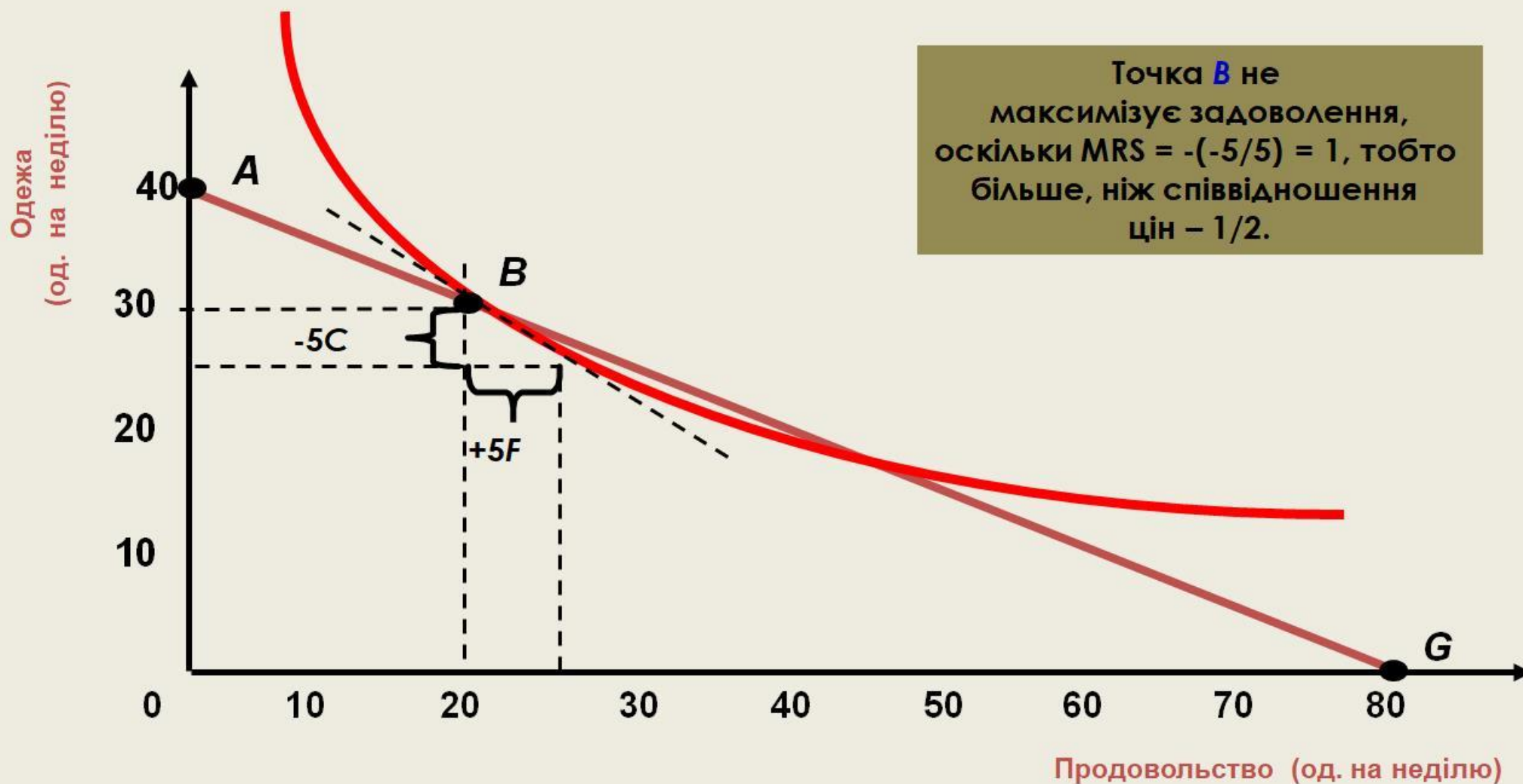

По мірі скорочення блага його гранична норма заміщення зростає.

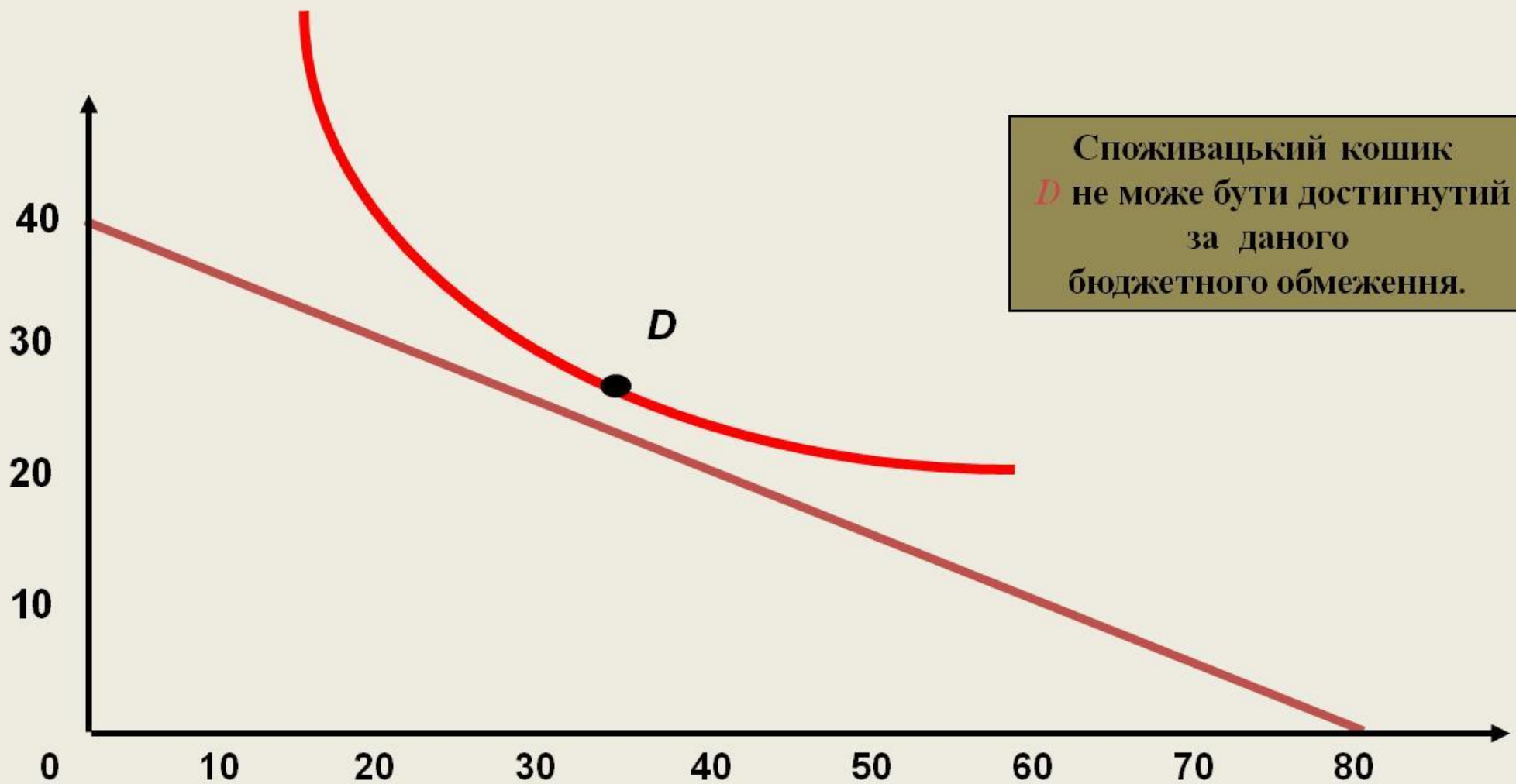
MRS вимірюється нахилом кривої байдужості.

$$MRS = - \frac{\Delta Y}{\Delta X}$$

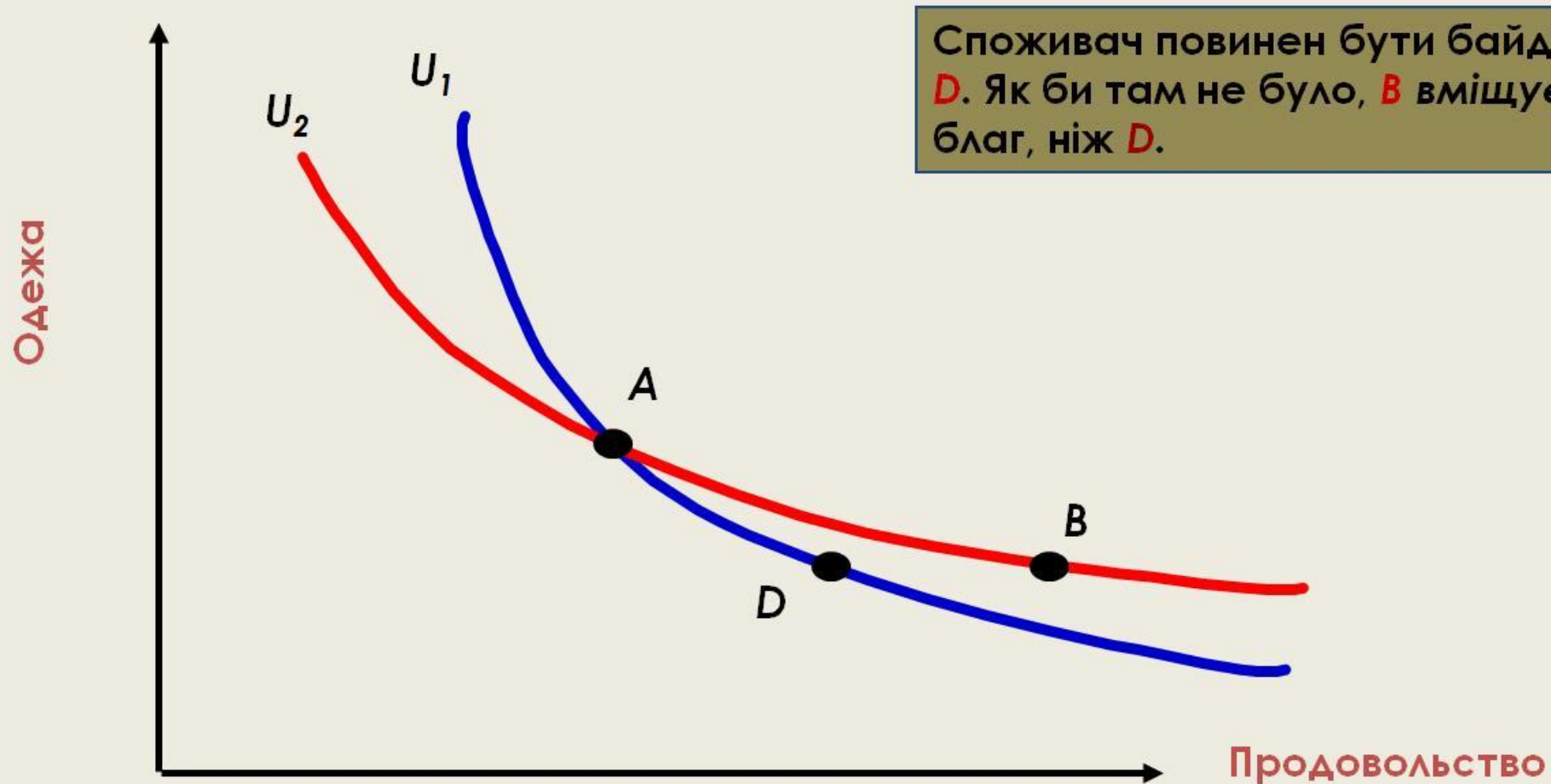
Споживач **Не** досягає максимального рівня корисності
у разі якщо не виконується умова $MRS = P_f / P_c$

Крива байдужості має дотикатися
до бюджетної лінії:

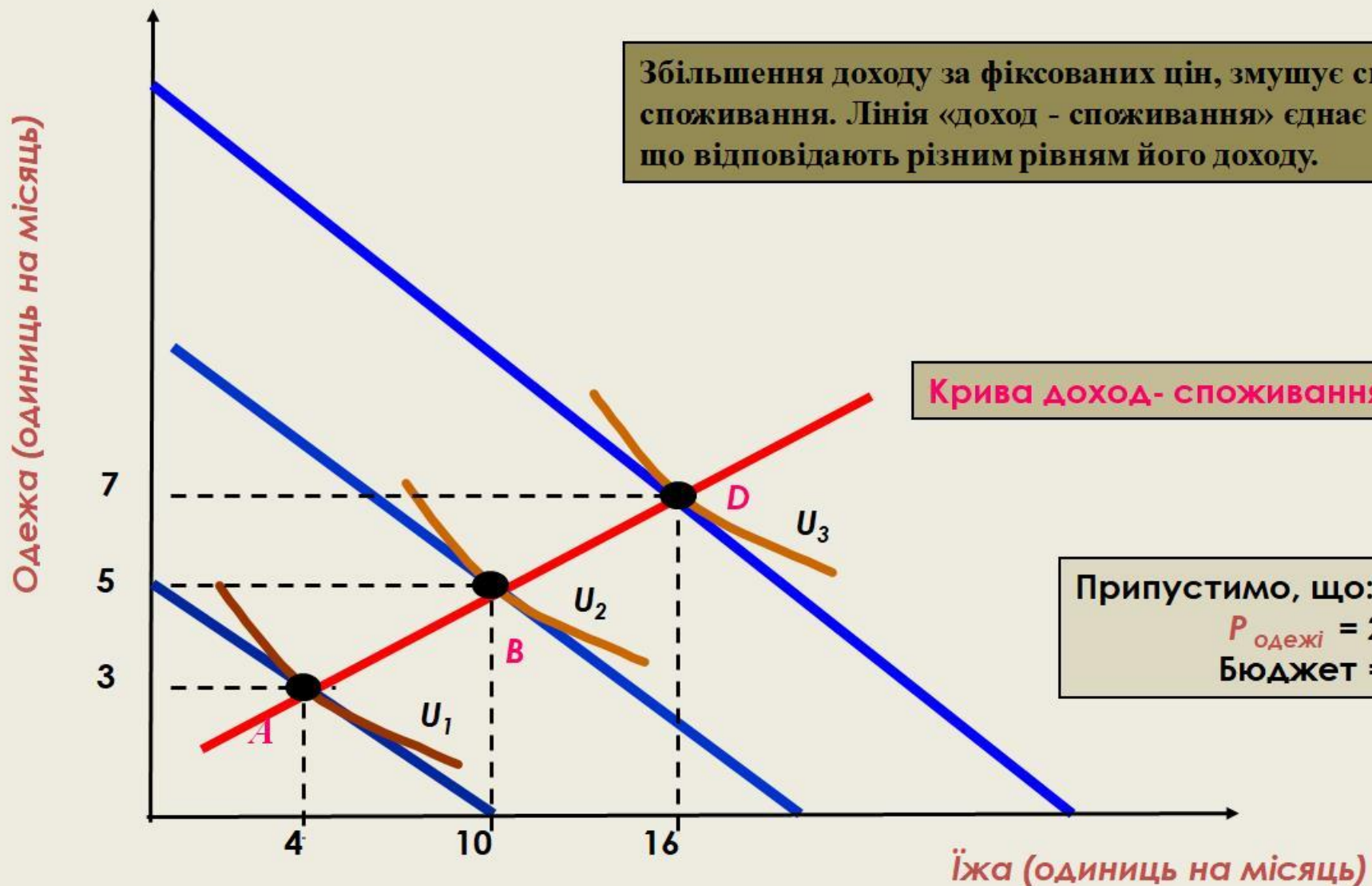

Криві байдужості не можуть перетинатися:

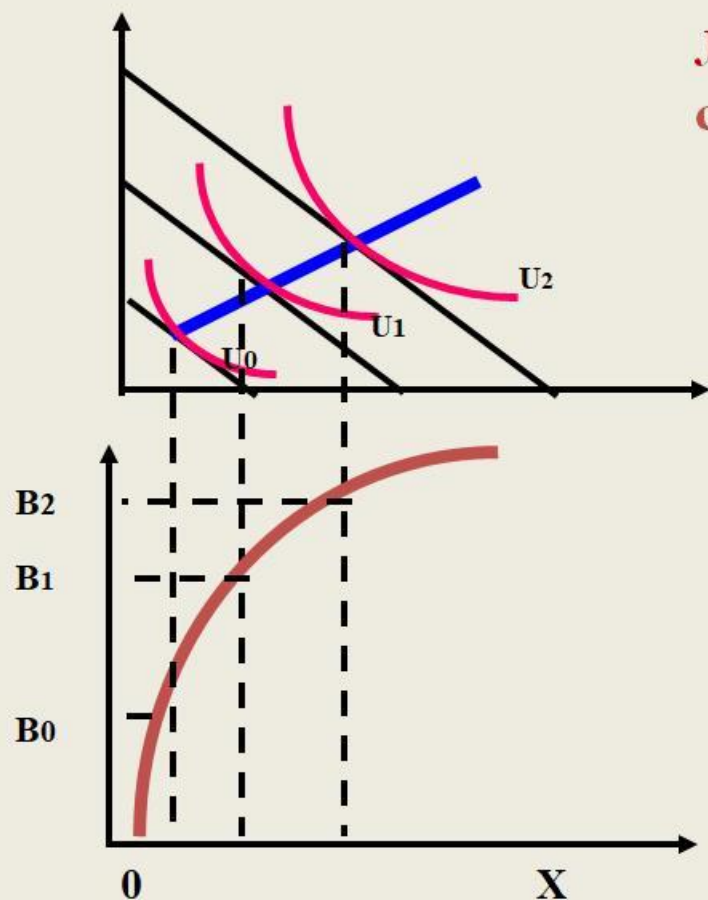

Побудова кривої «доход – споживання»

Збільшення доходу за фіксованих цін, змушує споживачів змінювати структуру споживання. Лінія «доход - споживання» єднає всі точки оптимуму споживача, що відповідають різним рівням його доходу.

Побудова лінії Енгеля на основі лінії "доход – споживання"

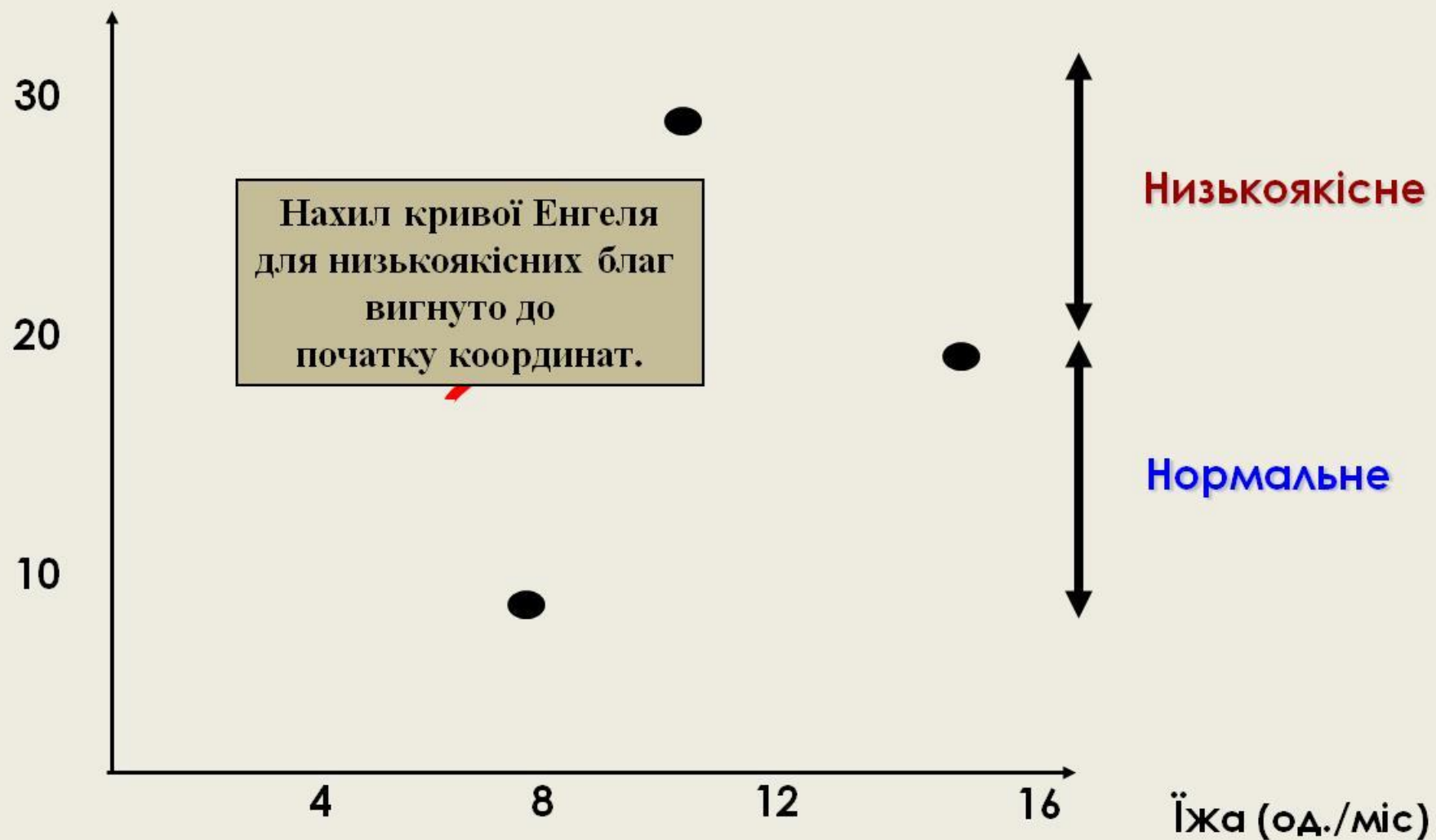

Лінія Енгеля показує взаємозв'язок доходу споживача і кількості споживаного блага X

Лінія Енгеля:

- описує кількість товарів споживаних за даного доходу.
- Якщо товар є нормальним (повноцінним) благом, то крива Енгеля направлена вгору.
- Якщо товар є низькоякісним (неповноцінним) благом, то крива Енгеля направлена вниз.

Нахили кривої Енгеля в залежності від виду блага

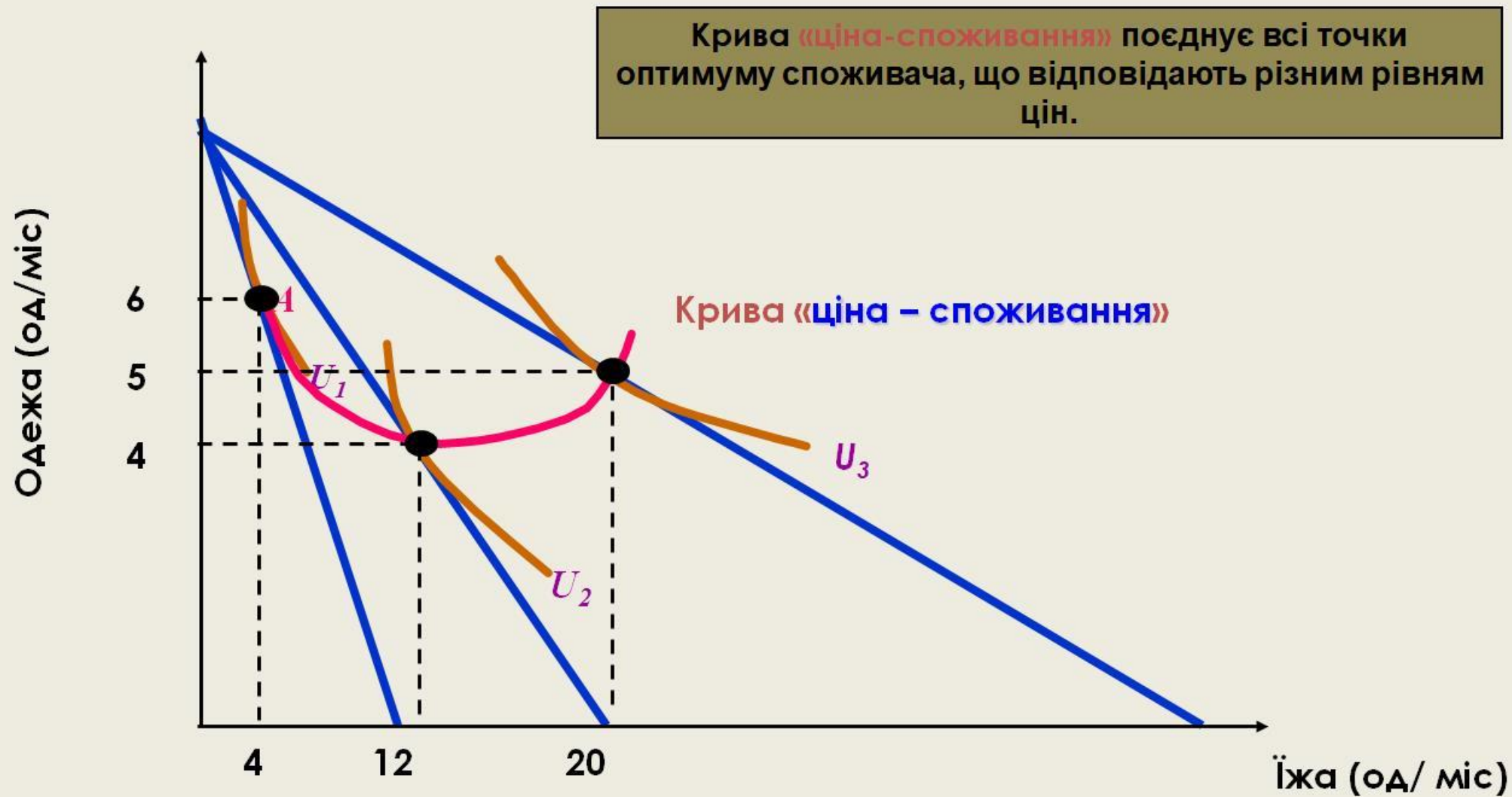
Доход
(грн/міс)

Ернст Енгель (1821-1896 рр.) - німецький статистик, який досліджував вплив змін у сімейних бюджетах на їх витрати. Обіймав посаду директора Пруського статистичного бюро в Берліні.

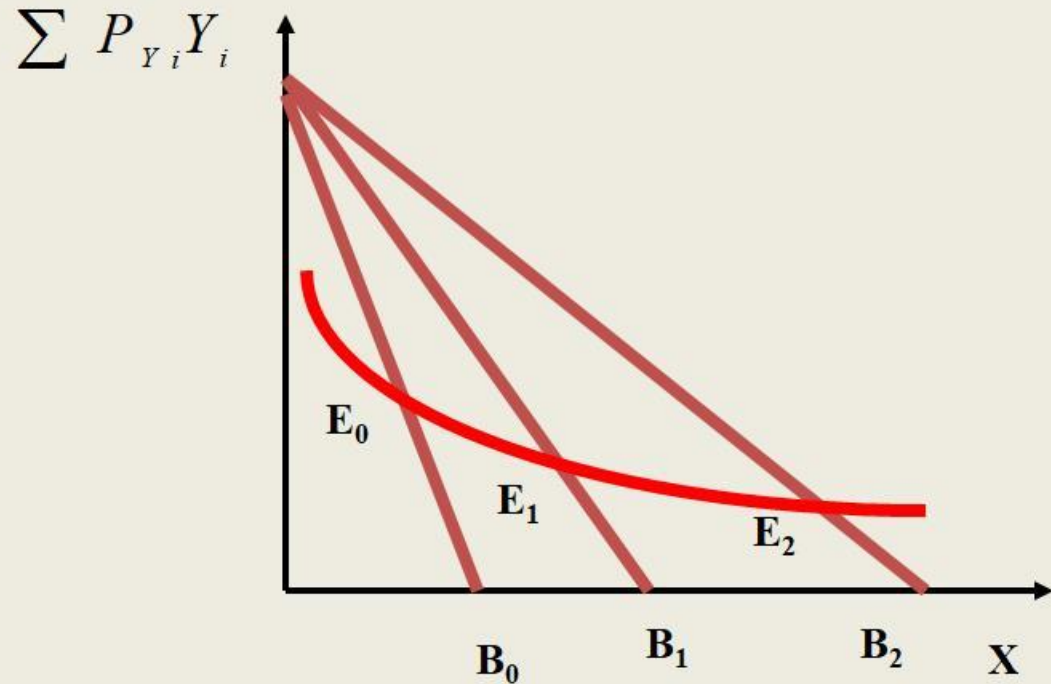
- ❑ Досліджував зв'язок між типом купованих товарів і послуг і доходом споживача
- ❑ Зауважив, що разом із зростанням доходу споживачів зменшується його частка, яка витрачається на товари першої необхідності, в той час як частка витрат на предмети розкоші збільшується (дана закономірність отримала назву закону Енгеля)
- ❑ Енгель довів, що вік і смак теж грають роль у тому, скільки і як витрачає свій дохід споживач

Побудова кривої «ціна – споживання»

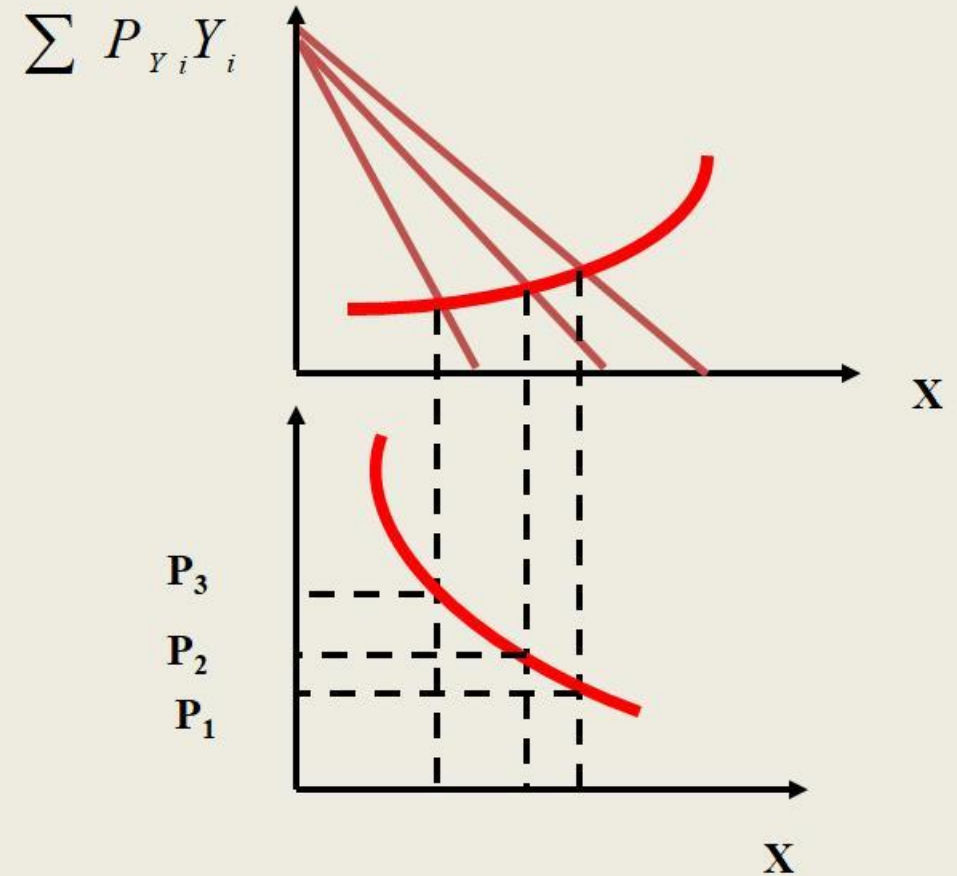

Лінія "ціна – споживання" для товарів–субститутів і товарів–компліментів:

Лінія «ціна–споживання» для товарів–субститутів

Побудова **лінії попиту** на основі лінії «ціна - споживання» для взаємодоповнюючих товарів

Сукупний ефект впливу зміни ціни блага на його споживання суб'єктом можна розділити на ефект заміни та ефект доходу

Ефект заміни

У відповідь на зміну відносних цін споживач замінює блага, які відносно подорожчали, на ті, які відносно подешевшали (споживач може придбати більшу кількість товару за ті ж гроші)

Ефект доходу

Зміна обсягу споживання блага, що є результатом зміни реального доходу споживача

Для повноцінного блага ці ефекти діють в одному напрямку, посилюючи один одного

Ефект доходу (*income effect*) – це зміна реального доходу споживача, тобто його купівельної спроможності, що відбувається внаслідок зміни ціни одного із товарів, що входять до його споживчого набору. Якщо ціна одного з двох товарів зменшилася, то покупець зможе придбати попередній набір цих товарів, що був для нього оптимальним, за меншу суму грошей, а на збережені кошти купити додаткову кількість обох благ.

Ефект доходу обчислюється за формулою:

$$\Delta x_1^n = x_1(P_1', I') - x_1(P_1, I),$$

де Δx_1^n – зміна кількості товару X_1 внаслідок ефекту доходу;

$x_1(P_1', I')$ – споживання товару X_1 за нової ціни (P_1') і нового доходу (I');

$x_1(P_1, I)$ – споживання товару X_1 за старої ціни (P_1) і старого доходу (I).

Реакція споживача на зниження ціни одного із двох товарів, що входять до його споживчого набору, розділяється на два ефекти – **ефект доходу** і **ефект заміщення**

Ефект заміщення, субституції (*substitution effect*)

полягає у зміні структури споживання, тобто розподілу коштів на купівлю двох товарів, які входять до його споживчого набору, що відбувається внаслідок зміни ринкової ціни одного із цих двох товарів. Якщо один із товарів дешевшає, то споживач завжди віддає перевагу збільшенню споживання саме цього товару і прагне замістити ним той товар, на який ціна не змінилася і який внаслідок цього став відносно дорожчим.

Ефект заміщення обчислюється за формулою:

$$\Delta x_1^s = x_1(P_1', I') - x_1(P_1, I),$$

де Δx_1^s – зміна обсягу споживання товару X_1 внаслідок ефекту заміщення;

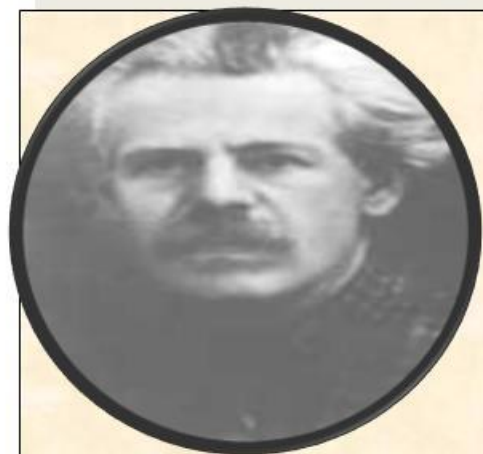
$x_1(P_1', I')$ – споживання товару X_1 за нової ціни (P_1') і нового доходу (I');

$x_1(P_1, I)$ – споживання товару X_1 за старої ціни (P_1) і старого доходу (I).

Для **нормальних (повноцінних)** благ загальний ефект від зниження ціни даного блага дорівнює сумі ефекту заміщення і ефекту доходу.

Для **повноцінних благ** він дорівнює різниці між ефектом заміщення та ефектом доходу.

Для **товарів Гіффена** – різниці між ефектом доходу і ефектом заміщення.

Слуцький Євген Євгенович (1880 – 1946 рр.)

Випускник Київського університету, а потім викладач Київського комерційного інституту. (1911-1926 рр.).

Робота *"Теорія кореляції і елементи вчення про криві розподілу"* (1912 р.) вважається одним з кращих підручників з математичної статистики.

1915 р. - книга «До теорії збалансованого бюджету споживача» у якій викладено принципово нові підходи до теорії попиту, зв'язку між ціною, попитом та функцією корисності.

В СРСР (1926 р.) - «Етюд до проблеми побудови формально-праксеологічних засад економіки». На Заході ця робота вважається фундаментом сучасної прaxeології - науки про принципи поведінки людей за різних комбінаціях умов. У СРСР ця робота вперше опублікована в 1990 р.

Ефект доходу та ефект заміщення для різних типів благ:

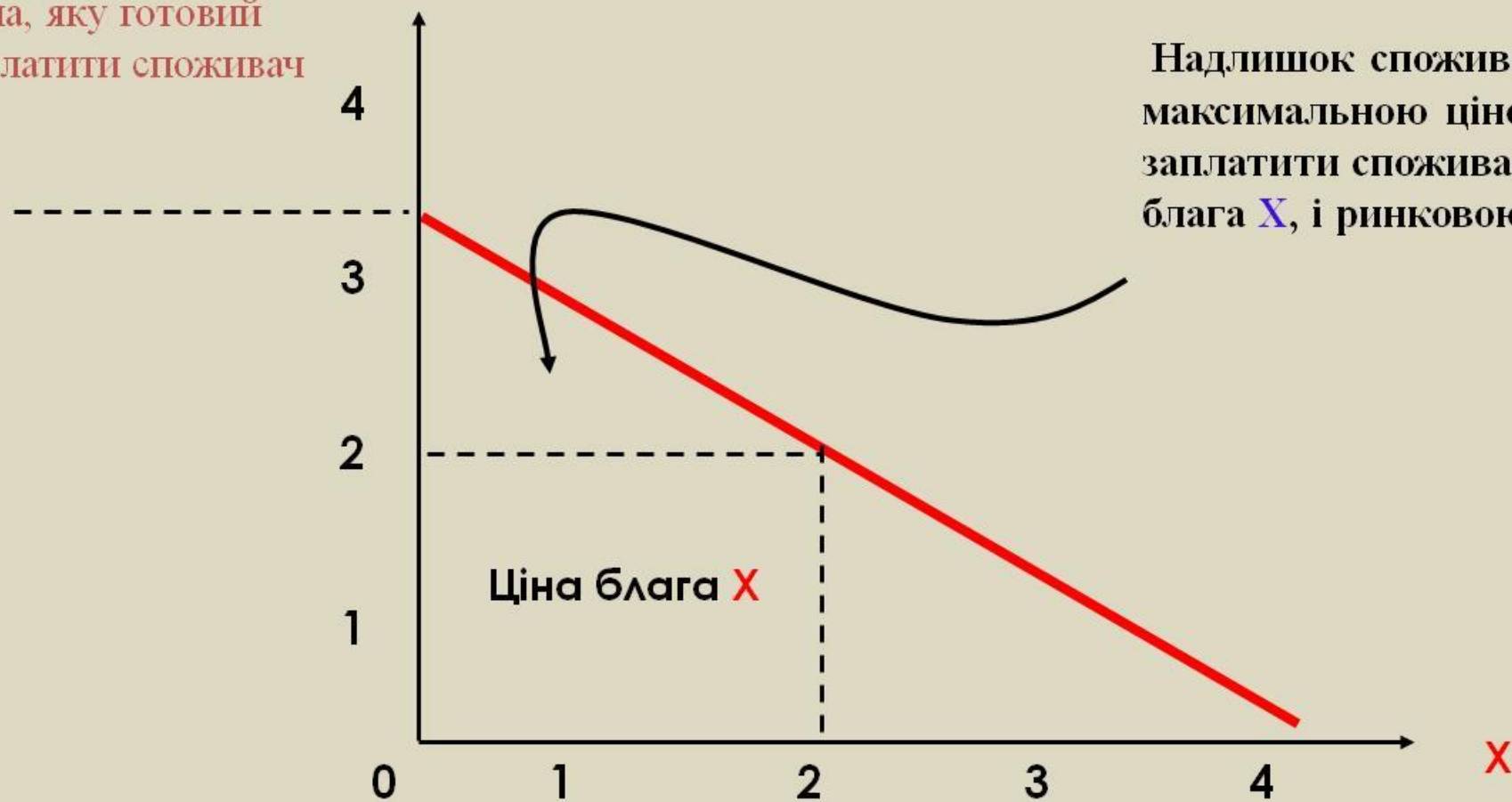
- Для блага з нормальною споживчою цінністю обидва ефекти діють в одному напрямку, посилюючи один одного.
- У випадку з благами з низькою споживчою цінністю **ефект доходу** діє в напрямку, протилежному **ефекту заміщення**, компенсуючи його: якщо він перевищує ефект заміщення, то ми маємо справу з:
- **благом Гіффена** (при зростанні цін відбувається збільшення обсягу споживання); якщо він не повністю компенсує ефект заміщення, то ми маємо справу з благом з низькою споживчою цінністю.

Для більшості товарів при підвищенні ціни знижується споживання: при підвищенні цін на м'ясо населення купує менше м'яса, замінюючи його рибою, грибами і т. д. У товару Гіффена все навпаки - при підвищенні цін на картоплю люди починають купувати більше картоплі, але менше, наприклад, м'яса. Всі товари Гіффена — малоцінні товари, які займають у споживчому бюджеті значне місце і для яких відсутній рівнозначний товар-замінник. Цінних товарів Гіффена немає. «Парадокс Гіффена»: у разі підвищення ціни певні види товару (переважно товари першої необхідності) їх споживання підвищується рахунок економії інших товарів. Підвищення цін на бензин. Існує непідтвержене припущення, що в умовах підвищення цін на бензин той діє як товар Гіффена — споживання бензину підвищується, але знижуються витрати на різні заходи економії палива (купівля дизельної машини, частий автосервіс і т.д.). Це безпосередньо пов'язано з високим ступенем автомобілізації в США.

Надлишок споживача:

Ціна, яку готовий
заплатити споживач

➤ Виходячи з ординалістського підходу оптимум споживача знаходиться у точці дотику **кривої байдужості** і **бюджетної лінії**.

➤ Ця точка відповідає умові рівності граничної норми заміщення благом Y блага X і співвідношення їх цін ($MRS_{yx} = P_x / P_y$).

➤ Точки оптимуму споживача:

- при різних рівнях доходу формують криву «**дохід - споживання**»;
- для різних рівнях цін формують криву «**ціна - споживання**».

На основі кривої «дохід - споживання» може бути побудована **крива Енгеля** (відображає кількість блага, споживаного при зміні доходу).

➤ На основі кривої «ціна - споживання» може бути побудована **крива попиту (D)** на даний товар.

➤ Сукупний ефект впливу зміни ціни блага на його споживання суб'єктом можна розділити на **ефект заміни** і **ефект доходу**; співвідношення цих ефектів залежить від виду блага (повноцінне, неповноцінне, товар Гіффена).

➤ **Надлишок споживача** - різниця між максимальною ціною, яку готовий заплатити споживач за певну кількість блага X, і ринковою ціною цього блага.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Пояснити сутність економічної корисності.
2. Які є підходи щодо аналізу корисності і чим вони відрізняються?
3. Навести класифікацію видів корисності.
4. Які закони характеризують динаміку граничної корисності?
5. Як крива та карта байдужості пояснюють суб'єктивний вибір споживача? Охарактеризуйте їх.
6. Дайте пояснення бюджетної лінії.
7. Що таке точка рівноваги споживача і як її визначають кардиналісти і ординалісти?
8. Що показує гранична норма заміщення та як її розраховують?
9. Як, використовуючи криву байдужості, можна розрахувати граничну норму заміщення одного товару на інший?
10. Поясніть емпіричні закони споживання Енгеля. Чи діють вони в реальній економіці?

Змістовий модуль 2. Мікроекономічний вибір і ефективність конкурентних ринків

Тема 5. Теорія виробництва

Питання теми лекції:

5. 1. Теорія виробництва
- 5.2. Поняття і параметри виробничої функції.
- 5.3. Однофакторна та двофакторна виробничі функції.
- 5.4. Ефект масштабу.

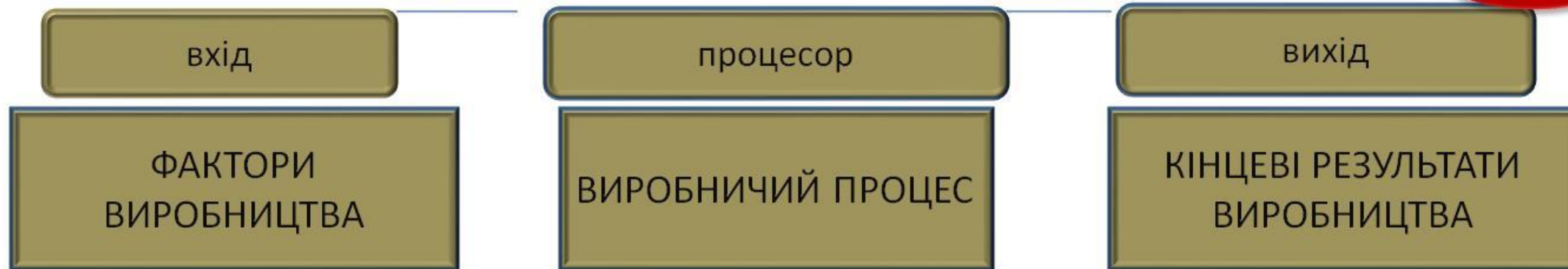
Мета теми: формування у студентів таких професійних компетентностей, як: здатність аналізувати взаємозв'язки функцій виробництва та витрат у короткостроковому й довгостроковому періодах, принцип неминучого зростання граничних витрат (зниження дохідності) та його вияв у коротко- та довгостроковому періодах; здатність аналізувати поведінку підприємств з урахуванням їхньої цільової функції, форми господарювання та періоду функціонування.

ТЕОРІЯ ВИРОБНИЦТВА ВИВЧАЄ СПІВВІДНОШЕННЯ МІЖ КІЛЬКІСТЮ ЗАСТОСОВУВАНИХ РЕСУРСІВ І ОБ'ЄМОМ ВИПУСКУ ПРОДУКЦІЇ (НАДАНИХ БЛАГ)

ФІРМА – певна організація, економічний і правовий суб'єкт, що займається виробничою діяльністю і самостійно приймає рішення щодо того: що, як і для кого виробляти? Де, як і кому продавати?

Фірма, як ринково-виробнича система

132

**Фактори виробництва
ресурси, поєднані у процесі виробництва на
основі певної технології**

ПРАЦЯ (всі розумові та фізичні витрати, що здійснюються людьми в процесі виробництва)

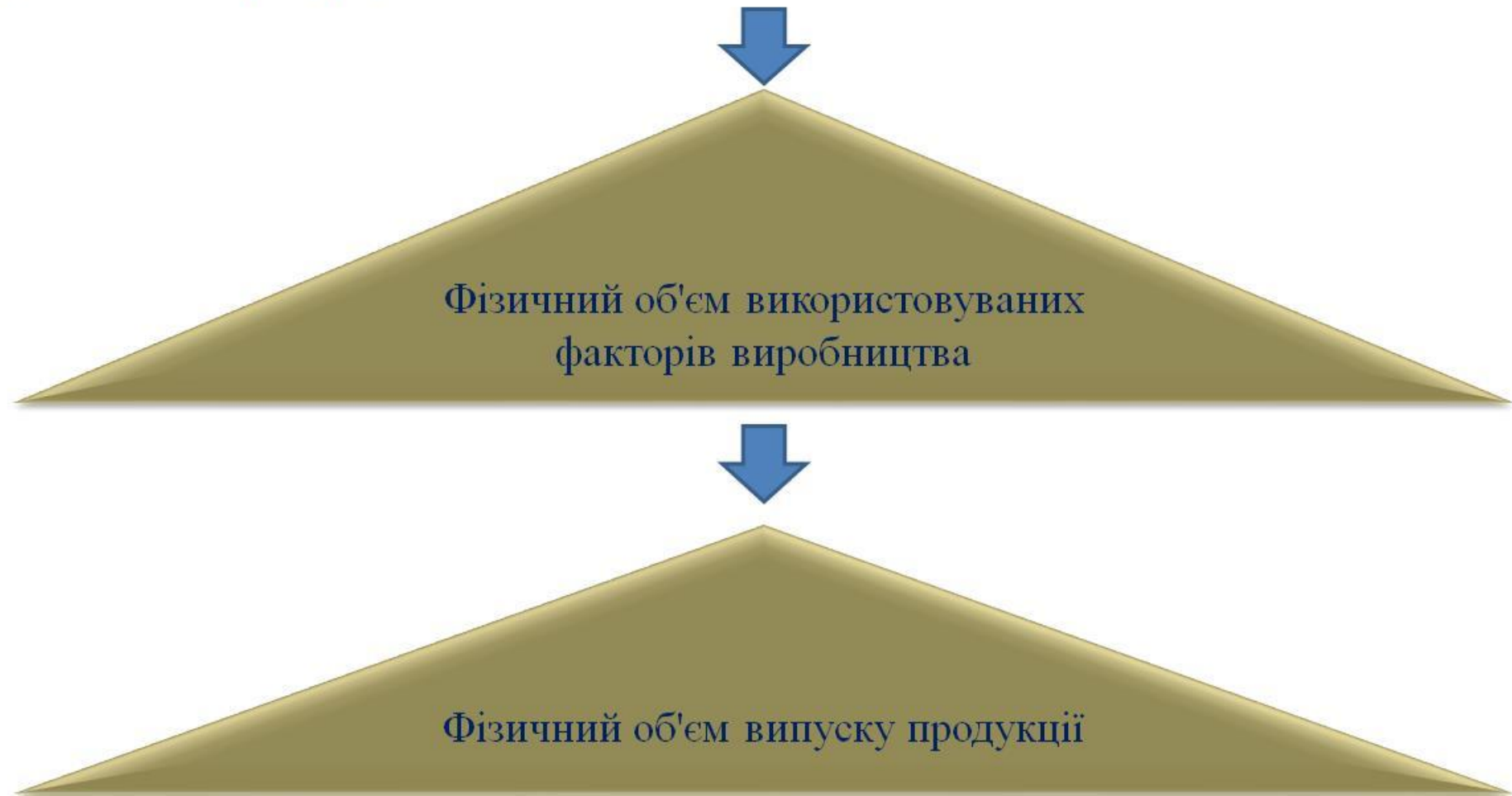
КАПІТАЛ (реальний капітал та фінансові ресурси)

ПРИРОДНІ РЕСУРСИ (все те, що може бути використане у виробництві у натуральному стані, тобто без будь-якої обробки)

ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ ХИСТ (фактор виробництва, що об'єднує виробничі ресурси в оптимальному співвідношенні заради створення економічних благ)

Чинники, що визначають попит на ресурси зі сторони окремої фірми:

- Попит на готову продукцію;
- Ціна ресурсу;
- Продуктивність ресурсу.

Виробнича функція (production function) – показує співвідношення між будь-якою комбінацією факторів виробництва (F) і максимально можливим обсягом продукції (Q)

$$Q = f(F_1, F_2, \dots, F_n),$$

Q – максимальний обсяг продукції,
F – фактор виробництва

Спрощений варіант виробничої функції:

$$Q = f(L, K),$$

Q – максимальний обсяг продукції,
L – праця
K – капітал

ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОБНИЦТВА

Технологічна ефективність – виробничий процес технологічно ефективний, якщо:

- не існує ніякого іншого способу, при якому для виробництва даного обсягу продукції використовується менша кількість хоча б одного з ресурсів при умові не збільшення інших видів ресурсів;
- обсяг виробленої продукції є максимальним при використанні визначеної кількості ресурсів.

Економічна ефективність – ефективним вважається такий спосіб виробництва, за якого досягається мінімізація альтернативної вартості витрат, що використовується у процесі виробництва

ЧАСОВИЙ ПЕРІОД

Короткостроковий період (short run, SR):

- З точки зору фірми – період, протягом якого виробники мають можливість змінити обсяг використання тільки деяких факторів виробництва;
- З точки зору галузі - період, протягом якого число діючих фірм у галузі не змінюється.

Змінні (variable) фактори виробництва – фактори, використання яких може бути змінене у SR.
Постійні (fixed) фактори виробництва – фактори, використання яких не можна змінити у SR.

Довгостроковий період (long run, LR):

- З точки зору фірми – період часу, достатній для зміни обсягів всіх ресурсів, у т.ч. виробничих потужностей.
- З точки зору галузі – період, протягом якого діючі фірми можуть розформуватись і залишити галузь; число фірм у галузі є змінним

АНАЛІЗ ВИРОБНИЧИХ ФУНКЦІЙ

1. Моделювання виробничого процесу, в якому використання всіх факторів виробництва, окрім одного, є фіксованим – **однофакторна виробнича функція.**
2. Моделювання виробничого процесу, в якому змінним є обсяг використання двох факторів виробництва – **двофакторна виробнича функція**

Однофакторна виробнича функція (виробнича функція з однією змінною) – показує динаміку зростання обсягу виробництва у SR при збільшенні одного фактора, який є змінним, в той час як інші фактори залишаються сталими

$$Q = f(F),$$

Q – максимальний обсяг продукції,

F – змінний фактор виробництва

Сукупний продукт (total product, TP) – кількість виробленого продукту, яка досягається за певного кількісного поєднання змінного ресурсу з незмінною кількістю інших ресурсів.

Середній продукт (average product, AP) – відображає загальний обсяг продукції, який припадає на одиницю змінного фактора (виражає продуктивність змінного фактора)

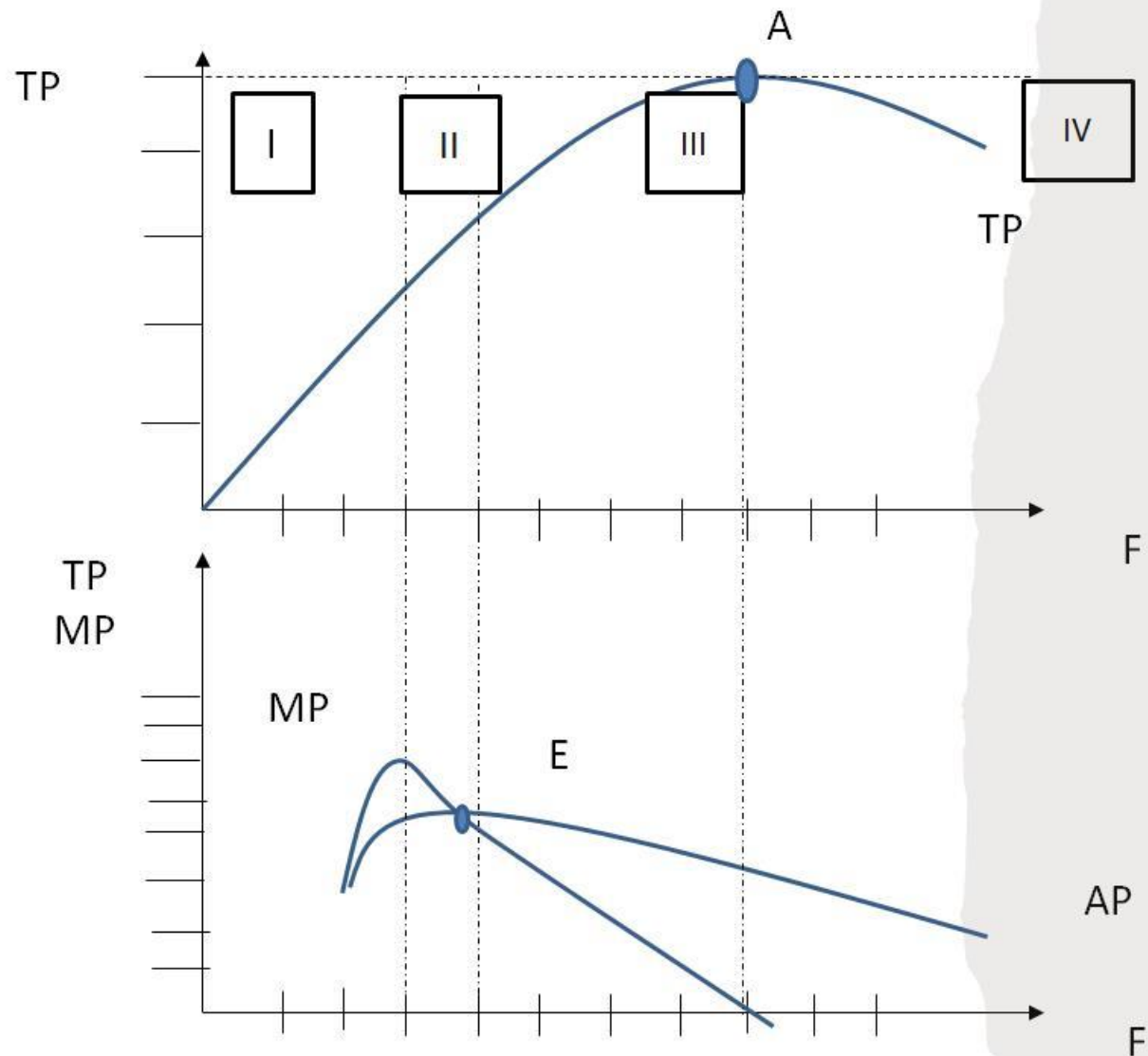
$$AP = \frac{TP}{F}$$

Граничний продукт (marginal product, MP) – додатковий випуск продукту, одержаний за рахунок використання ще однієї додаткової одиниці даного змінного ресурсу

$$MP_F = \frac{\Delta TP}{\Delta F} = (TP)'$$

$$MP_F = TP_F - TP_{(L-1)}$$

Сукупний, середній та граничний продукти змінного фактора виробництва та їх взаємозв'язок

TP зростає разом зі збільшенням змінного фактору, у т. А досягає max, потім спадає;

TP max, коли MP min;

AP max у точці перетину з MP (т. E), потім спадає

Обґрунтування управлінських рішень щодо розширення або згортання виробництва:

Закон спадної продуктивності змінного фактора виробництва – залучення до процесу виробництва все більшої додаткової кількості певного фактора за незмінних обсягів інших факторів, призводить до того, що віддача кожної наступної одиниці змінного ресурсу буде менша за віддачу попередньої одиниці цього ресурсу, тобто гранична продуктивність спадає

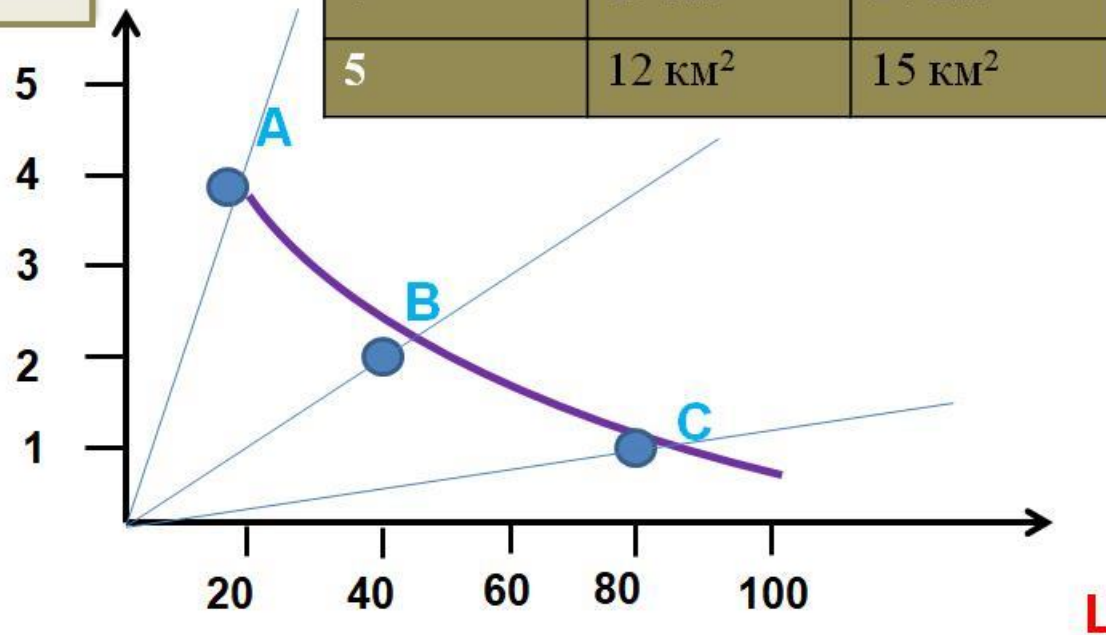
- I фаза – необхідно збільшувати масштаби виробництва, залучаючи більшу кількість змінного фактора виробництва;
- II фаза – є сенс продовжувати залучати ресурси, нарощувати виробництво. Проте обсяг продукції ще не є максимальним;
- III фаза – обсяг продукції буде найбільшим при дуже низькій середній і граничній продуктивності ресурсу;
- IV фаза – слід припинити залучати ресурси. Граничний продукт має від'ємне значення.

Результати виконання робіт по прибиранню території за різних комбінацій факторів виробництва (двірників і снігоочисних машин)

Двофакторна виробнича функція (функція з двома змінними) – показує співвідношення між будь-якою комбінацією двох факторів і максимально можливим обсягом випуску продукції

Капітал, од	Праця, чол.				
	20	40	60	80	100
1	5 км ²	7 км ²	8 км ²	10 км ²	12 км ²
2	7 км ²	10 км ²	12 км ²	11 км ²	14 км ²
3	9 км ²	12 км ²	14 км ²	15 км ²	17 км ²
4	10 км ²	14 км ²	17 км ²	18 км ²	19 км ²
5	12 км ²	15 км ²	18 км ²	20 км ²	22 км ²

$Q = f(K, L)$,
 Q – максимальний обсяг продукції,
 L – праця, K – капітал

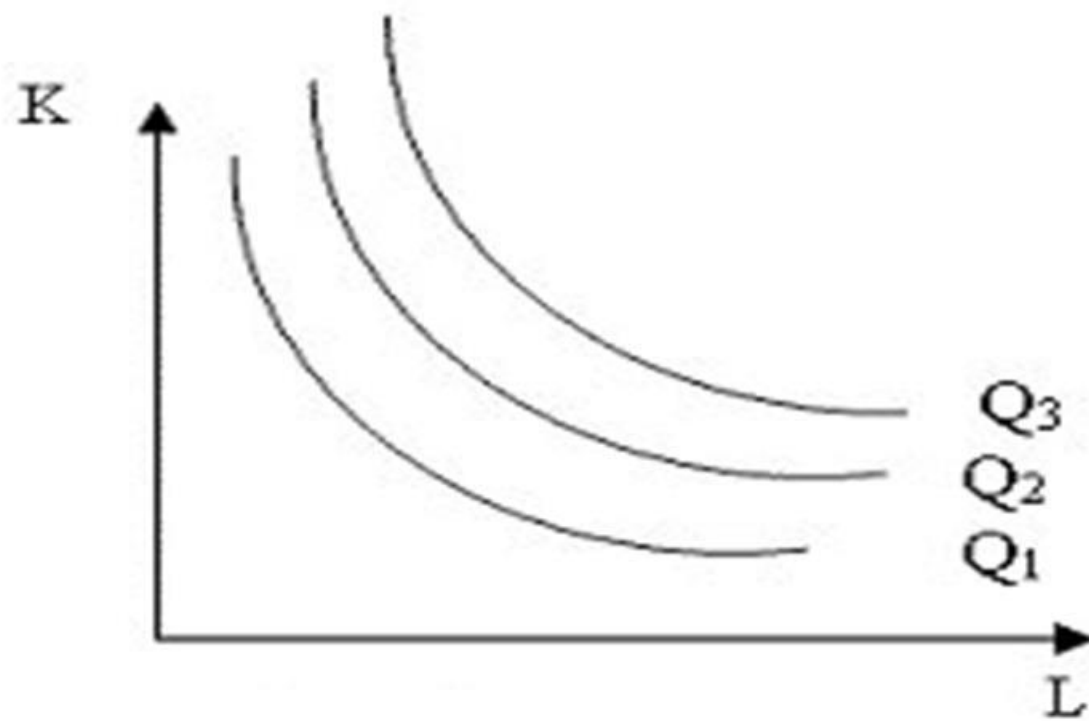
= 10 км²

Ізокванта – крива, на якій показані всі комбінації виробничих факторів, використання яких забезпечує однаковий об'єм випуску продукції

сукупність ізоквант однієї виробничої функції, кожна з яких відповідає певному випуску продукції, називається **картою ізоквант**

Властивості ізоквант:

- Має від'ємний нахил;
- Ізокванти, розташовані далі від початку координат, відповідають більшому обсягу випуску

Гранична норма заміщення (MRTS) – показує, на скільки одиниць має скоротитись виробниче споживання одного ресурсу в обмін на збільшення кількості споживання іншого ресурсу на одиницю за умови, що обсяг виробництва залишається незмінним.

$$MRTS_{LK} = - \frac{\Delta L}{\Delta K} \quad Q=\text{const}$$

$$MRTS_{LK} = - \frac{\Delta K}{\Delta L}$$

$$T. A = 20L + 4K$$

$$T. B = 40L + 2K$$

$$T. C = 80L + 1K$$

Припустимо, що вартість використання дорівнює:

1 машина – 500 грн/день;

1 робітник – 100 грн/день.

$$TCA = 20 * 100 + 4 * 500 = 4000$$

$$TCB = 40 * 100 + 2 * 500 = 5000$$

$$TCc = 80 * 100 + 1 * 500 = 8500$$

Рівняння ізокошти

$$TC = K \times P_K + L \times P_L$$

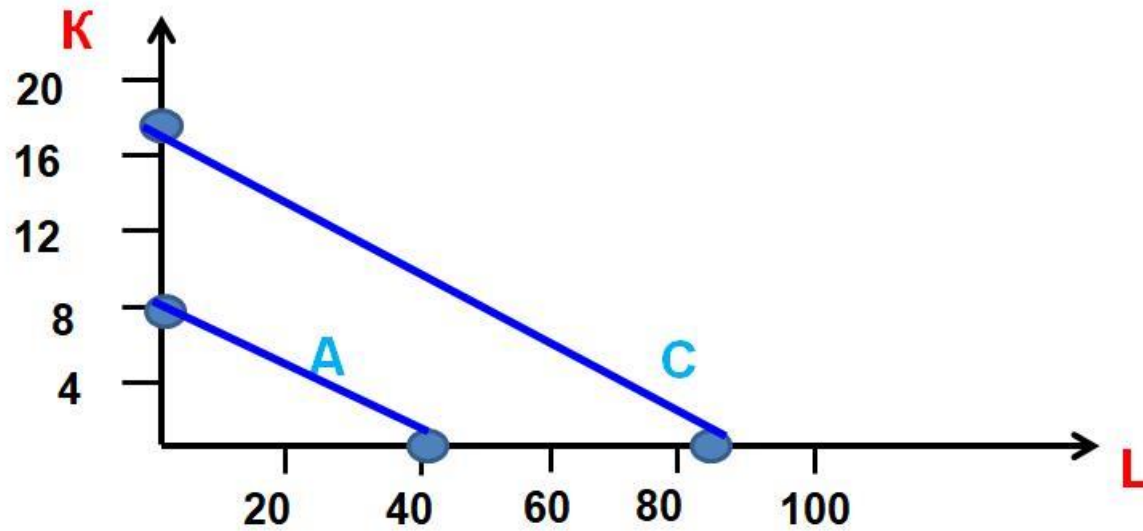
Де, TC – загальні витрати фірми;

K – капітал (кількість машин);

L – праця (кількість дворників);

P_L – затрати на працю (затрати на найм робітників);

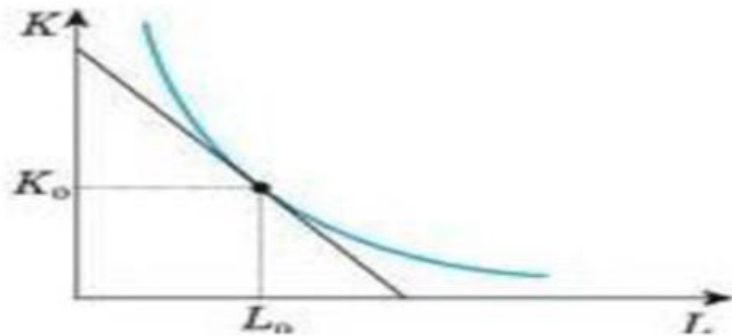
P_K – затрати на капітал

вартість використання дорівнює:
1 машина – 500 грн/день;
1 робітник – 100 грн/день.

$TC_A = 4000$	–	40 L / 8 K
$TC_B = 5000$	–	50 L / 10 K
$TC_C = 8500$	–	85 L / 17 K

Рівновага виробника – оптимальне сполучення всіх використаних ресурсів, що забезпечує найбільший обсяг випуску за мінімальних витрат виробництва

Точка дотику ізокошти та ізокванти (т. А) відображає рівновагу виробника

Нахил ізокванти відображає співвідношення граничної доходності використовуваних факторів виробництва, а нахил ізокости – співвідношення цін на ці фактори. Звідси можна зробити висновок, що фірма мінімізує витрати, коли відношення граничної доходності кожного ресурсу до його ціни будуть рівними

$$\frac{MRP_K}{P_K} = \frac{MRP_L}{P_L}$$

MRP_L , MRP_K - гранична дохідність праці й капіталу відповідно;
 P_L , P_K - ціна праці й капіталу відповідно

Ця умова мінімізації витрат називається еквімаржинальний принцип

Типові виробничі функції:

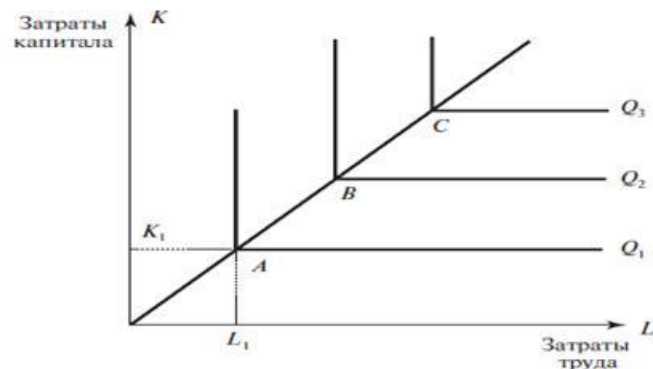
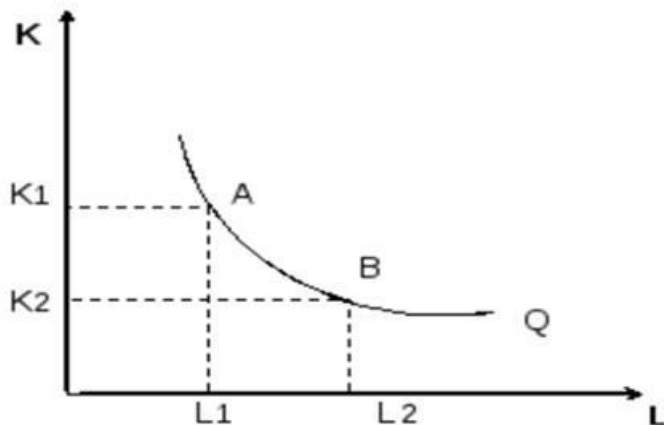
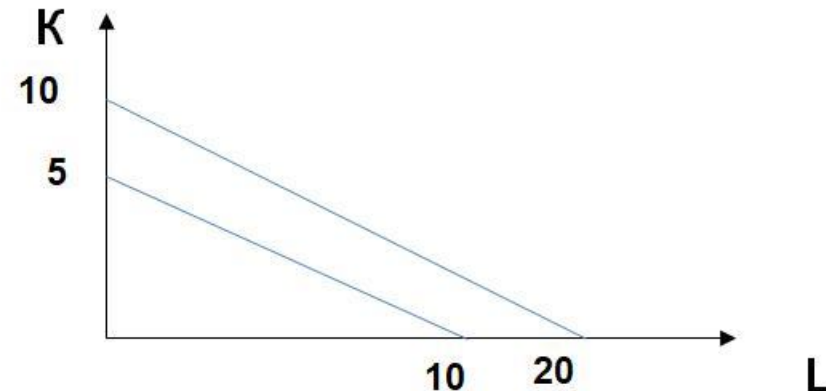

Рис. 1.8. Производственная функция с фиксированной структурой факторов

$$Q = A \times K^{\alpha} \times L^{\beta}$$

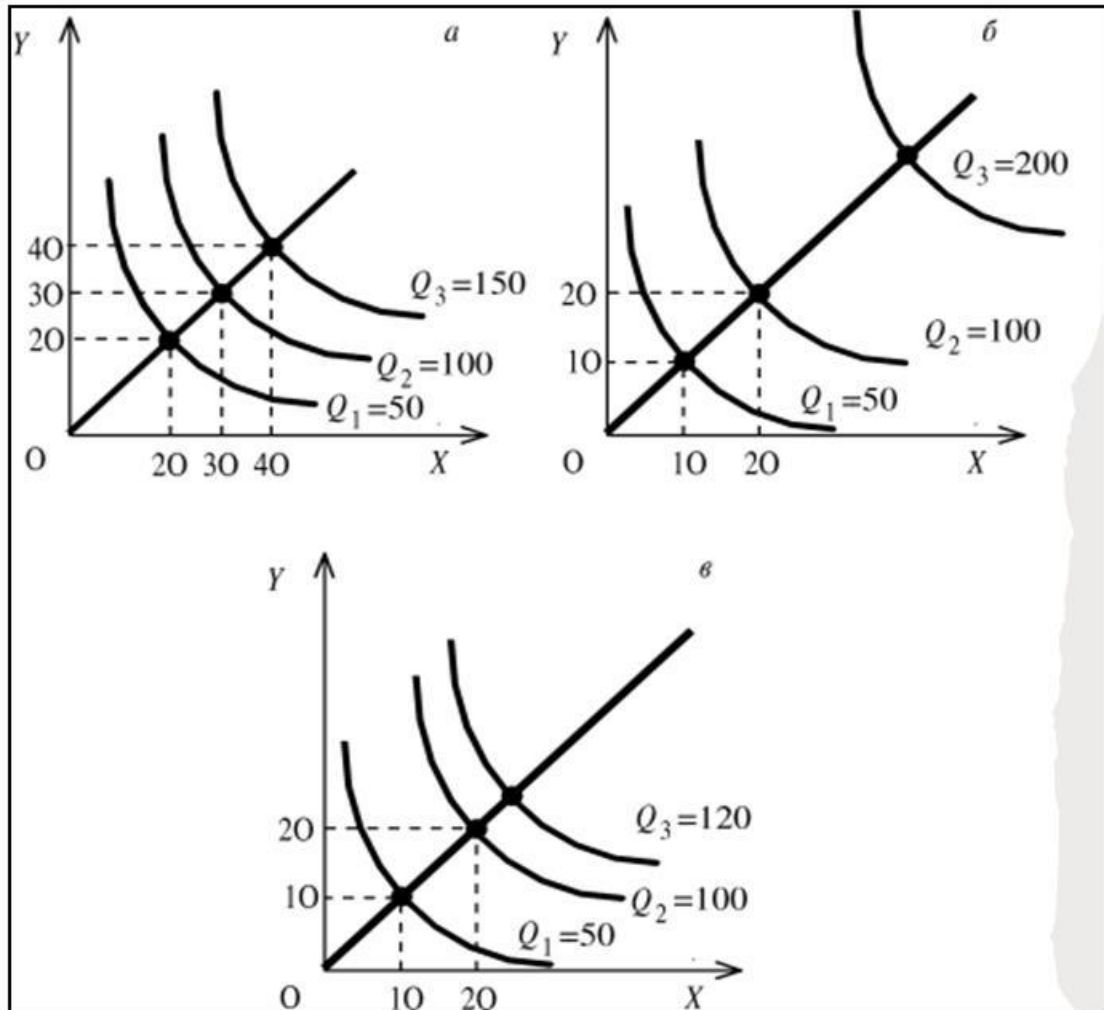
1. Виробнича функція В.Ф. Коба-Дугласа (відображає співвідношення між фізичним об'ємом випуску продукту і фізичним об'ємом затрат капіталу і праці у SR)

$$Q = \min(a \times L, b \times K)$$

2. Функція В.Ф. Леонтьєва (виробнича функція з фіксованими пропорціями використання виробничих факторів)

$$Q = b \times K + a \times L$$

3. Виробнича функція з повним заміщенням факторів виробництва

В довгостроковому періоді, коли фірма може міняти всі фактори виробництва, діє принцип економії від масштабу

- А) постійний ефект від збільшення масштабу виробництва;
- Б) спадний ефект від масштабу виробництва;
- В) зростаючий ефект від збільшення масштабу виробництва.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Чи тотожними є поняття "фактор виробництва" та "виробничі ресурси"?
2. Поясніть, у чому полягають принципові відмінності між короткостроковим, миттєвим та довгостроковим періодами функціонування фірми.
3. Яким чином впливає технологія на споживання факторів виробництва?
4. Чим визначають межі взаємозаміщення одних виробничих факторів іншими?
5. Чи є більш ефективним варіант розподілу ресурсів, ніж у точці "рівноваги виробника"?
6. За яким критерієм виділяють виробничі функції з постійною, спадною та зростальною віддачею від масштабів виробництва?
7. Що таке ізокоста? Як її побудувати? Які її основні властивості?
8. Оптимум товаровиробника: поняття, графічне та аналітичне подання за наявності двох факторів виробництва – праці та капіталу.
9. Дати визначення понять «масштаб виробництва», «віддача від масштабу», «пропорційна варіація факторів».
10. Чим розрізняються між собою пропорційна і непропорційна варіації?

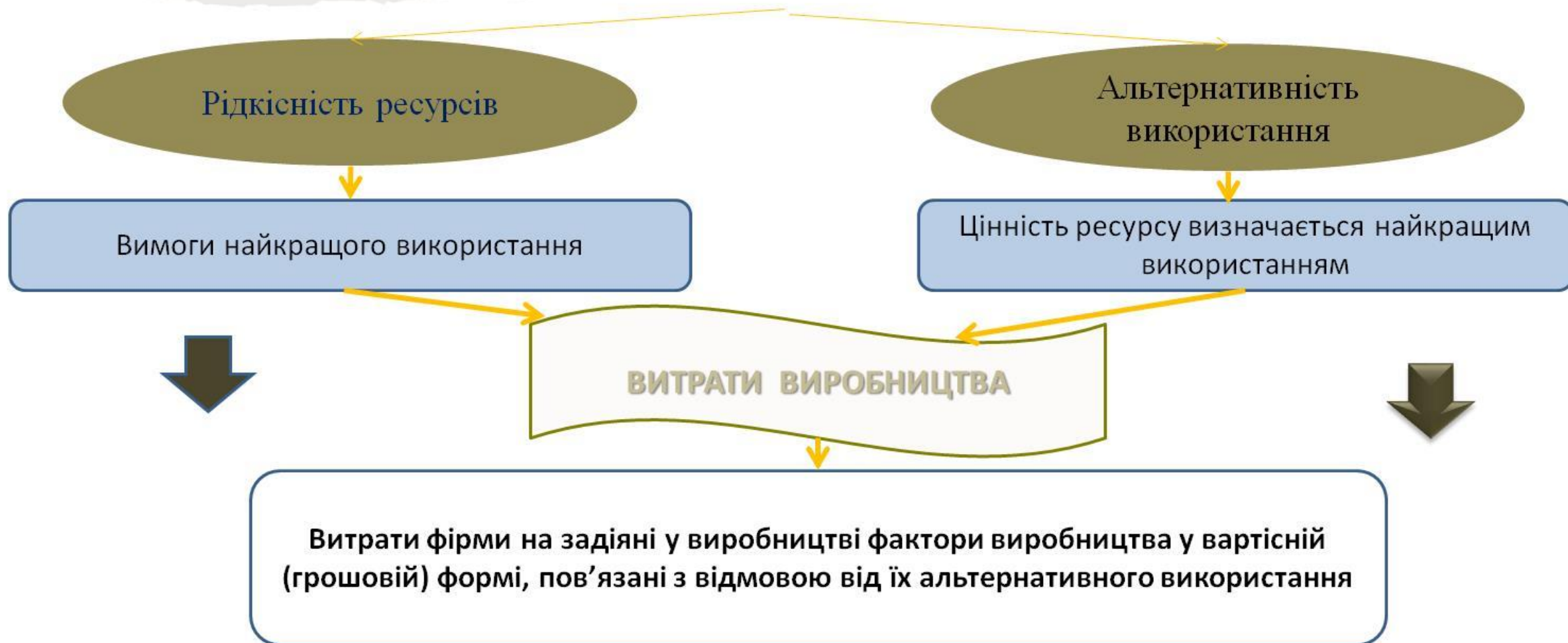
Тема 6. Витрати виробництва

Питання теми лекції:

- 6.1. Витрати виробництва: природа, сутність, класифікація. Економічний і бухгалтерський підхід до визначення витрат виробництва.
- 6.2. Витрати виробництва у короткостроковому періоді: види, графічне зображення, практичне значення.
- 6.3. Витрати виробництва у довгостроковому періоді. Ефект масштабу.
- 6.4. Пропозиція галузі.

Мета теми: визначити принципи оптимізації виробництва за витратами

Теорія витрат виробництва (вихідні положення)

Продовження

Розуміння економічних витрат ґрунтується на усвідомленні обмеженості ресурсів у виробників і можливості їх застосування для випуску інших товарів та послуг

Для виробництва благ необхідні економічні ресурси. Останні, як відомо, мають обмежений характер. Кожен з них може бути використаний для виробництва різних благ. Але ресурси, які витрачені на виробництво певного блага, втрачені (загублені) для виробництва інших.

Звідси *усі витрати виробництва носять альтернативний характер* за виключенням безповоротних витрат.

Безповоротні витрати – це витрати, які здійснюються тільки раз і не можуть бути повернені при будь-яких обставинах. Вони зовсім не пов'язані з виробничою діяльністю і ніколи не враховуються у поточних витратах.

В. Д. Базилевич наголошує, що для розуміння структури альтернативних затрат виробництва необхідно здійснити розмежування понять: затрати, витрати, втрати, видатки.

Потреба у такому розмежуванні, вказує він, назріла у зв'язку з тим, що в економічній сфері та в законодавстві України ці поняття, а тому й явища, ототожнюють, що спричиняє певну плутанину

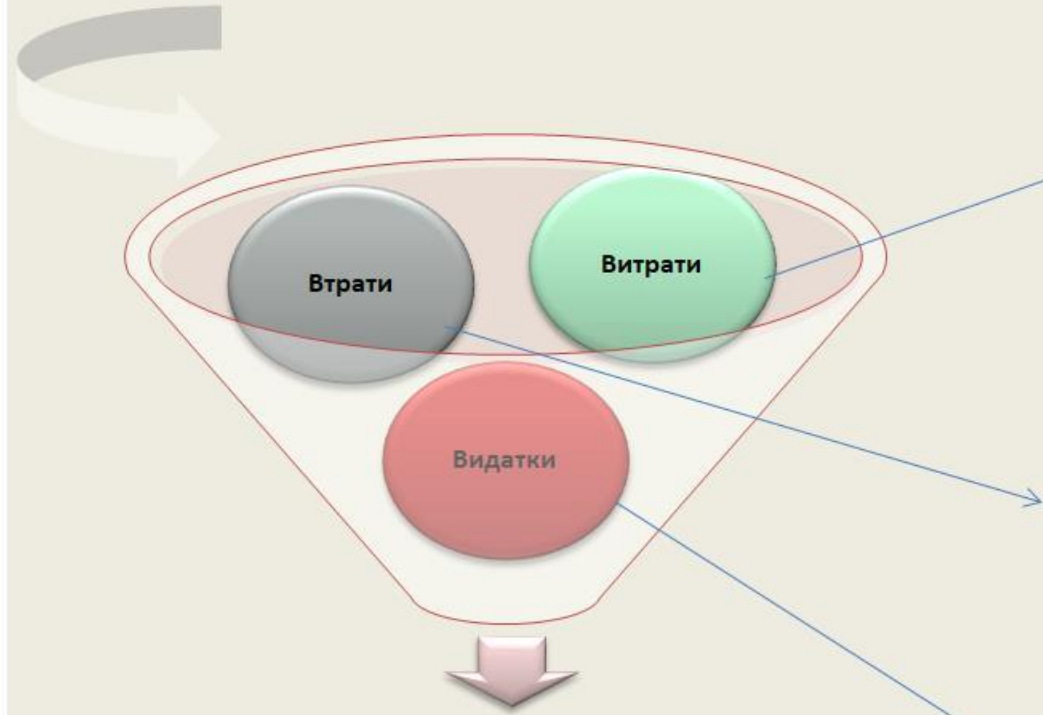

Затрати

Витрати

Найширшим за змістом є поняття “затрати”

Затрати підприємство здійснює для власне виробничого процесу та для інших, не пов'язаних з процесом виробництва, цілей (напр., благодійні заходи)

Витрати пов'язані з цілеспрямованими затратами певної грошової суми на придбання певних економічних благ на основі еквівалентності.

Втрати ж зумовлені різними причинами: недбалістю, крадіжками, економічними злочинами, природним процесом псування певних ресурсів та виходом їх із ладу. Ці затрати суб'єкта часто вимушені або пов'язані з порушенням законодавства.

Відатки – це затрати, що здійснюються свідомо, цілеспрямовано, але безповоротно та без-еквівалентно. Для підприємства це надання своїм працівникам допомоги, певних цільових виплат, не пов'язаних з виробничою діяльністю. Відатки – це трансфертні виплати.

У самому загальному вигляді, під витратами розуміють суму коштів, витрачених на виробництво продукції

Існує декілька підходів до визначення сутності витрат і їх класифікації,

З точки зору окремого товаровиробника виділяють **індивідуальні (комерційні) витрати виробництва**, які представляють витрати конкретного господарюючого суб'єкта для виробництва певного обсягу продукції: сировина, матеріали, паливо, електроенергія, заробітна плата та ін.

З точки зору суспільства виділяють **суспільні витрати**, які пов'язані з виробництвом певного обсягу якоїсь продукції в межах усієї національної економіки. Крім безпосередніх витрат (індивідуальних), вони містять витрати на подолання негативних наслідків виробництва, охорону навколишнього середовища, а також підготовку кваліфікованої робочої сили, витрати на НДДКР тощо.

Отже індивідуальні та суспільні витрати розрізняють за допомогою відповіді на питання: **хто за це сплачує?**

Якщо діяльність підприємства супроводжується позитивним впливом, то суспільні витрати скорочуються. У випадку, якщо підприємство взагалі не створює негативних зовнішніх ефектів, його індивідуальні витрати співпадають із суспільними.

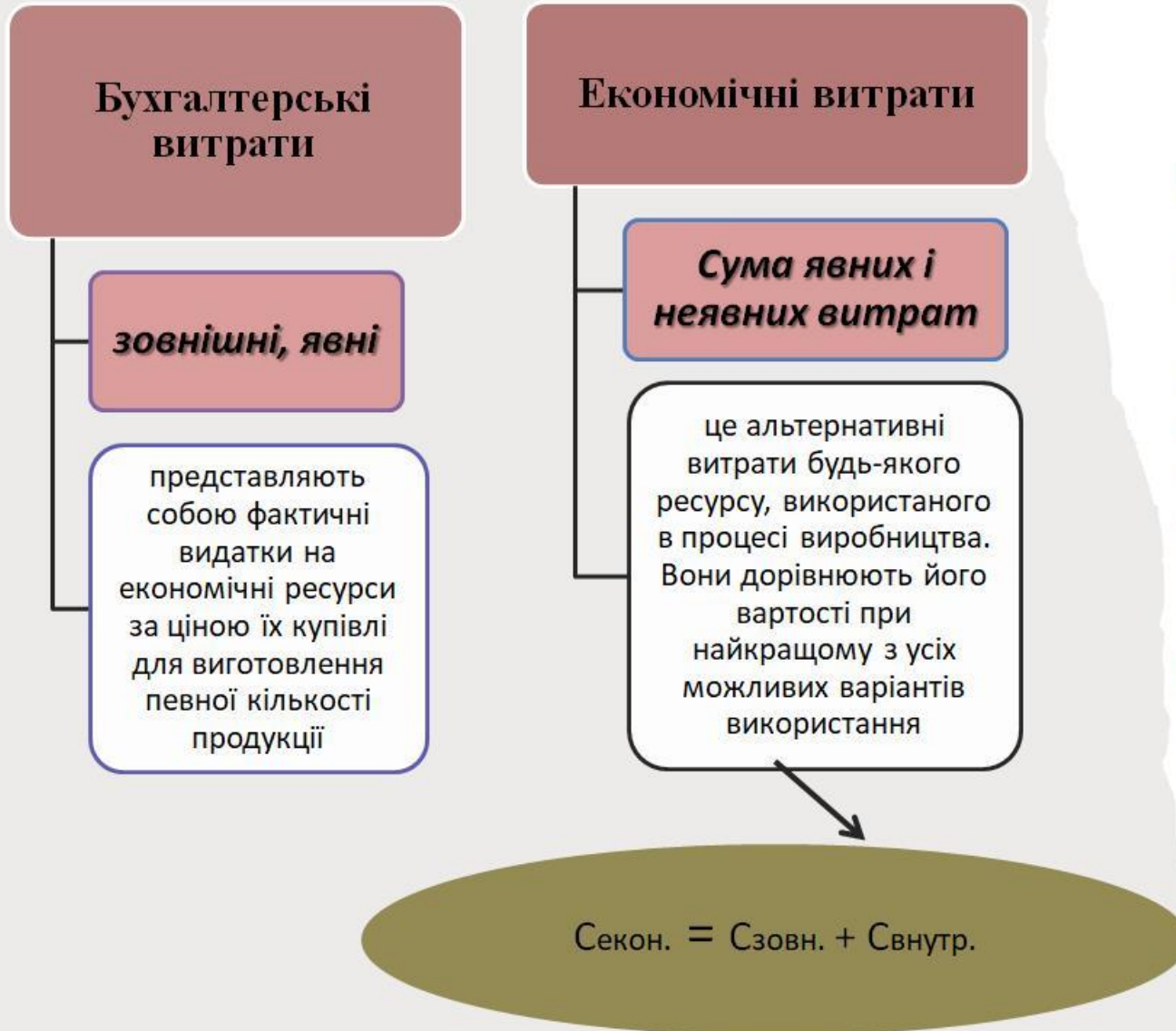

З точки зору надходження факторів виробництва, витрати поділяються на зовнішні і внутрішні

Зовнішні (явні) витрати – це витрати фірми на придбання ресурсів у зовнішніх постачальників. Усі ці витрати відбиваються у бухгалтерських рахунках і поділяються на прямі і непрямі

Внутрішні (неявні) витрати можна визначити як витрати на використання факторів виробництва, що знаходяться у власності господаря фірми.

У залежності від підходу до оцінки витрат розрізняють бухгалтерські та економічні витрати

Бухгалтерські витрати (зовнішні, явні) представляють собою фактичні видатки на економічні ресурси за ціною їх купівлі для виготовлення певної кількості продукції.

Економічні витрати (явні та неявні) – це альтернативні витрати будь-якого ресурсу, використаного в процесі виробництва. Вони дорівнюють його вартості при найкращому з усіх можливих варіантів використання.

З боку окремої фірми, **економічні витрати** – це повні витрати, які вона несе у процесі виробництва. Вони можуть бути як зовнішніми, так і внутрішніми.

До складу економічних витрат входить **нормальний прибуток**. Його розмір як плата за виконання підприємцем підприємницьких функцій визначається рівнем доходності, що є нормальним або середнім для певної галузі. Тобто тим рівнем, який утримує підприємця в цій галузі.

Оскільки у короткостроковому періоді деякі ресурси фіксовані, а обсяги інших можна змінювати для розширення випуску, виділяють два типи витрат - постійні і змінні, які аналізують за двома рівнями

*Перший рівень аналізу стосується витрат на весь обсяг продукції,
другий – аналізу витрат на одиницю продукції.*

У короткостроковому періоді одні ресурси залишаються постійними, а інші можуть змінюватися, за умови зміни фірмою обсягу виробництва

**Бухгалтерський
прибуток**

розраховується як

$$П_{бухг.} = Д - С_{бухг.}$$

**Економічний
прибуток**

розраховується як

$$П_{екон.} = Д - С_{екон. (повні)}$$

$$С_{екон.} = С_{зовн.} + С_{внутр.}$$

ВИТРАТИ ВИРОБНИЦТВА КОРОТКОСТРОКОВОГО ПЕРІОДУ

Отже структуру витрат короткострокового періоду розглядають на основі їх поділу на *постійні* та *змінні*.

Постійні витрати (FC)

не залежать від обсягів виробництва.

Більш того, вони існують навіть тоді, коли виробництво взагалі припиняється, тому на графіку їх крива має вигляд прямої лінії, яка проходить паралельно осі обсягу виробництва.

Постійними витратами можуть бути видатки, пов'язані з виплатою орендної плати, відсотків за кредит, амортизацію тощо.

Змінні витрати (VC) – це вартість змінних ресурсів, які використовуються для виробництва певного обсягу випуску продукції. Вони змінюються проорційно до змін обсягу виробництва.

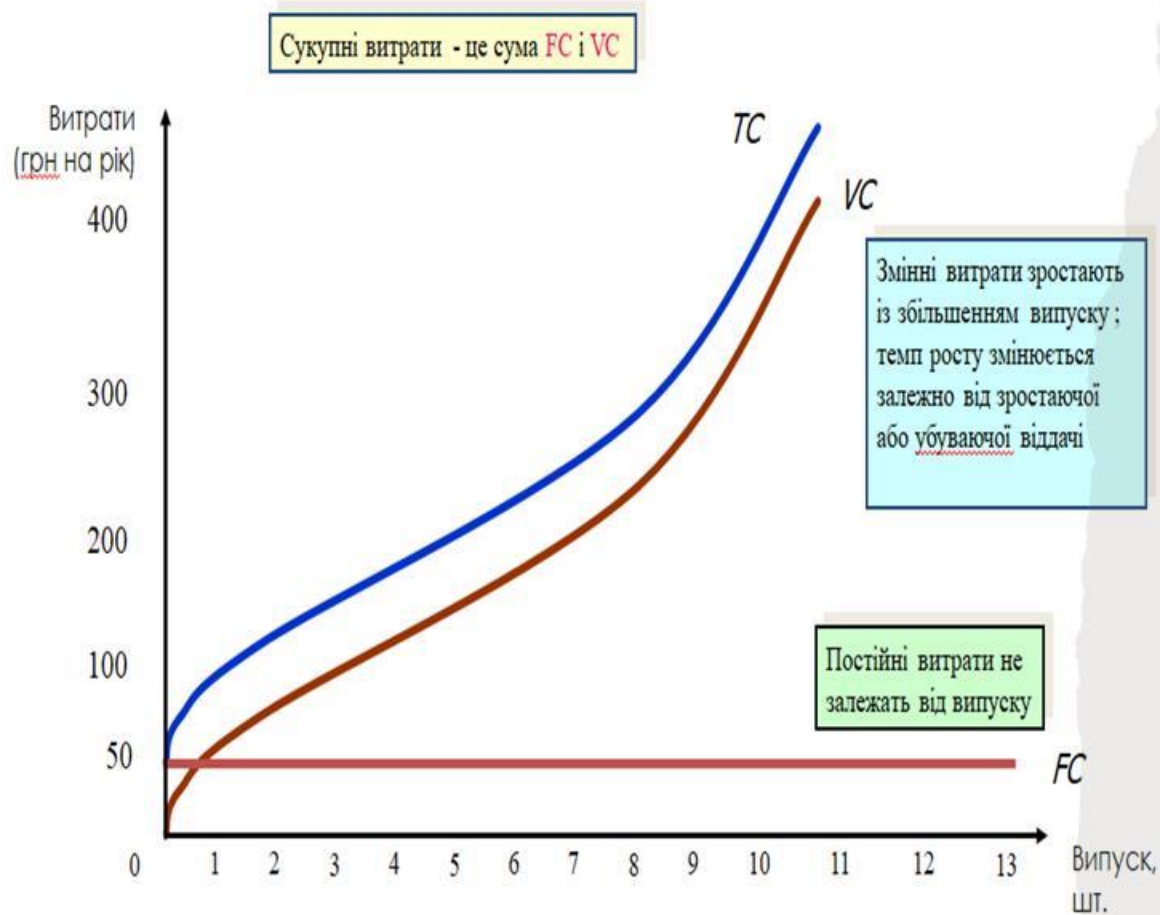
До них належать: заробітна плата робітників, витрати на придбання сировини, матеріалів, електроенергії для виробничих цілей тощо.

Зображення кривої змінних витрат відбиває ситуацію, коли на початку організації виробництва вони зростають більш високими темпами, ніж продукція, що виготовляється. З часом, по мірі досягнення оптимальних розмірів виробництва, відбувається відносна економія змінних витрат, але подальше розширення виробництва знов приводить до їх зростання, тому що збільшення обсягу випуску продукції вимагає більшого темпу росту витрат у порівнянні з ростом виробництва.

Сукупність постійних і змінних витрат у короткостроковому періоді утворюють валові (загальні) витрати фірми

Криві витрат фірми:

Загальні витрати (TC) – сукупність постійних і змінних витрат фірми у зв'язку з виробництвом продукції у короткостроковому періоді. Загальні витрати є функцією від виробленої продукції (Q):

$$TC = f(Q)$$

Вони можуть бути визначені як:

$$TC = FC + VC,$$

де FC – постійні витрати;

VC – змінні витрати.

Графічно це означає сумування кривих постійних і змінних витрат.

Середні витрати (АС)

PF

Всі типи витрат виробництва безпосередньо пов'язані з виробничою функцією, яка відображає залежність між кількістю застосованого ресурсу і Q випуску

Кожного товаровиробника цікавить, чому дорівнюють витрати виробництва в розрахунку на одиницю продукції, тобто **середні витрати (АС)**. При визначенні прибутковості або збитковості саме АС порівнюються з ціною продукції. Причому показники середніх витрат розраховуються як для постійних, так і для змінних та загальних витрат.

Середні постійні витрати (АFC) – це постійні витрати, що приходяться на одиницю продукції. Вони розраховуються за формулою:

$$AFC = FC/Q$$

В процесі збільшення обсягу виробництва вони будуть скорочуватись.

Середні змінні витрати (АVC) – це змінні витрати, що приходяться на одиницю продукції. Вони розраховуються за формулою:

$$VC = VC/Q$$

Середні загальні (сукупні) витрати (АТС) показують сукупні витрати на одиницю продукції. Вони визначаються формулою:

$$ATC = TC/Q = (FC + VC)/Q = AFC + AVC$$

При зміні обсягу виробництва відбувається і зміна загального обсягу витрат. Приріст витрат при збільшенні виробництва продукції на одиницю характеризує показник *граничних витрат (МС)*:

$$MC = \Delta TC / \Delta Q$$

Змінення граничних витрат відображається зміненням змінних витрат у результаті випуску додаткової одиниці продукції (як відомо, постійні витрати не змінюються при зміні обсягу випуску продукції).

Отже математично граничні витрати можна визначити таким чином:

$$MC = \Delta VC / \Delta Q$$

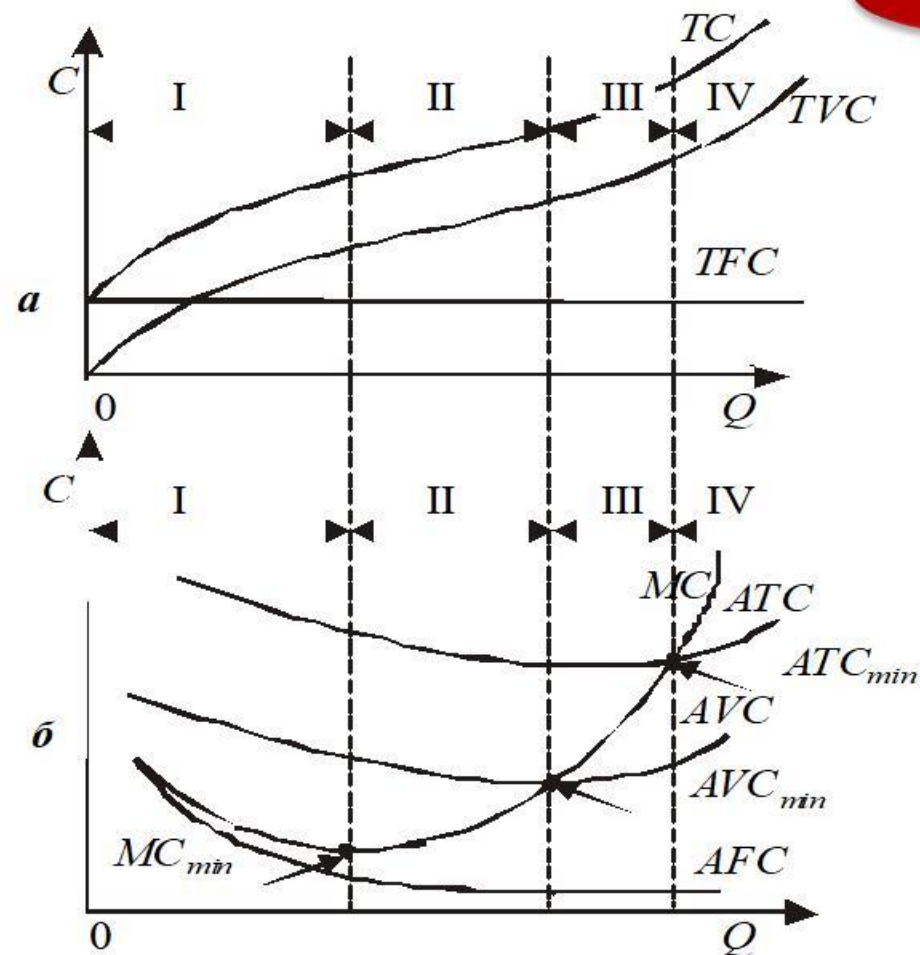
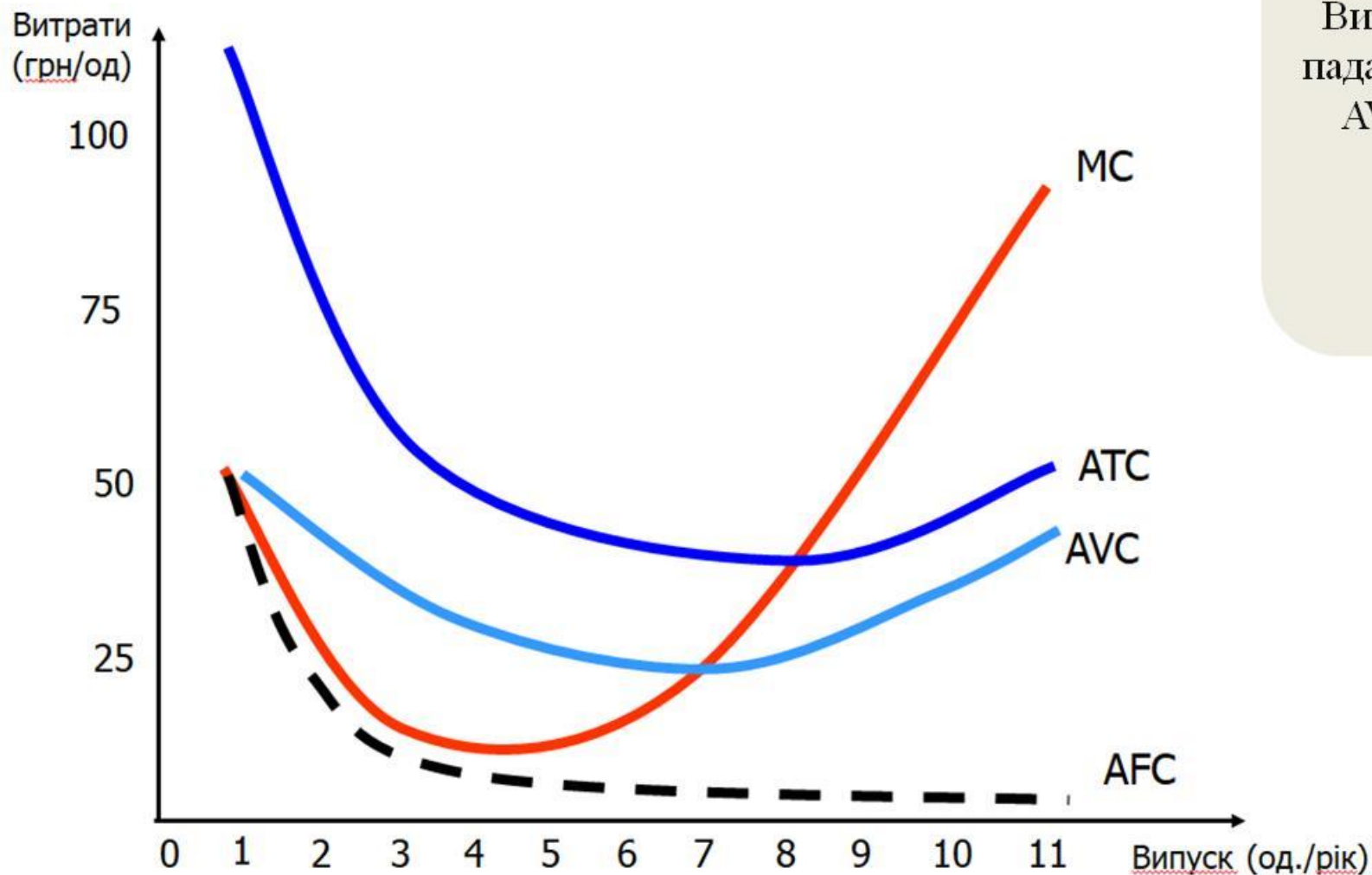

Рис. Типовий характер зміни витрат виробництва у короткостроковому періоді: а — сукупні витрати; б — середні та граничні витрати

Криві витрат фірми
(в розрахунку на одиницю продукції):

Витрати на одиницю: AFC безперервно падають; Коли $MC < AVC$ або $MC < ATC$, AVC та ATC знижуються; Коли $MC > AVC$ або $MC > ATC$, AVC та ATC підвищуються.

Як бачимо, змінні та сукупні витрати змінюються зі збільшенням обсягу виробництва (рис. а). Темпи зміни витрат залежать від особливостей виробничого процесу.

Крива середніх постійних витрат має тенденцію до зниження (рис. 6.3, б), оскільки зі збільшенням обсягу виробництва загальна сума постійних витрат залишається незмінною.

Криві середніх змінних, середніх сукупних і граничних витрат мають

U-подібну форму. Це пояснюється дією спадної віддачі змінного фактора виробництва.

Тому закон спадної віддачі змінного фактора виробництва тлумачать як закон неухильного збільшення граничних витрат. Зауважимо, що крива граничних витрат перетинає криві середніх сукупних і середніх змінних витрат у точках їх мінімуму.

Динаміка витрат зумовлює поведінку підприємства. За даної технології та організації виробництва підприємство оптимізує свою діяльність, виробляючи продукцію в обсязі, що відповідає мінімальним середнім сукупним витратам.

Якщо маркетингові дослідження підтверджують, що фірмі доцільно розширювати виробництво, то саме на третій або навіть на другій фазі слід вжити випереджальних заходів. На рішення підприємця про збільшення обсягу продукції, особливо в умовах невизначеного попиту, впливають саме граничні витрати, оскільки вони показують, як дорого фірмі обійдеться виробництво додаткової одиниці продукції.

У динаміці витрат виробництва можна вирізнити кілька фаз (табл.)

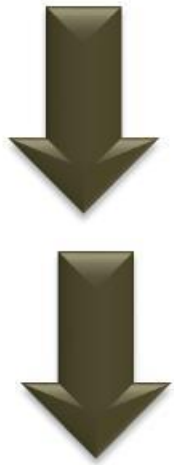
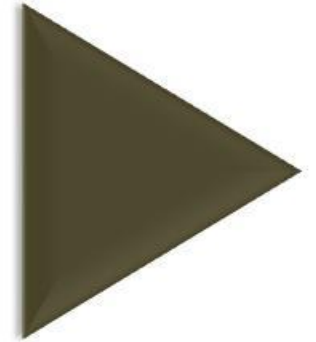
Характер зміни витрат виробництва у короткостроковому періоді

Фаз а	Сукупні витрати, TC	Середні змінні витрати, AVC	Середні сукупні витрати, ATC	Граничні витрати, MC	Критична точка
I	Зростають	Зменшуються	Зменшуються	Зменшуються до min	Точка перегину кривої MC $MC = \min$
II	Зростають	Зменшуються до min	Зменшуються	Зростають $MC \leq AVC$ $MC < ATC$	Точка перегину кривої AVC $AVC = MC$, $AVC = \min$
III	Зростають	Зростають	Зменшуються до min	Зростають $MC > AVC$ $MC \leq ATC$	Точка перегину кривої ATC $ATC = MC$, $ATC = \min$
IV	Зростають	Зростають	Зростають	Зростають $MC > AVC$ $MC > ATC$	—

Для подальшого дослідження важливо з'ясувати залежності між динамікою середніх і граничних витрат

Величина граничних і середніх витрат мають важливе значення, тому що від них залежить вибір фірмою обсягу виробництва

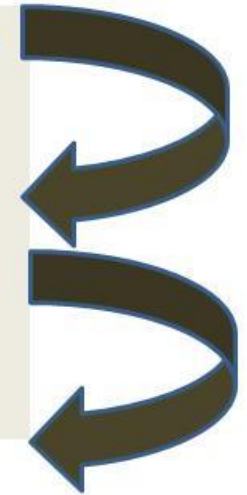
Поки граничні витрати будуть меншими, ніж середні, виробництво додаткової одиниці продукції зменшуватиме середні витрати

Якщо виробництво додаткової одиниці коштуватиме дорожче, ніж середні витрати, то збільшення обсягів виробництва призводитиме до зростання середніх витрат.

Таким чином, середні витрати будуть мінімальними за умови їх рівності граничним витратам.

Тобто криві граничних і середніх витрат перетнуться в точці мінімального значення середніх витрат.

Подолати обмеженість ситуації короткострокового періоду можна шляхом збільшення кількості та підвищення якості використовуваного обладнання, техніки, тобто збільшення обсягу капітальних економічних ресурсів у довгостроковому періоді.

Зміна обсягів капітальних ресурсів веде до необхідності зміни споживання всіх факторів виробництва. Таким чином, формується та досліджується модель зміни обсягів виробництва, описувана двофакторною виробничою функцією.

Вигляд кривої LATC

- Крива середніх сукупних витрат у довгостроковому періоді (LATC) так само, як крива ATC у короткостроковому періоді, має V-образну форму. Але причини їх однакового вигляду різні. ATC у короткому періоді має V-образну форму в результаті дії закону спадної граничної продуктивності змінного фактору виробництва, а крива ATC у довгому періоді – завдяки ефекту від зростання масштабу виробництва

Крива LATC показує

- Крива LATC показує найменші витрати виробництва одиниці продукції, з якими може бути забезпечений будь-який обсяг виробництва при умові, що фірма мала достатньо часу для проведення всіх необхідних змін у своїх розмірах.

Масштаб виробництва

- **Ефективним масштабом виробництва** вважаються такі розміри виробництва, коли при зростанні випуску продукції LATC знижуються. **Неефективним масштабом виробництва** вважаються такі розміри виробництва, коли фірма несе збитки від збільшення випуску продукції. **Оптимальним масштабом виробництва** вважається такий, при якому досягається мінімум витрат.
- При обсязі виробництва Q , який відповідає мінімуму LATC фірма оптимізує свою діяльність у довгостроковому періоді.

Головною відзнакою витрат фірми у довгостроковому періоді від витрат у короткостроковому періоді є те, що всі витрати стають змінними.

Це пояснюється значними можливостями фірм відносно:

капіталовкладень;
розширення виробничих площ;
залучення додаткових позикових засобів;
переходу до більш прогресивних методів виробництва тощо.

На великих підприємствах у довгостроковому періоді можливе застосування поточкових і конвеєрних ліній, нових технологій (автоматизація виробництва).

Зауважимо, що навіть за умови зростаючого ефекту від масштабу виробництва фірмі слід збільшувати обсяги виробництва продукції доти, поки потенційні можливості економії на масштабах не будуть вичерпані (точка *A* на рис.).

Галузь в цілому може змінювати свої масштаби (нові фірми можуть вступити в галузь, а вже існуючі – залишити її).

Найпоширенішим є випадок комбінації зазначених варіантів (рис.)

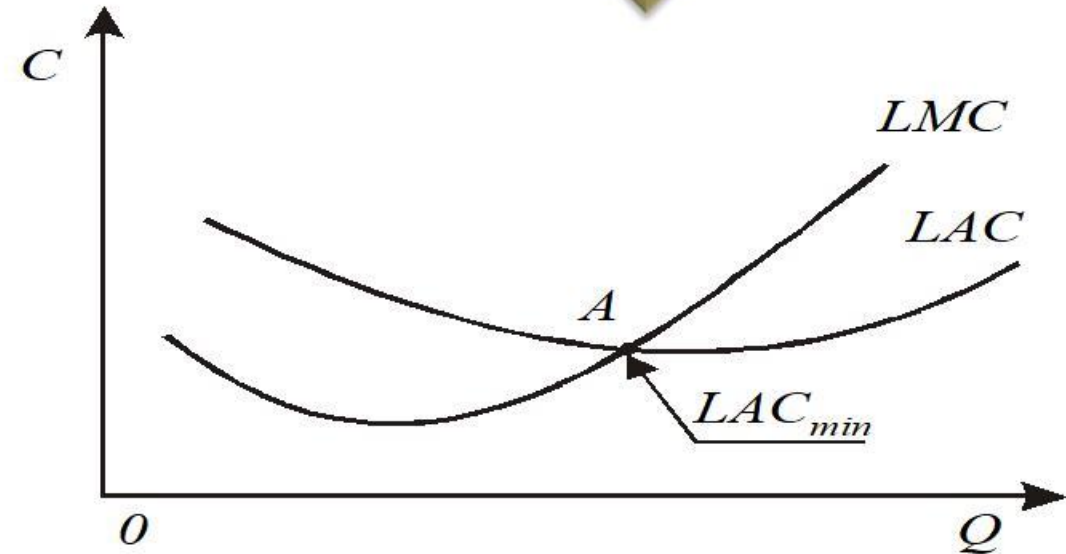

Рис. . Типовий характер динаміки середніх і граничних витрат у довгостроковому періоді

ВАРІАНТИ КРИВИХ СЕРЕДНІХ ВИТРАТ ПІДПРИЄМСТВА У ДОВГОСТРОКОВОМУ ПЕРІОДІ НАВЕДЕНО НА РИС. (А, Б, С).

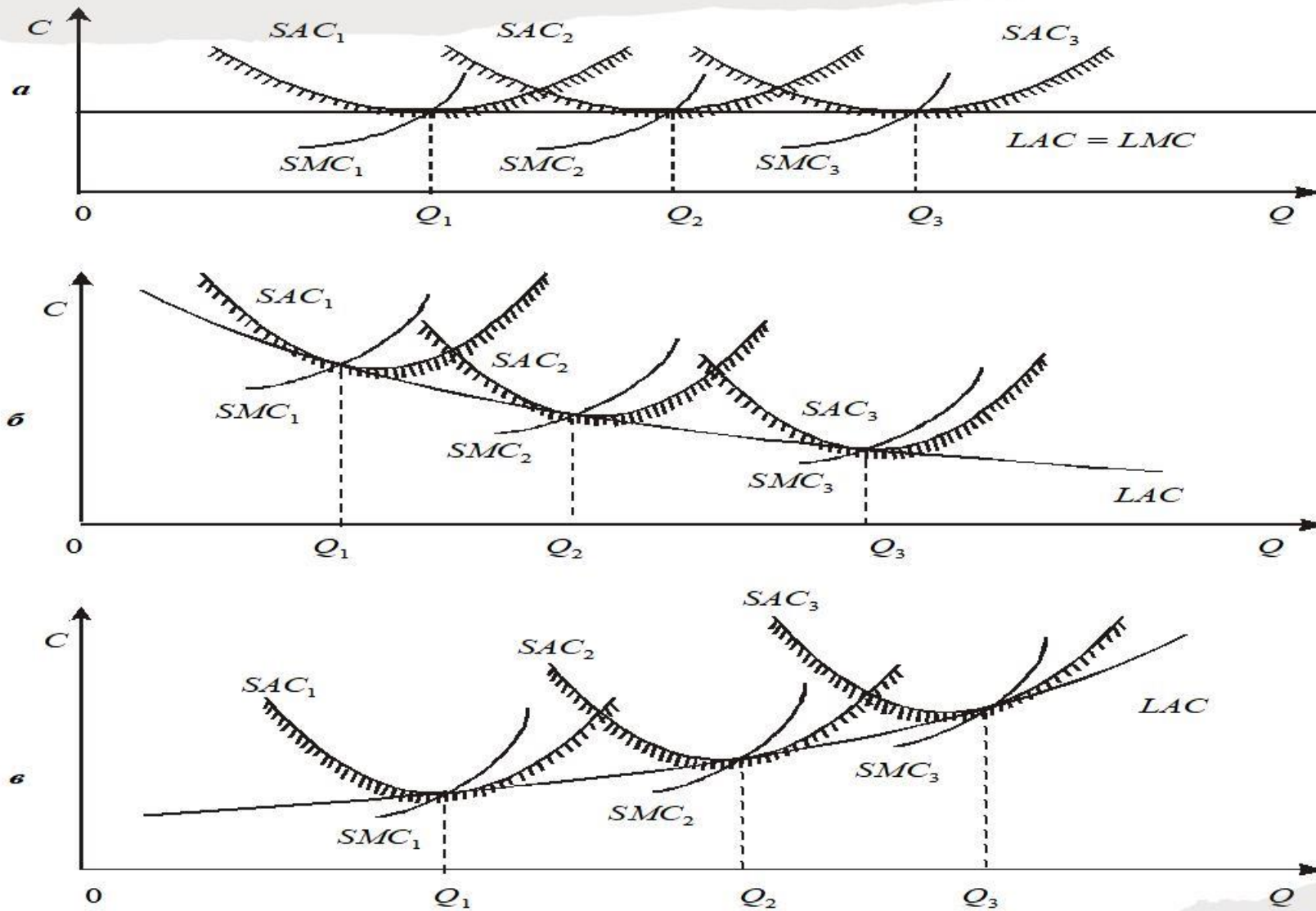

Рис..Криві середніх коротко- та довгострокових витрат за сталої $LATC$ а), зростаючої (б) та спадної (в) віддачі від зміни масштабів виробництва

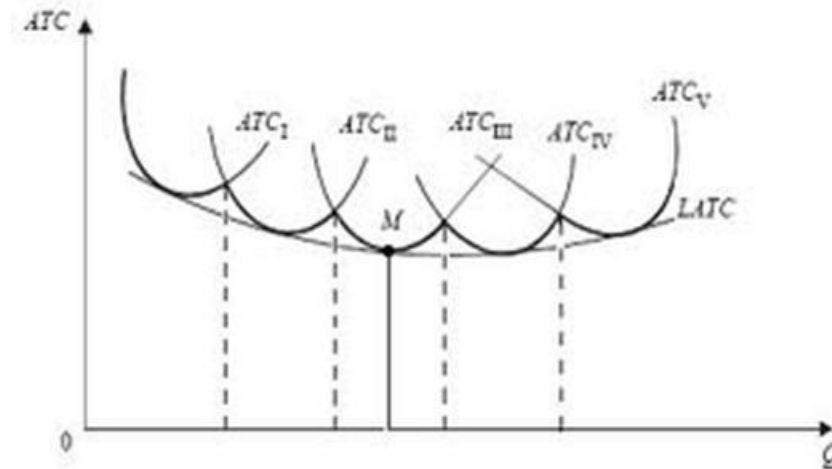
Для більшості виробничих технологій у довгостроковому періоді ефект масштабу спочатку зростаючий, потім постійний і, нарешті, спадний.

Концепція мінімально ефективного розміру підприємства

Урахування цих обставин дозволяє побудувати криву LATC та визначити мінімально ефективний розмір даного підприємства.

Ідеальний розмір останнього відповідає точці співпадіння мінімумів середніх витрат у короткостроковому (SATC) та довгостроковому (LATC) часових інтервалах (див. рис.)

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Чи завжди зміни середніх та граничних витрат односпрямовані? Свою відповідь поясніть.
2. Розкрийте зв'язок між граничними витратами та величиною граничної продуктивності змінного ресурсу.
3. Поясніть, як закон спадної граничної продуктивності змінного ресурсу впливає на динаміку сукупних витрат.
4. Наведіть приклад постійних та змінних витрат.
5. Чому граничні витрати мають стратегічне значення?
6. Як формується довгострокова крива середніх витрат?
7. Що таке мінімально ефективний розмір підприємства?
8. Розкрийте взаємозв'язок між довгостроковою кривою граничних витрат та довгостроковою кривою середніх витрат.
9. Чи можлива така ситуація, за якої фірма використовує певне співвідношення факторів виробництва (наприклад, праці й капіталу), яке, з одного боку, максимізує прибуток, а з іншого – мінімізує витрати?
10. Як впливають мінімізаційно-максимізаційні цілі фірми на зміну її попиту на виробничі ресурси?

Тема 7. Ринок досконалої конкуренції

Питання теми лекції:

- 7.1. Поняття досконалої конкуренції. Особливості ринкового попиту на продукцію конкурентної фірми.
- 7.2. Графічне зображення попиту конкурентної фірми, середнього, граничного і сукупного доходу.
- 7.3. Поведінка конкурентної фірми в короткостроковому та довгостроковому періодах.
- 7.4. Визначення ефективності ринку досконалої конкуренції.

Мета теми: дослідити особливості функціонування фірми за умов досконалої конкуренції

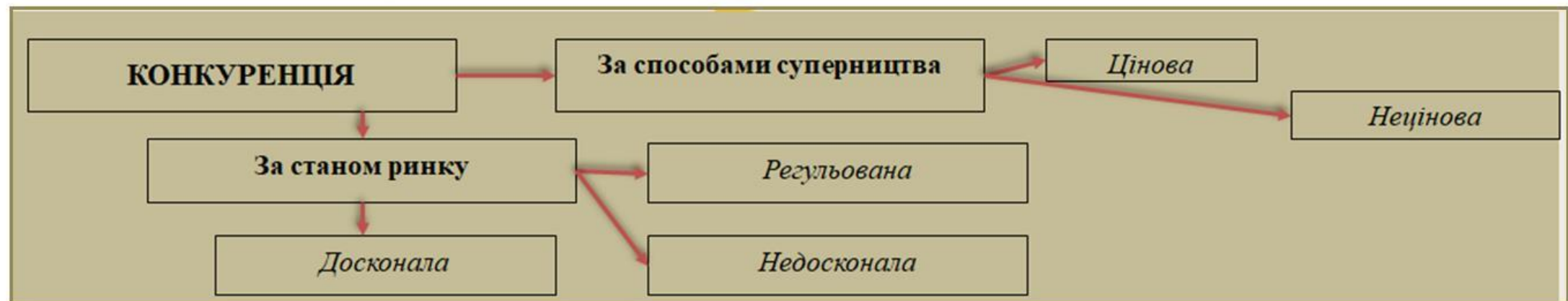
Конкуренція

Як відомо, фірма реалізує свої цілі на ринку не сама по собі, а у взаємодії з іншими економічними агентами, що здійснюється у вигляді **конкуренції**.

Конкуренція – категорія вельми складна, багатомірна та багатогранна. Підтвердженням тому слугують її численні класифікації

Конкуренція – це суперництво суб'єктів господарювання за найбільш вигідні умови реалізації своїх економічних інтересів (за переваги споживачів, за володіння економічними ресурсами, за кращі умови виробництва та реалізації продукції).

В залежності від умов протікання конкурентної взаємодії
виникають достатньо стабільні сполучення,
що відрізняються одне від одного:

- кількістю споживачів і фірм-продавців на ринку;
- розміром фірм-продавців;
- типом продукту, що пропонується до продажу;
- можливостями контролю цін з боку продавців;
- умовами вступу до галузі додаткових виробників і виходу з неї;
- ступенем поінформованості покупців та продавців про стан ринку;
- наявністю нецінової конкуренції тощо.

Ці сполучення називаються **ринковими структурами**

↓
дивись табл. 7.1
“Типи ринкових структур”

**Досконала
конкуренція**

Слід розрізняти
типи ринкових
структур

**Недосконала
конкуренція**

Досконала конкуренція – це такий стан ринку, коли велика кількість фірм виробляють аналогічну (однорідну) продукцію, але ні їхні розміри, ні інші причини не дозволяють хоча б одній з них впливати на ціну.

Стан ринку, при якому не виконується хоча б одна з однак **досконалої конкуренції**, називається **недосконалою конкуренцією**.

Таблиця

Типи ринкових структур

Досконала конкуренція

Недосконала конкуренція

Характерні умови	РДК	Монополістична конкуренція	Олігополія	Чиста монополія
Кількість і розміри фірм	Велика кількість дрібних фірм	Множина дрібних фірм	Декілька фірм	Одна фірма
Тип продукту	Стандартизований	Диференційований	Стандартизований або диференційований	Унікальний, близьких замінників немає
Контроль над ціною	Відсутній	Деякий, але у доволі вузьких межах	Обмежений взаємозалежністю	Значний
Умови входу та виходу з галузі	Ніяких ускладнень	Ніяких ускладнень	Можливі певні пере-пони при вході	Практично нездоланні перепони
Доступність інформації	Рівний доступ усім	Деякі обмеження	Деякі обмеження	Деякі обмеження
Нецінова конкуренція	Відсутня	Диверсифікація продукту та реклама	Дуже типова	Головним чином реклама

У другій половині XIX ст. відомий французький економіст Леон Вальрас розробив теорію досконалої конкуренції, яка вважається класичною в економічній науці.

За висловом П. Самуельсона: “Досконалим конкурентом є той, хто може продати все, що забажає, за існуючої ціни, але не спроможний помітно впливати на неї...”.

На думку В. Базилевича, досконала конкуренція означає такий стан на ринку товарів або послуг, коли вплив кожного учасника економічного процесу на діяльність ринку настільки малий, що він не впливає на загальні умови функціонування ринку та ціни.

В дійсності досконала конкуренція – явище унікальне. Ця ідеальна модель зустрічається настільки рідко, що її розглядають як наукову абстракцію, аналіз якої все ж таки потрібен для розуміння принципів функціонування сучасного ринкового механізму за умов недосконалої конкуренції.

Досконало конкурентний ринок – це ринок, на якому задовольняються усі умови досконалої конкуренції.

Він має такі *характерні риси*:

- значне число продавців і покупців;
- стандартизована продукція;
- незалежність дій продавців і покупців;
- об’єктивність ціноутворення, відсутність будь-якого впливу на ринкову ціну;
- інформованість покупців і продавців;
- вільний вступ і вихід з галузі.

Ще однією особливістю РДК вважають те, що *крива попиту на продукцію конкурентної фірми є абсолютно еластичною.*

На рис. приведена графічна ілюстрація процесу формування попиту та ціни на конкурентному ринку. Окрема фірма приймає ціну ринкової рівноваги (P_e), а графік її попиту є абсолютно еластичним. Це означає, що намагання фірми якось зменшити або збільшити ціну відносно P_e матимуть наслідком втрату покупців і зникнення попиту на її продукцію. Таким чином, конкурентна фірма не має і не веде будь-якої власної цінової політики, оскільки конкурентна ситуація позбавляє її можливості впливати на ринкову ціну.

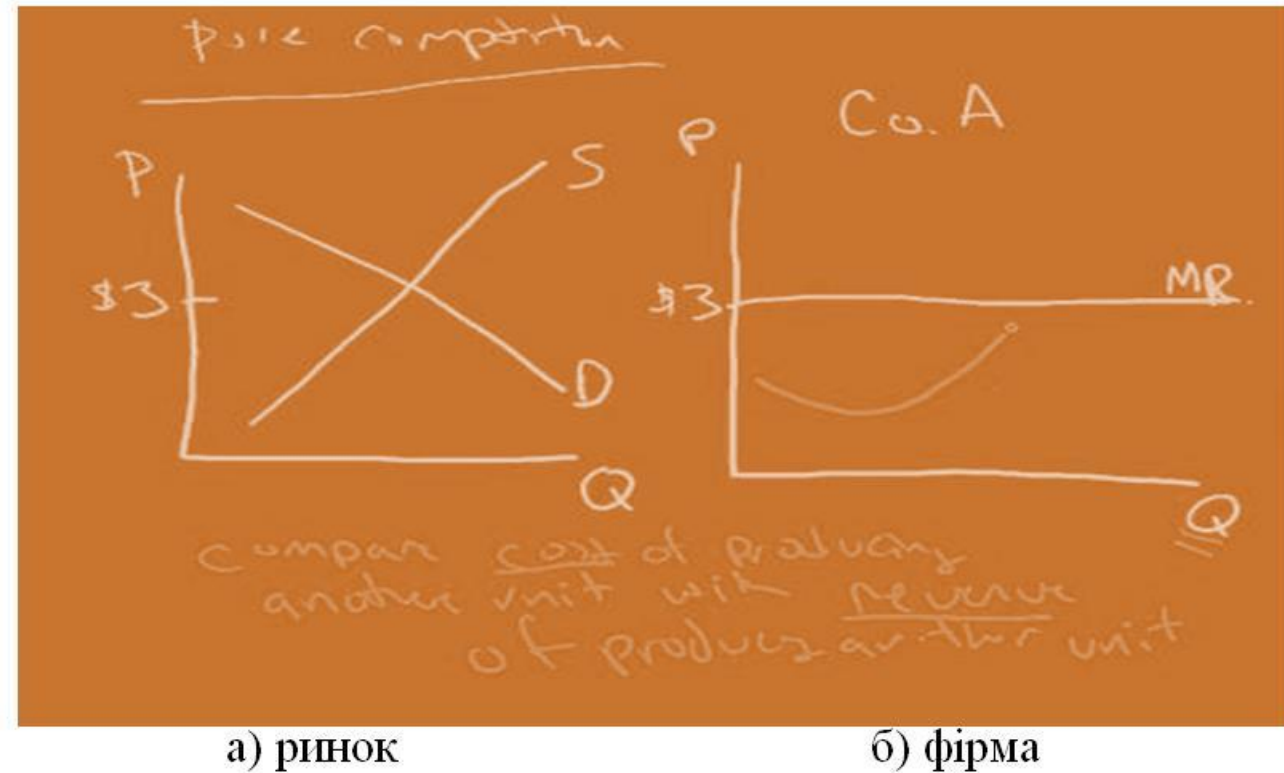

Рис. Процес формування попиту та ціни на досконало конкурентному ринку

Особливості попиту на продукт конкурентної фірми проявляються також через динаміку основних показників, що характеризують її доходи, залежно від обсягів продаж. До таких показників належать:

Валовий (сукупний) дохід (TR) – це загальна виручка від продажу усього обсягу продукції.

Середній дохід (AR) – це валовий дохід у розрахунку на одиницю продукції: $AR = TR/Q$.

Граничний дохід (MR) – це приріст валового доходу, який є результатом продажу ще однієї одиниці продукції: $MR = \Delta TR / \Delta Q$.

Графічно залежність динаміки перелічених показників від обсягів виробництва наведено на рис.

Валовий дохід конкурентної фірми зростає прямо пропорційно збільшенню обсягу продажів. Ціна за одиницю товару, середній та граничний доходи в умовах конкурентного ринку завжди будуть рівними між собою. Тобто для РДК:

$$P = AR = MR$$

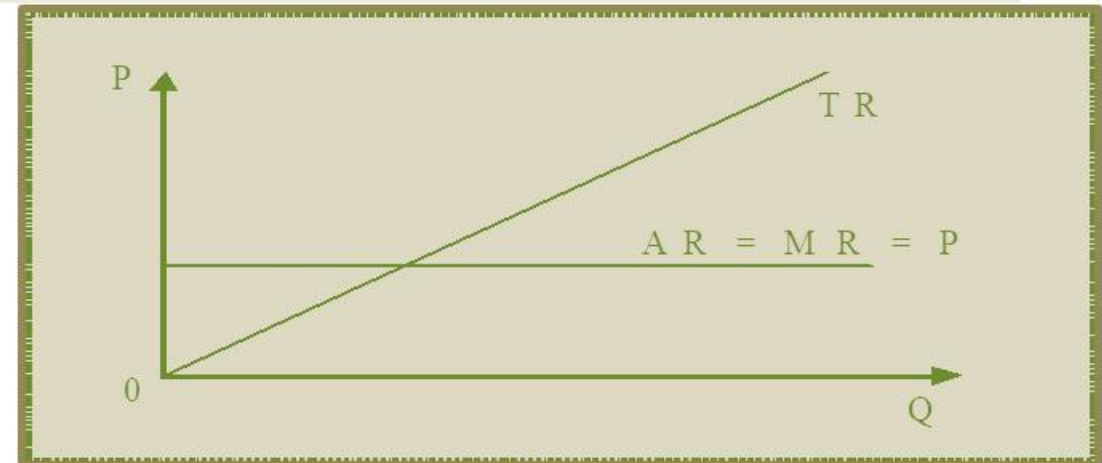

Рис. Валовий, середній та граничний доходи конкурентної фірми

Пропозиція досконалоконкурентної фірми та галузі у короткостроковому періоді

Нагадаємо, що

пропозиція – це певний обсяг продукції, який підприємство бажає та має можливість постачати на ринок за певною ціною за інших рівних умов

Оскільки за умов РДК

підприємство – “**price taker**”, воно буде постачати за заданою ринком ціною такий обсяг продукції, який забезпечуватиме йому максимальний прибуток

А тому

крива пропозиції підприємства на РДК збігається з кривою граничних витрат, починаючи з такого обсягу випуску, для якого ціна дорівнює мінімальним середнім змінним витратам (див. рис.)

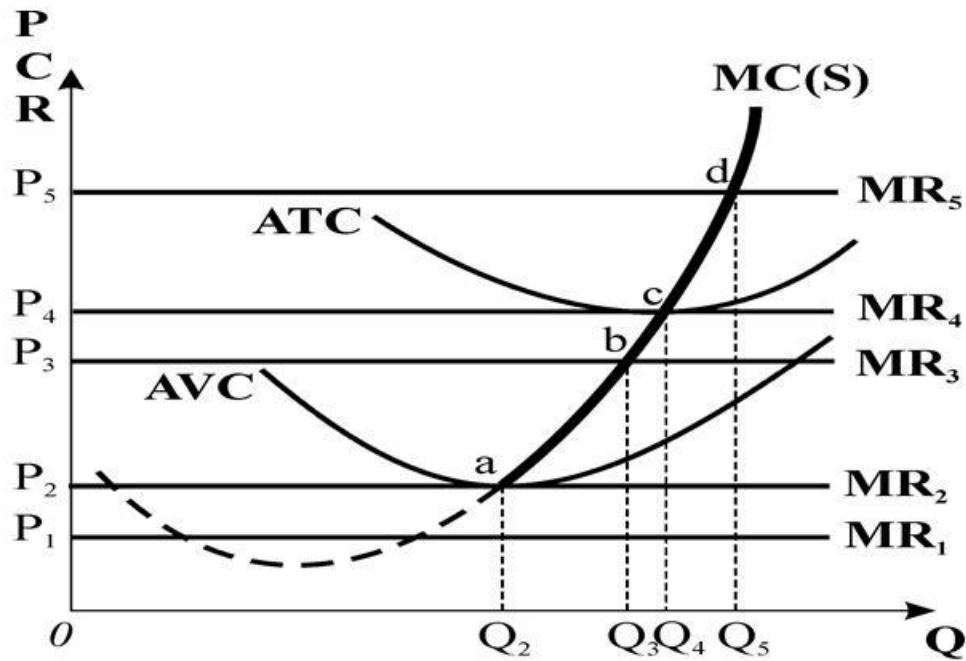

Рис. . Короткострокова крива пропозиції конкурентної фірми

Згідно з правилом визначення оптимального обсягу випуску, фірма завжди, за будь-якої ціни, розширює виробництво до рівня, де $P=MC$. Отже, всі параметри виробництва належать кривій граничних витрат MC . Але фірма припиняє виробництво, якщо ціна впаде нижче середніх змінних витрат AVC (рис. 7.3).

Тому за будь-якої ціни, що перевищує мінімальне значення AVC , оптимальний обсяг виробництва може бути визначений *безпосередньо за графіком*. Наприклад, за ціною P_5 оптимальним буде обсяг випуску Q_5 - він максимізує прибуток. За ціною P_3 оптимальним буде обсяг Q_3 - він мінімізує збитки.

Всі точки перетину кривих MR і MC (a, b, c, d) визначають співвідношення можливих цін на продукцію і відповідної кількості продукції, яку фірма запропонувала б на ринку за даними цінами. А *висхідний відрізок кривої граничних витрат вище мінімуму середніх змінних витрат є короткостроковою кривою пропозиції фірми*. На рис. вона позначена суцільною потовщеною лінією.

На конкурентному ринку зустрічаються багато фірм, які взаємодіють між собою і утворюють галузевий ринок. Галузева функція пропозиції визначається як сума функцій пропозиції окремих фірм.

Короткострокова крива ринкової пропозиції визначає обсяг виробництва галузі. Вона одержується шляхом додавання обсягів пропонування всіх фірм за кожної можливої ціни. У короткостроковому періоді число фірм в галузі постійне.

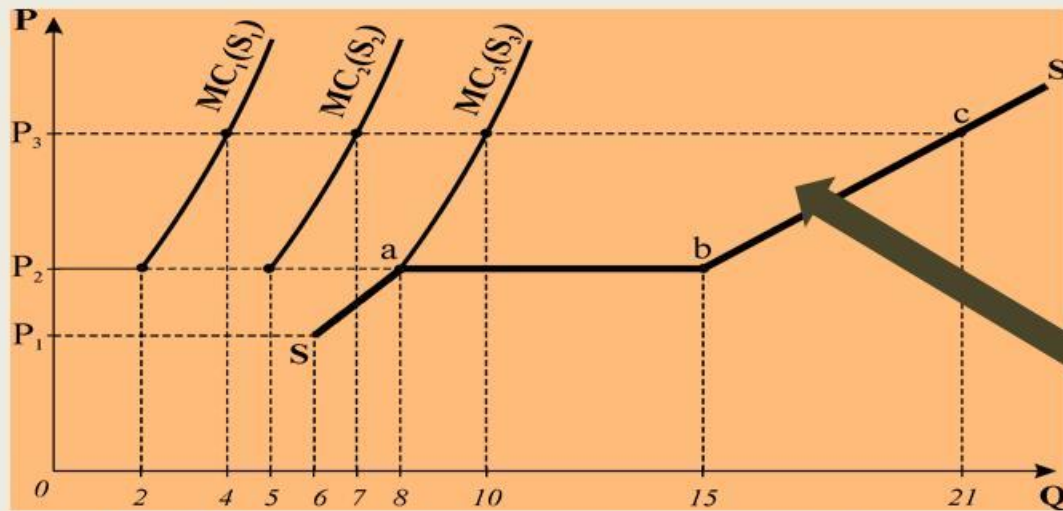

Рис. 7.4. Короткострокова галузева пропозиція

Рис. 7.4 ілюструє утворення кривої ринкової пропозиції на прикладі трьох фірм, кожна з яких має різні виробничі витрати, і відповідні криві пропонування S_1 , S_2 , S_3 .

Крива SS є короткостроковою кривою ринкової пропозиції.

З'ясування загальних ознак РДК, особливостей функціонування на ньому фірми і формування її доходів дає досить підстав для вирішення проблеми максимізації прибутку (мінімізації збитків).

Йдеться про розробку моделі вибору оптимальних обсягів виробництва фірми, що забезпечить її максимізаційно-мінімізаційні цілі.

Така модель має свою специфіку як для коротко-, так і для довгострокового періодів. Тому розглянемо ці дві ситуації окремо.

Кожна фірма, яка працює на досконало конкурентному ринку, має отримати відповіді на такі запитання:

Чи варто взагалі виробляти продукцію?

Якщо “так”, то який її обсяг слід виробляти, щоб максимізувати прибуток (мінімізувати збитки)?

І головне: за яких умов виробництво забезпечить отримання економічного прибутку?

Логіка раціональної поведінки виробника у короткостроковому періоді підказує, що:

фірмі варто виробляти продукцію, якщо вона отримує економічний прибуток, або коли сума збитків менша, ніж постійні витрати

фірмі варто припинити виробництво, коли збитки перевищують постійні витрати.

Якщо фірма прийме рішення *виробляти* продукцію, то вона повинна вибрати *оптимальний обсяг випуску (Q^*)*:

у разі прибутковості
фірмі потрібно знайти такий рівень
випуску, який *максимізує прибуток*

у разі збитковості –
такий рівень,
який дозволить
мінімізувати збитки

Існують два підходи до визначення оптимального обсягу Q^* :

співставлення сукупного
виторгу і сукупних витрат
(модель “TR-TC”)

Сума прибутку в моделі «TR-TC» для будь-якого обсягу Q визначається графічно як різниця вертикальних координат цих кривих. За малих обсягів випуску крива виторгу TR проходить нижче кривої витрат TC, так само, як і за великих, що визначає збитки (рис.7.7).

На відрізку ab маємо зону прибутковості фірми, крива витрат TC проходить під кривою TR. Точки a і b називаються *точками критичного обсягу* випуску, або *точками беззбитковості* ($EP=0$), в цих точках криві перетинаються. Сума економічного прибутку максимізується на обсязі, для якого відстань між кривими і по вертикалі найбільша.

співставлення граничного
виторгу і граничних витрат
(модель “MR-MC”)

Модель «MR-MC» (рис.7.6) показує, що рівняння рівноваги $MR=MC$ дає лише необхідну умову для вибору оптимального обсягу, але не завжди точка оптимального обсягу забезпечує максимальний прибуток. Однак керуючись цим правилом, фірма може вибрати кращий варіант з можливих ситуацій збитковості.

Моделі оптимального вибору фірми можна представити у табличній, графічній або аналітичній формі. Аналіз цих моделей дозволяє обґрунтувати *загальне правило максимізації прибутку* для фірми, що функціонує у будь-якій ринковій структурі.

Правило максимізації прибутку: економічний прибуток фірми набуває максимального значення за таких обсягів виробництва, при яких граничний дохід фірми дорівнює її граничним витратам: $MR = MC$.

Це правило має декілька характерних особливостей, які слід враховувати у подальшому аналізі: **по-перше**, воно виконується для будь-якого типу ринків і, мабуть тому, називається «**золотим правилом**»;

по-друге, для РДК правило набуває вигляду: *досконало конкурентна фірма максимізує прибуток при обсязі виробництва, за якого граничні витрати дорівнюють граничному доходу і ціні, тобто при $MC = MR = P$;*

по-третє, за умов *недосконалої конкуренції* воно виконується при: $MC = MR < P$;

по-четверте, правило максимізації прибутку **можна застосовувати** лише у випадку, **коли фірма віддає перевагу виробництву**, а не його закриттю.

Умови прибутковості та збитковості конкурентної фірми за моделлю MR-MC:

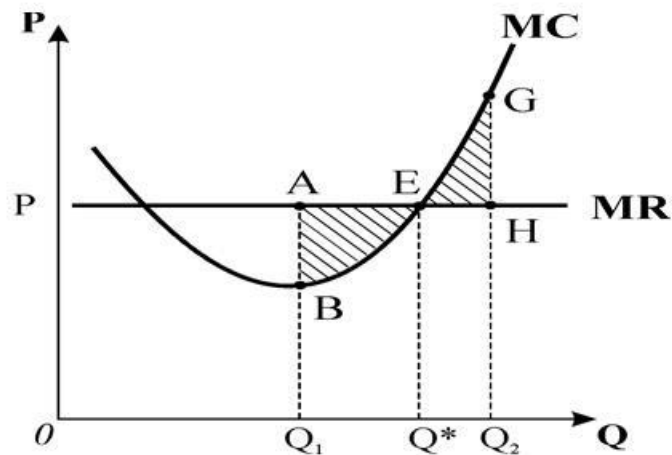

Рис. Правило граничного випуску $MR=MC$

умова прибутковості: $P > ATC$;

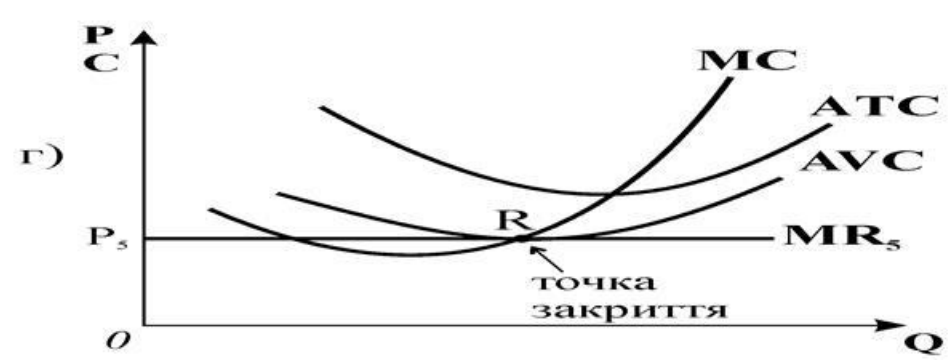
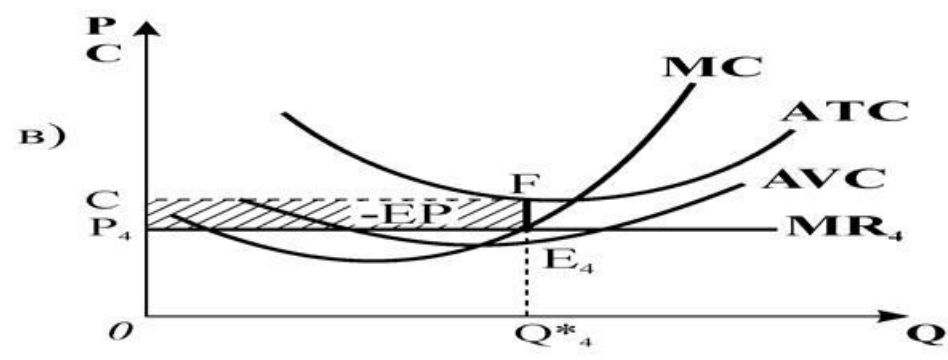
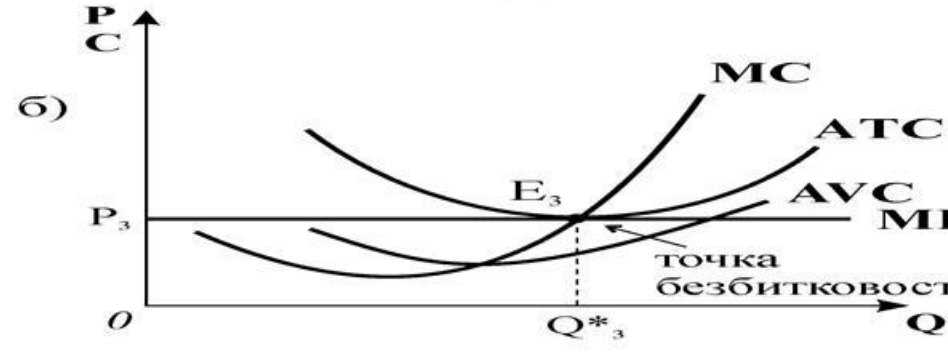
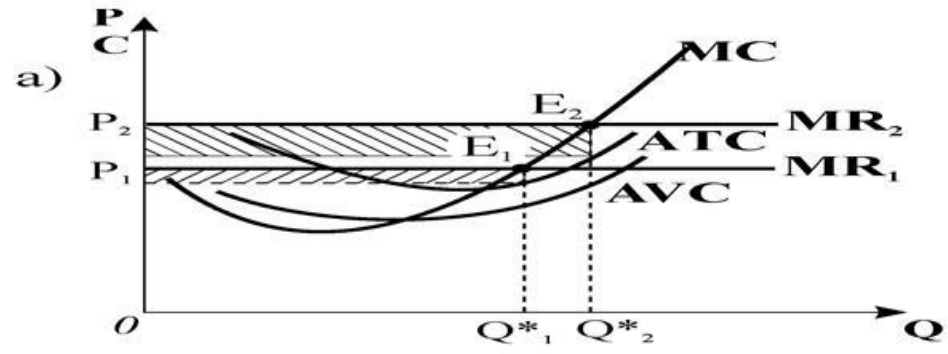
умова беззбитковості: $P = \min ATC$;

умова мінімізації збитків шляхом виробництва: $ATC > P \geq AVC$;

умова мінімізації збитків шляхом тимчасового припинення виробництва: $P \leq \min AVC$;

$P = \min AVC$ – *точка закриття.*

Умови прибутковості та збитковості, сформульовані за моделями TR-TC та MR-MC, разом з умовою рівноваги визначають **короткострокову стратегію фірми** на досконало конкурентному ринку.

Від зміни ціни лінія граничного виторгу MR переміщується паралельно вгору або вниз, перетинаючи криву MC вище або нижче кривої середніх сукупних ATC або середніх змінних AVC витрат (рис. 7.6).

За ціною P_1 фірма випускає продукцію в обсязі Q_1 (рис. 7.6.а) і максимізує прибуток в точці рівноваги E_1 . Підвищення ринкової ціни до P_2 сигналізує фірмі, що на попередньому рівні випуску граничний виторг перевищує граничні витрати, отже, з'являється можливість збільшити загальну суму прибутку, розширивши виробництво до Q_2 , де нова ціна і граничні витрати знову зрівняються в точці нової рівноваги. Якщо ціна падає, то, керуючись правилом $MR=MC$, фірма зменшує обсяги. Коли ціна впаде до рівня P_3 , економічний прибуток зникає (рис. 7.6.б). Точка рівноваги E_3 є точкою безбитковості, а ціна P_3 – **ціною безбитковості**, яка забезпечує одержання нормального прибутку.

Якщо ціна падає нижче до P_4 , фірма потрапляє в ситуацію збитків. Оптимальний обсяг так само визначається за правилом $MR=MC$ і відповідає точці Q_4 (рис. 7.6 в). Мінімальні збитки, як і прибутки, обчислюються за формулою, а графічно – як площа прямокутника, Фірма може залишатися в галузі до того часу, поки її збитки будуть менші за постійні витрати, тобто доки виторг покриває змінні витрати .

Однак у деяких ситуаціях фірма приймає рішення тимчасово припинити виробництво. Це буває, коли ціна спадає до рівня мінімуму середніх змінних витрат . Ціна називається **критичною** і визначає **точку закриття** (рис. 7.6 г). Якщо ціна падає нижче середніх змінних витрат, фірмі вигідніше тимчасово припинити виробництво. У цьому випадку фірма не матиме змінних витрат. Зберігаються лише постійні витрати, які утворюють збитки фірми.

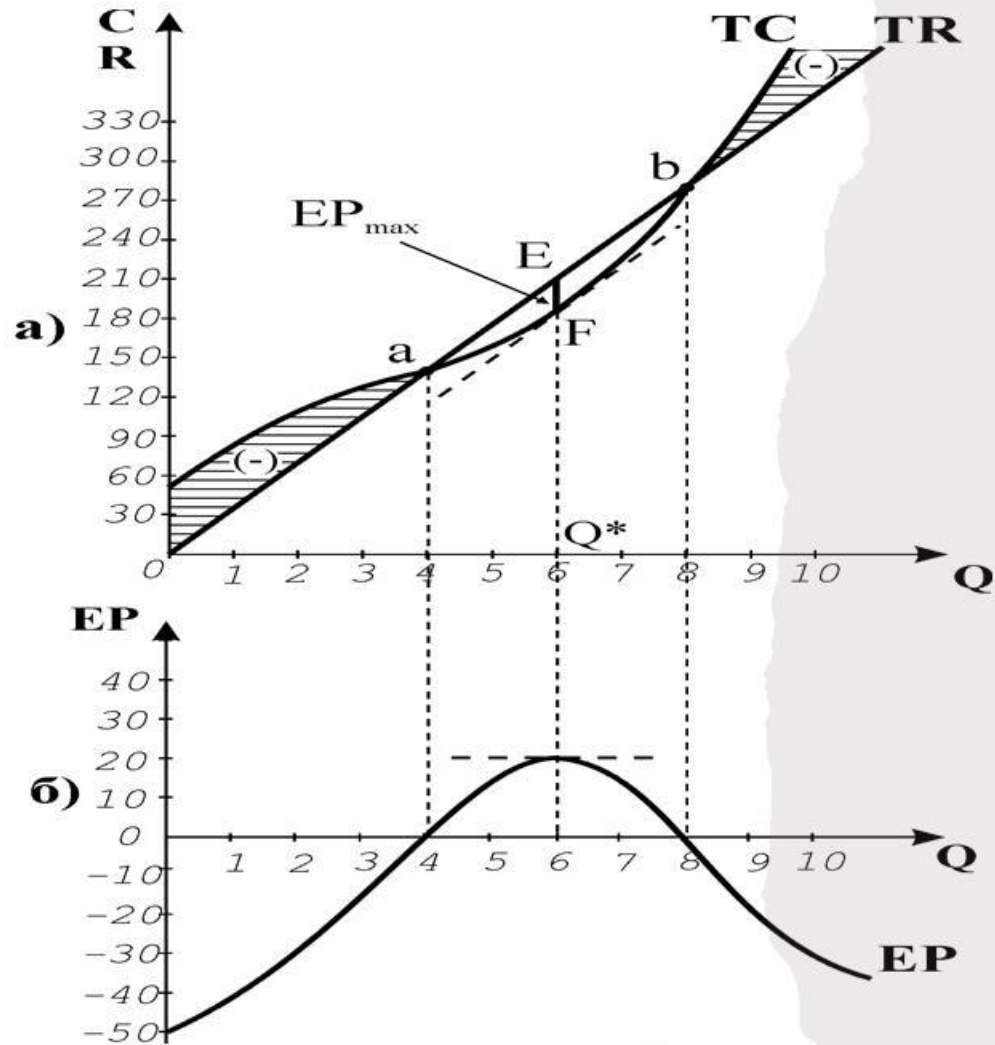

Рис. . Модель TRTC. Максимізація прибутку конкурентною фірмою

Умови прибутковості та збитковості конкурентної фірми за моделлю TR-TC :

фірма прибуткова, коли $TR > TC$, існує точка перетину лінії сукупного виторгу і кривої сукупних витрат;

фірма беззбиткова, коли $TR = TC$, що відповідає точці перетину лінії сукупного виторгу і кривої сукупних витрат;

фірма мінімізує збитки шляхом виробництва, коли $TC > TR > VC$, існує точка перетину лінії сукупного виторгу і кривої змінних витрат;

фірма мінімізує збитки шляхом закриття, коли $TR < VC$ для всіх Q .

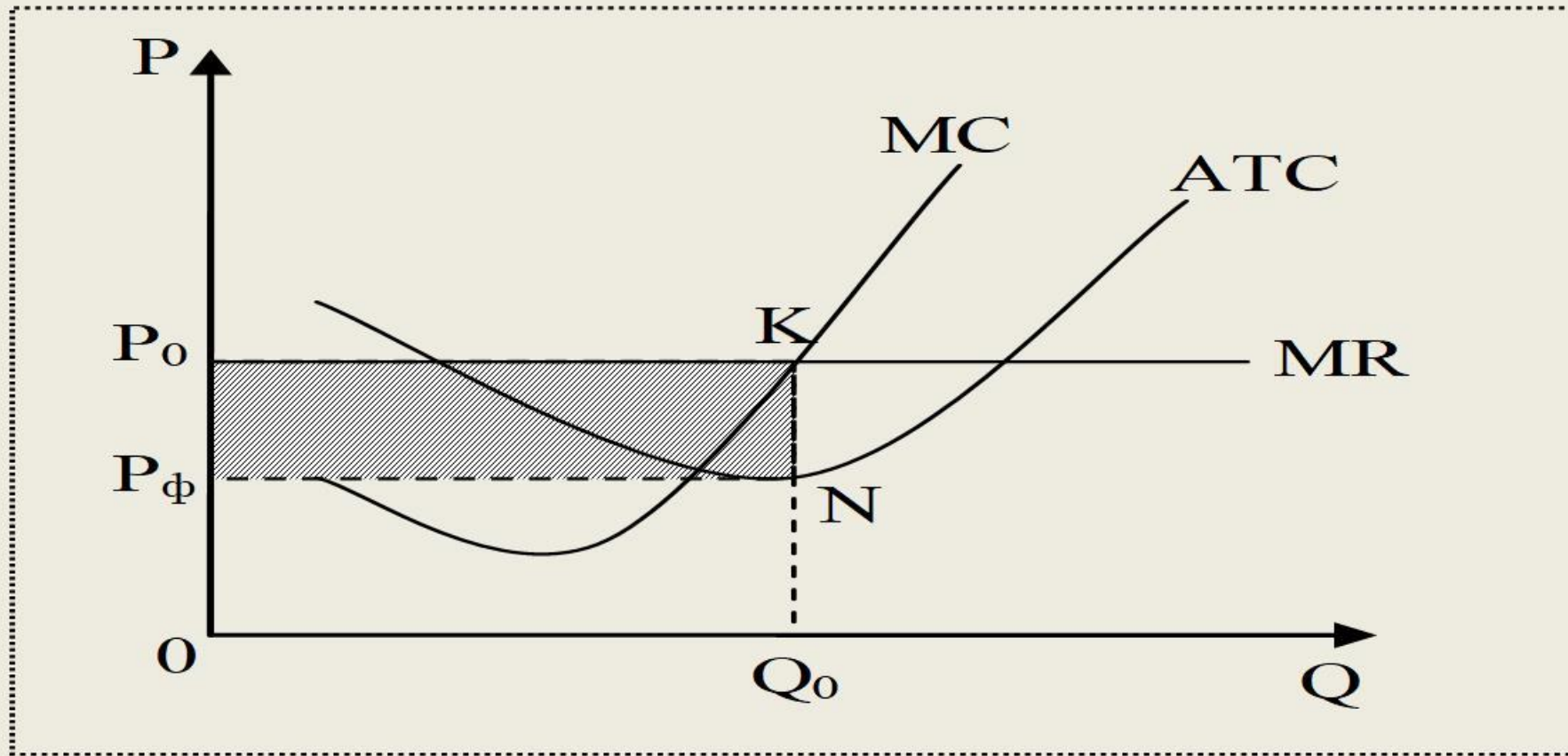

Рис. Отримання економічного прибутку конкурентною фірмою

Домашнє завдання: вивчити алгоритм аналізу максимізаційно – мінімізаційних цілей фірми на РДК у короткостроковому періоді

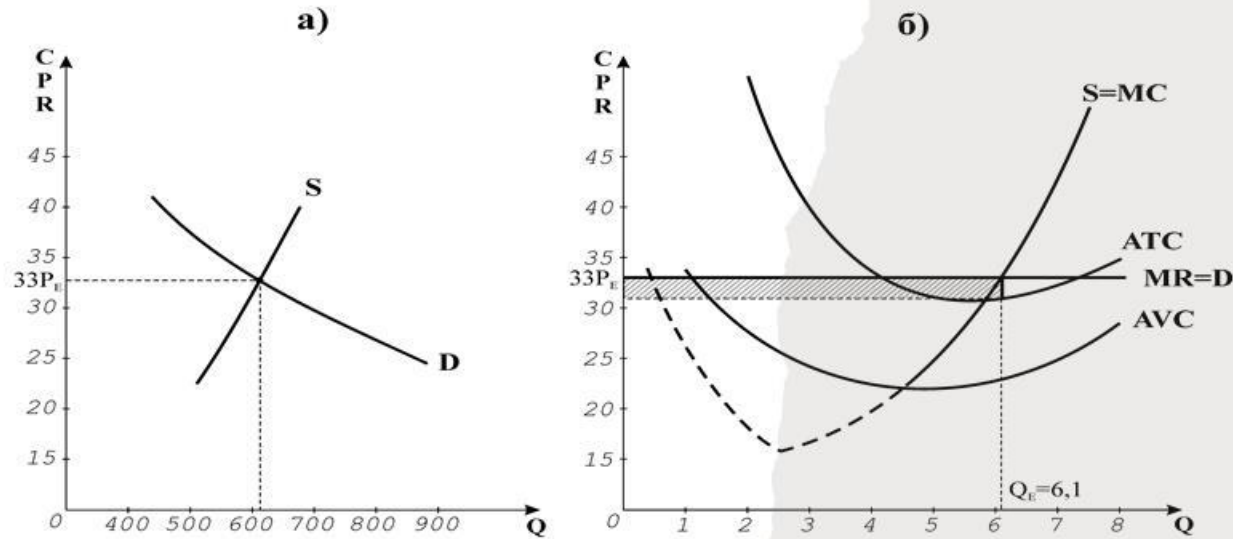

Рис. Короткострокова конкурентна рівновага фірми і галузі

Ціна рівноваги на конкурентному ринку визначається взаємодією сукупного попиту на товар та сукупної пропозиції, тобто спільними діями всіх покупців і продавців на ринку.

Механізм утворення рівноважної ціни в галузі (рис. 7.9.а), яка складається зі 100 ідентичних фірм, та рівновагу типової фірми (рис. 7.9.б) ілюструють графіки рис. 7.9.

Стан рівноваги досконало конкурентного ринку в короткостроковому періоді досягається тоді, коли обсяги попиту дорівнюють обсягам пропозиції [1, с. 291].

Вона характеризується тим, що деякі фірми мають додатний, другі – від’ємний, а треті – нульовий економічний прибуток.

У короткостроковому періоді усі фірми на РДК можуть бути поділені на три групи:

Фірми з найкращою організацією виробництва, мінімумом середніх витрат, нижчих за ціну, що мають економічний прибуток, а їхній стан на ринку (у галузі) максимально стійкий.

Ті виробники, у яких мінімальні середні витрати співпадають з ціною товару, які наростили обсяги виробництва, будуть і далі працювати, отримуючи лише нормальний прибуток, який утримує їх у даному бізнесі. Положення цих фірм відносно стійке.

Частина фірм можуть опинитися в ситуації, коли при оптимальному для них обсязі випуску, ціна покриватиме лише середні змінні витрати (що допустимо лише у короткостроковому періоді). Такі фірми будуть нести збитки і продовжувати виробництво розраховуючи на підвищення ціни. Їх положення на ринку є критичним.

Обсяг ринкової пропозиції, що здійснюється усіма групами фірм, можна представити у вигляді :

$$Q^* = aq_1 + aq_2 + aq_3,$$

де a, b, c – кількість фірм у кожній групі

У довгостроковому періоді всі види витрат фірми є змінними, фірма може змінити масштаб виробництва, прийняти рішення вийти з галузі, тобто припинити виробництво, або увійти в галузь, тобто розпочати виробництво.

Внаслідок вільного входу та виходу фірм їх число в конкурентній галузі може змінюватися.

Оптимальний обсяг випуску фірми, що максимізує прибуток у довгостроковому періоді, визначається за двоетапною процедурою.

На першому етапі фірма обирає оптимальний обсяг виробництва, для якого ціна буде дорівнювати довгостроковим граничним витратам.

На другому етапі фірма вирішує, чи функціонувати їй взагалі. Для цього потрібно проаналізувати, з яким результатом може випускатись оптимальний обсяг.

Стратегія довгострокового функціонування фірми на ринку:

обрати обсяг випуску, для якого $P=LMC$

вступити на ринок, якщо $P>LAC$

вийти з ринку, якщо $P<LAC$

Довгострокова рівновага конкурентного ринку пов'язана з переливом інвестиційного капіталу із галузі в галузь, і досягається, коли настає галузева рівновага.

Сигналом, який спонукає будь-яку фірму до входження в галузь, або надає інформацію про недоцільність перебування в галузі, слугує прибуток, який забезпечується рівноважною ринковою ціною.

Дослідження процесу встановлення довгострокової рівноваги в конкурентній галузі виявило феномен, який дістав назву *парадоксу прибутку*.

Справа в тому, що для досягнення тривалої рівноваги з нульовим економічним прибутком потрібно досить багато часу. А в короткостроковому періоді фірма, яка першою встигає увійти в прибуткову галузь, може захопити найбільше економічного прибутку.

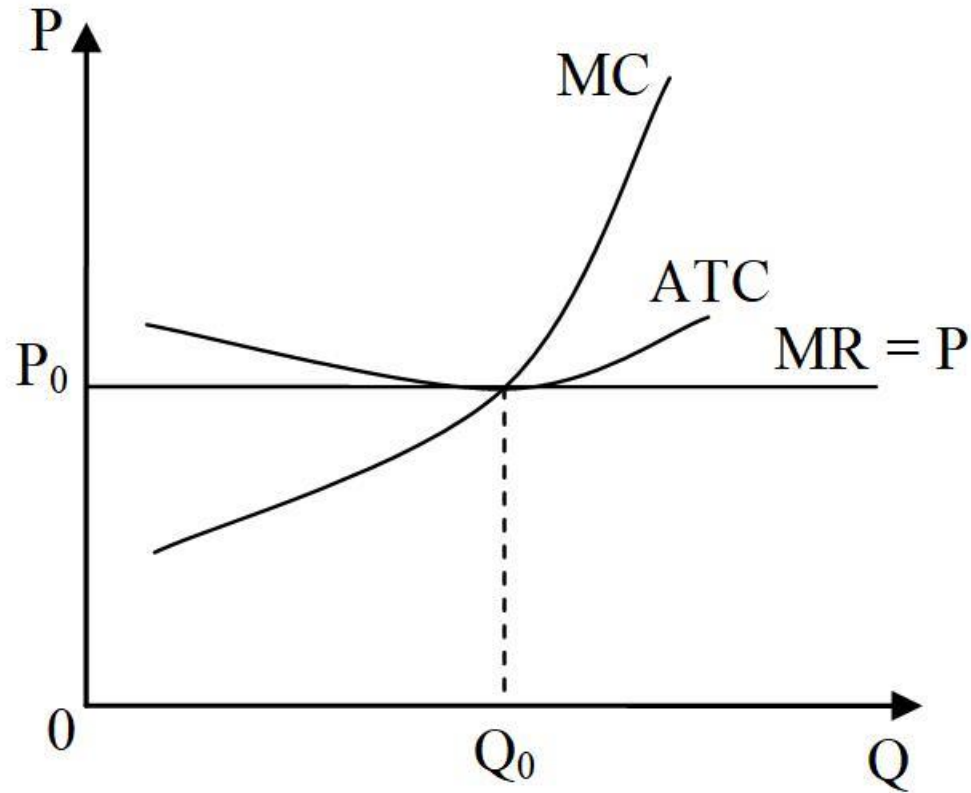
Ті, хто входять пізніше, вже отримують менше, а остання фірма може не одержати ніякого надприбутку. Так само, фірма, що першою виходить зі збиткової галузі, може зекономити значні суми, які можуть втратити ті, хто виходять пізніше.

Отже, концепція довгострокової рівноваги пояснює, як треба діяти, показує фірмам найвигідніші напрямки їх діяльності.

Фірми вільно вступають в галузь в погоні за надприбутком, і виходять з неї, щоб уникнути збитків, вони постійно шукають таку галузь, де можна максимізувати економічний прибуток, а в результаті, коли настає довгострокова рівновага, всі одержують лише нульовий економічний прибуток.

Парадокс полягає в тому, що *можливість отримати економічний прибуток в конкурентній галузі є причиною його зникнення у довгостроковому періоді*. Чому ж фірми так прагнуть вступити в надприбуткову галузь, якщо в кінцевому результаті вони неминуче виходять на нормальний прибуток?

ЕКОНОМІЧНА СТРАТЕГІЯ КОНКУРЕНТНОЇ ФІРМИ В ДОВГОСТРОКОВОМУ ПЕРІОДІ

Економічний прибуток в довгостроковій перспективі буде залучати в конкурентну галузь нові фірми, а збитки, навпаки, змусять їх залишати галузь. В результаті ринкова ціна продукту встановиться на рівні мінімальних середніх витрат (LATC) типової фірми (рис).

За таких умов усі фірми галузі отримують нульовий економічний прибуток, і кожна з них обере обсяг виробництва, при якому виконуватиметься умова: $P = MR = LATC = LMC$

Це і є умова рівноваги конкурентної фірми, галузі і ринку у довгостроковому періоді.

Вона має не лише математичний, а, перш за все, великий економічний зміст, оскільки демонструє цілу низку переваг ринку досконалої конкуренції.

Рис. Довгострокова рівновага фірми в умовах досконалої конкуренції

Довгострокова крива ринкового пропонування або *крива пропонування галузі* має важливу відмінність у побудові: її не можна визначити простим додаванням обсягів пропонування окремих фірм, оскільки кожна точка на довгостроковій кривій пропонування відповідає іншому числу фірм в галузі. Тому потрібно врахувати можливість зміни цін на ресурси в результаті зміни числа і відповідно попиту фірм. Ціни на ресурси формують витрати виробництва, а положення кривої галузевого пропонування залежить від їх динаміки.

Відповідно до динаміки витрат розрізняють *три типи галузей: з постійним, зростаючим та спадним рівнем витрат.*

Крива довгострокового пропонування *галузі з постійним рівнем витрат* є *горизонтальною лінією* на рівні ціни, що відповідає значенню мінімальних довгострокових середніх витрат виробництва.

Галузі з постійним рівнем витрат можуть мати і горизонтальні криві довгострокових середніх витрат. Крива довгострокового пропонування *галузі зі зростаючими витратами* є *висхідною*, *галузі зі спадними витратами* – *спадною*.

Довгострокова крива пропонування фірми, – як і короткострокова, – співпадає з кривою граничних витрат. Вона представляє собою відрізок кривої, розташований вище мінімуму довгострокових середніх витрат. Через те, що у довгостроковому періоді всі фактори виробництва змінні, спадна віддача менш відчутна, ніж у короткостроковому періоді, крива граничних витрат, відповідно і довгострокова крива пропонування фірми *більш полого*, а пропонування більш еластичне, ніж короткострокове.

Довгострокова крива *ринкового пропонування* також більш полого, ніж короткострокова з двох причин: по-перше, через довгострокова крива пропонування окремої фірми є більш пологою; по-друге, з підвищенням цін в галузі збільшується число фірм саме у довгостроковому періоді. І навпаки, коли ціни падають, то також повинен пройти певний період часу, достатній щоб фірми почали залишати галузь. Отже, зміна ціни викликає більшу зміну обсягів випуску у довгостроковому періоді порівняно з короткостроковим.

Незалежно від того, якою є галузь, положення фірми у стані довгострокової рівноваги має однакові характеристики:

200

у будь-якій галузі ціна рівноваги довгострокового періоду встановлюється на рівні мінімуму середніх витрат.

Рівність слугує основним доказом того, що економіка конкурентних цін прагне використати обмежені ресурси суспільства як найефективніше.

Ефективне використання ресурсів вимагає виконання двох умов: **виробничої ефективності** та **ефективності розподілу ресурсів**.

Виробнича ефективність

досягається рівністю ціни і середніх витрат $P=AC$. Конкуренція примушує фірми виробляти в точці мінімальних середніх витрат виробництва і встановлювати ціну, яка відповідає цим витратам, використовувати у виробництві мінімум ресурсів.

Ефективність розподілу ресурсів

досягається рівністю ціни і граничних витрат $P=MC$. Вона означає, що виробництво повинно бути не тільки технологічно ефективним, але й створювати в сукупності такий набір товарів, який максимально задовольняє потреби та уподобання споживачів.

Домашнє завдання: визначення сутності **виробничої ефективності** та **ефективності розподілу ресурсів**.

Ефективність РДК

1. В економіці досконалої конкуренції досягається ефективність розподілу ресурсів між фірмами і галузями, коли граничні суспільні витрати дорівнюють граничним суспільним вигодам.
2. Оскільки ціна на продукцію досконало конкурентної фірми дорівнює її мінімальним середнім витратам на виробництво одиниці продукції ($P = ATC$), споживач на РДК отримує товари за найдешевшою із можливих цін.
3. РДК створює умови для ефективного використання обмежених ресурсів, оскільки витрати фірми на одиницю продукції мінімальні.
4. РДК розділяє обмежені ресурси таким чином, щоб максимально задовольнити потреби споживачів, адже якщо попит на певне благо збільшується, то його виробництво відразу зростає.
5. РДК притаманна властивість відновлювати ефективність виробництва у використанні ресурсів. Будь-які зміни в смаках споживачів, запасах ресурсів або в технологіях автоматично призводять до змін на ринку і встановленні ринкової рівноваги.

Студентам пропонується самостійно продовжити перелік аргументів на користь ефективності РДК, а також ВИЗНАЧИТИ ПЕРЕВАГИ та НЕДОЛІКИ ЦЬОГО РИНКУ.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Реально досконала конкуренція ніколи не існувала. Чому її вивчають?
2. Пояснити, чому граничний виторг може бути змінений на ціну в рівнянні $MR=MC$, якщо галузь є досконало конкурентною.
3. Як досягається рівновага фірми на галузевому ринку досконалої конкуренції?
4. Чи можуть розвиватися конкурентні фірми, якщо вони отримують у довгостроковому періоді нульовий прибуток?
5. Якщо фірма має збитки, чи може вона більш вигідно виробляти продукцію?
6. Поясніть чому, незважаючи на нульовий економічний прибуток у довгостроковому періоді, фірми продовжують займатися виробництвом?
7. Наведіть приклади ринків досконалої конкуренції.
8. Чому довгострокову криву пропонування галузі не можна побудувати, підсумувавши обсяги пропонування окремих фірм, аналогічно з короткостроковою кривою ринкового пропонування?
9. Розкрийте стратегію довгострокового функціонування фірми на ринку.
10. Що означає досягнення на ринку досконалої конкуренції виробничої ефективності та ефективності розподілу ресурсів?

Тема 8. Монопольний ринок

Питання теми лекції:

- 8.1. Характерні ознаки ринку чистої монополії. Фактори виникнення монополій та їх види.
- 8.2. Ціна і випуск в умовах чистої монополії. Максимізація прибутку в короткостроковому періоді. Показники монопольної влади.
- 8.3. Максимізація довгострокового прибутку.
- 8.4. Економічні наслідки монополізації галузі. Суспільні втрати від діяльності монополій.
- 8.5. Стратегії монополістичного ціноутворення.

Мета теми: дослідити особливості попиту та пропозиції за умов монополії та їх економічні наслідки

Монополія

Найяскравішим прикладом недосконало конкурентного ринку і повною протилежністю досконалої конкуренції виступає чиста монополія (від грецьк. “моно” – один, “поліо” – продаю)

Монополія взагалі – це виключне право виробництва, промислу, торгівлі та інших видів діяльності, що належить одній особі, певній групі осіб або державі

Ринок чистої монополії – ринкова структура, у якій одна фірма є постачальником продукту, що не має близьких замінників, і тому повністю контролює як рівень галузевих цін, так і галузевий обсяг випуску продукції

Ознаки ринку чистої монополії:

- одна фірма в галузі;
- унікальний тип продукту (не має замінників);
- абсолютний контроль над цінами (фірма «price-maker» – встановлює ціни);
- крива попиту фірми співпадає з кривою ринкового попиту і має від'ємний нахил;
- доступ до інформації закритий;
- вхід на ринок заблоковано.

Вступ до галузі і вихід з неї:

Вхідні бар'єри:

- економія на масштабах діяльності;
- правові обмеження;
- високі витрати входу;
- реклама и диференціація продуктів;
- контроль монополіста над специфічними ресурсами;
- високі транспортні витрати (формування ізольованих місцевих ринків, в результаті чого, технологічно єдина галузь представляє собою множини локальних монополістів);
- заходи державної політики.

Вихідні бар'єри:

- необхідність списання крупних інвестицій;
- небажання втратити свій імідж;
- честолюбство менеджера;
- втручання уряду;
- великі затрати на ліквідацію підприємства;
- профспілкова опозиція;
- опозиція постачальників, клієнтури та дилерів.

Вхідні бар'єри – по суті умови виникнення, які призводять до того, що фірма стає єдиним продавцем на ринку.

Фактори виникнення монополій

По-перше, монополія може стати результатом нововведень і новацій.

Друга економічна сила, яка має можливість створити монополію, - економія від масштабу.

Третій чинник – виключна власність на важливі засоби і предмети виробництва.

Четвертий чинник – державна політика.

Коли розмір ринку невеликий.

Наприклад, дві авіакомпанії на одному маршруті можуть здійснювати рейси з наполовину заповненими літаками і нести збитки, тоді як коли на ньому лишиться одна компанія, її літаки будуть заповнені майже повністю і вона буде отримувати економічний прибуток.

Класичний випадок безперервної економії від масштабу – “сітьова монополія” - трубопровідний транспорт, передача електроенергії і т.д. Наявність хоча б двох конкуруючих фірм на цьому ринку привело б до таких високих витрат, які б не покрилися ринковою ціною.

Постійна економія від масштабу витісняє конкуренцію.

Природна монополія – такий стан ринку, коли середні витрати у довгостроковому періоді досягають свого мінімуму лише тоді, як у галузі зберігається одна фірма-монополіст.

Тобто ситуація, коли мінімально ефективний обсяг виробництва перевищує або дорівнює сукупному попиту (електроенергія).

В економічній літературі зустрічаються декілька класифікацій монополій, наприклад:

1. З урахуванням ступеня охопту економіки:

в масштабі певної галузі – **чиста монополія**

в масштабі національної економіки – **абсолютна монополія**

монопсонія (чиста та абсолютна)

2. В залежності від характеру її причин виникнення:

природна монополія

легальна монополія

штучна монополія

3. Виходячи із застосування (або незастосування) цінової дискримінації *розрізняють*:

просту монополію, яка реалізує весь випуск за однією ціною і не займається ціновою дискримінацією

монополію, яка максимізує прибуток завдяки *застосуванню цінової дискримінації*

Однією з причин існування
монополії є бар'єри для входу в галузь

Бар'єри можуть бути:

природними (права власності на економічні ресурси; вигідне розташування; природна обдарованість) або **створені державою** (адміністративно-правові, патенти, ліцензії);

економічними (бар'єри, забезпечені економією від масштабу виробництва; розмірами ринку) або **позаекономічними** ("недобросовісна" конкуренція), а також **штучними**

4. В залежності від бар'єрів
розрізняють:

закриту монополію

відкриту монополію

монопсонію (закриту та
відкриту)

Як єдиний виробник товару монополіст займає унікальне становище.

Якщо він вирішив підняти ціну, йому не потрібно турбуватися про конкурентів, які за рахунок встановлення нижчих цін захопили б більшу частку ринку на шкоду монополісту.

Монополіст і є ринок: він повністю контролює обсяг виробництва, що пропонується на продаж.

Але це не означає, що монополіст може призначити будь-яку ціну, яку захоче – принаймні, якщо його метою є максимізація прибутку.

Прокоментуйте висловлювання авторів відомого підручника Піндайка С. та Рабінфельда Д.Л. стосовно монополістичного ціноутворення

Р.С. Піндайт, Д.Л. Рабинфельд

Щоб отримати максимальний прибуток, монополісту необхідно визначити свої витрати та показники ринкового попиту.

Р.С. Піндайт, Д.Л. Рабинфельд

Знання попиту та витрат є вирішальним моментом для фірми при прийнятті економічних рішень. З урахуванням цих відомостей монополіст має вирішити, який обсяг товару виробляти та продавати.

Р.С. Піндайт, Д.Л. Рабинфельд

Ціна за одиницю товару, яку отримає монополіст, безпосередньо впливає із кривої ринкового попиту.

На відміну від досконало конкурентного ринку

монополія сама встановлює не тільки кількість продукції, що пропонується, але й її ціну, обираючи точку з відповідними параметрами на кривій галузевого попиту.

Тому ціна на монополізованому ринку є низхідною функцією від кількості: $P = P(Q)$.

Яку з можливих цін встановить монополіст, залежить від його господарчої діяльності.

При намаганні захопити новий ринок або не допустити конкурентів, він може знижувати ціни, здійснюючи демпінгову політику.

Частіше метою діяльності монополії є максимізація вартості фірми або отримання максимального прибутку

Крива попиту на продукт монополії є кривою ринкового попиту, яка має низхідний нахил. Тому монополіст може збільшити обсяг продажу, знижуючи ціну не тільки останньої, але й усіх попередніх одиниць продукції (рис.).

Це означає, що граничний дохід (MR), який фірма-монополіст отримує від продажу додаткової одиниці продукції, завжди нижче її ціни (за винятком першої одиниці).

$$Q = a - b * P$$

$$P = a - b * P$$

$$TR = P * Q$$

$$TR = (a - b * Q) * Q$$

$$TR = aQ - bQ^2$$

$$MR = TR'$$

$$MR = (aQ - bQ^2)'$$

$$MR = a - 2b * Q$$

Чому крива граничного доходу ділить кут нахилу кривої попиту навпіл?

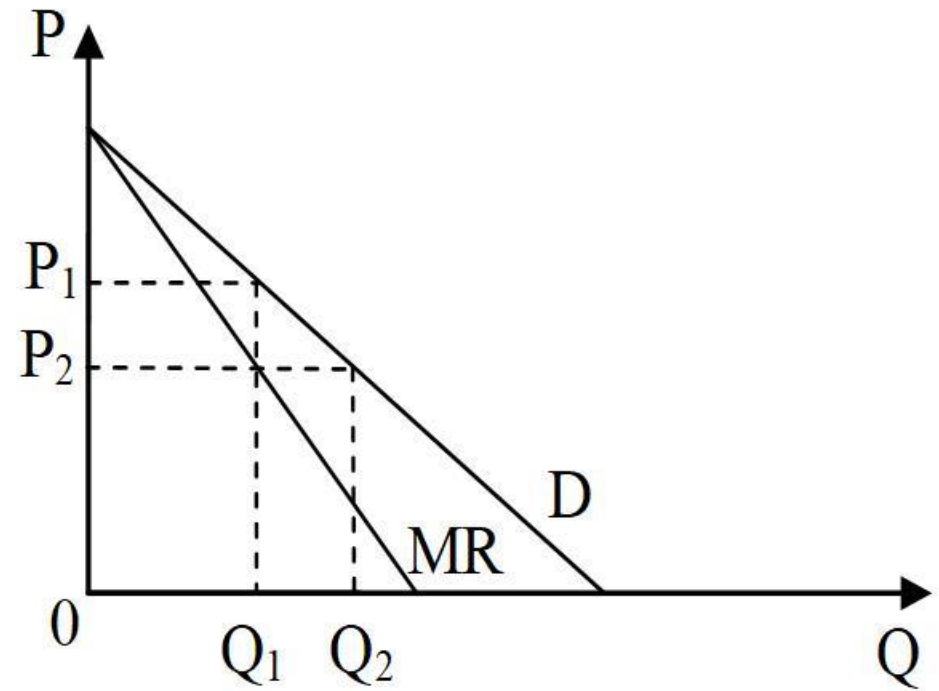
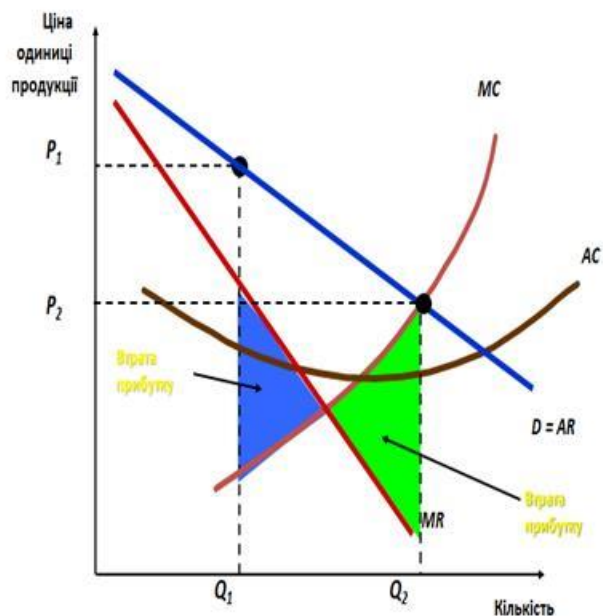

Рис. Криві попиту (D) та граничного доходу фірми-монополіста (MR)

Монополіст буде нарощувати випуск продукції до такого обсягу, коли $MR = MC$

На рис. **Максимізація прибутку фірмою-монополістом у короткостроковому періоді**

наведено модель вибору монополістом співвідношення ціни та обсягу продажу продукції. Монополія максимізуватиме прибуток, виробляючи таку кількість продукції (Q^*), при якій граничний дохід дорівнює граничним витратам (правило максимізації прибутку).

Для монопольного ринку це правило набуває вигляду: $MC = MR < P$.

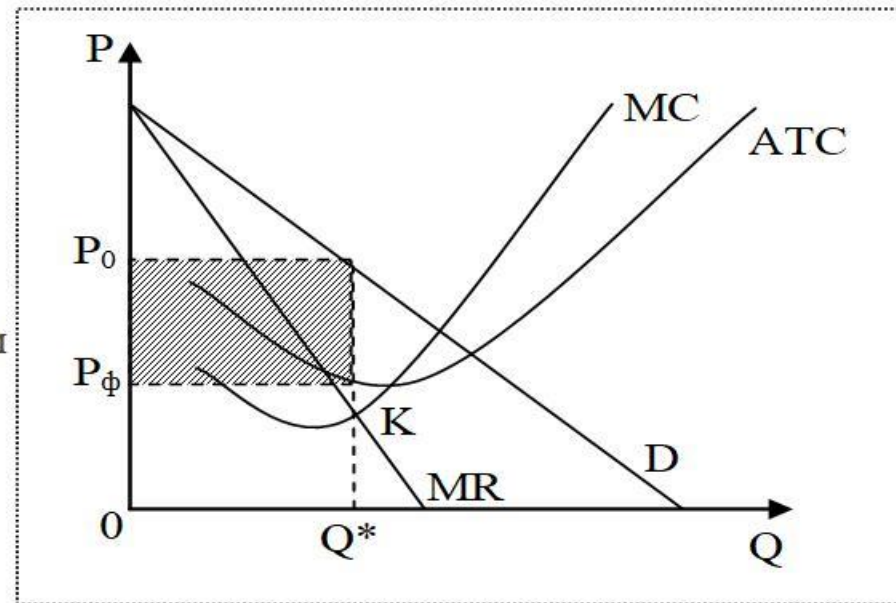

Рис. **Максимізація прибутку фірмою-монополістом у короткостроковому періоді**

Ціна, яка встановлюється монополістом (P_0), визначається висотою кривої попиту в точці випуску, що забезпечує максимізацію прибутку. Така ціна завжди вище граничних витрат. При цьому він реалізує продукцію за ціною, яка перевищує середні загальні витрати для запропонованого обсягу продажу (ATC), і отримує економічний прибуток. Його розмір відповідає площі заштрихованої фігури (рис. 8.2).

Існує взаємозв'язок еластичності попиту за ціною, загального і
граничного доходу простої монополії

214

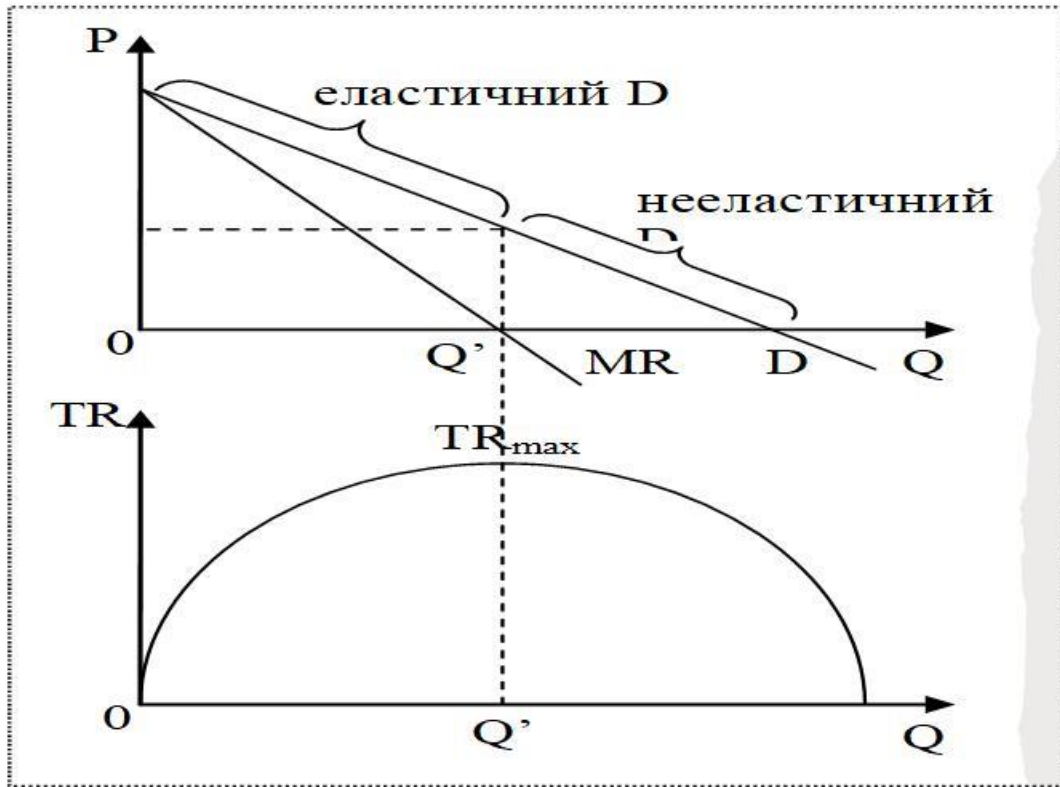

Рис. Попит, граничний і сукупний дохід
фірми в умовах чистої монополії

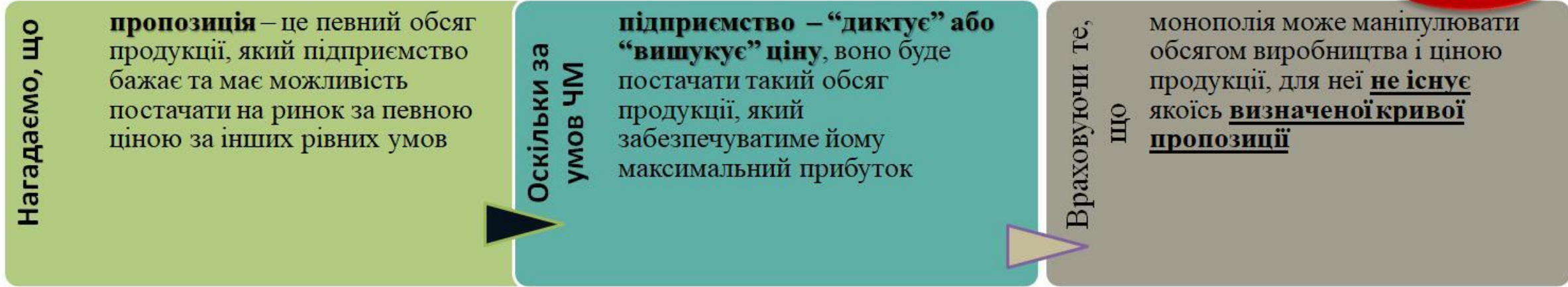
Якщо попит еластичний, значення граничного доходу буде позитивним, а загальний дохід зростатиме. Зниження ціни на цій ділянці приводить до зростання загального доходу.

Якщо попит нееластичний, граничний дохід менше нуля, а загальний дохід знижується. Зниження ціни на цій ділянці приводить до падіння загального доходу. Тому раціональний монополіст намагається уникати нееластичної ділянки кривої попиту.

Якщо попит одиничної еластичності, граничний дохід дорівнює нулю, а загальний дохід досягає максимальної величини.

Монопольні ціни при зміні цінової еластичності попиту (“правило великого пальця”)

MC , грн.	E_p	P_m , грн.
10	-10,0	11,11
10	-5,0	12,50
10	-4,0	13,33
10	-3,0	15,00
10	-2,0	20,00
10	-1,0	Невизначено велика величина
10	-0,5	-10,00
10	-0,4	-6,67
10	-0,1	-1,11
10	0,0	Невизначено мала величина

Монопольна влада (МВ): джерела, визначення та показники

<p>Монопольна влада – це здатність впливати на ринкову ціну, яка реалізується на основі цінової стратегії фірми.</p>	<p>Головними джерелами МВ є:</p> <ul style="list-style-type: none">- виключні права;- стійкі переваги споживачів;- контроль над ресурсами;- ефект масштабу.	<p>Кінцевою причиною МВ є еластичність попиту на продукт фірми-монополіста.</p>
---	--	---

Зазвичай вказують *три фактори, що впливають на еластичність попиту для фірми:*

- еластичність ринкового попиту*, яка обмежує потенціал МВ;
- кількість фірм на ринку* – якщо фірм багато, то жодна з них не здатна суттєво впливати на ціну;
- взаємодія між фірмами* – якщо на ринку тільки 2-3 фірми, то жодна з них не може значно збільшити ціну, якщо суперництво носить агресивний характер, і кожна з фірм бажає захопити левову частку ринку.

Ступінь контролю монополіста за галузевим ринком визначають за допомогою спеціальних показників монопольної влади – **індексів Лернера і Герфіндаля (Херфіндаля-Хіршмана)**.

Індекс Лернера – показник, який характеризує ступінь контролю монополіста за ринковою ціною і дозволяє виміряти рівень прибутковості:

$$L = (P - MC)/P.$$

Чим більше величина L , тим більше монопольна влада.

Чисельне значення показника Лернера завжди знаходиться між 0 та 1 ($0 < L < 1$).

Для досконало конкурентної фірми $P=MC$, а, отже, $L=0$.

З урахуванням еластичності показник Лернера розраховується за такою формулою:

$$L = (P - MC)/P = -1/E_d.$$

Причому E_d – це еластичність попиту фірми, а не усього ринкового попиту. Звідси випливає висновок, що MB не гарантує високих прибутків. Прибуток залежить від співвідношення середніх витрат до ціни (AC до P). Тобто фірма A може володіти більшою MB , ніж фірма B , але отримувати менший прибуток, якщо у неї значні середні витрати.

Абба Лернер (Abba P. Lerner): 1903 – 1982 гг.

Найпоширеніший і найпростіший із показників монополізації ринків – це **коефіцієнт концентрації** (для k фірм) – процент сукупного галузевого випуску продукції, який забезпечує певна кількість (k) найбільших фірм галузі.

В українському законодавстві використовуються коефіцієнти концентрації для однієї, трьох і п'яти фірм.

Згідно із Законом України про захист економічної конкуренції, відповідні порогові значення коефіцієнтів концентрації становлять:

- для однієї фірми (I_1) – понад 35 % частки ринку;
- для трьох фірм (I_3) – понад 50 % частки ринку;
- для п'яти фірм (I_5) – понад 70 % частки ринку.

Для характеристики МВ та її вимірювання також використовують показник, який визначає **ступінь концентрації ринку** і широко застосовується в антимонопольній політиці.

Його називають **індексом Херфіндаля-Хіршмана** і розраховують за наступною формулою:

$$I_{HH} = S_1^2 + S_2^2 + \dots + S_n^2,$$

де I_{HH} – індекс Херфіндаля-Хіршмана;

S_1^2 – питома вага самої крупної фірми;

S_n^2 – питома вага найменшої фірми на ринку

Економісти виділяють можливі моделі поведінки фірми-монополіста в довгостроковому періоді.

Вони не завжди пов'язані з отриманням прибутку.

Так, монополія може вивести свою продукцію на ринок за високою ціною, а потім, при загрозі виникнення конкурентів, «ковзатись вниз вздовж кривої попиту», тобто поступово знижувати ціну.

Або може виникнути ситуація довгострокової рівноваги, коли економічний прибуток монополії дорівнюватиме нулю.

Оскільки незамінних продуктів взагалі не існує, в довгостроковому періоді фірмі загрожує розробка товарів-субститутів. Крім того, отримання короткострокових максимальних прибутків, як правило, приводить до зростання попиту на всі види замінників, а активність потенційних конкурентів викликає падіння попиту на продукцію монополіста.

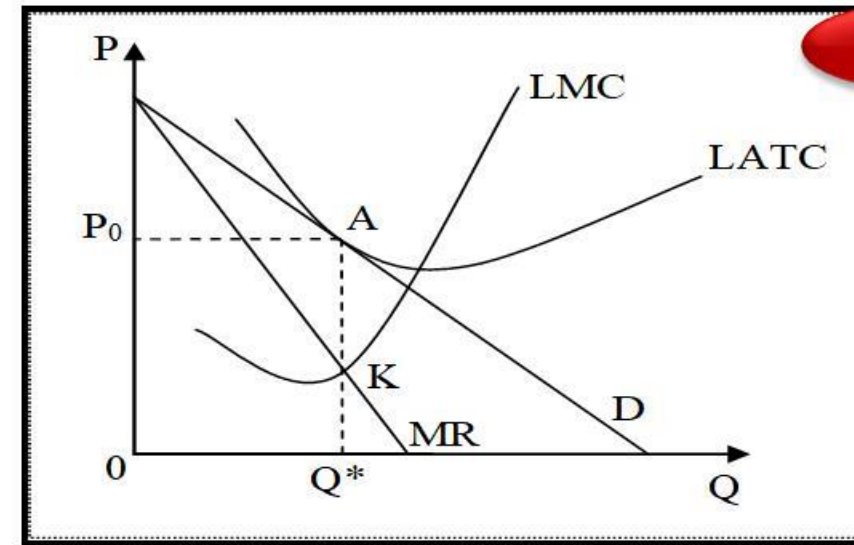

Рис. Монополія та беззбиткове виробництво у довгостроковому періоді

Отже необхідність захисту власних інтересів спонукає монополіста підвищувати виробничі витрати, пов'язані з інноваціями та рекламою.

Все це призводить до втрати монополією прибутків в довгостроковому періоді. Вона опиняється в стані беззбитковості, коли фірма отримує дохід, достатній тільки для покриття витрат (LATC) (рис.).

Логічним завершенням дослідження ринку чистої монополії має стати оцінка її ефективності та впливу на економічні процеси взагалі.

1. У порівнянні з РДК монополія, яка максимізує прибуток, намагається виготовити менший обсяг продукції і встановити на неї більш високу ціну.
2. Виключне становище на ринку дає можливість монополії одержувати прибуток практично постійно і тим самим перерозподіляти доходи суспільства на свою користь (порушення рівності $P = ATC$). Крім того монополія перерозподіляє на свою користь частину доходів споживачів.
3. У монополіста фактичні витрати фірми для будь-якого обсягу виробництва, як правило, більші, ніж мінімально можливі. Це явище називається X – неефективністю.
4. *Монополія суперечливо впливає на науково-технічний прогрес.* З одного боку, масштаби монополії дають змогу виділяти значні кошти на проведення наукових досліджень та розробку нових технологій, що не під силу дрібним товаровиробникам на РДК. Більшість сучасних відкриттів, дійсно, зроблено за участю монополій. Однак у чистого монополіста не має постійних стимулів до НТП, тому він може дозволити собі бути неефективним.
5. Окрім того, монополія витрачає кошти на заходи щодо збереження свого монопольного становища на ринку, що також відбивається на рівні її витрат.
6. Монополія схильна при певних умовах здійснювати цінову дискримінацію, тобто продавати різним споживачам ту ж саму продукцію за різною ціною при чому різниця не обґрунтована різницею в витратах.

1. **Чиста монополія** – єдина фірма (продавець) на ринку пропонує товар, котрий не має абсолютних замінників в інших галузях.
2. В умовах недосконалої конкуренції фірма має певний контроль над ціною, що проявляється у формі від'ємного нахилу кривої попиту на продукцію фірми.
3. Основними джерелами монопольної влади є: економія від масштабу, бар'єри вступу (виходу) до галузі, контроль над ресурсами, державна політика та ін.
4. У простої монополії (котра не здійснює цінову дискримінацію) *граничний дохід MR менше P* , коли фірма вимушена знижувати ціну, щоб продати додаткову одиницю продукції, це призводить до втрати виручки від виробництва попередніх одиниць.
5. Монополіст максимізує прибуток, виготовляючи таку кількість продукції, за якої $MR = MC$. Ціна, що встановлюється монополістом, визначається висотою кривої попиту в точці випуску, що забезпечує максимум прибутку. **Монопольна ціна завжди вище граничних витрат ($P > MC = MR$)**.
6. Оскільки монополіст може змінювати обсяг виробництва і ціну товару для нього *не існує кривої пропозиції*.
7. Порівняно з конкуренцією монополія, що максимізує прибуток, намагається виготовляти меншу кількість продукції і встановлювати більш високі ціни на свій товар. В результаті *суспільство потерпає від збитків*, котрі виникають через те, що виготовляється менше, ніж дозволяють ресурси, а високі ціни монополіста дозволяють йому перерозподіляти на свою користь частину доходу споживачів.

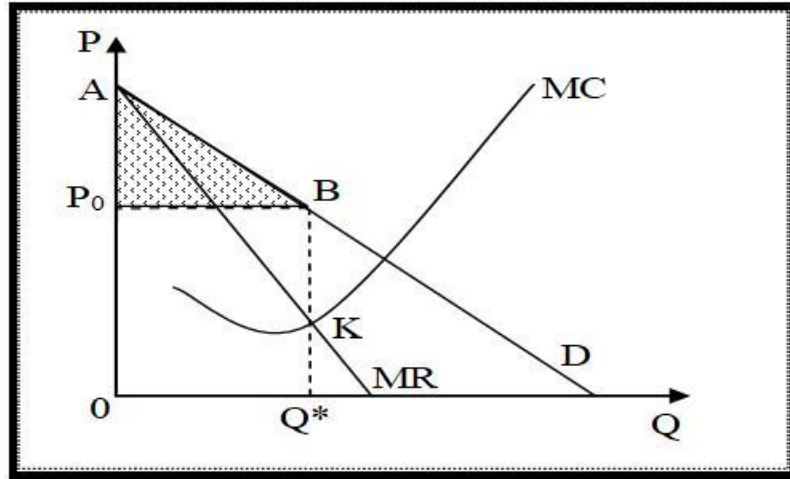

Рис. Цінова дискримінація

До сих пір ми виходили з припущення, що монополіст встановлює єдину ціну на свою продукцію для всіх споживачів (ситуація простої монополії). Але інколи, намагаючись отримати додатковий дохід, він вдається до **цінової дискримінації (диверсифікації цін)**, тобто продажу продукції за різними цінами різним покупцям.

При цьому розбіжності в цінах не зумовлюються різницею в витратах виробництва і доставки товару, його якістю або іншими об'єктивними причинами. В основі такої цінової стратегії лежить намагання виробника захопити споживчий надлишок (площа ΔP_0AB), тобто продавати товар кожному споживачеві за тією ціною, яку він згоден сплатити (рис.).

Досконала дискримінація (або цінова дискримінація першого ступеня)

проявляється у тому, що на кожен одиницю виробленої однорідної продукції встановлюється відповідна ціна, яка дорівнює ціні попиту, а монополіст перерозподіляє в свій прибуток весь надлишок споживача.

Для здійснення цінової дискримінації необхідно виконання таких умов:

споживач не має можливості перепродати товар по більш високій ціні (тому цінова дискримінація широко розповсюджена в сфері послуг);

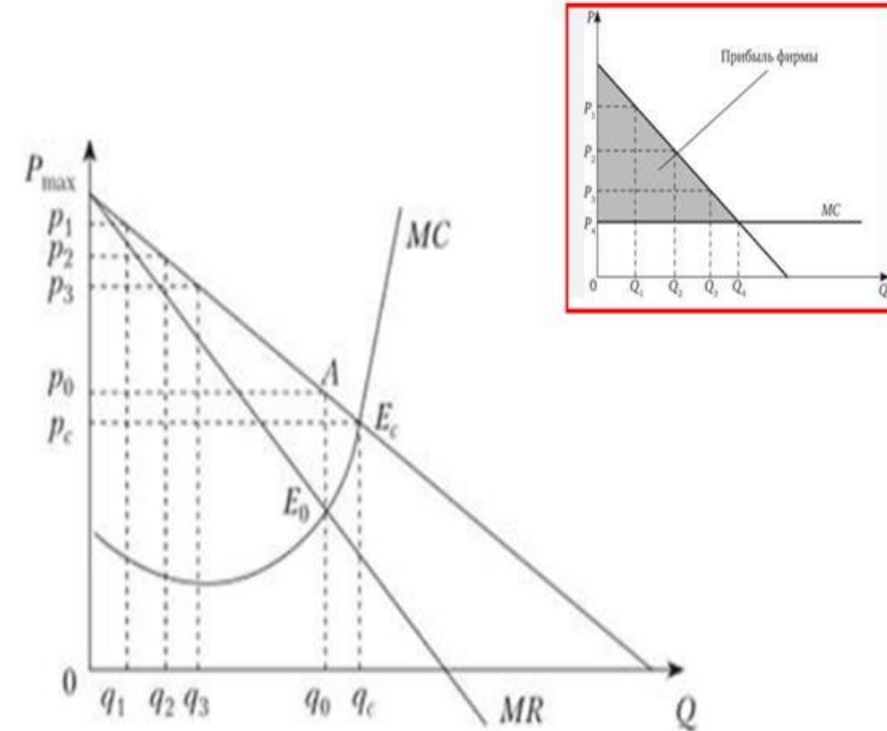
продавець повинен мати можливість розділяти споживачів на відповідні групи і пропонувати їм товар за різними цінами. Причому покупцям, яким притаманна низька еластичністю попиту, звичайно пропонується висока ціна, і, навпаки, еластичний попит сприяє зниженню ціни.

- **Перелічені умови визначають типи диверсифікації цін**

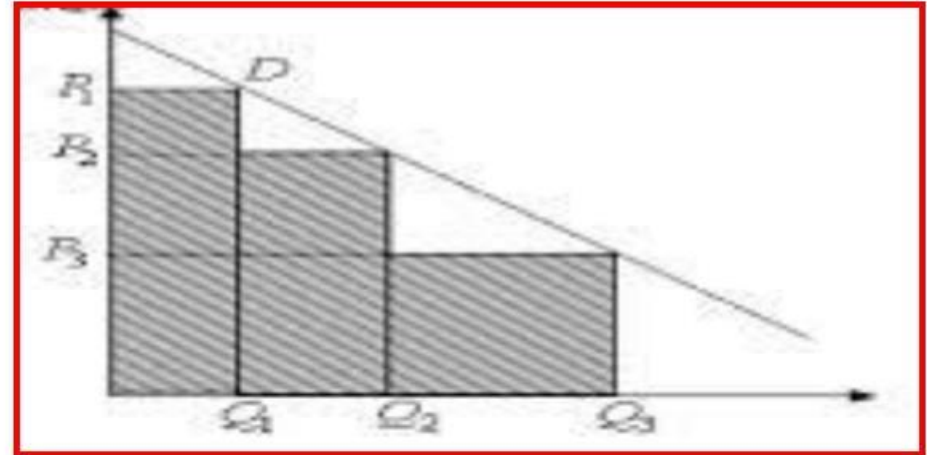
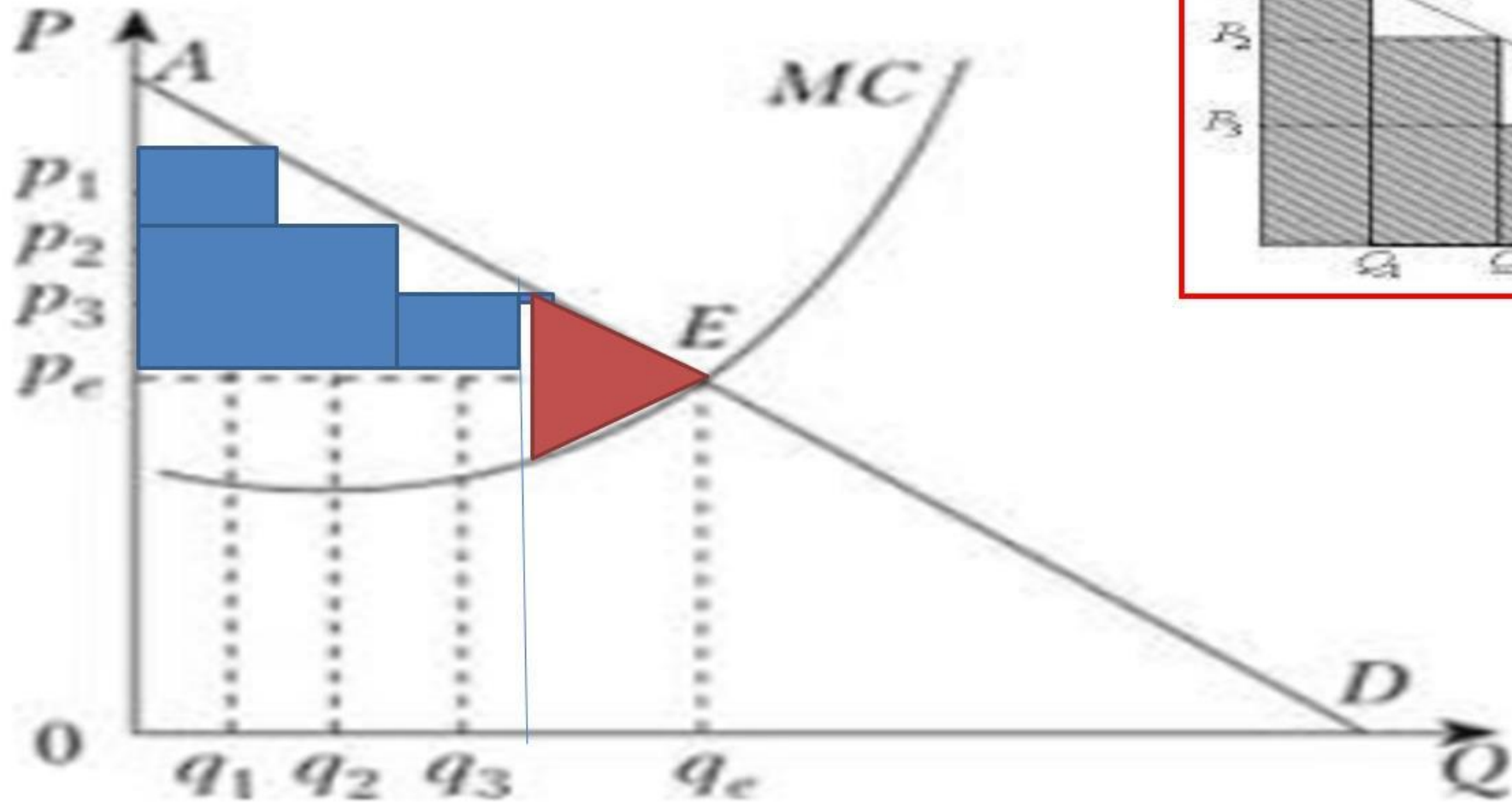
При проведенні **цінової дискримінації другого ступеня**, продукція, що виготовляється монополістом, групується в партії, на які встановлюються різні ціни. Така цінова політика на практиці здійснюється в формі знижок або надбавок на ціни товарів та послуг.

Сегментування ринку (або цінова дискримінація третього ступеня) припускає розділення самих споживачів на окремі групи або ринки, де встановлюється відповідна ціна реалізації (напр., надання послуг приватними лікарями, адвокатами тощо). Така цінова політика збільшує прибуток монополіста, тільки якщо групи споживачів чутливі до змінення ціни і виключена можливість переміщення придбаної продукції між ринками.

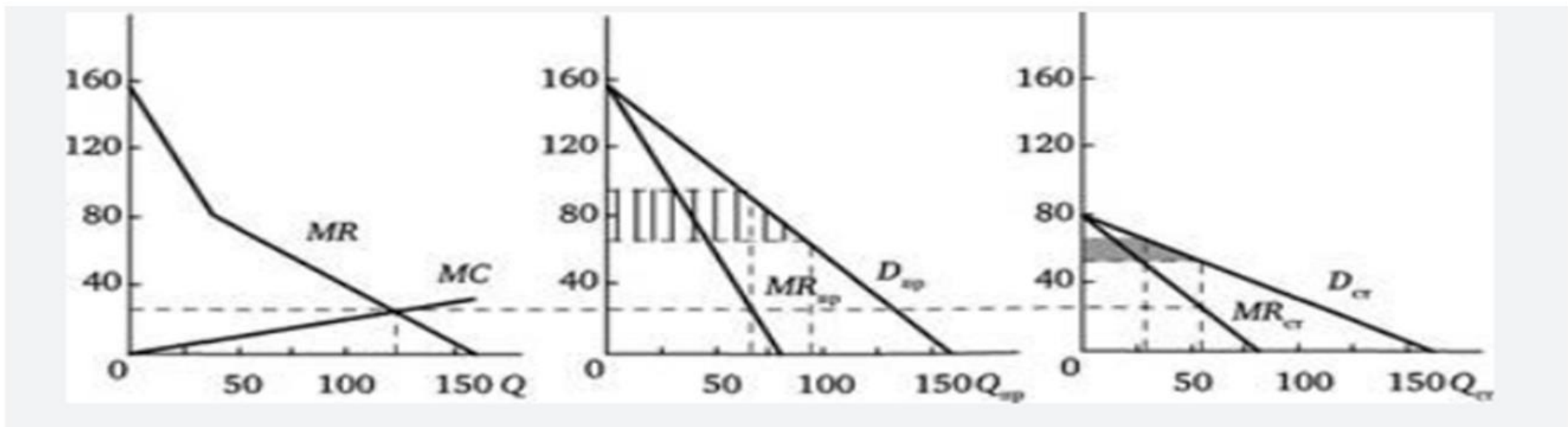
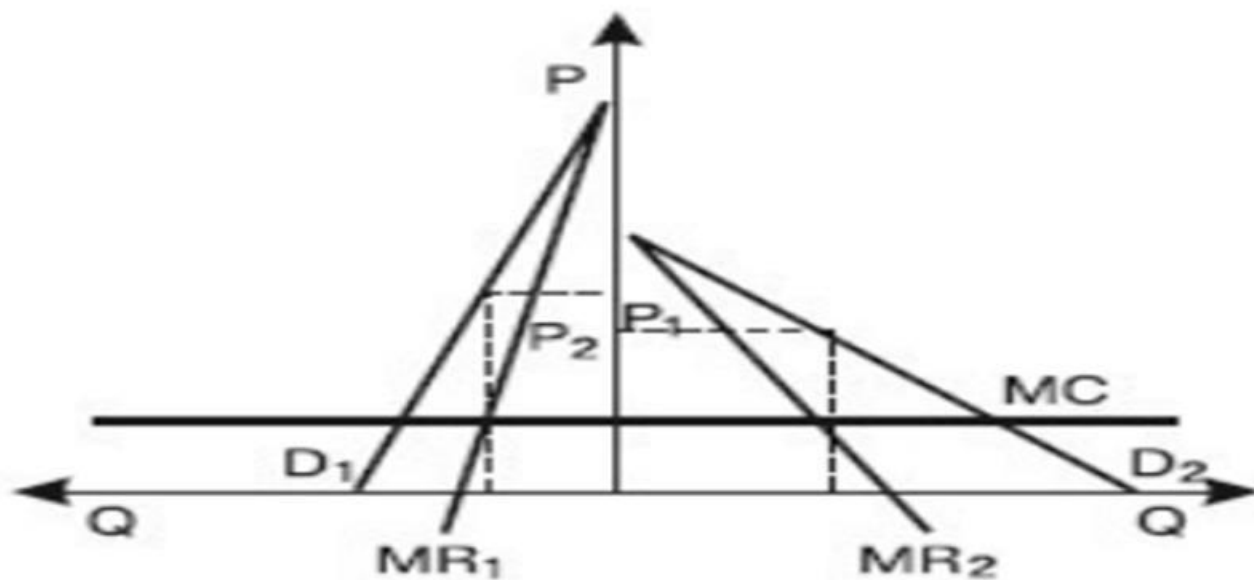
Цінова дискримінація першого ступеня

Цінова дискримінація другого ступеня

Цінова дискримінація третього ступеня

Зазначені наслідки функціонування монополії примушують суспільство робити спроби нейтралізації негативних ефектів. Відносно монополій, що не мають природного характеру, застосовується антимонопольне законодавство, а діяльність природних – регулюється державою.

Таким чином, монополізм має суперечливі економічні наслідки. Незаперечним є те, що він підриває конкуренцію як основу ринкового саморегулювання.

Тому однією з функцій держави в сучасних умовах вважається обмеження монополізму та підтримка конкурентного середовища.

Для нейтралізації негативних ефектів, викликаних функціонуванням монополій, держава змушена проводити антимонопольну політику, спрямовану на недопущення ділової практики, що підриває ефективність конкуренції, та зловживань домінуючим положенням на ринку.

Мета антимонопольного регулювання полягає в обмеженні ринкової влади (збільшенні обсягів випуску і зниженні цін) та підтримка конкуренції.

Методи антимонопольного регулювання: законодавчі та економічні.

Напрямки антимонопольного регулювання:

- заборона горизонтальних угод (особливо домовленостей відносно цін);
- заборона вертикальних угод (особливо заборона обмежень виходу на ринок).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Чи завжди фірма-монополіст буде мати прибуток? Відповідь обґрунтуйте.
2. Чому не можна визначити криву пропозиції фірми-монополіста?
3. Чи може монополія в галузі бути більш ефективною, ніж конкуренція? За яких умов?
4. Чому монополіст не може призначати будь-яку ціну та виробляти будь-який обсяг продукції?
5. Чи завжди монополія призводить до «Х-неефективності»? У яких випадках монополія сприяє технічному прогресу?
6. Назвіть основні види монополій. Наведіть приклади.
7. «Ступінь монопольної влади обмежується еластичністю попиту». Прокоментуйте цю тезу.
8. Наведіть приклади цінової дискримінації.
9. Чи є зв'язок між поведінкою монополіста та ціновою еластичністю попиту на його продукт?
10. Чим характеризується беззбиткове виробництво монополії в довгостроковому періоді?

Тема 9. Олігополія: сутність та моделі

Питання теми лекції:

- 9.1. Поняття, сутність та ознаки олігополістичних ринків
- 9.2. Цінові війни
- 9.3. Соціальна та економічна ефективність олігополії

Мета теми: вивчення особливостей такої ринкової структури як олігополія.

Олігополія – ринкова структура, при якій у реалізації будь-якого товару домінує дуже небагато продавців, а поява нових продавців утруднена чи неможлива

Ознаки олігополії:

Невелика кількість фірм і велика кількість покупців;

Диференційована або стандартизована продукція (якщо галузь виробляє диференційовану продукцію і є безліч субститутів, то ця множина розглядається як однорідний агрегований продукт);

Наявність істотних перешкод входу ринку;

Фірми усвідомлюють свою взаємозалежність, тому контроль за цінами обмежений.

Індекс Херфіндаля-Хіршмана

$$H = S_1^2 + S_2^2 + S_3^2 + \dots + S_N^2,$$

де S_1 – частка ринку фірми, що забезпечує найбільший обсяг поставок;
 S_2 – частка ринку наступного за величиною постачальника т.д.

Міра переважання над ринком однієї чи кількох фірм вимірюється **коефіцієнтом концентрації** – відсоткове співвідношення продажів чотирьох найбільших фірм до галузевого обсягу випуску продукції.

Загальна взаємозалежність поведінки підприємств-продавців.

Підприємство - олігополіст знає, що співвідношення між вибраним ним рівнем ціни та кількістю продукції, яку воно зможе за цією ціною продати, залежить від поведінки його суперників, яке у свою чергу залежить від прийнятого ним рішення;

Олігополіст не може розглядати криву попиту на свою продукцію як задану.

Це означає, що олігополіст, який бажає максимізації прибутку, не може урівнювати граничні витрати і граничний дохід ($MC=MR$), оскільки величина граничної виручки залежить від характеру функції попиту, яка для олігополіста завчасно не відома.

«Незалежність» функції попиту на продукцію олігополіста в момент прийняття ним рішення про рівень ціни і/або випуску

Олігополія як специфічний тип ринкового механізму:

Олігополіст має робити передбачення щодо можливих реакцій своїх суперників на прийняті ним рішення та дії, а також про зворотній вплив реакції суперників на результати своїх рішень.

Таким чином, загальна взаємозалежність підприємств-олігополістів є *головною рисою* олігопольних ринків.

Результати суперництва дуже сильно залежать від прогнозів і припущень, зроблених у процесі планування своєї діяльності. Не існує єдиної всезагальної моделі, яка б описувала даний тип ринку, так як це було у випадку з монополією або абсолютною конкуренцією. Існує кілька основних моделей олігополії, які відрізняються характером дій олігополістів.

1. Картель – являє угоду з обмеженням конкуренції. Група фірм, діючих спільно, погоджуючих рішення з приводу об'ємів виробництва продукції і ціни так, якби вони були єдиною монополістичною фірмою.

2. Мовчазний зговір – між фірмами встановлюється сама собою укладена координація поведінки на ринку у процесі їх взаємодії.

Приклади мовчазного зговору:

Модель цінового лідерства – одна фірма діє як ціновий лідер, що встановлює ціну, задля максимізації власного прибутку. Решта фірм слідує за лідером і встановлюють таку ж ціну.

Дуополія – два продавця, захищені від появи додаткових продавців, є єдиними виробниками стандартизованого товару, який не має близьких замінників.

Вони виготовляють
однакову
продукцію і таким
чином можуть
легко вступати у
ціновий зговір;

В галузі лише
декілька фірм і
вони добре
відомі одна
одній;

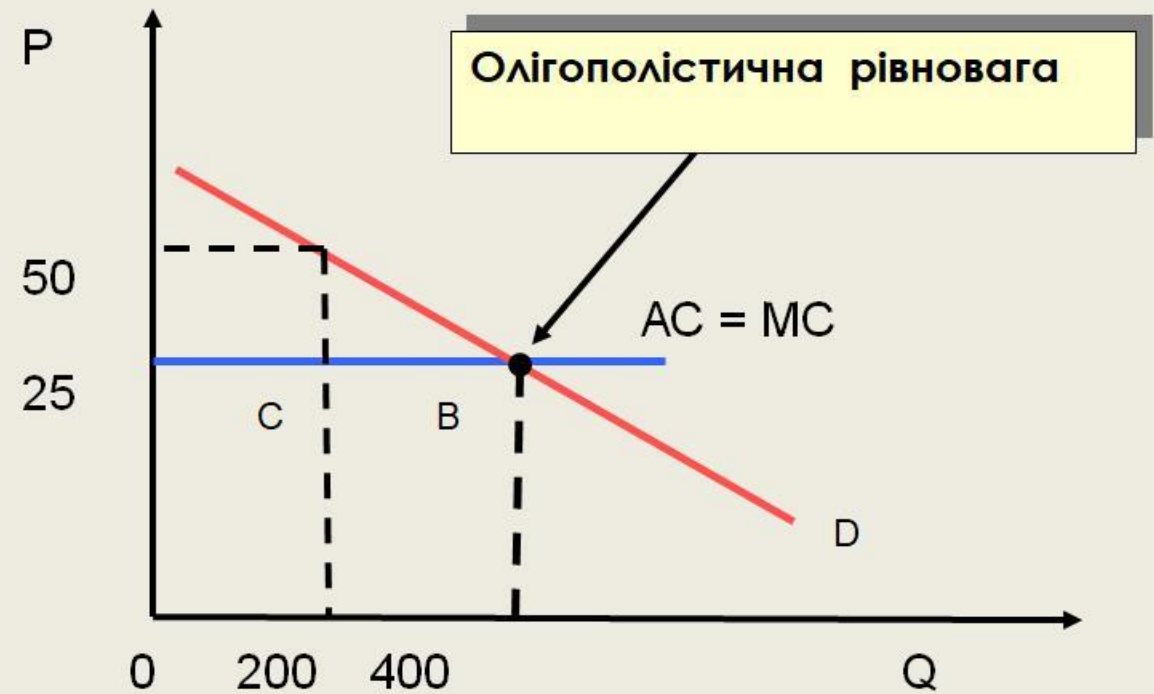
У цих фірм
приблизно
однакові
технології і
середні витрати;

Ці технології і
рівень витрат
відомі всім
учасникам
олігополістичного
ринку;

Цінова війна Рівновага фірми в умовах дуополії

Цінова війна – цикл поступового зменшення ціни конкуруючими на олігополістичних ринках фірмами з метою витіснення конкурентів

Зниження продовжується до тих пір, поки ціна не впаде до рівня *середніх витрат*. В рівноважному стані обидва продавця призначають одну й ту ж ціну $P = AC = MC$

Війна цін в умовах дуополії

Типи олігополістичної рівноваги

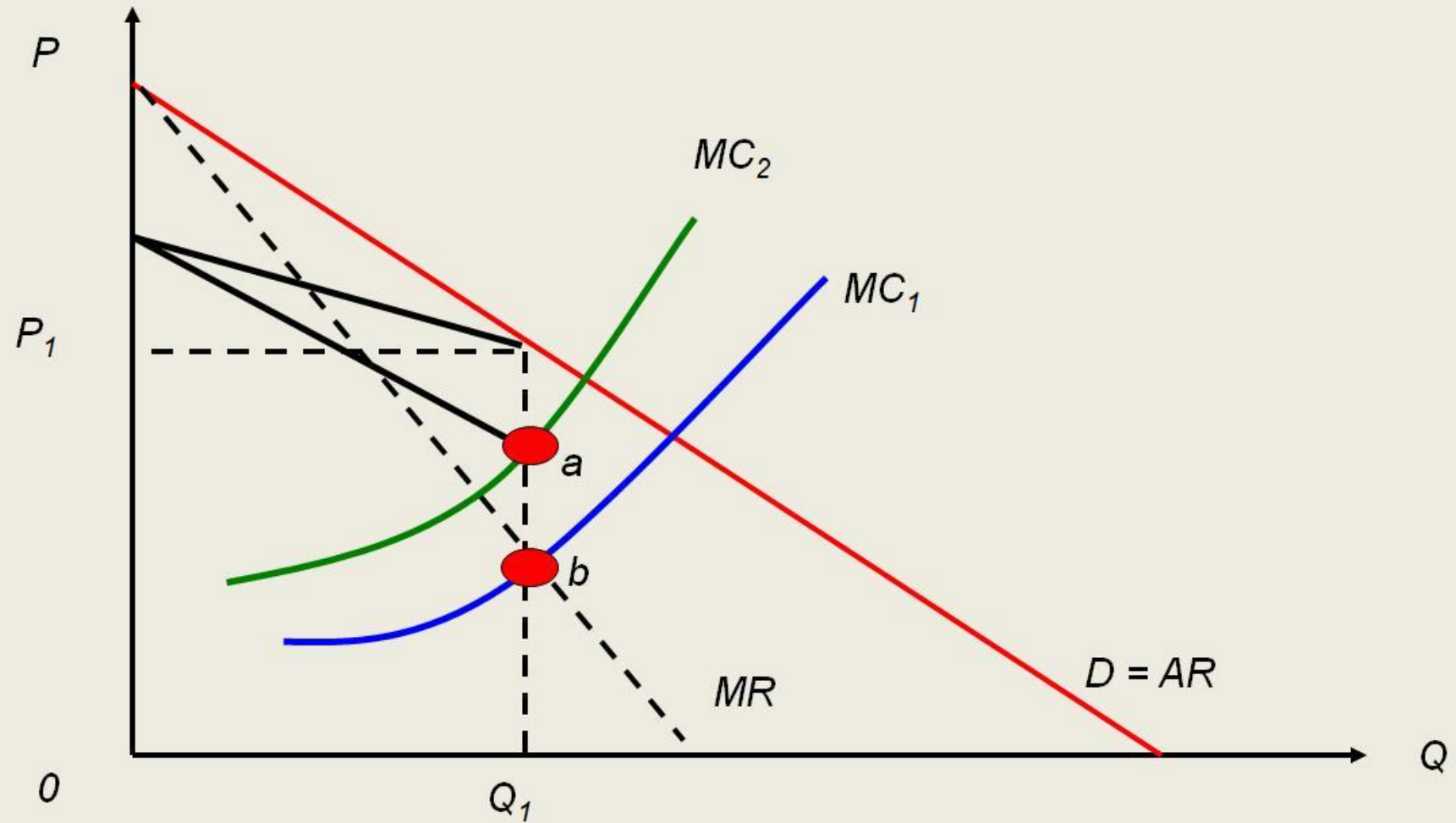
Рівновага Бертрана – ситуація, за якої дуополісти конкурують, знижуючи ціну та збільшуючи обсяг виробництва. Стабільність рівноваги досягається тоді, коли ціна стає рівною граничним витратам, тобто досягається конкурентна рівновага;

Рівновага Штакельберга – дуополія з таким розподілом ринкової влади між підприємствами, при якому одне з них реалізує поведінку лідера, в той час як інше пристосовується до нього і коригує свою стратегію в залежності від вибору, зробленого лідером;

Модель Феллнера – об'єднання олігополістів з метою максимізації як загального прибутку, так і прибутку кожного з учасників ринку.

Модель Хойсса - взаємна координація дій учасників ринку, котрі виходять із жорсткості співвідношення цін і однонаправленості цінових змін.

Ламана крива попиту
Олігополія без зговору

Г. фон Штакельберг

Першим змодлював поведінку дуополістів при різних моделях поведінки учасників ринку

Чотири ситуації на ринку дуополії:

Перший продавець є лідером і встановлює ринкову ціну, а другий – аутсайдер, який підпорядковує свої дії волі лідера;

Другий продавець виступає лідером, а перший займає позицію підпорядкування йому;

Обидва продавці намагаються бути лідерами і проводять незалежну ринкову політику;

Обидва продавці на ринку пасивні і не пристосовуються до дій суперника.

Дилема в'язня

Відхилення між індивідуальною і колективно раціональністю

- стратегічна гра, у якій моделюється поведінка суб'єктів господарювання;
- доводиться, що за певних обставин індивідуальна раціональність поведінки суб'єктів призводить до гірших результатів у порівнянні з тими, що вони отримали б, діючи разом;
- «коронний свідок» – перший, хто зізнався у злочині, звільняється від покарання.

Цю гру можна проілюструвати такою ситуацією. Двох людей спіймано з краденими речами, вони підозрюються в крадіжці зі зломом, але для винесення вироку щодо цього злочину немає достатніх підстав, якщо одна з них або обидва не визнаються. Однак їм можна винести вирок за зберігання краденого, що є меншим порушенням закону. Ув'язненим забороняється спілкуватися друг з одним. Ситуація пояснюється кожному окремо. Якщо обидва зізнаються, то обом виноситься вирок за крадіжку зі зломом і вони засуджуються до двох років ув'язнення. Якщо ніхто з них не визнається, то обом виноситься вирок за зберігання краденого, і вони отримають по шість місяців в'язниці. Якщо тільки один із них визнається, то він не буде покараний, тоді як іншому виноситься вирок на підставі показань свідків напарника і він отримує максимальне покарання — п'ять років в'язниці. На користь кожного з ув'язнених зізнатися у скоєному. Адже якщо його напарник зізнається, це закінчиться дворічним ув'язненням, тоді як невизнання призведе до п'ятирічного терміну. Якщо ж напарник не визнається, то невизнання веде до шестимісячного ув'язнення, тоді як визнання дає свободу. Отже, «визнання» є домінуючою стратегією, тобто. такою, яка приносить кращий результат незалежно від стратегії, використаної партнером. Можна сміливо сказати, що вибір домінуючої стратегії диктується «принципом забезпеченого успіху». Тим не менш, якщо обидва учасники, ведені «принципом забезпеченого успіху», зізнаються, то обидва вони виявляться в гіршому становищі (з дворічним терміном ув'язнення), ніж якби вони не зізналися і отримали шестимісячний термін. Випадок дилеми ув'язненого може бути знайдено у бізнесі. Дві фірми, що конкурують, повинні визначитися, скільки коштів витратити на рекламу. Ефективність реклами та прибуток кожної фірми зменшується зі зростанням витрат на рекламу у конкурента. Обидві фірми вирішують збільшити витрати на рекламу, причому їх частки ринку і, можливо, обсяги продажів залишаються незмінними, а прибуток скорочується. Межа гонки рекламних бюджетів — прибуток, утім, вони можуть намагатися деякий час працювати й у збиток. Фірми можуть піти на угоду про скорочення видатків на рекламу, але завжди є стимул її порушити. В олігополістичних ринках цінова політика — це ДЗ, що повторюється. Зазвичай, олігополісти співпрацюють один з одним і не доводять ситуацію до цінової війни.

Суспільні втрати і вигоди від олігополії:

Якщо олігополісти діють у змові і спільними зусиллями максимізують галузеві прибутки, то фактично завданий ними суспільству збиток рівносильний збитку, який завдається монополією;

Однак інколи олігополістичний зговір може бути навіть гірше для суспільства, ніж монополія:

По-перше, багато залежить від розмірів окремих олігополістів, що беруть участь у змові. Вони можуть бути такими, що ринкова влада картелю (рівна монополії) ані трохи не компенсується (на відміну від ситуації за монополії) економією від масштабу.

По-друге, олігополісти можуть бути залучені у значно більший обсяг рекламної діяльності, ніж монополіст. Існує багато аргументів на користь того, що реклама може бути втратою для суспільства.

Втім, існує багато аргументів на користь реклами як двигуна торгівлі...

Суспільні втрати і вигоди від олігополії:

По-перше, олігополіст здатен використовувати частину свого економічного прибутку на дослідження і розробки. Проте, на відміну від монополіста, у олігополіста значно більше стимулів діяти таким чином через наявність конкурентів в галузі;

По-друге, нецінова конкуренція олігополістів на основі диференціації продукту дає більше різноманіття і більшу свободу вибору споживачам.

Цінова дискримінація:

Види дискримінації	Класифікаційна ознака	Приклади
Просторова	Територіальна диференціація споживачів	Демпінгові ціни; Цінові пояси і зони; Ціни офшорних зон; Сільські і міські ціни і тарифи.
Часова	Час покупки товару чи послуги	Денні і нічні ціни; Сезонні ціни.
Товарна	Мета покупки товару чи послуги; Обсяг покупки; Якість товару; Торгова марка; Рівень доходів споживачів.	Тарифи на електроенергію при виробничому і споживчому використанні; Оптові і роздрібні ціни; Магазини для бідних і багатих.
Персональна	Статус покупця	Скидки для постійних покупців; Дитячі і студентські білети і ін.

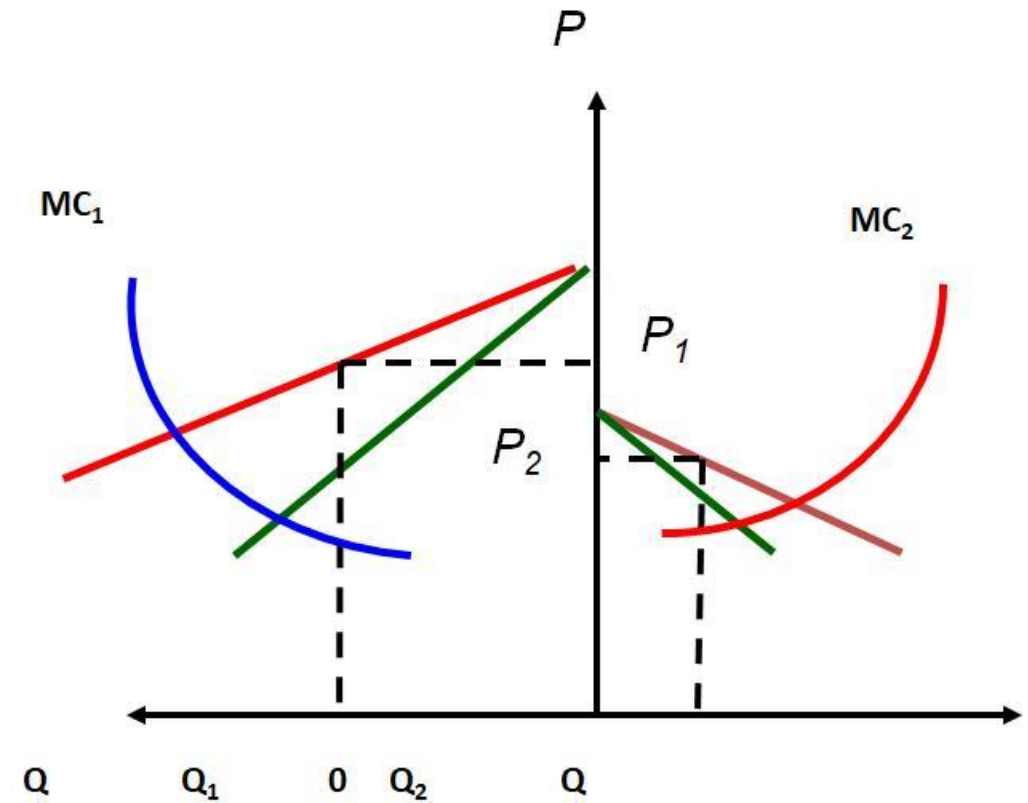
Цінова дискримінація:

Економічні умови проведення цінової дискримінації:

продавець повністю контролює виробництво та ціноутворення на товар на всіх сегментах ринку;

продавець здатний розмежовувати різні та стійкі групи покупців з різною еластичністю попиту;

покупці не мають бажання та умов перепродавати куплений у монополіста товар іншим споживачам.

Цінова дискримінація
Наслідки для суспільства

Одні люди виграють від цінової дискримінації, інші – програють. Програють ті, хто платить велику ціну порівняно із ситуацією, коли цінова дискримінація відсутня;

Ті, хто платить нижчу ціну, можуть придбати продукцію, недоступну їм за відсутності цінової дискримінації. Вона збільшує випуск продукції та робить її доступною для більшої кількості людей.

Цінова дискримінація Наслідки для фірм

Додатковий прибуток від цінової дискримінації може бути використаний для виходу на нові ринки. Він підвищує стійкість фірми в ціновій конкуренції і тим самим підтримує конкурентне середовище. Прибуток може бути реінвестований і привести до зниження витрат;

Цінова дискримінація часто призводить до посилення небажаної нерівності в розподілі доходів в суспільстві, особливо якщо вона призводить до підвищення середньої ціни продукції;

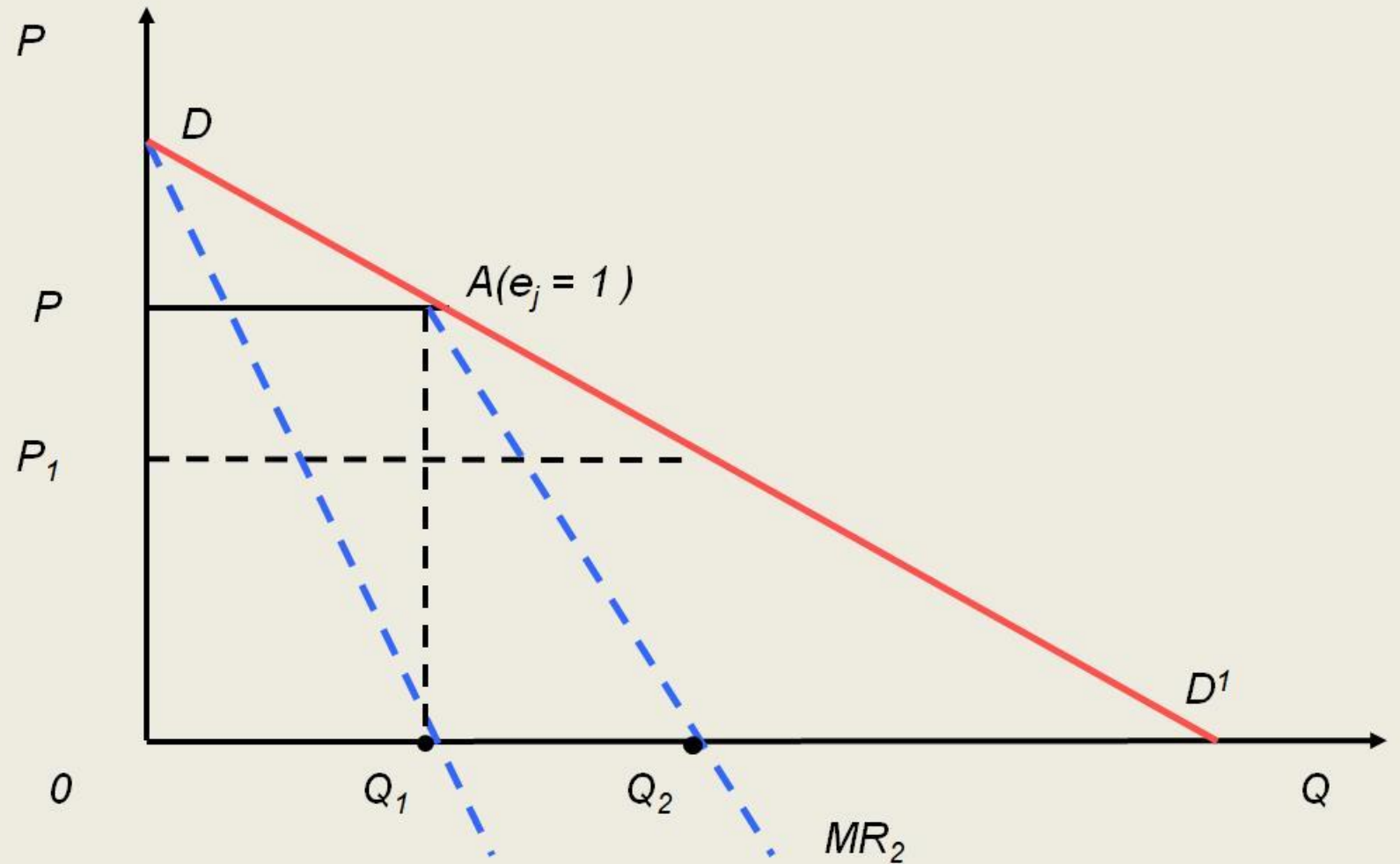
Цінова дискримінація може бути використана для витіснення конкурентів з ринку, коли приймає форму *хижацького ціноутворення*;

Хижацьке ціноутворення – встановлення цін нижче середніх витрат з метою витіснення конкурентів з ринку.

Дуополія Курно

Антуан–Огюстен Курно. У 1863 р.
випустив книгу
"Принципи теорії багатства"

Дуополія Курно

Суть моделі

Існують дві фірми, кожна з них має джерело мінеральної води, яке вона може експлуатувати з нульовими операційними витратами;

Свій випуск (мінеральну воду) вони потім продають на ринку, попит на якому заданий лінійною функцією;

Кожен дуополіст виходить із припущення, що його суперник не змінить свого випуску у відповідь на його власне рішення;

Це означає, що приймаючи його, дуополіст керується прагненням до максимізації свого прибутку, вважаючи випуск іншого дуополіста *заданим*.

Дуополія Курно

Суть моделі

Припустимо, що першим починає видобуток води **дуополіст 1**, отже на першому етапі він виступає монополістом. Очевидно, що його випуск за ціни P забезпечує йому максимальний прибуток, оскільки в цьому випадку $MR = MC = 0$;

Еластичність ринкового попиту за такого випуску дорівнює одиниці, а загальна виручка досягає максимуму, що за нульових витрат тотожно максимуму прибутку;

Потім видобуток мінеральної води починає **дуополіст 2**. У його уяві криву ринкового попиту DD' він сприймає як криву *залишкового попиту*.

Дуополія Курно

Суть моделі

Очевидно, що максимізуючий прибуток випуск **дуополіста 2** складе половину незадоволеного **дуополістом 1** попиту;

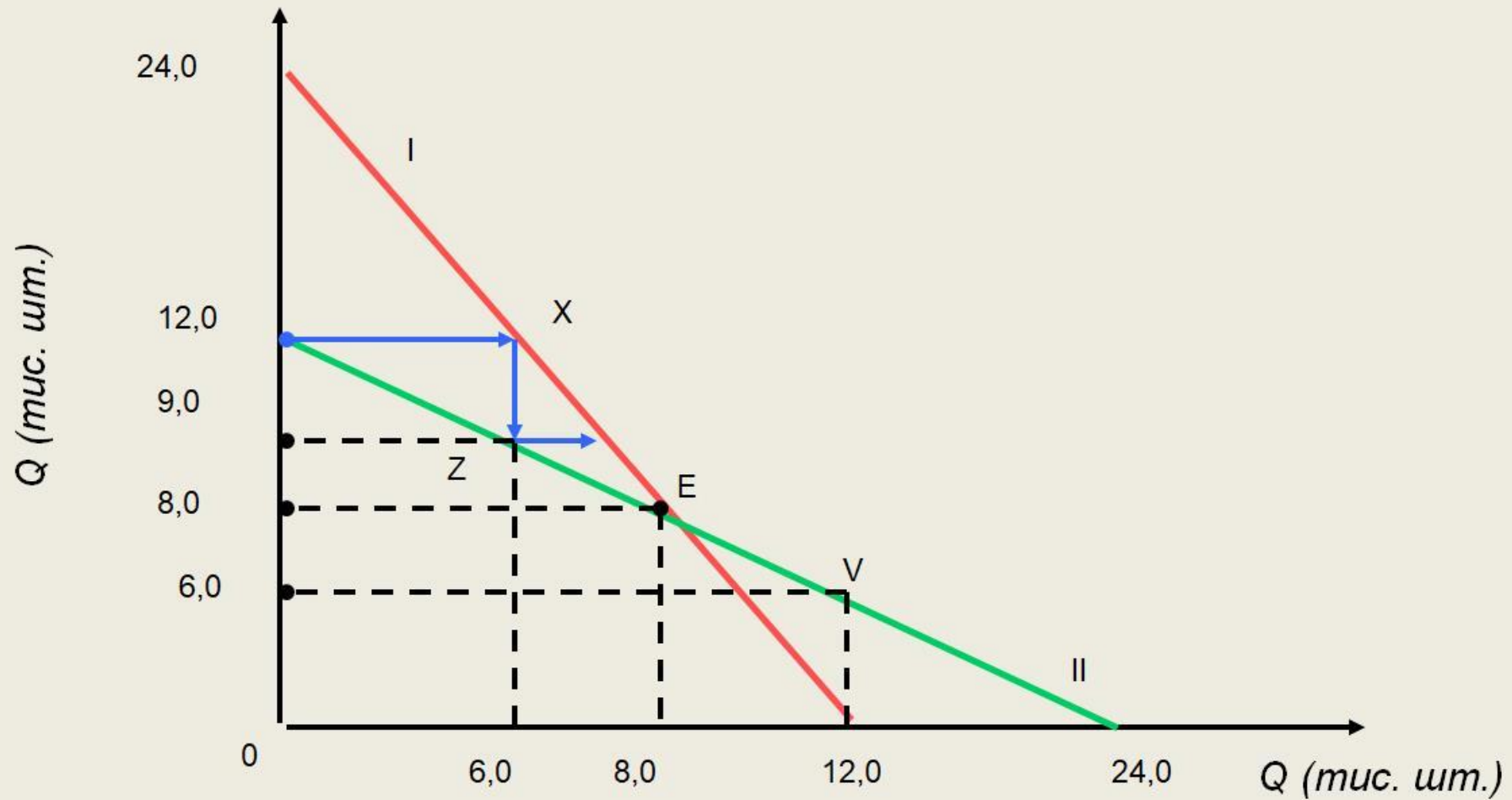
На другому кроці **дуополіст 1**, вважаючи, що випуск **дуополіста 2** залишиться незмінним, вирішить покрити половину попиту, що залишився все ще незадоволеним;

Оскільки **дуополіст 2** покриває чверть ринкового попиту, випуск **дуополіста 1** на другому кроці становитиме $\frac{1}{2} (1 - \frac{1}{4})$, тобто. $\frac{3}{8}$ всього ринкового попиту, і т.д.

З кожним наступним кроком випуск **дуополіста 1**, який першим приступив до експлуатації свого джерела і тому відразу ж опинився в положенні монополіста, скорочуватиметься, тоді як випуск **дуополіста 2**, у якого "зник" перший крок, зростатиме.

Цей процес завершиться *вирівнюванням* їх випусків, і тоді дуополія досягне стану *рівноваги Курно*.

Дуополія Курно

Криві реагування і встановлення рівноваги

- Головною рисою олігополії є взаємозалежність між фірмами, представленими на ринку;
- Олігополія – ринок, у якому представлені кілька великих товаровиробників, які мають обмежений впливом на ціну товару;
- Суспільні втрати від олігополії менше, ніж від монополії, якщо підприємства-олігополісти не вступають у зговір, а конкурують один з одним;
- Ринкова влада олігополістів може компенсуватися т.зв. **рівноважуючою силою** – коли великі покупці спроможні протидіяти політиці підвищення цін, що проводиться виробниками;
- Олігополія є економічно ефективнішим типом ринку, оскільки, на відміну від монополії, фірма-виробник може досягти такого обсягу випуску продукції, що дозволяє їй мінімізувати витрати виробництва;
- Умова рівноваги виробника-олігополіста: $P = AC = MC$.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Розкрийте сутність моделі «дилема ув'язнених» та покажіть її застосування у мікроекономіці.
2. Обґрунтуйте роль кооперативної та некооперативної поведінки фірм на ринку.
3. Порівняйте обсяг виробництва в галузі в умовах рівноваги Курно, рівноваги Бертрана і рівноваги Штакельберга.
4. У чому полягає сутність моделі «ламаної кривої попиту»?
5. Чому фірмам не вигідно ні значно підвищувати, ні значно знижувати ціну за певний рівень?
6. Що означає кооперативна поведінка на ринку олігополії і як її характеризує картель?
7. Що таке таємна змова і чому вона не може бути тривалою?
8. Яким є механізм формування ціни за принципом „витрати плюс”?
9. Як відбувається антимонопольне регулювання діяльності підприємств у світі та Україні?
10. Чи можна стверджувати, що високі витрати на рекламу гальмують розвиток виробництва?

Рекомендована література до частини I

1. Базілінська ,О., Мініна, О. (2019) *Мікроекономіка*. Київ: ЦУЛ, 352 с.
2. Безугла, В.О. (2017). *Мікроекономіка*. Видавництво «ЦУЛ», 288 с.
3. Бойда, С.В.(2021). *Мікроекономіка*. Чернівці: Чернівець. нац. унів-т., 176 с.
4. Веріан Гел. (2017). *Мікроекономіка: проміжний рівень*. Лібра ВД., 632 с.
5. Каменева, Н. М., Косич, М. В. Та Александрова, О. Ю. (2022). *Мікроекономіка*. Харків: УкрДУЗТ, 305 с.
6. Мартин, О. М. (2021). *Мікроекономіка: теорія, тести, задачі*. Львів: ЛДУ БЖД, 271 с.
7. Нарижна, Л. Д., Пономарьова, Л. Н. (2014). *Мікроекономіка в схемах*. Київ: Центр навчальної літератури, 160 с.
8. Поплавська Ж.В., Криса, О.Й. (2019). *Мікроекономіка: теорія і практика управлінської економіки*. Алерта, 270 с.
9. Побережець, Т.І., Болгарова, Н.К. та Талавирия, М.П. (2017). *Економічна теорія*. Ніжин: ПП Лисенко М.М., 475 с.
10. Рудий, М.М. (2017). *Мікроекономіка*. Київ: Каравела, 360 с.
11. Статівка, Н. В. (2018). *Мікроекономіка*. Харків: Вид-во НУА, ч. 1, 80 с.
12. Статівка, Н. В. (2021). *Мікроекономіка*. Харків: Вид-во НУА, ч. 2, 88 с.
13. Талавирия, М.П., Байдала, В.В. та Бутенко, В.В. (2020). *Економічна теорія*. Київ: Наукова столиця, 338 с.

Частина II. Макроекономіка та макроекономічний аналіз

«Макроекономіка - це наука, яка досліджує взаємозв'язки між економічними суб'єктами та величинами на рівні національної та світової економіки. Вона дозволяє нам аналізувати та передбачати рухи в економіці, розробляти політику та стратегії для досягнення стабільного та сталого економічного зростання»

Джозеф Стігліц

Тема 1. Макроекономіка як наука

Питання теми лекції:

- 1.1. Становлення та розвиток макроекономічної науки.
- 1.2. Об'єкт, предмет, завдання та функції макроекономіки.
- 1.3. Методологія макроекономічної науки. Поняття макроекономічного аналізу.
- 1.4. Модель макроекономічного кругообігу ресурсів, продуктів, доходів та витрат.

Мета теми: її полягає в тому, щоб надати здобувачам теоретичні основи розуміння макроекономіки як науки через визначення об'єкту, предмету, функцій та завдань макроекономіки та вивчення її методології. Дослідити модель кругообігу ресурсів, продуктів, доходів та витрат у макроекономічній моделі

1.1. Становлення та розвиток макроекономічної науки

Дослідники економічної думки пов'язують виникнення макроекономіки з часами зародження національних держав епохи розкладу феодалізму та становлення раннього капіталізму. Проте, в ті часи макроекономіка виникає під назвою «політична економія». До раніше відомого давньогрецького терміну «економіка» було додано ще одне грецьке слово «політика (грец. Πολιτική — «мистецтво управління» державою, співтовариством, міждержавними відносинами.

Виникнення макроекономіки в її сучасному розумінні слід пов'язувати з *Джоном Мейнардом Кейнсом*, після того, як у 1936 році він видав свою книгу «Загальна теорія зайнятості, процента й грошей» (англ. *The General Theory of Employment, Interest, and Money*).

Дж. М. Кейнс обґрунтував необхідність державного регулювання економіки. Кейнсіанська економічна теорія стала домінуючою в сфері макроекономіки та державної політики. Починаючи з післявоєнного періоду та до 60-х рр. будь-який аналіз макроекономічної політики ґрунтувався виключно на кейнсіанських постулатах.

Макроекономіка — наука, яка вивчає всю національну економіку з точки зору забезпечення умов для стійкого економічного зростання, повного використання ресурсів, мінімізації інфляції, забезпечення платіжного балансу.

Макроекономіка – це галузь економічної науки, що вивчає функціонування економіки в цілому з точки зору забезпечення умов стійкого економічного росту, повної зайнятості ресурсів і мінімізації рівня інфляції.

Виділяють 7 ключових макроекономічних проблем, які і розглядаються як складові макроекономічного регулювання:

національний продукт;

інфляція;

економічний цикл;

безробіття (зайнятість);

економічне зростання;

макроекономічна політика;

зовнішня взаємодія національних економік

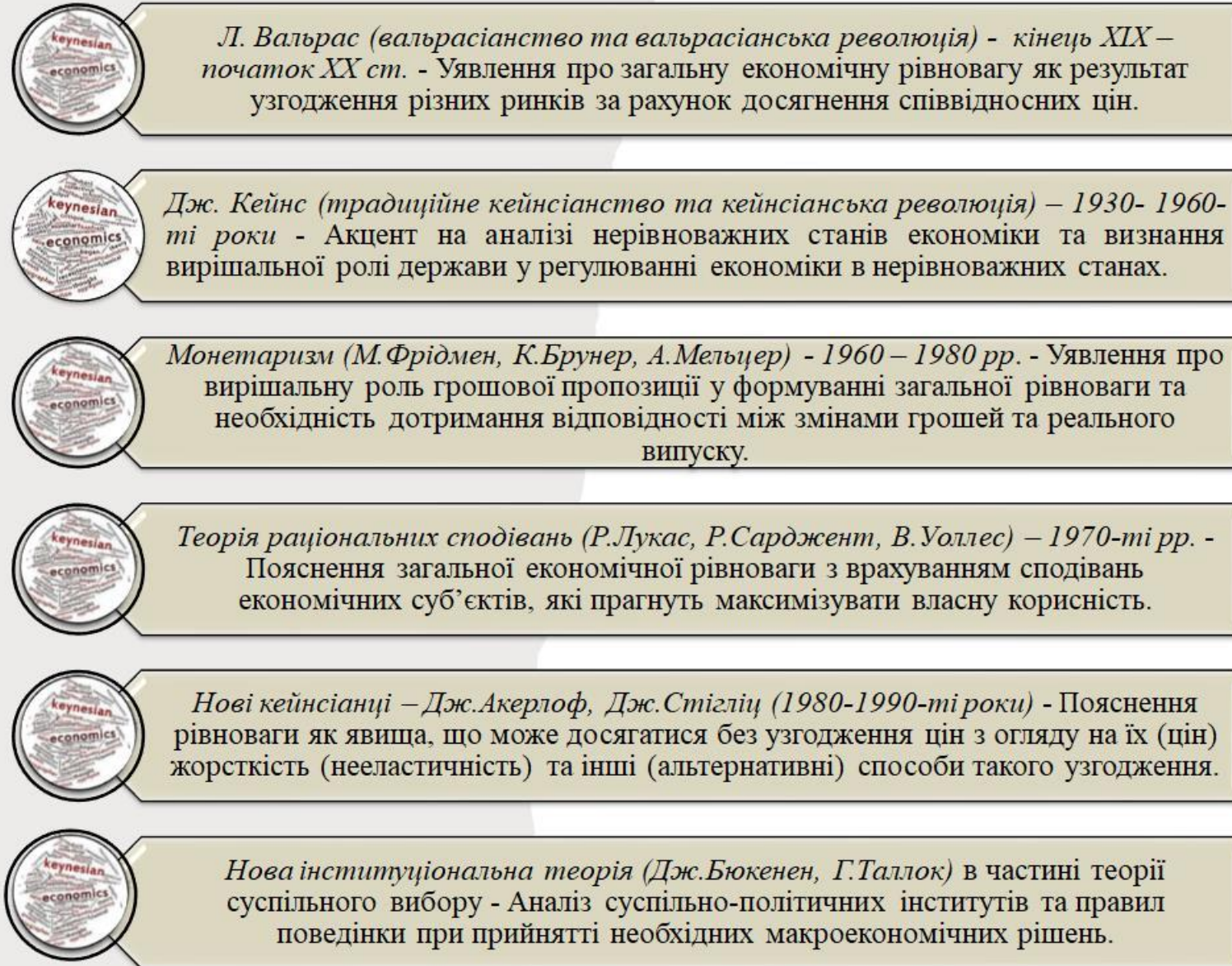

Рис. 1.1. Ключові характеристики макроекономічних концепцій

1.2. Об'єкт, предмет, завдання та функції макроекономіки

Предмет макроекономічної науки – це механізм функціонування та розвитку національної економіки, умови формування загальної рівноваги, наслідки її порушення та засоби підтримання

Об'єкт макроекономічної науки – національна економіка як ціле, або цілісність національної економіки.

Макроекономічна наука має два ключових завдання:

- пояснити, як функціонує економіка як ціле: розкрити зміст об'єктивних законів її функціонування, певних закономірностей, що виявляються за конкретних умов та тенденцій змін,
- сформулювати оціночні судження (визначити, що мало б бути) та рекомендації щодо правил доцільної (ефективної) поведінки в конкретних економічних умовах для урядів окремих країн, міжнародних інтеграційних об'єднань, окремих груп економічних суб'єктів тощо

Рис. 1.2. Ключові завдання макроекономічної науки

Економічна система включає всю економіку або її складові частини, такі як уряд та приватний сектор. Вивчення макроекономіки та її агрегатів надає загальне уявлення про структуру економіки та взаємозв'язки між цими складовими. У економічній науці існує кілька підходів до класифікації економічних систем і механізмів їх формування. Більшість вчених погоджуються з ідеєю існування ринкової, командно-адміністративної та змішаної моделей економіки.

Ознаки національної економіки включають наявність тісних економічних зв'язків між господарюючими суб'єктами з урахуванням розподілу праці, існування загального економічного середовища для суб'єктів, яке включає єдине господарське законодавство, єдину грошову та фінансову системи, наявність загального економічного центру (держави), що контролює діяльність суб'єктів, та системи економічного захисту, включаючи політику протекціонізму, політику квотування, політику ліцензування тощо.

Суб'єкти макроекономіки є окремими секторами національної економіки, які діють за власним вибором відповідно до правил гри, що регулюються законодавством країни.

Макроекономіка оперує агрегованими величинами, в національній економіці виділяють такі основні макроекономічні суб'єкти:

сектор домашніх господарств,

підприємницький сектор, державний сектор

сектор фінансових установ,

зовнішньоекономічний сектор

Рис. 1.3. Суб'єкти макроекономіки

1.3. Методологія макроекономічної науки. Макроекономічний аналіз.

Особливостями методології макроекономіки є те, що ця наука:

- оперує агрегованими величинами (показниками), які характеризують або усю економіку в цілому, або її найважливіші сфери (сектори): валовий внутрішній продукт, курс національної валюти, торговий та платіжний баланс, ринок грошей тощо,
- досліджує ті процеси та явища, природа яких може бути пояснена лише на загальнонаціональному рівні, тобто з позицій економіки як цілого: кризовий спад, загальний рівень цін, безробіття, дефіцит (профіцит) державного бюджету, державний борг тощо,
- широко використовує модельний інструментарій для створення пояснюючих моделей функціонування економіки як цілого та моделей прийняття економічних рішень.

Є результатом застосування модельного інструментарію стає представлення основних макроекономічних зв'язків між ендогенними (пояснюваними) та екзогенними (за допомогою яких відбувається пояснення) величинами у вигляді: рівнянь, графіків, схем.

Макроекономічні моделі формують підстави для прийняття економічних рішень у тому випадку, коли рівняння та графіки є результатом розрахунків на основі конкретних статистичних даних.

Обґрунтованість прийняття рішень залежить від точності уявлень про зв'язки макроекономічних змінних. З цією метою розробляють макроекономічні економетричні моделі.

Рис. 1.4. Значення макроекономічної моделі

Методологія макроекономіки – це система принципів та методів пізнання економічних систем.

Класифікація наукових методів, що застосовуються в макроекономіці.

1. Метод наукової абстракції

індукція – виведення теорії з фактів, коли нагромадження фактів, їх систематизація та аналіз дають змогу сформулювати закон чи теорію щодо функціонування економіки;

дедукція – узагальнення, рух процесу пізнання від загального до одиничних фактів

2. Єдність аналізу і синтезу

аналіз – це метод наукового пізнання, за якого складний об'єкт пізнання підлядає розчленуванню з метою пізнання його структури;

синтез – суть виявлення функціональних зв'язків між елементами розчленованої системи та з системою як цілим.

3. Економіко-математичне моделювання

Макроекономічна модель – це спрощене відображення економічної дійсності, абстрактне узагальнення відповідних фактичних даних.

Форми представлення макроекономічних моделей: математична – за допомогою рівнянь; таблична; графічна.

Види змінних у моделях:

ендогенні – це змінні, які модель намагається пояснити (обсяг національного виробництва, рівень зайнятості, рівень інфляції).

екзогенні – це змінні, які модель бере як дані (державні видатки, ставки оподаткування, величина пропозиції грошей).

Важливою складовою макроекономіки як науки є проведення **макроекономічного аналізу**. Розрізняють два види макроекономічного аналізу:

- ❖ *ex post* або національне рахівництво, тобто аналіз статистичних даних, який дозволяє оцінити результати діяльності національної економіки, виявити проблеми та негативні явища, коригувати економічну політику щодо їх вирішення та подолання проблемних явищ;
- ❖ *ex ante* або прогнозне моделювання економічних процесів та явищ, який дозволяє визначити закономірності розвитку національної економіки у майбутньому.

Макроекономічний аналіз національної економіки як цілого передбачає також використання агрегованих величин (показників).

Такими, наприклад, є: «сукупний попит» та «сукупна пропозиція», що стосується всіх товарів та послуг на макрорівні, на противагу «попиту» та «пропозиції» окремих товарів на мікрорівні.

Макроекономічний аналіз ринкового механізму національної економіки передбачає використання поняття **агреговані ринки**.

Основними агрегованими ринками є *ринок праці, товарів та послуг, грошовий, фінансовий*.

Модель економічного кругообігу є таким інструментом теоретичного пояснення, яка імітує й подає в узагальненому вигляді основні макроекономічні процеси та зв'язки. Тому на найвищому рівні узагальнення виокремлюють лише два ринки: ресурсів та ринок продуктів (його також називають ринком товарів та послуг).

1.4. Модель макроекономічного кругообігу ресурсів, продуктів, доходів та витрат

В основу макроекономічного аналізу покладена модель економічного кругообігу, яка є пояснюючою, тому допомагає зрозуміти, як функціонує економіка в цілому, які функціональні зв'язки існують між основними суб'єктами економіки, що діють на різних, однак взаємопов'язаних ринках, та формують єдиний ринковий механізм господарювання в масштабах усієї економіки.

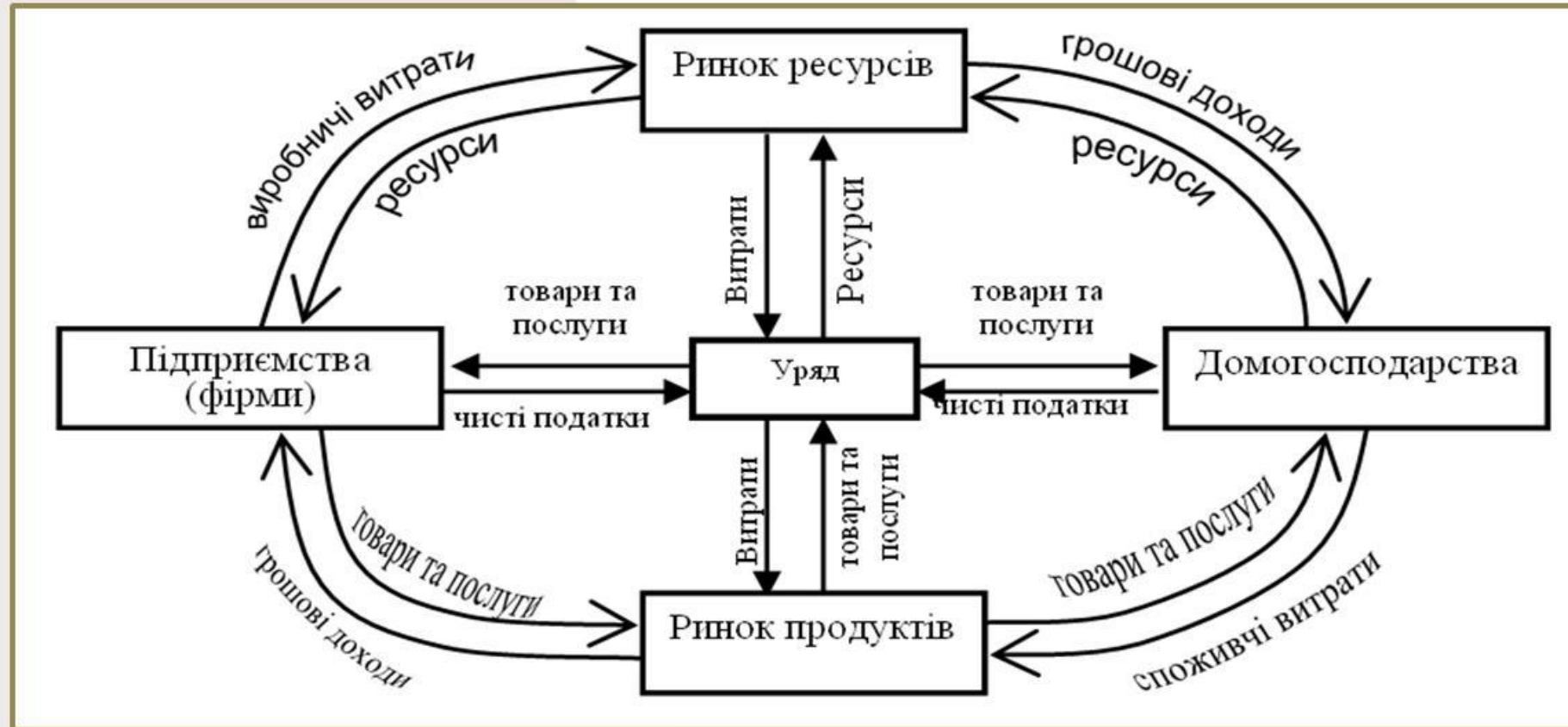

Рис. 1.5. Макроекономічна модель кругообігу

Загальний підхід до аналізу національної економіки будь-якої країни передбачає виокремлення секторів відповідно до Системи національних рахунків, а саме:

- сектору нефінансових корпорацій;
- сектору фінансових корпорацій (його разом із сектором нефінансових корпорацій спрощено називають підприємницьким сектором);
- сектор загального державного управління управління (спрощено його називають державним сектором);
- сектор домашніх господарств;
- сектор некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства (у спрощених моделях економічного кругообігу його, переважно, не враховують);
- сектор «інший світ», який є зовнішнім щодо національної економіки

Певний спосіб об'єднання згаданих секторів формує основу для умовної типології національної економіки та розгляду її як:

- приватної закритої (з врахуванням сектору нефінансових та фінансових корпорацій та сектору домашніх господарств, але без врахування сектору загального державного управління та зовнішнього);
- змішаної закритої економіки (з врахуванням сектору нефінансових та фінансових корпорацій, сектору домашніх господарств та загального державного управління, але без зовнішнього сектору);
- змішаної відкритої економіки (з урахуванням усіх секторів включно з зовнішнім)

Макроекономічний кругообіг – це потік ресурсів і продуктів, урівноважений відповідним рухом доходів та витрат. *Основний принцип побудови моделі макроекономічного кругообігу* – доходи одних економічних суб'єктів є витратами інших, тому між ними досягається відповідність

У приватній закритій економіці, яка розглядається як взаємодія підприємницького сектору та сектору домашніх господарств, для забезпечення рівноваги, або відповідності агрегованих макроекономічних величин повинна забезпечуватись тотожність:

$$Y = C + S,$$

Економічний зміст моделі пояснюється так: доходи домашніх господарств (Y) розподіляються на споживання (C) та заощадження (S).

У змішаній закритій економіці аналізується державний сектор, який у схемі макроекономічного кругообігу пов'язаний із іншими макроекономічними суб'єктами через чисті податки (T), державні закупівлі (G). Доходами держави виступають чисті податки (T). Державні витрати аналізуються у формі державних закупівель (G)

Змішана відкрита економіка віддзеркалює факт існування зв'язків національної економіки з зовнішнім світом, передусім, через: а) зовнішні торговельні зв'язки, які охоплюють імпорт (ІМ) та експорт (ЕХ) товарів та послуг, б) міжнародні фінансові зв'язки, що охоплюють операції з отримання позик і надання кредитів, з купівлі-продажу реальних і фінансових активів

Макроекономічний кругообіг у змішаній відкритій економіці як теоретична модель відображає загальну економічну рівновагу, умовами якої є пропорції (співвідношення), дотримання яких забезпечує неперервне функціонування економіки та демонструє її цілісність:

$$Y \text{ доходи} = Y \text{ витрати}$$

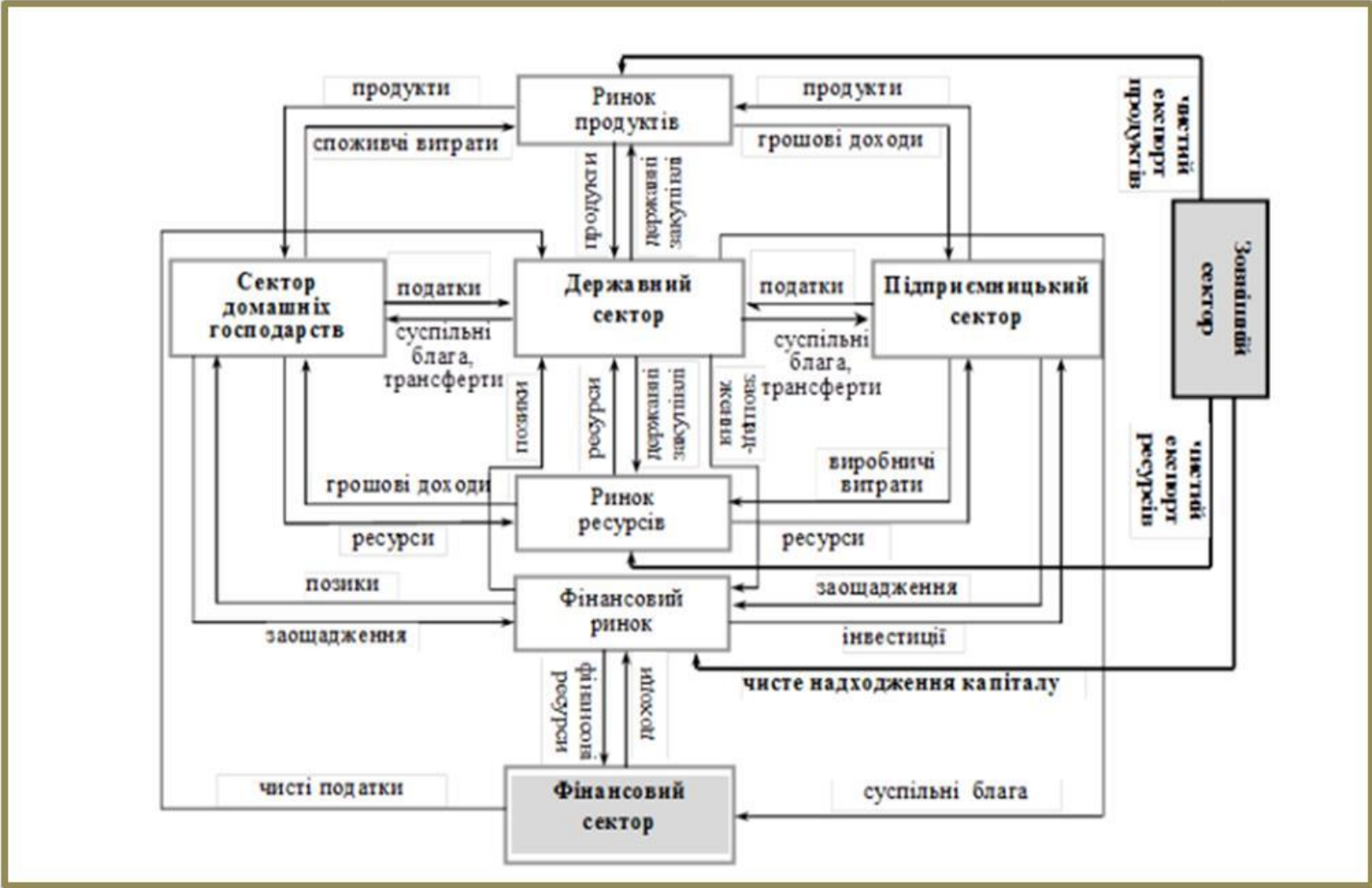

Рис. 1.6. Розширена модель макроекономічного кругообігу у змішаній економіці із зовнішнім сектором

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Що таке макроекономіка і яка її роль в економічній науці?
2. Які основні підходи та методи дослідження використовуються в макроекономіці?
3. Які основні показники та величини використовуються для вимірювання макроекономічних явищ?
4. Які фактори впливають на загальний рівень економічного зростання та розвитку країни?
5. Які основні теоретичні моделі використовуються для пояснення макроекономічних явищ?
6. Які макроекономічні політики застосовуються для досягнення стабільності та сталого економічного зростання?
7. Які наслідки можуть мати макроекономічні зміни на суспільство та підприємства?
8. Як макроекономіка пов'язана з міжнародною економікою та світовими фінансовими ринками?
9. Які виклики та проблеми стоять перед сучасною макроекономікою?
10. Як макроекономіка впливає на прийняття економічних рішень на рівні держави та бізнесу?

Тема 2. Макроекономічні показники у системі національних рахунків

Питання теми:

- 2.1. Сутність, методологічні принципи та основні категорії системи національних рахунків (СНР).
- 2.2. Валовий внутрішній продукт: економічний зміст та методи розрахунку.
- 2.3. Основні макроекономічні показники СНР: економічний зміст та методика обчислення.
- 2.4. Номінальний та реальний ВВП. Сутність дефлятора ВВП та індексу споживчих цін, їх порівняльна характеристика

Мета теми: охарактеризувати ключові макроекономічні показники, методологію системи національних рахунків; дослідити значення макроекономічних показників для макроекономічного аналізу економіки.

2.1. Сутність, методологічні принципи та основи категорії системи національних рахунків (СНР)

З метою забезпечення міжнародних порівнянь необхідно застосовувати єдиний підхід до обчислення макроекономічних показників, що досягається за допомогою однакової для всіх країн міжнародної методології розрахунків (стандарту) – **системи національних рахунків (СНР)**.

Система національних рахунків призначена для:

моніторингу розвитку економіки на різних рівнях агрегування: на рівні окремих економічних суб'єктів (інституційних одиниць), на рівні груп таких одиниць (інституційних секторів), або на рівні економіки вцілому, макроекономічного аналізу з метою прийняття рішень та розробки макроекономічної політики, забезпечення співставлення (порівняння) основних показників різних країн.

! Система національних рахунків є розробкою ООН і рекомендується всім країнам для практичного використання. Остання версія СНР створена в 2008 році і є адаптованою версією СНР-1993. Перша версія СНР (перший стандарт) опублікована більше 60 років тому (в 1953 році). В Україні застосовується з 1994 року, рекомендована СНР відповідно до стандартів ООН 1993 року.

Мета системи національних рахунків – дати наочне цифрове відображення стану національної економіки вцілому за певний період. Ця система пов'язує воедино найважливіші макроекономічні параметри. Вона дає можливість подати ВВП на всіх стадіях його руху – виробництво, розподіл, перерозподіл і кінцеве споживання. Показники СНР відбивають структуру ринкової економіки, інституції та механізми її функціонування.

СНР спирається на певну систему категорій, за допомогою яких здійснюється облік в масштабах національної економіки. Основні з них – інституційна одиниця, інституційний сектор, економічна операція, рахунок

Структура СНР:

I. Зведені рахунки:

1. Валовий внутрішній продукт і його використання.
2. Наявний національний дохід і його розподіл.
3. Фінансування капітальних витрат.
4. Зовнішні операції.

II. Рахунки виробництва, споживання і капіталоутворення:

1. Види товарної продукції (товарів і послуг, які реалізуються).
2. Нетоварна продукція та послуги (ті, що не реалізуються).
3. Галузі виробництва країни.
4. Послуги державних установ.
5. Послуги приватних некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства.

III. Рахунки доходів і видатків на фінансування капітальних витрат:

Тут має місце поділ всіх суб'єктів національної економіки на п'ять секторів:

1. Нефінансові корпорації (підприємства з метою отримання прибутку);
2. Фінансові корпорації (фінансово-посередницька діяльність, банки, інвестиційні фонди, страхові компанії);
3. Сектор загального державного управління (центральні і місцеві органи управління, некомерційні бюджетні органи).
4. Сектор домогосподарств (фізичні особи як споживачі);
5. Сектор некомерційних організацій (обслуговує домогосподарства: політичні, релігійні організації, які не мають за мету отримання прибутку).

Резидент - інституційна одиниця вважається резидентом країни, якщо її економічні інтереси зосереджені на економічній території даної країни протягом тривалого часу (не менше ніж один рік)

Нерезидент - якщо економічні інтереси інституційної одиниці зосереджені на економічній території інших країн, то вона є нерезидентом даної країни

Принципи	Зміст
Принцип економічного кругообігу	- у процесі відтворення економіка перебуває в постійному кругообігу, який є безперервним потоком перетворень витрат у доходи.
Принцип економічної рівноваги	- в основі розрахунків лежить тотожність: сукупні витрати = сукупні доходи, тому вартість виробленого усією економікою продукту може оцінюватись як за доходами, так і за витратами
Принцип продуктивної діяльності	- продуктивною є будь-яка діяльність, що приносить дохід її суб'єктам, незалежно від сфери чи виду діяльності як у матеріальному (промисловість, сільське господарство, будівництво тощо), так і нематеріальному (транспорт, зв'язок, освіта, культура, охорона здоров'я тощо) виробництві
Принцип виключення подвійного рахівництва	При обчисленні показників результатів національного виробництва враховується вартість кінцевого продукту (кінцева вартість). Вартість проміжного продукту, що споживається в процесі створення кінцевого (проміжного споживання) при цьому не враховується.

Рис. 2.1. Основні методологічні принципи Системи національних рахунків

Всі інституційні одиниці, які є резидентами країни, об'єднуються у п'ять інституційних секторів:

нефінансові корпорації;
фінансові корпорації;

сектор загального державного управління;

домашні господарства;

некомерційні організації, що обслуговують домашні господарства.

Інституційні одиниці, що є нерезидентами країни, які здійснюють економічну діяльність, пов'язану з резидентами, утворюють сектор «Інший світ» або зовнішньоекономічний сектор.

Рис. 2.2. Інституційні одиниці в Системі національних рахунків

2.2. Валовий внутрішній продукт: економічний зміст та методи розрахунку

Виділяють три методи підрахунку ВВП.

Перший — **метод доданої вартості**. Він передбачає підсумовування вартості всіх призначених для кінцевого споживання (а не для переробки або подальшого виробництва) товарів і послуг. Тобто із загальної суми ринкових цін виробленої продукції необхідно відняти вартість спожитих сировини і матеріалів, закуплених компаніями у постачальників.

Другий метод — розрахунок ВВП **за витратами**, що обчислюється через суму всіх витрат підприємств на придбання кінцевих товарів і послуг. Для цього підсумовуються всі споживчі витрати населення (C), валові приватні інвестиції в національну економіку (I_g), держзакупівлі товарів і послуг (G) і чистий експорт, тобто абсолютна різниця між експортом та імпортом (NX).

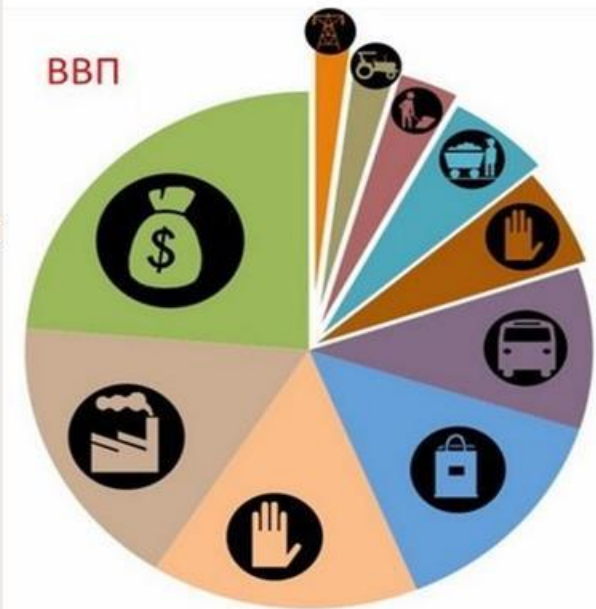
Формула:

$$ВВП = C + I_g + G + NX$$

Третій метод — розрахунок ВВП **за доходами**.

Він обчислюється за формулою:

ВВП = заробітна плата + відрахування на соціальне страхування та інші обов'язкові платежі + валовий прибуток суб'єктів господарювання + валовий змішаний дохід + податки на виробництво і імпорт.

Валовий внутрішній продукт України з 2012 по 2022 рр. (млн. грн.)

	Номінальний ВВП	Реальний ВВП	Різниця	
	(в фактичних цінах)	(в цінах попереднього року)	(реальний – номінальний)	
2012	1408889	1304064	-104825	-7.4%
2013	1454931	1410609	-44322	-3.0%
2014	1566728	1365123	-201605	-12.9%
2015	1979458	1430290	-549168	-27.7%
2016	2383182	2034430	-348752	-14.6%
2017	2982920	2445587	-537333	-18.0%
2018	3558706	3083409	-475297	-13.4%
2019	3974564	3675728	-298836	-7.5%
2020	4194102	3818456	-375646	-9.0%
2021	5459574	4363582	-1095992	-20.1%
2022	5191028	3865780	-1325248	-25.5%

Рис. 2.3. Статистичні дані про ВВП України з 2013 по 2022 рр.

2.3. Основні макроекономічні показники СНР: економічний зміст та методика обчислення

Система національних рахунків передбачає застосування наступних макроекономічних показників, які характеризують результати економічної діяльності країни, зокрема України

1. Випуск - сукупна ринкова вартість всіх товарів та послуг, вироблених всіма підприємствами в усіх галузях економіки за певний період часу (рік, квартал, місяць).

Випуск включає:

- 1) валову додану вартість (GVA), або вартість кінцевої продукції – товари і послуги, які купуються для використання, а не для перепродажу чи подальшої обробки
- 2) вартість проміжного споживання (Vig), що відображує вартість використаних у процесі виробництва (за винятком основних засобів, використання яких враховується як споживання основного капіталу або амортизації (A)).

Випуск = Валова додана вартість + Проміжне споживання

2. Валовий внутрішній продукт GDP або Y - сукупна ринкова вартість всіх кінцевих товарів та послуг, виготовлених в країні впродовж певного проміжку часу; ВВП включає вартість кінцевої продукції або валову додану вартість з урахуванням амортизації.

3. Валовий національний дохід GNI з урахуванням доходів від зовнішньоекономічної діяльності країни

Валовий національний дохід включає:

- 1) суму внутрішніх первинних доходів (тобто ВВП);
- 2) чисті зовнішніх первинних доходів (сальдо). $GNI = Y + Nif$ або $GNI = (W + GPr + Trg/im) + Nif$ Y – ВВП країни; Nif – чисті первинні доходи зовнішні; W - оплата праці найманих працівників; $INCmix$ - змішаний дохід; GPr - загальні прибуткові доходи від капіталу.

Первинні доходи (INC) – це доходи економічних суб'єктів, отримані ними в результаті первинного розподілу між ними створеної доданої вартості. Як у резидентів, так і нерезидентів країни можуть включати: оплату праці найманих працівників; валовий прибуток; змішаний дохід; чисті податки на виробництво та імпорт.

Однією зі складових змішаного доходу також є доходи від власності (інвестиційні доходи, рента, оренда)

Чисті первинні доходи зовнішні (Nif) - це сальдо (різниця) між первинними доходами, отриманими резидентами країни за кордоном та ввезеними в країну, та первинними доходами, отриманими нерезидентами (іноземцями) в середині країни та вивезені ними за кордон.

$$Nif = INC_{rez} - INC_{for}$$

INC_{rez} – первинні зовнішні доходи резидентів;

INC_{for} – первинні зовнішні доходи нерезидентів.

4. *Валовий національний наявний дохід GNDI* – увесь дохід країни, як зароблений так і отриманий від зовнішнього світу

Валовий національний наявний дохід включає:

- 1) сума внутрішніх та зовнішніх первинних доходів (тобто ВВП на чисті первинні зовнішні доходи);
- 2) сальдо зовнішніх поточних трансфертів – вторинних (перерозподільних) доходів. $GNDI = GNI + NTRf$ GNI – валовий національний дохід; $NTRf$ – чисті поточні трансферти зовнішні.

Поточні трансферти (TR) – це доходи економічних суб'єктів, отримані ними в результаті перерозподілу створеної доданої вартості через державний бюджет чи приватні фонди. Як у резидентів, так і у нерезидентів країни поточні трансферти можуть включати: поточні податки на доходи, майно; соціальні виплати; інші поточні трансферти, отримані з-за кордону.

Чисті поточні трансферти зовнішні (NTRf) – це різниця (сальдо) між поточними трансфертами, отриманими резидентами країни за кордоном та ввезеними в країну, та поточними трансфертами, отриманими нерезидентами (іноземцями) в середині країни та вивезені ними за кордон.

$NTRf = TR_{res} - TR_{for}$ TR_{res} – поточні трансферти, одержані національною економікою від інших країн; TR_{for} – поточні трансферти, виплачені національною економікою іншим іноземним країнам.

5. Чистий внутрішній продукт NDP

$NDP = GDP - A$ або $NDP = Y - A$ Y – ВВП; A – амортизація (або споживання основного капіталу)

2.4. Номінальний та реальний ВВП. Сутність дефлятора ВВП та індекса споживчих цін, їх порівняльна характеристика.

Номінальний ВВП – це показник загального обсягу виробництва, який обчислюється в поточних цінах, тобто в середніх фактичних цінах поточного року. Номінальний ВВП — це вартість усіх товарів і послуг у поточних ринкових цінах. Тому показник ВВП може змінюватися, навіть якщо обсяги виробництва товарів і наданих послуг не збільшуються, то ціни на них — зростають. Наприклад, якщо інфляція зросте на 5%, то навіть якщо в країні буде вироблено товарів та надано послуг у тій же кількості, що і в минулому році, то показник ВВП все одно виросте на ті ж 5%.

Реальний ВВП – це показник загального обсягу виробництва, який обчислюється в постійних (порівнюваних) цінах, тобто в цінах року, який приймається за базу. Реальний показник не враховує зміну рівня цін, тобто є скоригованим відносно їх зростання/скорочення, - є похідним та обчислюється на основі ВВП номінального шляхом перерахунку.

Для перерахунку номінального ВВП у реальний використовують дефлятор.

Дефлятор ВВП – це середньозважений індекс (рівень цін) на всі товари та послуги, що формують ВВП.

Дефлятор дозволяє визначити вартість поточного обсягу виробництва у цінах базового року та встановлює зв'язок між реальним та номінальним ВВП.

Дефлятор ВВП включає всі кінцеві товари та послуги, а індекс споживчих цін - обмежену кількість товарів та послуг, що становлять споживчий кошик.

Рис. 2.4. Особливості дефлятора ВВП

Основні відмінності між номінальним та реальним ВВП полягають у наступному:

Номінальний валовий внутрішній продукт - це грошова вартість усіх товарів і послуг, вироблених протягом року, в межах географічних меж країни. Економічна цінність усіх товарів і послуг, вироблених за певний рік, скоригована відповідно до змін загального рівня цін, відома як реальний валовий внутрішній продукт.

Номінальний ВВП - це ВВП без впливу інфляції або дефляції, тоді як реальний ВВП можна отримати лише після надання ефекту інфляції або дефляції.

Номінальний ВВП відображає поточний ВВП за поточними цінами. І навпаки, реальний ВВП відображає поточний ВВП за минулі (базові) ціни року.

Значення номінального ВВП перевищує величину реального ВВП, тому що при його розрахунку показник інфляції вираховується з загального ВВП.

За допомогою номінального ВВП можна проводити порівняння між різними кварталами того ж фінансового року. На відміну від реального ВВП, в якому порівняння різних фінансових років можна зробити легко, оскільки зняттям показника інфляції проводиться порівняння тільки між отриманими результатами.

Реальний ВВП показує реальну картину економічного зростання країни, яка не пов'язана з номінальним ВВП.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Що таке макроекономічні показники і яку роль вони відіграють у вимірюванні та аналізі економічної активності країни?
2. Які основні макроекономічні показники використовуються в системі національних рахунків?
3. Які компоненти входять до системи національних рахунків і як вони взаємодіють між собою?
4. Які методи та джерела використовуються для збору та обробки даних для розрахунку макроекономічних показників?
5. Які основні макроекономічні показники використовуються для вимірювання економічного зростання та розвитку країни?
6. Які показники використовуються для вимірювання зайнятості та безробіття в системі національних рахунків?
7. Які показники дозволяють оцінити інфляцію та цінову стабільність в економіці?
8. Які показники використовуються для аналізу зовнішньої торгівлі та платіжного балансу?
9. Які показники використовуються для оцінки фінансової стабільності та діяльності фінансових установ?
10. Як система національних рахунків допомагає управляти економікою та приймати ефективні рішення на рівні держави?

Тема 3. Ринок праці та його рівновага

Питання теми:

- 3.1. Ринок праці та його рівновага
- 3.2. Безробіття як макроекономічне явище. Теорії безробіття
- 3.3. Види безробіття, його показники та наслідки

Мета теми: дослідити функціонування ринку праці на макроекономічному рівні та специфіку досягнення його рівноваги. Охарактеризувати взаємозв'язок між пропозицією та попитом на працю, визначення рівня зайнятості та безробіття, а також вплив макроекономічних змін на ринок праці.

3.1. Ринок праці та його рівновага

Ринок праці – це система економічних механізмів і суспільних інститутів, які здійснюють регулювання відповідних соціально-економічних відносин між продавцями й покупцями робочої сили. Основними суб'єктами зазначеного ринку є наймані робітники й роботодавці.

В рамках макроекономічного аналізу ринок праці розглядається як один з ключових елементів, що визначає рівень зайнятості, безробіття та заробітної плати в країні.

Дослідження ринку праці у макроекономіці включають наступні аспекти:

1. Загальний рівень зайнятості та безробіття: Вивчення ринку праці на макроекономічному рівні охоплює аналіз загального рівня зайнятості в економіці, структури зайнятості за галузями та категоріями працівників. Також досліджується безробіття, його причини, наслідки та політики його регулювання.

2. Заробітна плата та доходи: Ринок праці в макроекономіці аналізує рівень заробітної плати та доходів працівників в цілому. Вивчаються фактори, що впливають на рівень заробітної плати, зокрема, пропозиція та попит на працю, інфляція, технологічні зміни та інші фактори, що визначають ринкову вартість праці.

3. Макроекономічні політики: Ринок праці у макроекономіці пов'язаний з розробкою та оцінкою макроекономічних політик, спрямованих на регулювання ринку праці. Це можуть бути політики зайнятості, освіти та навчання, соціального захисту, фіскальної та монетарної політики, спрямовані на досягнення макроекономічної стабільності та стимулювання росту зайнятості.

4. Взаємозв'язок з іншими макроекономічними змінними: Ринок праці взаємодіє з іншими макроекономічними змінними, такими як валовий внутрішній продукт (ВВП), інфляція, інвестиції, споживчі витрати та зовнішньоекономічна активність. Аналізуються взаємозв'язки та вплив ринку праці на ці змінні та вплив цих змінних на ринок праці.

Вивчення ринку праці у макроекономіці допомагає розуміти динаміку та функціонування працевлаштування, безробіття та заробітної плати на рівні країни або економічного блоку. Це дає змогу розробляти та оцінювати ефективні політики для досягнення макроекономічної стійкості, зменшення безробіття та підвищення життєвого рівня населення.

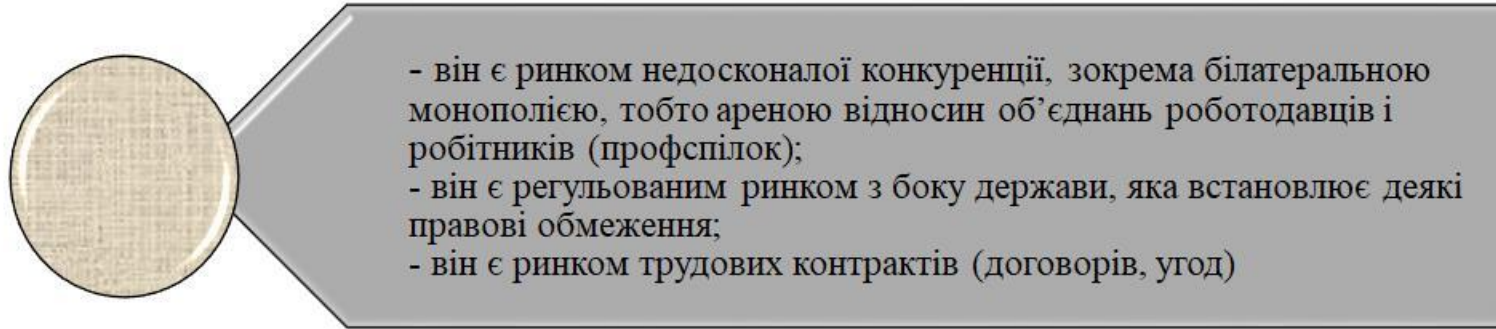

Рис. 3.1. Специфіка ринку праці

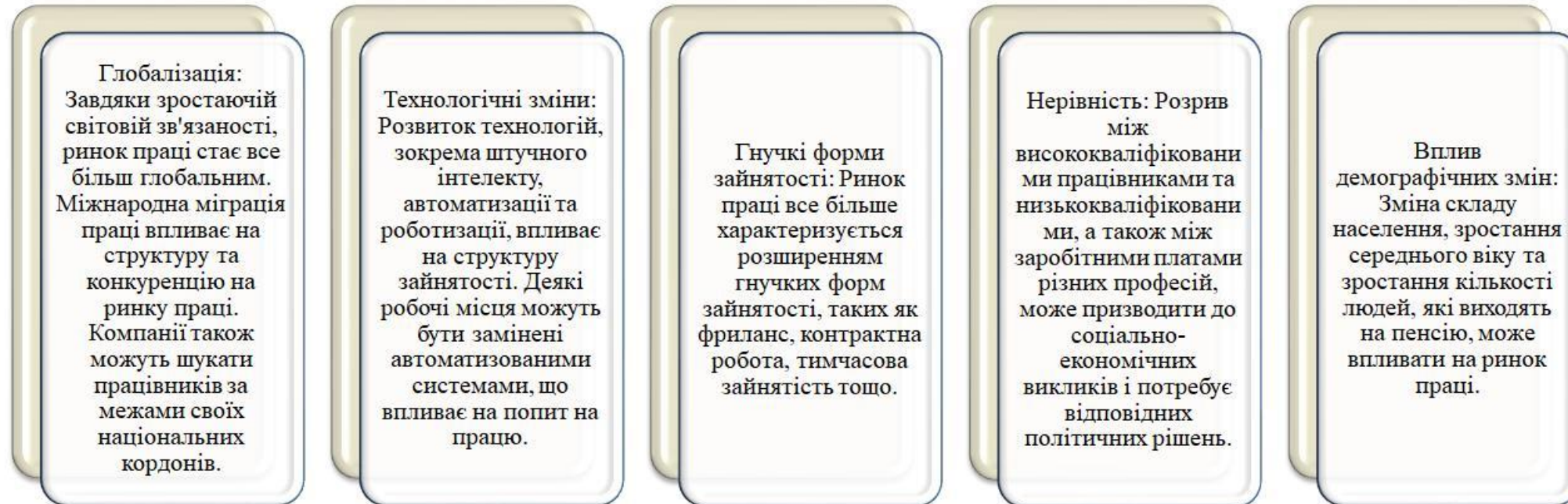

Рис. 3.2. Особливості сучасного ринку праці

3.2. Безробіття як макроекономічне явище. Теорії безробіття

Макроекономічний підхід, або погляд на національну економіку як єдине ціле, відкриває ще одну важливу економічну і соціальну проблему — **безробіття**.

Безробіття – це макроекономічне явище, яке в період економічних спадів і депресій набуває особливої важливості та стає першочерговим завданням економічної політики уряду.

Безробіття є ознакою неповної зайнятості трудових ресурсів, тобто недостатньої (лише часткової) забезпеченості працездатного населення можливостями працювати і мати власне джерело доходу

Структура населення за знаками зайнятості та безробіття включає такі категорії:

1. Зайняте населення: Це група людей, які зайняті на роботі та виконують оплачувану працю. Ця категорія включає робітників, службовців, фахівців та інших працівників, які працюють повний робочий день або неповний робочий день.
2. Безробітне населення: Це група людей, які не мають роботи, але активно шукають працю та готові працювати. Це включає тих, хто втратив роботу, нових вступників на ринок праці та тих, хто переходить з одного місця роботи на інше.
3. Неактивне населення: Це група людей, які не є членами зайнятого або безробітного населення. Це можуть бути студенти, пенсіонери, домогосподарки та інші особи, які не активно шукають працю або не мають бажання працювати.

Структура населення за знаками зайнятості та безробіття є важливим показником для аналізу ринку праці та визначення економічного стану країни. Ці дані допомагають визначити рівень зайнятості, безробіття, робочу силу та її ефективне використання.

Економічно активне населення — це та частина працездатного населення, яка:
по-перше, фізично, розумово і професійно придатна до економічної діяльності;

по-друге, прагне до участі у суспільній праці, наполегливо готує себе, активно шукає свою «нішу» і постійно виборює право її займати

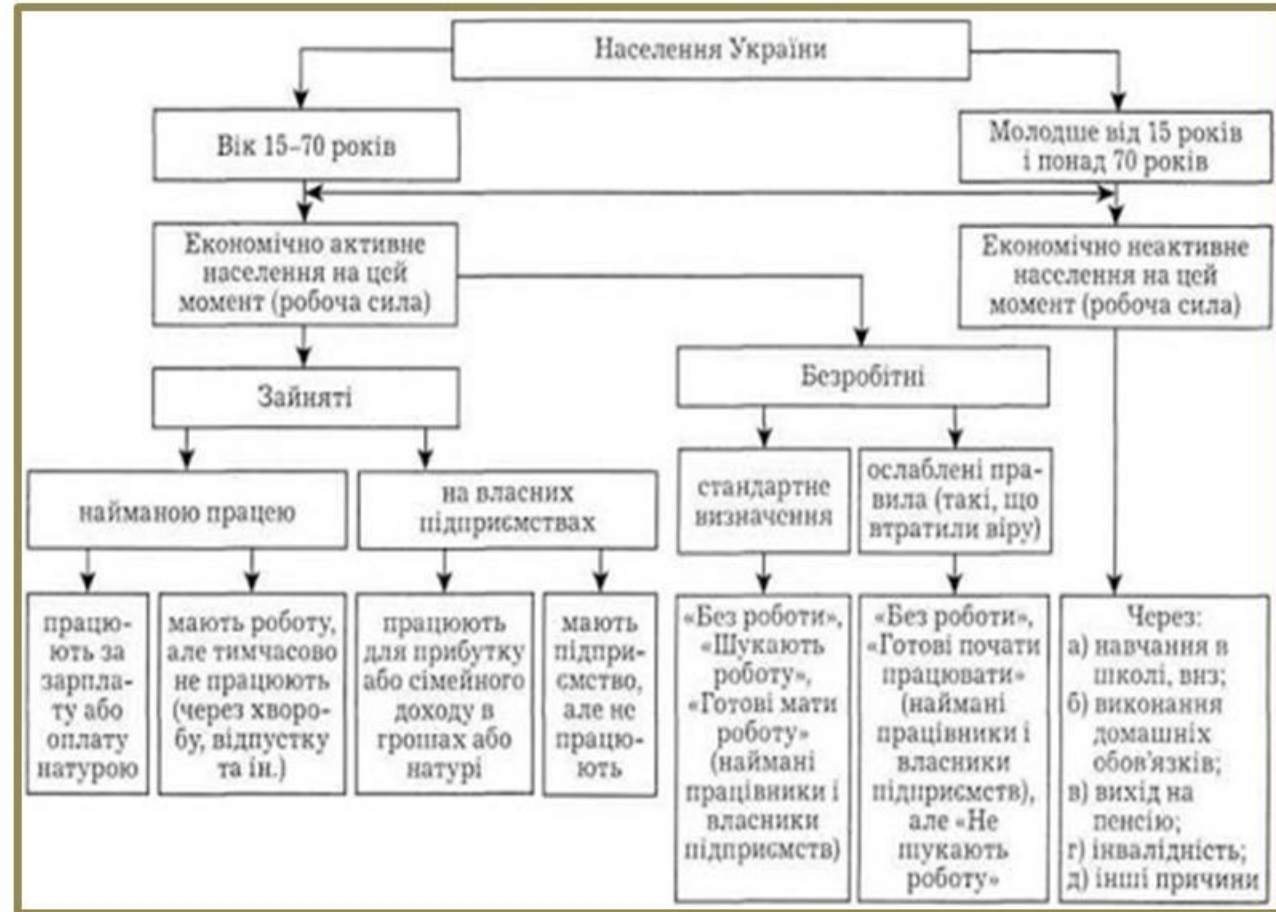

Рис. 3.3. Класифікація населення України за формулою «зайнятість – безробіття».

Проблематика безробіття та зайнятості завжди була у центрі уваги дослідників.

Теорії безробіття є важливим інструментом в економічній науці для розуміння причин, наслідків та механізмів безробіття.

Основні теоретичні підходи до пояснення безробіття включають:

1. Класична теорія безробіття: За класичною теорією, безробіття виникає через недостатність заробітної плати на ринку праці. Вона вважає, що ринок праці є гнучким, і безробіття тимчасове явище, яке зникне при належному функціонуванні ринку.

2. Неокласична теорія безробіття: Неокласична теорія розглядає безробіття як наслідок недосконалості інформації на ринку праці. Вона вважає, що безробіття може виникнути через неправильну взаємодію між працею та роботодавцями.

3. Кейнсіанська теорія безробіття: Кейнсіанська теорія стверджує, що безробіття може бути наслідком недостатнього агрегатного попиту в економіці. Вона вважає, що урядова інтервенція та стимулювання попиту можуть бути ефективними інструментами боротьби з безробіттям.

4. Структурна теорія безробіття: Структурна теорія виокремлює структурні проблеми на ринку праці, такі як невідповідність навичок працівників із вимогами роботодавців. Вона стверджує, що безробіття є результатом структурних змін в економіці та несумісності між пропозицією та попитом на ринку праці.

5. Економіка нестабільності: Ця теорія висуває ідею, що безробіття може виникати через внутрішню нестабільність в економіці, таку як бізнес-цикли, фінансові кризи та непередбачувані події.

3.3. Види безробіття, його показники та наслідки

Безробіття виникає не лише в період економічних спадів (рецесії).

За українським законодавством, безробітним визнається громадянин працездатного віку, які не мають постійної роботи й заробітку, зареєстровані в службі зайнятості, шукають роботу та готові її розпочати.

За тривалістю фрикційне та сезонне безробіття є короткостроковим безробіттям, тоді як інші, названі вище види, відносяться до довгостроковим безробіття.

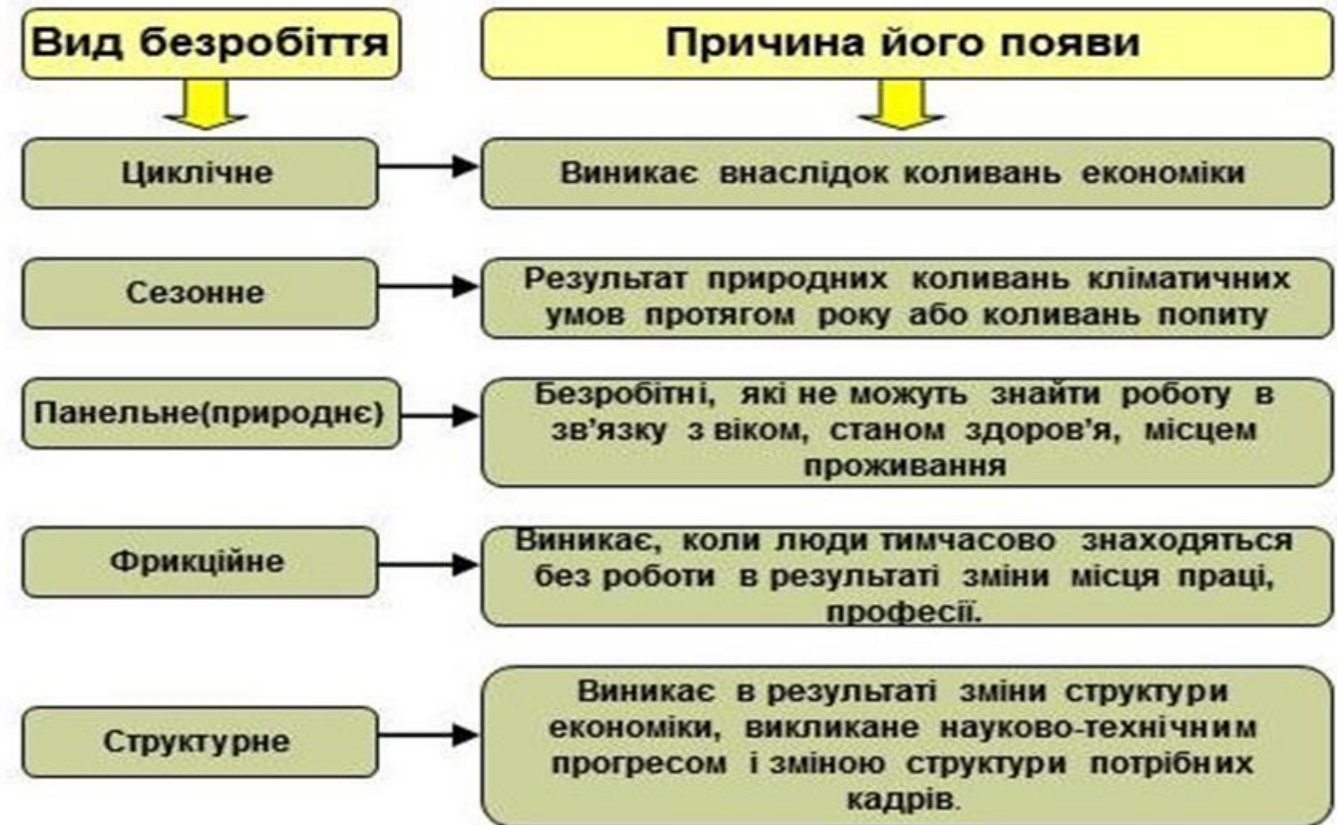

Рис. 3.2. Класифікація видів безробіття та причин їх виникнення

Масштаби безробіття та його динаміка залежать від багатьох факторів, зокрема:

- економічного стану (стану національної економіки, інвестиційного клімату, фінансово-кредитної системи, конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках, фази ділового циклу);
- демографічної ситуації (чисельності населення та його розподілу між містом і селом, природного приросту (співвідношення між народжуваністю та смертністю), статевовікової структури);
- соціального становища (середньої тривалості життя, розподілу людей за доходами, майновим станом, за способом працевлаштування тощо);
- темпів і напрямків науково-технічного прогресу (поява нових галузей виробництва і відмирання старих);
- національних особливостей (звичаїв, традицій) та ін.

Надмірне безробіття призводить до значних економічних і соціальних втрат. **«Ціна» за надлишкове безробіття** включає в себе:

- недовироблену продукцію, яка сумарно визначається як відставання обсягу фактичного ВВП від потенційного (можливого за повної зайнятості);
- скорочення податкових надходжень до державного бюджету;
- державні витрати на виплату допомоги по безробіттю та утримання державних органів, які опікуються проблемами безробітних;
- втрату кваліфікації (якості) бездіяльної робочої сили.

Специфічним видом безробіття, найбільш поширеним у країнах з низьким рівнем економічного розвитку, є приховане безробіття.

Приховане безробіття охоплює:

- 1) тих людей, які формально перебувають на роботі і отримують платню, але насправді займають зайві робочі місця;
- 2) тих, хто перебуває на роботі, але вимушений працювати лише на частину робочого дня чи тижня;
- 3) тих, хто, формально перебуваючи на роботі, погодився піти у так звану безоплатну відпустку, доки його знову покличуть на роботу.

Стан безробіття (і зайнятості) в країні характеризується абсолютними та відносними показниками.

Абсолютним показником безробіття є кількість безробітних, у тому числі зареєстрованих в органах працевлаштування

Відносними (якісними) показниками стану ринку праці є:

- рівень економічної активності населення розраховується як відношення кількості економічно активного населення до загальної його кількості у віці 15-70 років.

$$\text{Рівень економічної активності населення} = \frac{\text{Економічно активне населення}}{\text{Усе населення}} \times 100\%.$$

- рівень зайнятості визначається як відношення кількості зайнятих до кількості економічно активного населення. Він показує частку зайнятих серед економічно активного населення.

$$\text{Рівень зайнятості} = \frac{\text{Зайняті}}{\text{Економічно активне населення}} \times 100\%.$$

- рівень безробіття визначається відношенням числа безробітних до чисельності економічно активного населення (кількості зайнятих і безробітних). Він показує частку безробітних серед економічно активного населення.

$$\text{Рівень безробіття} = \frac{\text{Безробітні}}{\text{Економічно активне населення}} \times 100\%.$$

У 1968 р. американський економіст М. Фрідмен висунув концепцію природної норми безробіття

Фрідмен Мілтон (1912-2006) — американський економіст, засновник школи монетаризму в економічній теорії, лауреат Нобелівської премії з економіки 1976 р.

Природна норма безробіття — це найменший рівень безробіття, якого може досягти країна за існуючої інституційної структури і який не призводить до прискорення інфляції.

Теоретично природне безробіття включає в себе два види безробіття: добровільне (фрикційне) та структурне. Норма природного безробіття розраховується за формулою:

$$\text{Норма природного безробіття} = \frac{\text{Добровільне} + \text{Структурне безробіття}}{\text{Економічно активне населення}} \times 100\%.$$

Масштаби безробіття та його динаміка залежать від багатьох факторів, головними з яких є:

- економічний стан країни;
- демографічна ситуація;
- соціальне становище;
- темпи і напрямки науково-технічного прогресу;
- національні особливості (звичаїв, традицій) та ін.

Надмірне безробіття призводить до значних економічних і соціальних втрат. Американський дослідник Артур Оукен математично дослідив зв'язок між рівнем безробіття та обсягом недовиробленого ВВП. Цей зв'язок отримав в економічній науці назву закону Оукена.

Згідно із *законом Оукена*, кожен відсоток надлишкового (надприродного) безробіття «вартує» суспільству приблизно 2,5% від фактичного ВВП. Така дорога «ціна» вимушеної бездіяльності працездатних людей.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Яке значення має макроекономічне регулювання ринку праці у стабільності економіки?
2. Які механізми використовуються для регулювання ринку праці на макроекономічному рівні?
3. Яким чином фіскальна політика може впливати на ринок праці і рівень безробіття?
4. Як монетарна політика впливає на ринок праці та безробіття?
5. Які інструменти можуть бути використані для стимулювання зайнятості та зменшення безробіття?
6. Які фактори впливають на природу та розміри безробіття в економіці?
7. Які наслідки має високий рівень безробіття для економіки та суспільства в цілому?
8. Які стратегії можуть бути застосовані для зменшення структурного безробіття?
9. Як впливають демографічні чинники на ринок праці та безробіття?
10. Які особливості макроекономічного регулювання ринку праці спостерігаються в умовах кризи або економічної нестабільності?

Тема 4. Макроекономічна рівновага на ринку товарів та послуг

Питання теми:

- 4.1. Сукупний попит: економічний зміст та графічна інтерпретація
- 4.2. Сукупна пропозиція. Нецінові чинники сукупної пропозиції.
- 4.3. Модель макроекономічної рівноваги $AD=AS$

Мета теми: дослідити особливості ринку товарів та послуг, на якому сукупна пропозиція за допомогою цін узгоджуються із сукупним попитом.

4.1. Сукупний попит: економічний зміст та графічна інтерпретація

Взагалі, ринок товарів та послуг є одним з 3-х основних агрегованих ринків поряд з ринком праці та фінансовим ринком

Товарний ринок – це ринок товарів та послуг, на якому результати суспільного виробництва (сукупна пропозиція) за допомогою цін узгоджуються із суспільними потребами (у формі сукупного попиту).

Сукупний попит (AD) – це та сумарна кількість товарів та послуг, яку всі суб'єкти національного ринку готові придбати при певному рівні цін.

Оскільки основними суб'єктами національного ринку виступають домогосподарства, підприємства, уряд і іноземці, то за своєю структурою сукупний попит (AD) складається з:

$$AD = C + I + G + X$$

споживчого попиту з боку населення (домогосподарств) на придбання товарів та послуг для задоволення своїх потреб (C);
інвестиційного попиту з боку фірм-виробників на інвестиційні товари (I);
попиту на певні товари та послуги з боку держави у вигляді державних закупок (G);
попиту з боку іноземців на вітчизняні товари, який розраховується як чистий експорт (різниця між експортом та імпортом) (X)

На сукупний попит впливає багато чинників. Але за базову екзогенну змінну функції сукупного попиту приймається лише рівень цін.

Закон сукупного попиту: при інших рівних умовах величина сукупного попиту знаходиться у зворотній залежності від динаміки рівня цін у країні.

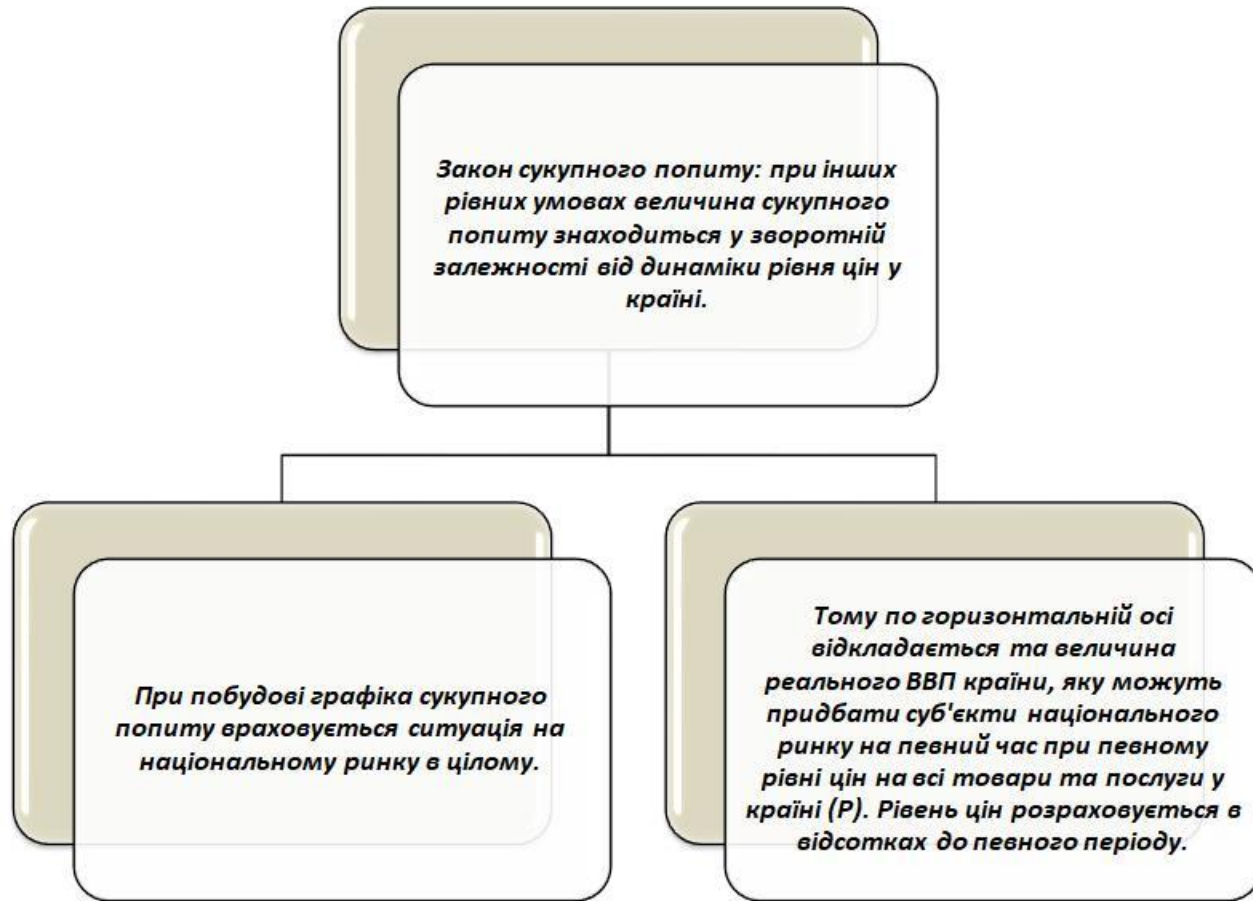

Рис. 4.1. Закон сукупного попиту

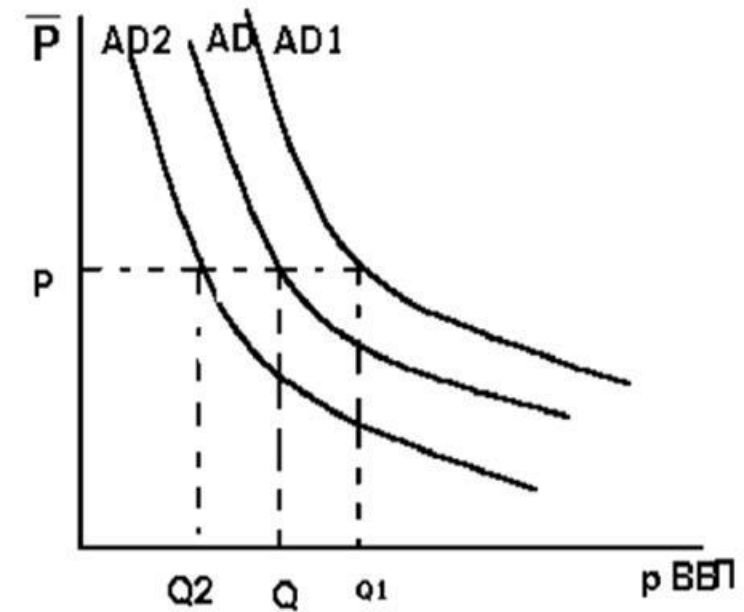

Рис. 4.2. Графічна інтерпретація сукупного попиту

Крива сукупного попиту показує зворотню залежність між величиною сукупного попиту та рівнем цін на всі товари та послуги. Але як і у випадку з ринковим попитом, на сукупний попит впливає цілу низку нецінових факторів

Дію закону сукупного попиту підсилюють три ефекти:

1. *Ефект відсоткових ставок.* Коли в країні зростає рівень цін на всі товари та послуги, наслідком цього стає зростання відсоткових ставок за кредитами. Це призводить до зменшення попиту на інвестиції, які є важливою складовою частиною сукупного попиту. У результаті при зростанні рівня цін, збільшенні процентів за кредитами і зменшенні інвестицій величина AD падає.
2. *Ефект багатства (ефект Пігу)* – пов'язаний з такою формою багатства як фінансові активи населення
 - Зі зростанням цін в економіці купівельна спроможність доходів та фінансових активів домогосподарств знижується;
 - Власники доходів (активів) відчують себе реально біднішими;
 - Як наслідок знижується попит в частині споживчих витрат;
 - Як наслідок знижується сукупний попит
3. *Ефект імпортних закупок.* При зростанні рівня цін у країні зменшується величина експорту та зростає величина імпорту. Це призводить до зменшення чистого експорту, а значить і сукупного попиту

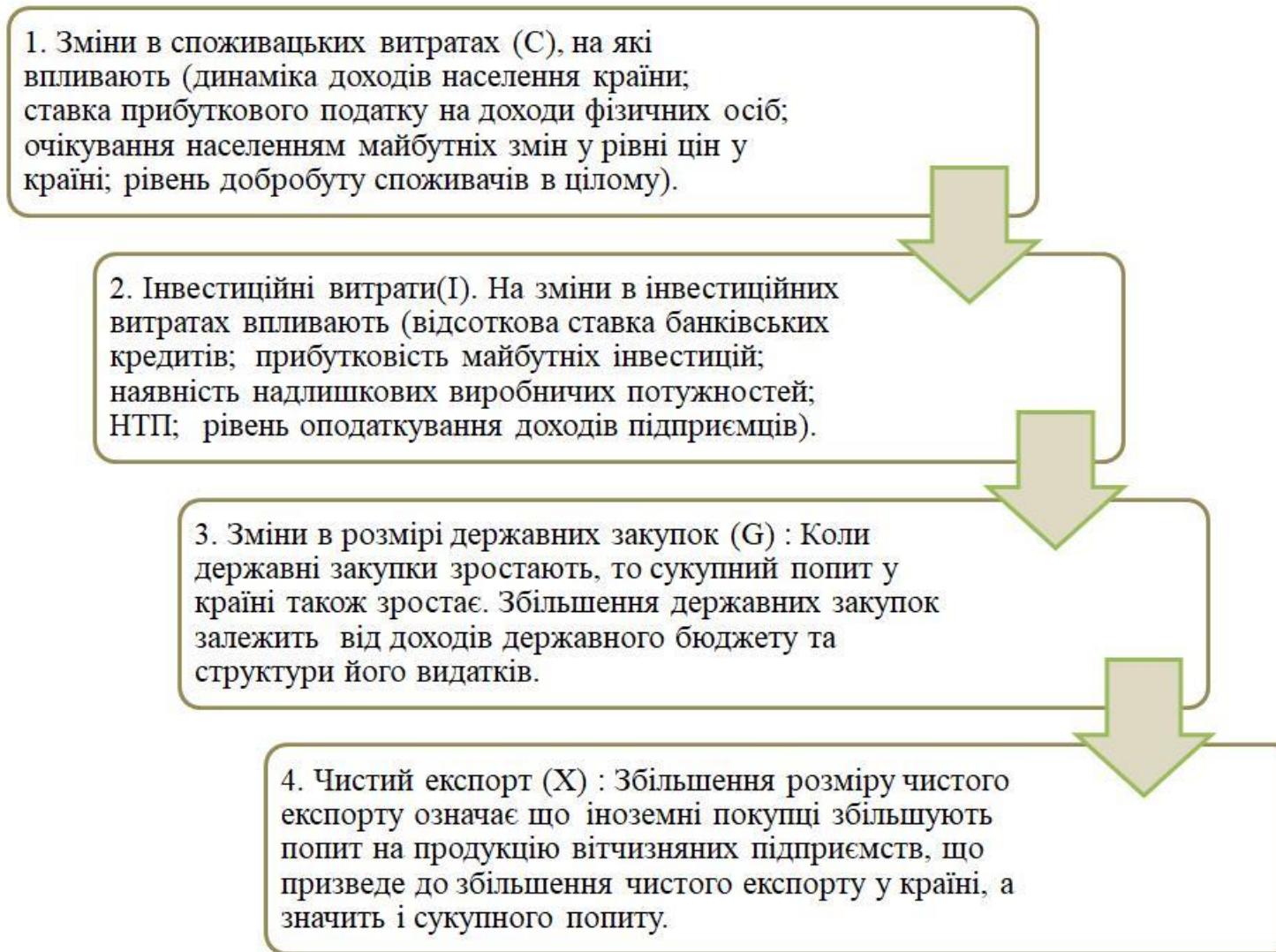

Рис. 4.3. Нецінові фактори впливу на сукупну пропозицію

4.2. Сукупна пропозиція. Нецінові чинники сукупної пропозиції

Сукупна пропозиція (AS) – це та кількість товарів та послуг, яку національні та іноземні виробники готові поставити на національний ринок при певному рівні цін. В основі сукупної пропозиції лежить кількість товарів та послуг, які були вироблені економікою країни для реального кінцевого споживання, тобто реальний ВВП. Але структура сукупної пропозиції дещо складніша.

$$AS = p \text{ ВВП} + \text{імпорт} + \text{державні запаси країни} + \text{кошти фондів соціального страхування} - \text{втрати в економіці} - \text{витрачання державних запасів країни}$$

На величину сукупної пропозиції впливають цінові та нецінові фактори.

До нецінових факторів відносять:

Ціни на ресурси;

Рівень продуктивності праці та технологій;

Державне регулювання економіки.

Крива сукупної пропозиції також має певні особливості. Її побудова потребує врахування наступних моментів:

– період часу в розвитку економіки (довгостроковий або короткостроковий період);

– фазу ділового циклу, на якій перебуває економіка країни;

– наявність давньої дискусії між представниками класичної та кейнсіанської школи стосовно характеру кривої сукупної пропозиції

Рис. 4.4. Особливості побудови кривої сукупної пропозиції

В короткостроковому періоді характер кривої сукупної пропозиції знаходиться в залежності від фази економічного (ділового) циклу.

Від циклічного розвитку економіки і залежить короткострокова крива сукупної пропозиції, що складається з трьох відрізків

У довгостроковому періоді крива сукупної пропозиції показує пряму залежність між зростанням рівня цін та реального ВВП, оскільки:

1. В довгостроковому періоді, реальний ВВП визначається рівнем використання ресурсів, ефективністю виробництва та технологічним прогресом. Використання ресурсів та ефективність виробництва визначають межу потенційного виробництва економіки.

2. Зростання рівня цін може бути наслідком таких факторів, як інфляція, зростання вартості виробництва, податкових стягнень, монополізації ринку і т.д.

3. При зростанні рівня цін, витрати на виробництво збільшуються, що може знизити прибутковість підприємств та відповідно знизити обсяги виробництва.

4. За цих умов, підприємства можуть зробити рішення скоротити виробництво, що призводить до зниження реального ВВП.

5. Зворотно, зниження рівня цін може підвищити прибутковість підприємств, стимулювати зростання виробництва та, відповідно, підвищити реальний ВВП. Отже, довгострокова крива сукупної пропозиції виражає залежність між зростанням рівня цін та реального ВВП, що є однією з ключових властивостей макроекономічного моделювання та аналізу.

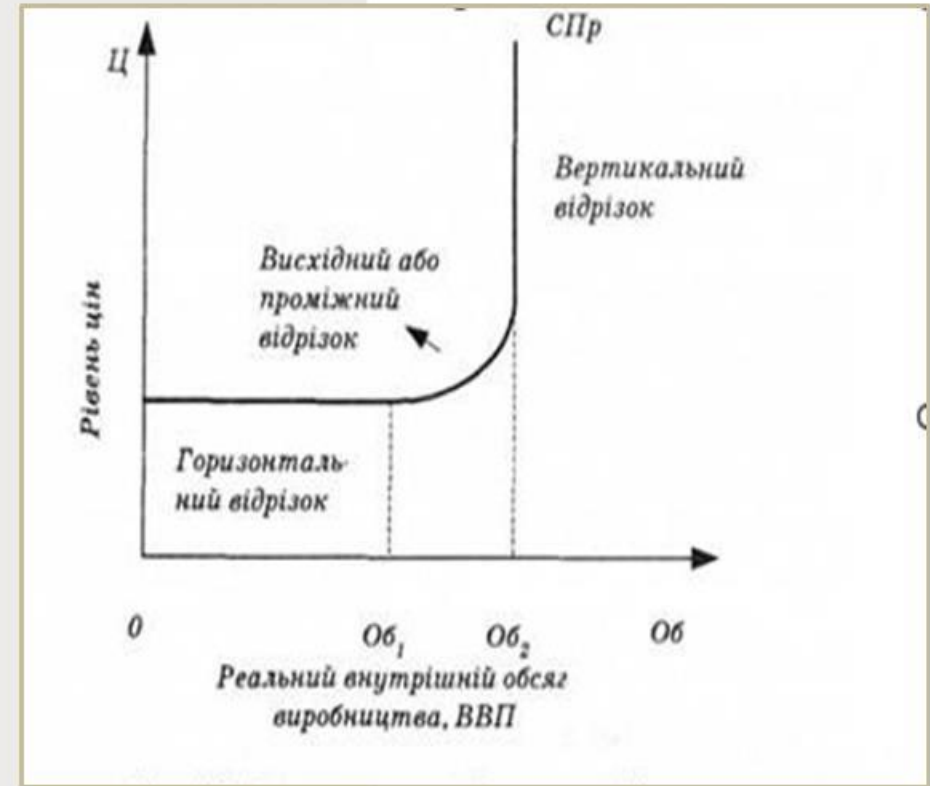

Рис. 4.5. Графік кривої сукупної пропозиції

3.3. Модель AD-AS як базова модель економічної рівноваги

На національному ринку в цілому ситуація рівноваги визначається як рівність між сукупним попитом та сукупною пропозицією ($AD = AS$), що і визначає рівноважний обсяг виробництва реального ВВП (фактичний або поточний ВВП) та рівноважний рівень цін у країні.

Як відомо економіка розвивається циклічно, що відображається різними відрізками короткострокової кривої сукупної пропозиції.

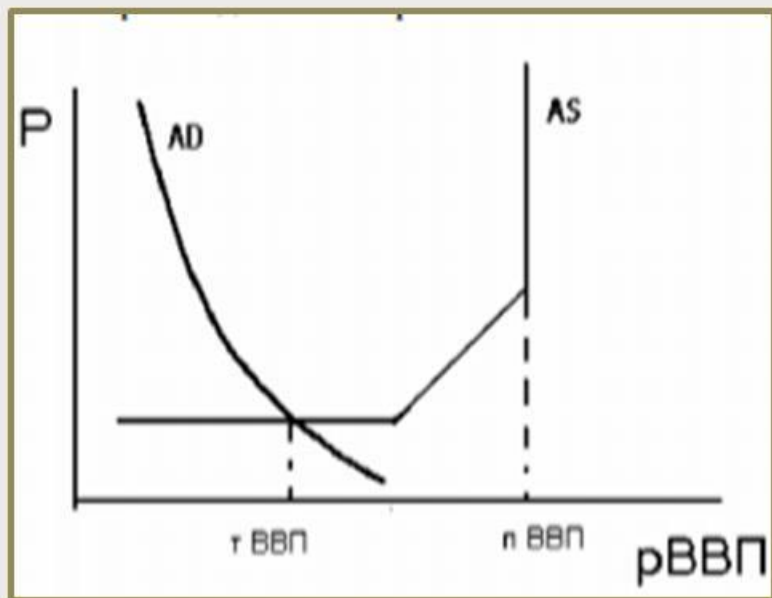

Рис. 3.8. Графік демонструє ситуацію, коли крива AD перетинає криву AS на горизонтальному відрізку

1. Якщо крива AD перетинає криву AS на горизонтальному відрізку, то це є графічною ілюстрацією того, що економіка країни знаходиться в кризовому стані.

Кризова ситуація означає наявність циклічного безробіття та значної кількості невикористаних виробничих потужностей підприємств.

У цьому випадку рівноважний обсяг виробництва реального ВВП (r ВВП) буде відповідати ситуації рівності між сукупним попитом та сукупною пропозицією, а величина рівноважного ВВП країни буде набагато меншою, ніж потенційний ВВП. Відзначимо також, що в цьому випадку рівень цін не відіграє ніякої ролі в досягненні рівноваги і залишається незмінним.

На проміжному відрізку відображається ситуація виходу з економічної кризи, за якої величина рівноважного ВВП (т ВВП) наближається до рівня потенційного ВВП.

Але процес економічного зростання супроводжується збільшенням рівня цін у країні.

Розглянемо схему досягнення рівноважного стану економіки при зростанні сукупного попиту на проміжному відрізку

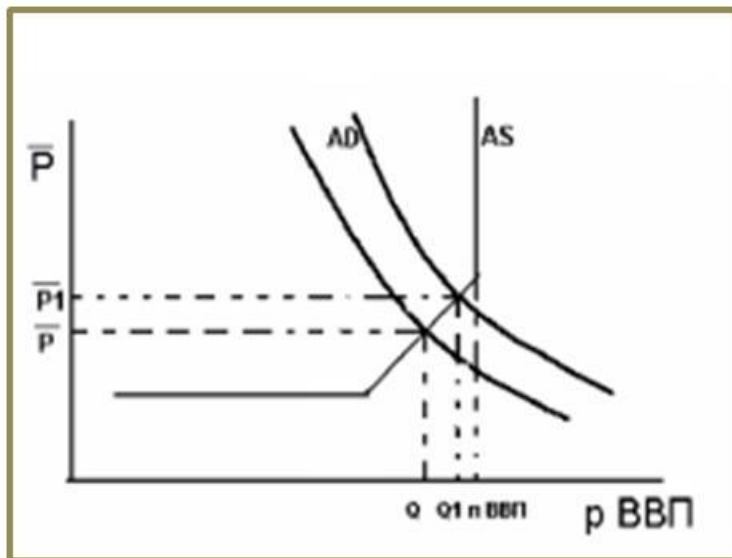

Рис. 4.6. Графік демонструє досягнення рівноважного ВВП на проміжному відрізку кривої сукупної пропозиції

Збільшення сукупного попиту від рівня AD до рівня AD_1 на проміжному відрізку кривої сукупної пропозиції призведе як до збільшення рівноважного ВВП від величини Q до Q_1 , так і до збільшення рівня цін у країні від P до P_1 .

Це пояснюється тим, що нарощування обсягів виробництва тепер потребує від підприємців зростання інвестицій на закупку нового обладнання, нових технологій, більшої кількості сировини і матеріалів, а також зумовлює збільшення заробітної плати робітників для стимулювання їх переходу з інших підприємств на їх фірми. Витрати фірм зростають, що робить виробництво прибутковим лише за умови збільшення цін.

3. Досягнення рівноваги на вертикальному (класичному) відрізку кривої сукупної пропозиції ілюструє:

Вертикальний відрізок кривої AS відображає ситуацію досягнення економікою рівня потенційного ВВП.

Рівність сукупного попиту і сукупної пропозиції на цьому відрізку означає, що сукупний попит дорівнює потенційному ВВП країни.

На графіку представлено, що збільшення сукупного попиту від рівня AD до рівня AD1 на вертикальному відрізку кривої AS не призводить до зростання рівноважного рівня виробництва, але супроводжується зростанням рівня цін від P до P1.

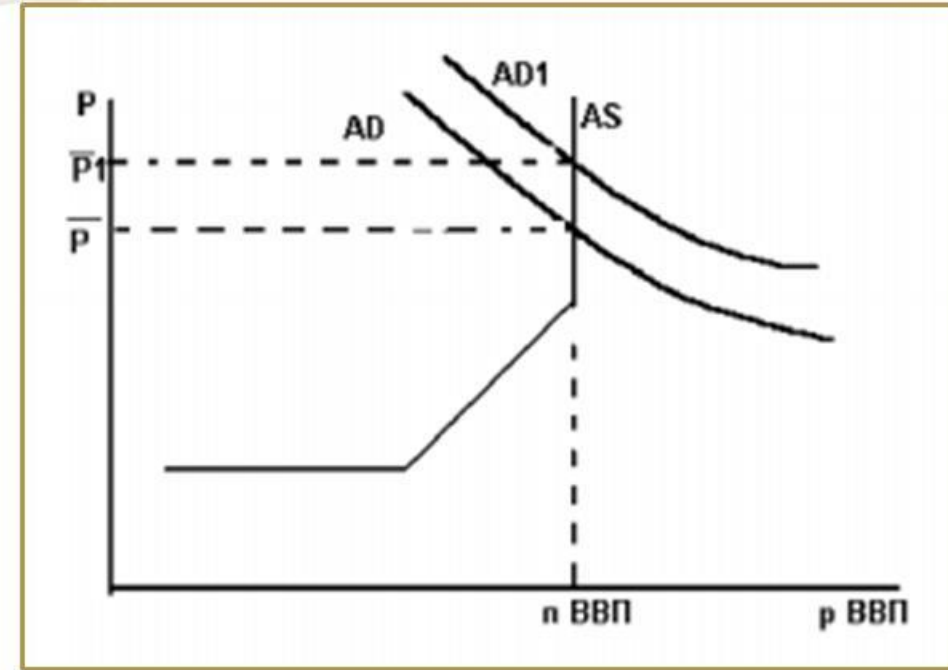

Рис. 4.7. Графік демонструє досягнення рівноважного ВВП на вертикальному (класичному) відрізку кривої сукупної пропозиції

Виникає закономірне запитання: якщо зростання сукупного попиту призводить до зростання рівня цін у країні, то чи буде зменшення сукупного попиту призводити до зниження цін? Наша модель свідчить про те, що при зменшенні сукупного попиту на горизонтальному відрізку ціни залишаються незмінними, а обсяги виробництва зменшуються.

- На проміжному і вертикальному відрізках зменшення AD повинно теоретично призвести до зменшення рівня цін. Але насправді економіка країни в цьому випадку нашоується на ефект, який отримав назву “ефекта храповика” (храповик – це механізм, який дозволяє крутитися колесу лише вперед).

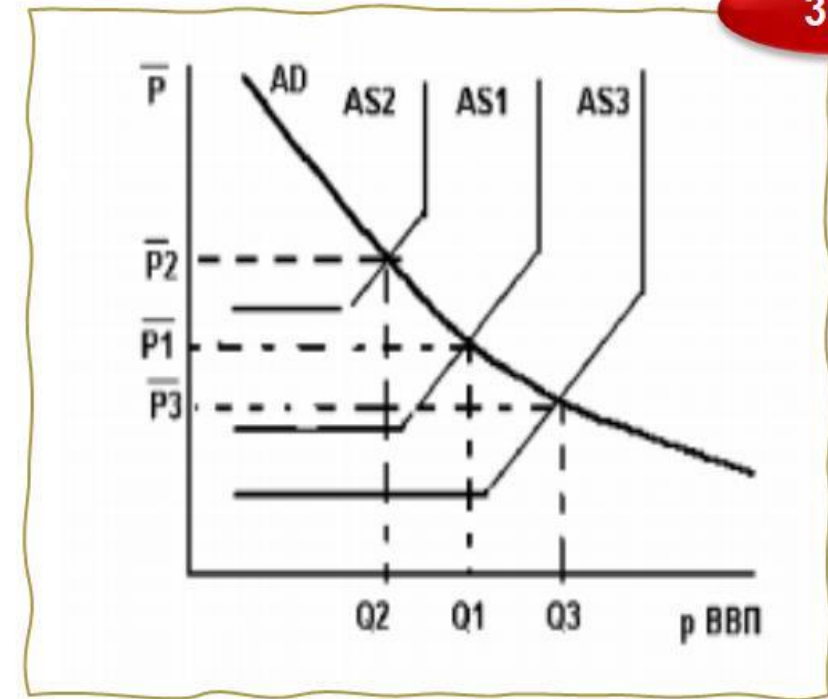

Рис. 4.8. Графік демонструє зміну рівноважного ВВП під впливом неціанових факторів.

Під впливом неціанових факторів може зміщуватись не лише крива сукупного попиту, але й крива сукупної пропозиції.

Зміни рівноважного ВВП під впливом зміщення кривої AS.

Якщо в країні зростають ціни на ресурси, зменшується продуктивність праці, здійснюється неефективна державна політика, то крива AS зміщується з положення AS1 до положення AS2.

Зменшення сукупної пропозиції призводить до зменшення рівноважного ВВП (з Q_1 до Q_2) і зростання безробіття, а також збільшення рівня цін з P_1 до P_2 .

Ситуація одночасного зростання і рівня цін і рівня безробіття називається стагфляцією, і подолати її дуже важко.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Як визначається сукупний попит і які фактори впливають на його рівень?
2. Які компоненти складають сукупний попит?
3. Як змінюється сукупний попит при зміні цін на товари і послуги?
4. Які фактори впливають на сукупну пропозицію і як вона визначається?
5. Як змінюється сукупна пропозиція при зміні цін на ресурси та виробничі витрати?
6. Як впливає рівень зайнятості та рівень технологічного прогресу на сукупну пропозицію?
7. Які можуть бути наслідки невідповідності між сукупним попитом і сукупною пропозицією для економіки?
8. Як макроекономічна політика може впливати на сукупний попит та сукупну пропозицію?
9. Які індикатори використовуються для вимірювання сукупного попиту та сукупної пропозиції в економіці?
10. Які теорії та моделі використовуються для аналізу сукупного попиту та сукупної пропозиції?

Тема 5. Ринок грошей. Інфляція.

Питання теми лекції:

- 5.1. Пропозиція грошей. Механізм мультиплікації грошової бази банківською системою та грошовий мультиплікатор.
- 5.2. Відсоткова ставка, її роль в економіці. Номінальна та реальна процентна ставка. Рівняння Фішера.
- 5.3. Попит на гроші. Чинники попиту на гроші у класичній, кейнсіанській та монетаристській теоріях.
- 5.4. Механізм функціонування грошового ринку.
- 5.5. Інфляція та її вплив на стан національної економіки та грошовий ринок.

Мета теми: дослідження специфіки функціонування ринку грошей; методів та інструментів грошової політики та їх впливу на фінансову стабільність та економічне зростання; теоретичних концепцій грошового ринку.

5.1. Пропозиція грошей. Механізм мультиплікації грошової бази банківською системою та грошовий мультиплікатор

Попит на гроші виступає як запас грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент часу. (Це бажання економічного суб'єкта мати певну частину свого портфеля активів — багатства — в ліквідній формі).

Попит на гроші виступає як запас грошей, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент часу. (Це бажання економічного суб'єкта мати певну частину свого портфеля активів — багатства — в ліквідній формі).

Попит на гроші (MD) формується з таких складових:

попит на гроші як засоби обігу (діловий, операційний або попит на гроші для здійснення угод);

попит на гроші як засоби збереження вартості (попит на гроші як активи, попит на запасну вартість або спекулятивний попит).

Дж. М. Кейнсом представлено спрощене тлумачення сутності попиту на гроші як попит на одну з альтернативних форм багатства. Для простоти аналізу у кейнсіанській моделі попиту: $W = f(M, B)$, представлено лише два компоненти. Особа може зберігати своє багатство у формі або грошей (M), або облігацій (B). При цьому гроші визначаються як актив, що використовується лише у функції засобу обігу.

Пропозиція грошей — це та кількість грошей, що знаходиться в розпорядженні економічних суб'єктів, яку вони можуть спрямувати в оборот за сприятливих умов.

Найкраща макроекономічна політика полягає у збільшенні грошей сталим темпом. Він має відповідати щорічному темпу потенційного зростання реального ВВП, тобто пропозиція грошей має стійко зростати на 3–5% за рік («монетарне правило»). Згідно з твердженням монетаристів, дотримання цього правила усуває головну причину нестабільності економіки.

Пропозиція грошей завжди протистоїть на ринку попиту на гроші. На рівні окремого економічного суб'єкта (мікрорівні) пропозиція грошей залежить від змін, які відбуваються при їхньому розміщенні у фінансові активи, насамперед, від зміни відсоткової ставки (чим вона вища, тим більше грошей буде запропоновано у вигляді кредитів, і навпаки).

Загальний рівень пропозиції грошей, підтримання грошової рівноваги на ринку монетарного товару забезпечується банківською системою держави, виваженою високоефективною грошово-кредитною політикою.

Пропозиція грошей передусім залежить від політики центрального банку (в Україні – НБУ), діяльність якого пов'язана:

- 1) з емісією грошових знаків – готівки (готівкова емісія),
- 2) з емісією депозитних грошей (кредитна емісія, або безготівкова емісія).

Загальніша модель пропозиції грошей враховує роль центрального банку, поведінку комерційних банків і можливий відтік частини грошових коштів з депозитів банківської системи в готівку. Вона містить ряд нових змінних. Грошова база (MB) — сума готівкових грошей (C), які є в обігу поза банками, плюс мінімальні банківські резерви (TR):

$$MB = C + TR$$

Готівка поза банками є безпосередньою частиною пропозиції грошей, тоді як банківські резерви впливають на здатність банків створювати нові депозити, збільшуючи пропозицію грошей. Її ще називають грошима активної, або підвищеної, сили, оскільки грошовій базі властивий мультиплікативний вплив на пропозицію грошей.

Грошово-кредитний мультиплікатор — це процес створення нових банківських депозитів (безготівкових грошей) при кредитуванні банками клієнтури на основі додаткових (вільних) резервів, що надійшли до банку ззовні. На макроекономічному рівні пропозиція грошей формується під впливом фактичної грошової маси в обігу, яка й становить природну межу пропозиції грошей.

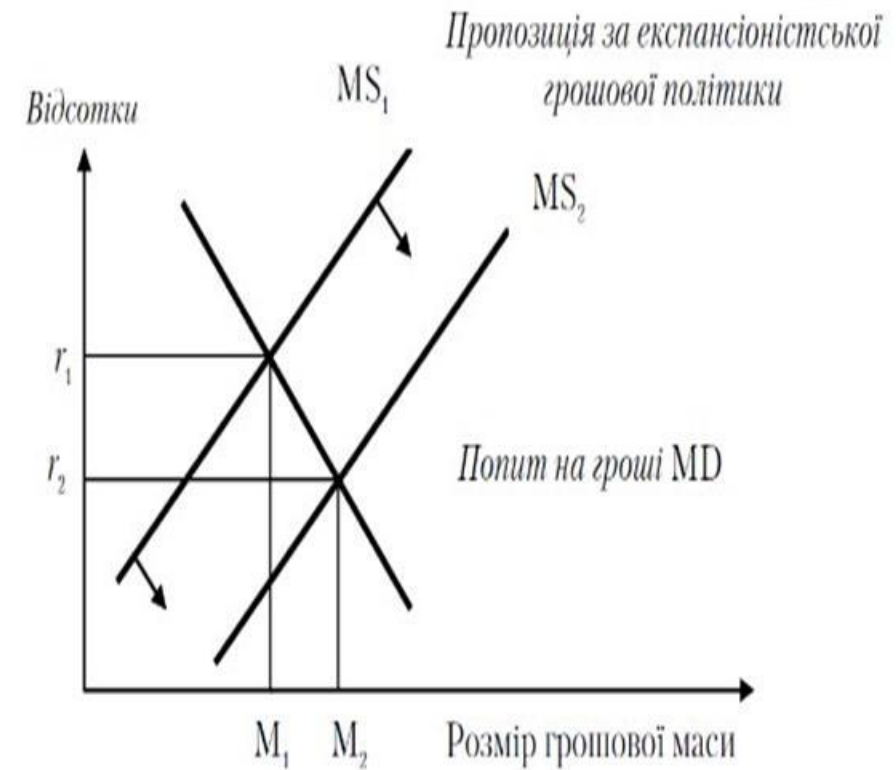

Рис. 5.1. Проста модель ринку грошей

5.2. Відсоткова ставка, її роль в економіці. Номінальна та реальна процентна ставка. Рівняння Фішера.

Відсоткова ставка є одним з ключових інструментів грошово-кредитної політики і має значний вплив на економіку. *Відсоткова ставка – це частина доходу, яку повинен повернути власнику заощаджень їх користувач, що обчислюється як відсоток від взятої у використання суми; вартість послуги, пов'язаної з використанням позичених коштів, яка встановлюється у відсотках до суми цих коштів, ціна грошей (кредиту, позики).*

Основні ролі відсоткової ставки в економіці включають:

1. Регулювання інфляції: Відсоткова ставка може використовуватися для контролю рівня інфляції. Звичайно, вища відсоткова ставка збільшує вартість позичкового капіталу, знижує обсяги кредитування та витрати споживачів, що може сприяти зниженню попиту і, відповідно, обмеженню інфляційних тисків.
2. Регулювання економічного зростання: Відсоткова ставка може впливати на рівень інвестицій та споживання, що, в свою чергу, визначає економічне зростання. Низька відсоткова ставка зазвичай спонукає підприємства до збільшення інвестицій та розширення виробництва, що сприяє економічному зростанню.
3. Регулювання споживання та заощаджень: Відсоткова ставка впливає на витрати споживачів і рівень їх заощаджень. Висока відсоткова ставка може спонукати до збільшення заощаджень, оскільки зростає вигода від накопичення грошей. З іншого боку, низька відсоткова ставка може підштовхувати споживачів до збільшення витрат та зниження заощаджень.
4. Вплив на валютний ринок: Відсоткова ставка може впливати на курс національної валюти. Висока відсоткова ставка може зробити національну валюту більш привабливою для іноземних інвесторів, що може підвищити попит на валюту та зміцнити її курс.
5. Вплив на фінансовий сектор: Відсоткова ставка має значний вплив на фінансовий сектор, зокрема на банки, кредитні установи та інвестиційні фонди. Зміни відсоткових ставок можуть впливати на вартість кредитування, прибутковість інвестицій та зміщувати балансову структуру фінансових установ.

Ці ролі відсоткової ставки демонструють її важливість як інструмента регулювання економічних процесів і визначають її вплив на функціонування економіки в цілому.

Номінальна процентна ставка і реальна процентна ставка є двома показниками, які використовуються для вимірювання вартості позик та доходності інвестицій. Основна відмінність між ними полягає у тому, що номінальна процентна ставка враховує загальну ставку відсотків, яку позичальник платить за позику або яку інвестор отримує, тоді як реальна процентна ставка враховує зміну цін (інфляцію) і відображає справжню купівельну силу грошей.

Номінальна процентна ставка виражається у відсотках і представляє суму відсотків, яку позичальник або інвестор має сплатити або отримати відносно суми позики або інвестиції. *Наприклад, якщо номінальна процентна ставка становить 5% на річному рівні, це означає, що позичальник повинен заплатити 5% від суми позики як відсотки.*

Реальна процентна ставка, з іншого боку, враховує рівень інфляції і показує зміну купівельної сили грошей. Вона відображає реальну прибутковість позики або інвестиції після врахування впливу інфляції. Для визначення реальної процентної ставки номінальну процентну ставку віднімають від індексу інфляції.

Наприклад, якщо номінальна процентна ставка становить 5%, а рівень інфляції 2%, то реальна процентна ставка буде 3%.

Рівняння Фішера - це економічна модель, яка відображає зв'язок між номінальною процентною ставкою, реальною процентною ставкою, очікуваною інфляцією та рівнем загального рівня цін

Залежність між номінальною і реальною відсотковою ставками описується

рівнянням Фішера:

$$i = r + \pi + r * \pi$$

i – номінальна процентна ставка; r – реальна процентна ставка;

π – темп інфляції

Рівняння Фішера стверджує, що реальна процентна ставка (r) залежить від номінальної процентної ставки (i) та очікуваної інфляції (π). За допомогою цього рівняння можна розібратися в тому, як зміни в номінальній процентній ставці та очікуваній інфляції впливають на реальну процентну ставку.

Згідно з рівнянням Фішера, сума грошових платежів (ліва частина рівняння) повинна дорівнювати сумі вартості всіх товарів і послуг (права частина рівняння). Це рівняння може бути використане для аналізу впливу змін у грошовій масі, швидкості обігу грошей або обсязі товарного обігу на загальний рівень цін.

Рівняння Фішера може бути використане для дослідження інфляції. Наприклад, якщо грошова маса зростає швидше, ніж товарний обіг, то це може призвести до збільшення загального рівня цін.

Важливо враховувати, що рівняння Фішера є простою моделлю і не враховує всіх факторів, що впливають на ціни, таких як виробництво, споживчий попит, економічні ризики та інші фактори. Тому його використання вимагає обережного підходу та урахування контексту економічної ситуації.

Ірвінг Фішер (Irving Fisher) - видатний американський економіст, який жив з 1867 по 1947 рік. Фішер був одним з найвідоміших економістів свого часу і вніс значний вклад в економічну науку. Фішер вивчав широкий спектр економічних питань, включаючи грошову теорію, теорію проценту, інфляцію, інвестиції та інші аспекти макроекономіки. Його праці мали вплив на розвиток економічної науки і стали базою для подальших досліджень. Один з найвідоміших внесків Фішера в економіку - це розробка рівняння Фішера. Крім того, Фішер працював над теорією проценту і розробив концепцію "ефекту реального проценту". Він також вніс важливий внесок до економічного аналізу та прогнозування, розробивши індекс споживчих цін, відомий як "Індекс Фішера".

5.3. Попит на гроші. Чинники попиту на гроші у класичній, кейнсіанській та монетаристській теоріях.

Пропозиція грошей — це та кількість грошей, що знаходиться в розпорядженні економічних суб'єктів, яку вони можуть спрямувати в оборот за сприятливих умов.

Найкраща макроекономічна політика полягає у збільшенні грошей сталим темпом. Він має відповідати щорічному темпу потенційного зростання реального ВВП, тобто пропозиція грошей має стійко зростати на 3–5% за рік («монетарне правило»). Згідно з твердженням монетаристів, дотримання цього правила усуває головну причину нестабільності економіки.

Пропозиція грошей завжди протистоїть на ринку попиту на гроші. На рівні окремого економічного суб'єкта (мікрорівні) пропозиція грошей залежить від змін, які відбуваються при їхньому розміщенні у фінансові активи, насамперед, від зміни відсоткової ставки (чим вона вища, тим більше грошей буде запропоновано у вигляді кредитів, і навпаки).

Загальний рівень пропозиції грошей, підтримання грошової рівноваги на ринку монетарного товару забезпечується банківською системою держави, виваженою високоефективною грошово-кредитною політикою.

Пропозиція грошей передусім залежить від політики центрального банку (в Україні – НБУ), діяльність якого пов'язана:

- 1) з емісією грошових знаків – готівки (готівкова емісія),
- 2) з емісією депозитних грошей (кредитна емісія, або безготівкова емісія).

У класичній, кейнсіанській та монетаристській теоріях існують різні чинники, які впливають на попит на гроші.

Розглянемо ці чинники для кожної з теорій:

Класична теорія:

1. Рівень цін: Згідно з класичною теорією, рівень цін є основним чинником, що визначає попит на гроші.

Припускається, що при зростанні рівня цін, попит на гроші зростає, оскільки люди більше готові тримати гроші для здійснення покупок.

Кейнсіанська теорія:

1. Рівень доходів: У кейнсіанській теорії попит на гроші залежить від рівня доходів. За цією теорією, коли рівень доходів зростає, попит на гроші також збільшується, оскільки більше людей можуть собі дозволити тримати більше грошей для здійснення транзакцій.

2. Рівень відсоткових ставок: За кейнсіанською теорією, високі рівні відсоткових ставок знижують попит на гроші, оскільки люди більше зацікавлені в збереженні та інших інвестиціях, ніж у триманні грошей.

Монетаристська теорія:

1. Рівень відсоткових ставок: Монетаристська теорія покладає основний акцент на роль рівня відсоткових ставок визначаючого попит на гроші. Згідно з цією теорією, попит на гроші залежить від рівня відсоткових ставок. Високі рівні відсоткових ставок знижують попит на гроші, тоді як низькі рівні відсоткових ставок спонукають до збільшення попиту на гроші.

2. Очікувана інфляція: Монетаристи вважають, що очікувана інфляція є важливим чинником, що впливає на попит на гроші. Висока очікувана інфляція знижує попит на гроші, оскільки люди більше зацікавлені у витраті грошей на інші активи або інвестиції, щоб уникнути втрати від інфляції.

Механізм функціонування грошового ринку включає ряд процесів та взаємозв'язків, які забезпечують обіг грошей та здійснення грошових операцій.

Основні складові механізму функціонування грошового ринку включають:

1. *Грошова пропозиція*: Центральний банк, в якості основного регулятора грошового ринку, контролює кількість грошей, що перебувають у циркуляції. Він визначає грошову базу, проводить операції на відкритому ринку та встановлює відсоткові ставки. Комерційні банки також впливають на грошову пропозицію шляхом надання кредитів та розміщення депозитів.
2. *Грошовий попит*: Грошовий попит відображає потребу суб'єктів економіки у грошах для здійснення транзакцій та зберігання вартості. Він залежить від таких факторів, як рівень доходів, відсоткові ставки, інфляція та очікування щодо майбутнього.
3. *Ринок грошей*: Грошовий ринок є місцем зустрічі попиту та пропозиції грошей. На ринку грошей відбуваються операції купівлі-продажу грошей, в тому числі випуск грошей, кредитування та інші грошові операції.

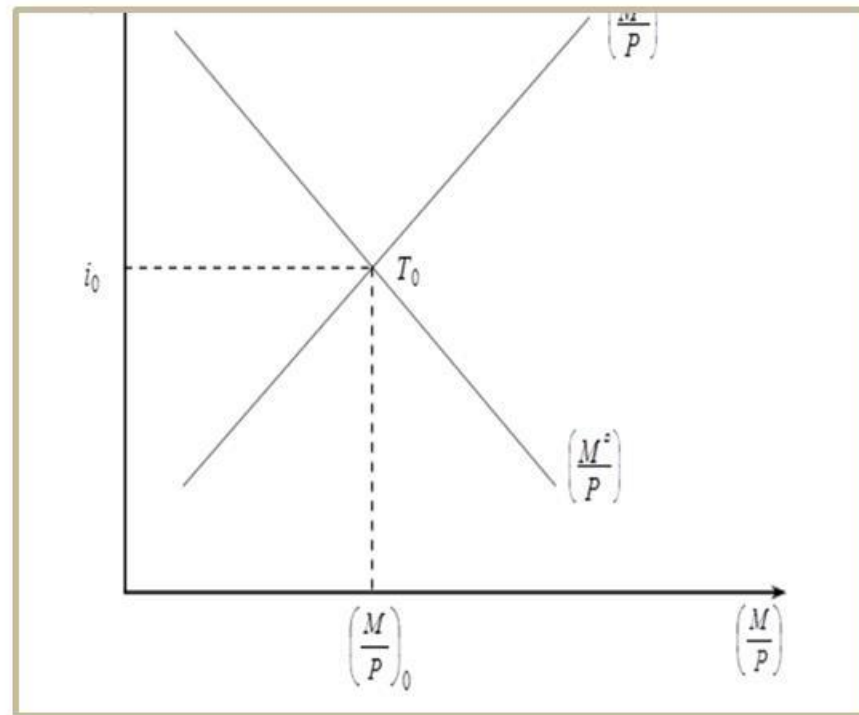

Рис. 5.2. Модель рівноваги на ринку грошей

4. *Відсоткові ставки*: Відсоткові ставки впливають на рівень грошового попиту та пропозиції. Вони визначаються центральним банком та ринковими силами попиту та пропозиції. Високі відсоткові ставки можуть знизити грошовий попит, сприяти заощадженням та зниженню інфляції, тоді як низькі відсоткові ставки спонукають до більш активного кредитування та витрат споживачів.

5. *Роль банків*: Банки виконують функцію посередника на грошовому ринку. Вони приймають депозити від клієнтів та надають кредити, допомагають здійснювати грошові перекази та інші операції. Банки також можуть впливати на грошовий попит та пропозицію шляхом установа власних відсоткових ставок та умов кредитування.

Цей механізм функціонування грошового ринку допомагає забезпечити ліквідність, ефективність та стабільність грошово-кредитної системи, що має важливе значення для економіки в цілому.

5.5. Інфляція та її вплив на стан національної економіки та грошовий ринок

Інфляція (від лат. - здуття) — це стійке підвищення загального, або середнього рівня цін на товари й послуги.

Інфляція є загальним істотним підвищенням рівня цін на товари та послуги в економіці протягом тривалого періоду часу.

Вона має великий вплив на стан національної економіки та грошовий ринок. Основні аспекти впливу інфляції включають:

1. **Купівельна спроможність**: Інфляція зменшує купівельну спроможність грошей. При зростанні рівня цін на товари та послуги, за ті ж гроші можна купити менше. Це може призвести до зменшення споживчого попиту та зниження рівня життя.
2. **Розподіл доходів**: Інфляція може вплинути на розподіл доходів у суспільстві. Зазвичай, при зростанні рівня цін, люди з фіксованим доходом, наприклад, пенсіонери або працівники з низькою зарплатою, можуть зазнавати зниження своєї купівельної спроможності.

1. Інвестиції та економічне зростання: Висока інфляція може створювати невизначеність та негативно впливати на інвестиційний клімат. Це може зменшити інвестиції та зростання економіки. Нестабільна інфляція може ускладнити планування та вплинути на рентабельність бізнесу.
2. Грошовий ринок: Інфляція має прямий вплив на грошовий ринок. Вона може призвести до зниження реальних відсоткових ставок та втрати покувної спроможності грошових активів. Це може вплинути на рішення щодо збереження грошей, інвестування та кредитування.
3. Цінова стабільність: Інфляція порушує цінову стабільність в економіці. Вона може призвести до несприятливих ефектів, таких як неоправдане зростання цін, несерйозні бізнес-рішення та зниження довіри до грошової системи.

Рис. 5.3. Класифікація інфляції

Для боротьби с інфляційними процесами впроваджуються антиінфляційні заходи (антиінфляційна політика).

Антиінфляційна політика є набором заходів, які приймаються урядами та центральними банками з метою зменшення темпів інфляції і підтримки стабільності цін у економіці. Така політика спрямована на збереження покупної спроможності грошей і створення сприятливого економічного середовища.

Монетарна політика: Центральний банк може вживати заходів щодо контролю грошової маси в обігу. Це може включати підвищення процентних ставок, зміну резервних вимог для комерційних банків, продаж державних цінних паперів тощо. Мета полягає в обмеженні доступності грошей і зниженні попиту на товари та послуги.

Фіскальна політика: Уряд може зменшити свої витрати, підвищити податки або комбінувати обидва заходи, щоб збалансувати бюджет і зменшити дефіцит. Це може зменшити загальний попит у економіці і допомогти знизити інфляцію.

Стратегії контролю цін: Уряд може вживати заходів для обмеження зростання цін на деякі товари та послуги, особливо на основні та життєво важливі товари. Це може включати цінові контролю, субсидії, регулювання цін і т.д.

Регулювання заробітної плати: Влада може впроваджувати політику, яка обмежує зростання заробітної плати, щоб запобігти подальшому зростанню цін. Це може бути досягнуто через переговори з роботодавцями, укладення колективних угод або прийняття законодавчих заходів.

Стабілізаційні заходи: Уряд може вживати заходів для стабілізації економіки загалом, щоб уникнути зростання інфляції. Це може включати контроль над імпортом, регулювання обмінного курсу, стимулювання виробництва та збільшення конкуренції.

Рис. 5.6. Основі заходи антиінфляційної політики

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Яким чином формується ринок грошей і які суб'єкти приймають участь в цьому процесі?
2. Які фактори впливають на попит і пропозицію грошей на ринку грошей?
3. Що розуміється під макроекономічною рівновагою грошового ринку?
4. Які наслідки можуть виникнути, якщо попит на гроші перевищує їх пропозицію на ринку грошей?
5. Як впливає зміна рівня процентних ставок на ринку грошей на інвестиції і споживання?
6. Які інструменти використовуються для регулювання грошового ринку з боку центрального банку або монетарної влади?
7. Як зміни в грошовому ринку впливають на загальний рівень цін (інфляцію) в економіці?
8. Яким чином регулювання грошового ринку впливає на макроекономічні показники, такі як ВВП, безробіття та інвестиції?
9. Які ризики пов'язані з дефіцитом або перенасиченістю грошей на ринку грошей?
10. Як міжнародні фінансові ринки взаємодіють з ринком грошей і як це впливає на макроекономічну рівновагу?

Тема 6. Приватні інвестиції

Питання теми лекції:

- 6.1. Сутність та роль інвестицій в економіці.
- 6.2. Інвестиційні функції: кейнсіанська та неокласична. Проста інвестиційна функція.
- 6.4. Структура заощаджень. Трансформація заощаджень в інвестиції на фінансових ринках. Фінансові посередники.

Мета теми: визначення сутності інвестицій та їх ролі у національній економіці. Ознайомлення з кейнсіанською та неокласичною інвестиційними функціями. Дослідження впливу інвестицій на економічний розвиток та макроекономічну стійкість економіки країн.

6.1. Сутність та роль інвестицій в економіці

Інвестиції - це процес направлення грошових або матеріальних ресурсів у реальний сектор економіки з метою отримання прибутку в майбутньому. Це вкладення капіталу, ресурсів або фінансових активів у підприємства, проекти, цінні папери або інші активи, з метою забезпечення прибутковості та зростання їх вартості.

Сутність інвестицій полягає в направленні фінансових ресурсів у реальний сектор економіки з метою створення нових матеріальних та нематеріальних активів, які сприятимуть подальшому економічному розвитку.

Забезпечення економічного зростання: Інвестиції стимулюють розвиток нових технологій, виробництва, інфраструктури та інших сфер, що сприяють збільшенню виробництва та підвищенню життєвого рівня.

Створення робочих місць: Інвестиції допомагають збільшити обсяг виробництва, що в свою чергу збільшує попит на робочу силу та сприяє зменшенню безробіття.

Підвищення продуктивності: Інвестиції в нові технології та обладнання можуть підвищити продуктивність праці, що призводить до збільшення виробництва та ефективності економіки.

Залучення іноземних інвестицій: Інвестиційна активність власних інвесторів привертає увагу іноземних інвесторів, що може сприяти залученню іноземних капіталів та технологій.

Рис. 6.1. Роль інвестицій в економіці

Інвестиції є одним із головних факторів розвитку національної економіки. Вони забезпечують необхідний капітал для розширення виробництва, створення нових підприємств, підтримку наукових досліджень та інновацій. Без інвестицій неможливе стабільне економічне зростання та покращення якості життя населення.

Інвестиції також сприяють формуванню та розвитку фінансової системи, включаючи банки, фондові ринки та інші фінансові інститути. Вони створюють можливості для залучення капіталу та фінансування проектів, що сприяє економічному зростанню та підтримці фінансової стабільності.

Інвестиції можуть мати вплив на такі аспекти економіки, як зайнятість, інфляція, податкова база, бюджет, торговельний баланс та інші макроекономічні показники. Правильне спрямування та ефективне використання інвестицій можуть сприяти стабільному економічному зростанню та підвищенню добробуту суспільства.

Інвестиції (I) – витрати, що здійснюються економічними суб'єктами з метою нагромадження капіталу, що охоплює створення нового капіталу та відшкодування зношеного капіталу.

Необхідна передумова
інвестицій+ – виробництво
інвестиційних товарів.

Основна мета інвестицій полягає у забезпеченні зростання капіталу, виробництва, технологічного розвитку та підвищення продуктивності. Інвестиції стимулюють економічне зростання, створюють нові робочі місця, сприяють інноваціям та розвитку нових галузей. Вони є важливим фактором стабільного розвитку економіки та підтримки довгострокового добробуту суспільства.

6.2. Інвестиційні функції: кейнсіанська та неокласична. Проста інвестиційна функція

Інвестиційна функція в економіці відображає залежність обсягу інвестицій від рівня доходів, процентної ставки та інших факторів. Ця функція виражає важливий економічний зв'язок між рівнем інвестицій і рівнем національного доходу.

Зазвичай, інвестиційна функція має позитивну залежність від національного доходу. Це означає, що при зростанні національного доходу, інвестиції також збільшуються. Цей ефект пояснюється тим, що підприємства мають більше фінансових ресурсів та сприятливіші умови для розширення виробництва і вкладення коштів у нові проекти.

Однак, інвестиційна функція також може залежати від інших факторів, таких як процентна ставка, податкова політика, урядові регуляторні заходи, очікування підприємств та інше.

Наприклад, висока процентна ставка може знизити інвестиційну активність, оскільки вартість позик і капіталу стає вищою. Зворотно, низька процентна ставка може стимулювати інвестиційну активність, оскільки вартість кредиту стає доступнішою для підприємств.

Інвестиційна функція

демонструє, від яких чинників залежить обсяг інвестиції, в інвестиційній функції інвестиції незалежною змінною, а чинники, які впливають на інвестиції, – незалежними змінними

Вплив чинників в інвестиційній функції

1. Структура інвестицій:
інвестиції в основний капітал
інвестиції в житлове будівництво,
інвестиції в запаси.
2. Зміни кожного з цих елементів інвестицій залежать від різних чинників, тому для кожного з них можна визначити окрему функцію.

Інвестиційні функції в кейнсіанській та неокласичній економічних теоріях розглядаються з різних підходів.

Розглянемо ці дві концепції докладніше:

1. **Кейнсіанська інвестиційна функція:** В рамках кейнсіанської економічної теорії, інвестиційна функція визначається залежністю обсягу інвестицій від рівня національного доходу. У цій концепції, інвестиції розглядаються як автономна складова частина агрегатного попиту, тобто вони не пов'язані безпосередньо з рівнем процентної ставки. Кейнсіанська інвестиційна функція виражає позитивну залежність між інвестиціями та національним доходом. Згідно з цією теорією, високий рівень національного доходу стимулює зростання інвестицій, оскільки підприємства мають більше доходу для вкладання у нові проекти.

2. **Неокласична інвестиційна функція:** За підходом неокласичної економічної теорії, інвестиційна функція пов'язана з рівнем процентної ставки. За цією концепцією, підприємства приймають рішення про інвестування на основі відношення між вартістю капіталовкладень і вартістю очікуваних майбутніх потоків доходів. Зниження процентної ставки збільшує вигідність інвестицій, оскільки зменшується вартість кредиту і зростає чистий дисконтований прибуток. Тому, за підходом неокласичної економічної теорії, рівень процентної ставки має великий вплив на рівень інвестицій.

Тобто, кейнсіанська інвестиційна функція базується на залежності між інвестиціями та національним доходом, в той час як неокласична інвестиційна функція залежить від вартості капіталовкладень і процентної ставки. Кожен з цих підходів надає різні уявлення про те, як інвестиції впливають на економіку та які фактори їх визначають.

Проста інвестиційна функція - це економічна модель, яка використовується для опису залежності між рівнем інвестицій і одним або кількома економічними змінними. Вона виражає простий математичний зв'язок між цими змінними, що дозволяє прогнозувати або аналізувати зміни в обсягах інвестицій.

Найпростіша форма простої інвестиційної функції використовує лише одну змінну, як правило, національний дохід (Y). Вона може мати вигляд:

$$I = a + bY,$$

де I - рівень інвестицій,
 a і b - параметри, які визначають залежність між інвестиціями і національним доходом.

У цій простій формі, параметр a представляє автономні (не залежні від доходу) інвестиції, тоді як параметр b відображає нахил (чутливість) інвестицій до зміни національного доходу. Чим більше значення параметра b , тим більший вплив має національний дохід на рівень інвестицій.

Проста інвестиційна функція може бути розширена, додавши інші змінні, такі як процентна ставка, фінансові умови, витрати на інновації тощо, що робить модель більш складною. Проте, навіть у своїй простій формі, вона дозволяє аналізувати вплив різних факторів на рівень інвестицій в економіці.

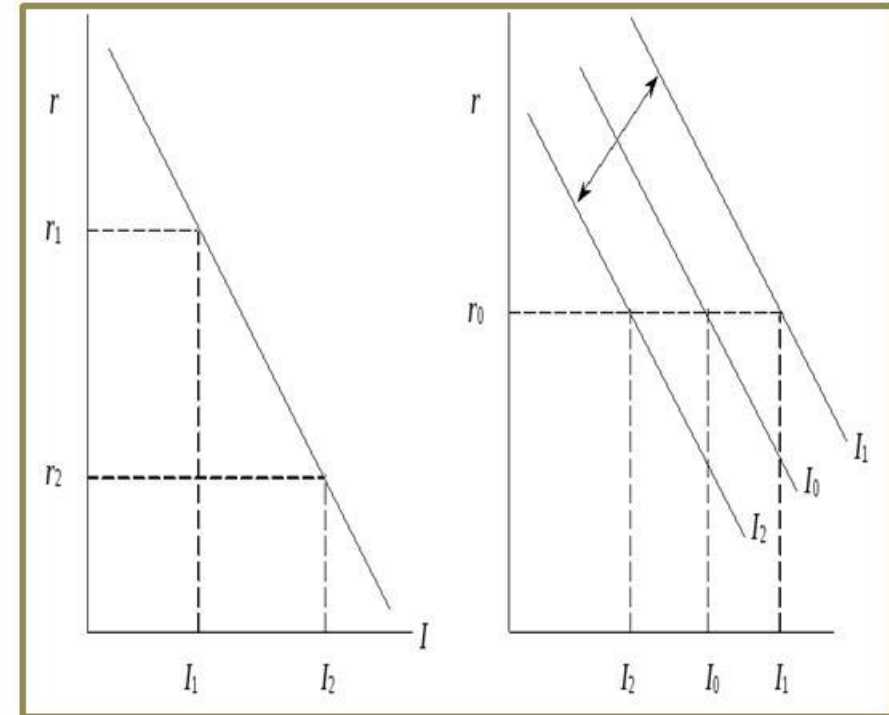

Рис. 6.2. Графічна інтерпретація простої інвестиційної функції

6.4. Структура заощаджень. Трансформація заощаджень в інвестиції на фінансових ринках. Фінансові посередники

Структура заощаджень в економіці включає розподіл заощаджень між різними секторами та їх джерелами. Основні складові структури заощаджень включають:

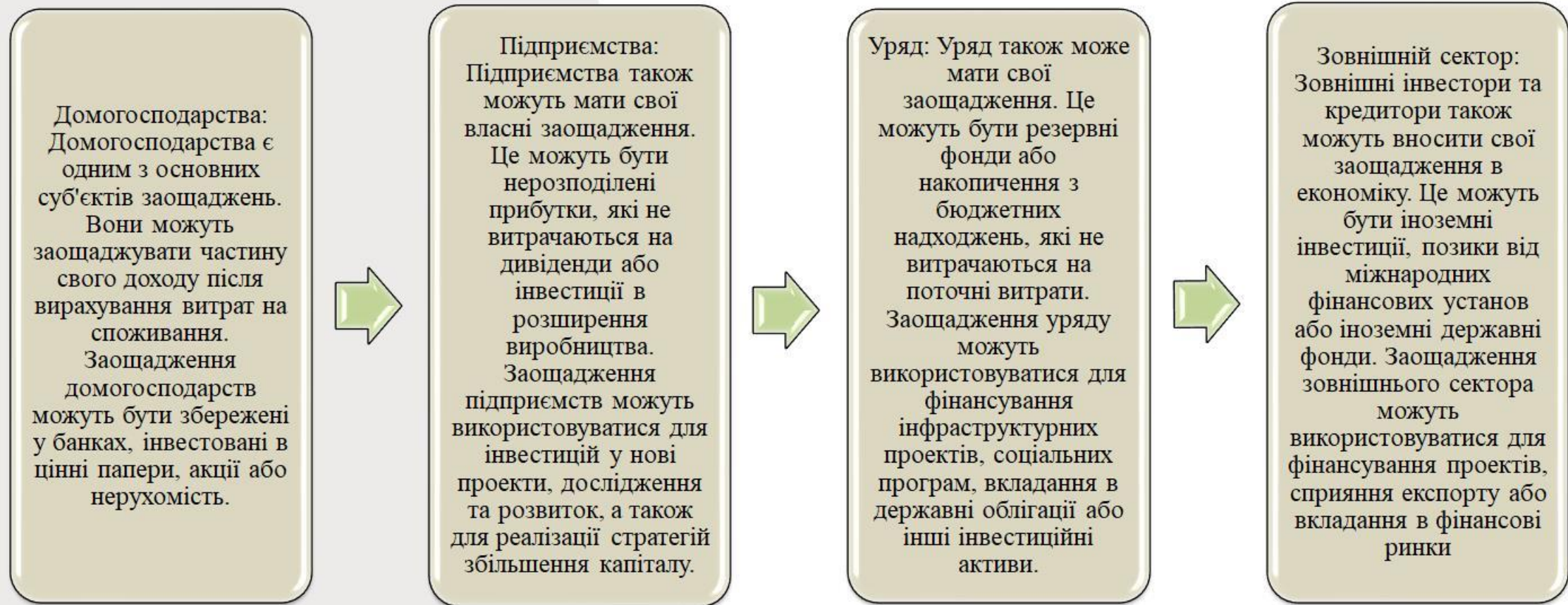

Рис. 6.3. Структура заощаджень за основними інституційними одиницями національної економіки

Важливим з точки зору інвестування для національної економіки є заощадження домогосподарств.

Заощадження домогосподарств - це сума грошей, яку домогосподарства заощаджують після вирахування своїх витрат на споживання та оплату податків. Заощадження домогосподарств можуть мати велике значення для національної економіки, оскільки вони становлять джерело капіталу для інвестицій та економічного зростання.

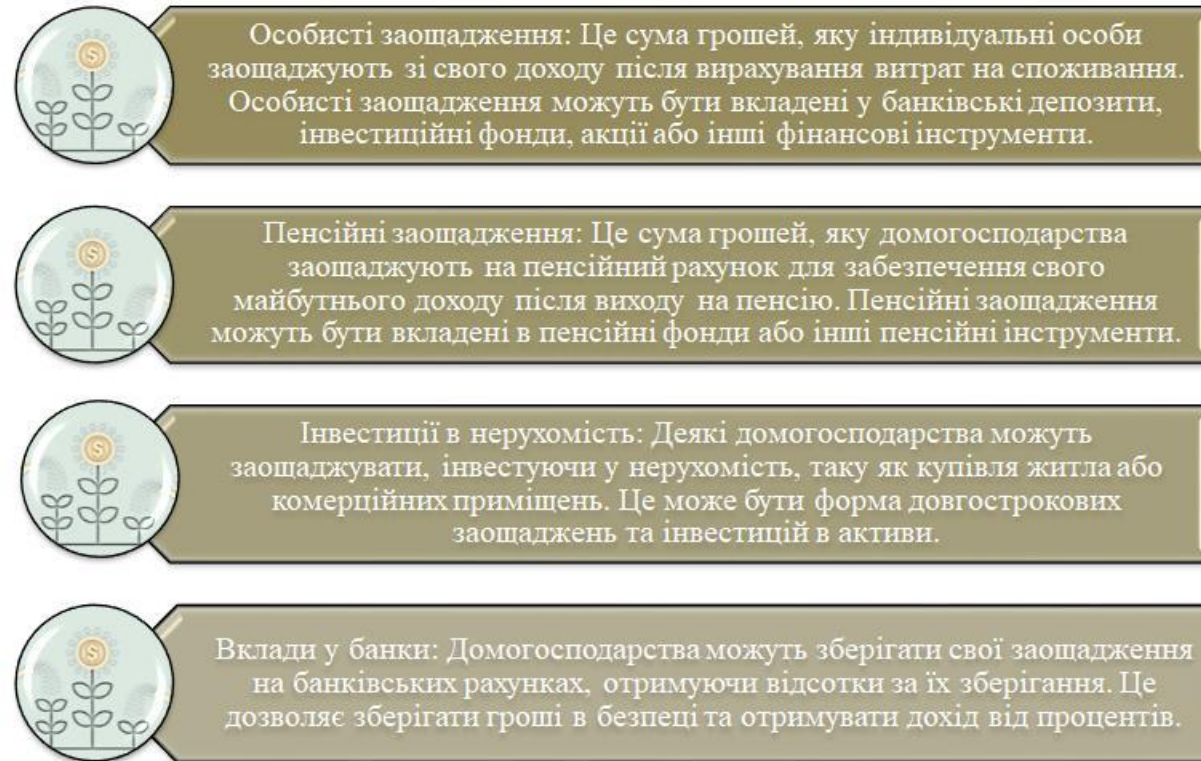

Рис. 6.4. Основні складові заощаджень домогосподарств

Заощадження, які накопичуються в різних секторах економіки, можуть бути направлені на фінансові ринки для подальшого використання в інвестиційних проектах.

Основні шляхи трансформації заощаджень в інвестиції на фінансових ринках включають:

- 1. Кредитування:* Банки та інші фінансові установи можуть надавати позики підприємствам та індивідуальним клієнтам. Ці позики використовуються для фінансування різних видів інвестицій, включаючи розширення виробництва, придбання обладнання, будівництво, інноваційні проекти тощо.
- 2. Ринок цінних паперів:* Заощадження можуть бути інвестовані в цінні папери, такі як акції, облігації, фонди спільного інвестування та інші фінансові інструменти. Інвестори придбають ці цінні папери, надаючи таким чином підприємствам та урядовим органам необхідні кошти для реалізації інвестиційних проектів.
- 3. Венчурний капітал:* Венчурні капіталовкладення використовуються для фінансування стартапів та інноваційних проектів, які мають високий потенціал зростання. Інвестори, такі як венчурні фонди, надають фінансування в обмін на частку у власності в цих підприємствах. Це допомагає стимулювати інновації та розвиток нових технологій.
- 4. Фондовий ринок:* Інвестори можуть придбати акції публічних компаній на фондовому ринку. Капітал, отриманий від продажу акцій, може бути використаний підприємствами для розширення діяльності, інвестицій в нові проекти, погашення боргів тощо.

Фінансові посередники відіграють важливу роль в функціонуванні фінансової системи і мають значний вплив на економіку в цілому. Основною функцією фінансових посередників є збір заощаджень від вкладників і надання кредитів та інших фінансових послуг боржникам.

До фінансових посередників відносять: банки, страхові компанії, інвестиційні фонди, пенсійні фонди, фінансові компанії.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Що таке приватні інвестиції і яка їх роль у макроекономіці?
2. Які фактори впливають на рівень приватних інвестицій?
3. Які можуть бути джерела фінансування приватних інвестицій?
4. Які сектори економіки зазвичай залучають найбільші обсяги приватних інвестицій?
5. Як приватні інвестиції сприяють економічному зростанню та розвитку підприємств?
6. Які можуть бути переваги та ризики приватних інвестицій для інвесторів?
7. Як правління країни може сприяти приватним інвестиціям?
8. Які інструменти та політики можуть використовуватися для залучення більшої кількості приватних інвестицій?
9. Як приватні інвестиції впливають на зайнятість та ринок праці?
10. Які можуть бути наслідки недостатнього рівня приватних інвестицій для економіки?

Тема 7. Приватне споживання

Питання теми:

- 7.1. Особистий дохід та особистий наявний дохід.
- 7.2. Диференціація доходів: сутність, чинники та методи аналізу. Крива Лоренца, коефіцієнт Джині та децильний коефіцієнт.
- 7.3. Кейнсіанська функція споживання та посткейнсіанські (довгострокові) функції споживання.

Мета теми: дослідження процесу впливу особистого споживання на економіку. Охарактеризувати причин, мотивацій та патернів особистого споживання допомагає прогнозувати та пояснювати зміни на ринку, виробництві та маркетингових стратегіях. Ознайомитися з проказниками рівня життя та добробуту.

7.1. Особистий дохід та особистий наявний дохід.

Домашні господарства отримують особистий наявний дохід, який є складовою частиною валового національного наявного доходу країни. Цей дохід формується на ринку ресурсів, де підприємства здійснюють витрати на купівлю ресурсів.

Витрати, зроблені підприємствами, визначають обсяг первинних доходів домашніх господарств, які отримують в результаті першочинного розподілу валового національного доходу.

Крім того, домашні господарства отримують частину свого доходу внаслідок вторинного розподілу валового національного доходу, який здійснюється державою шляхом соціальних трансфертів. Держава виконує перерозподільчу функцію, надаючи допомогу та підтримку домашнім господарствам у формі соціальних трансфертів, які доповнюють їх особистий наявний дохід.

Особистий дохід домогосподарств відображає загальну суму грошових виплат, отриманих особою протягом певного періоду, зазвичай річного. Це може включати заробітну плату, пенсії, дивіденди, проценти, орендні платежі, соціальні виплати та інші джерела доходу. Особистий дохід вимірюється до врахування податків і інших обов'язкових платежів.

Особистий наявний дохід домогосподарств, з іншого боку, відображає суму грошей, які фактично доступні особі для споживання після врахування оподаткування, обов'язкових внесків і переказів. Це сума грошей, яку особа має після виконання всіх податкових та інших юридичних зобов'язань.

Особистий дохід домогосподарств = Заробітня платня + Дохід сектору домашніх господарств (змішаний дохід) + державне соціальне забезпечення (трансферти з бюджету)

Особистий наявний дохід домогосподарств = Особистий дохід домогосподарств - податки на особистий дохід домогосподарств

7.2. Диференціація доходів: сутність, чинники та методи аналізу. Крива Лоренца, коефіцієнт Джині та децильний коефіцієнт

Диференціація доходів – це відмінність часток у сукупному доході (ВВП) країни, що припадає на різні групи населення країни.

Диференціація доходів виникає під впливом різноманітних факторів, які можна класифікувати як особисті досягнення та незалежні від них. Ці фактори мають різні економічні, демографічні та політичні характеристики.

Особисті досягнення, такі як освіта, професійні навички та таланти, грають важливу роль у формуванні рівня доходів. Люди з вищою освітою і спеціалізованими навичками здатні отримувати високооплачувані роботи та мати більшу можливість для кар'єрного росту. Крім того, підприємницькі здібності та творчість можуть сприяти досягненню високих рівнів доходу.

Незалежні від особистих досягнень фактори також впливають на диференціацію доходів. Економічні фактори включають нерівність у доступі до ресурсів, ринкову конкуренцію та зміни в економічних умовах. *Наприклад, наявність природних ресурсів в певній географічній області може стимулювати розвиток певних секторів економіки та сприяти зростанню доходів в цих регіонах.*

Демографічні фактори, такі як вік, стать, сімейний стан та місце проживання, також можуть впливати на розмежування доходів. Наприклад, різниця в оплаті праці між статями або між міськими та сільськими регіонами може призводити до нерівності в доходах.

Політичні фактори, такі як податкова політика, соціальні програми, мінімальна заробітна плата і торгові угоди, також можуть впливати на рівень доходів. *Наприклад, високий рівень оподаткування для вищих доходів може зменшувати рівень диференціації доходів, тоді як соціальні програми можуть забезпечувати додаткову підтримку для осіб з нижчими доходами*

Крива Лоренца - це графічне зображення, що використовується для відображення нерівності в розподілі доходів або розподілу деякого іншого показника між частинами населення.

Графік Кривої Лоренца показує, який відсоток населення (по горизонтальній осі) отримує який відсоток загального доходу (по вертикальній осі). Ідеально рівний розподіл доходів представлений діагональною лінією, де кожен відсоток населення отримує відповідний відсоток загального доходу.

Однак, в реальності, нерівність в розподілі доходів призводить до зігнутої кривої Лоренца, яка лежить нижче діагональної лінії.

Крива Лоренца використовується для візуалізації нерівності в розподілі доходів в економічних дослідженнях і соціальній статистиці. Ця крива показує, який відсоток населення отримує який відсоток загального доходу.

Якщо крива Лоренца знаходиться нижче лінії рівного розподілу, це означає, що є нерівність в розподілі доходів, де деяка частина населення має великий відсоток загального доходу.

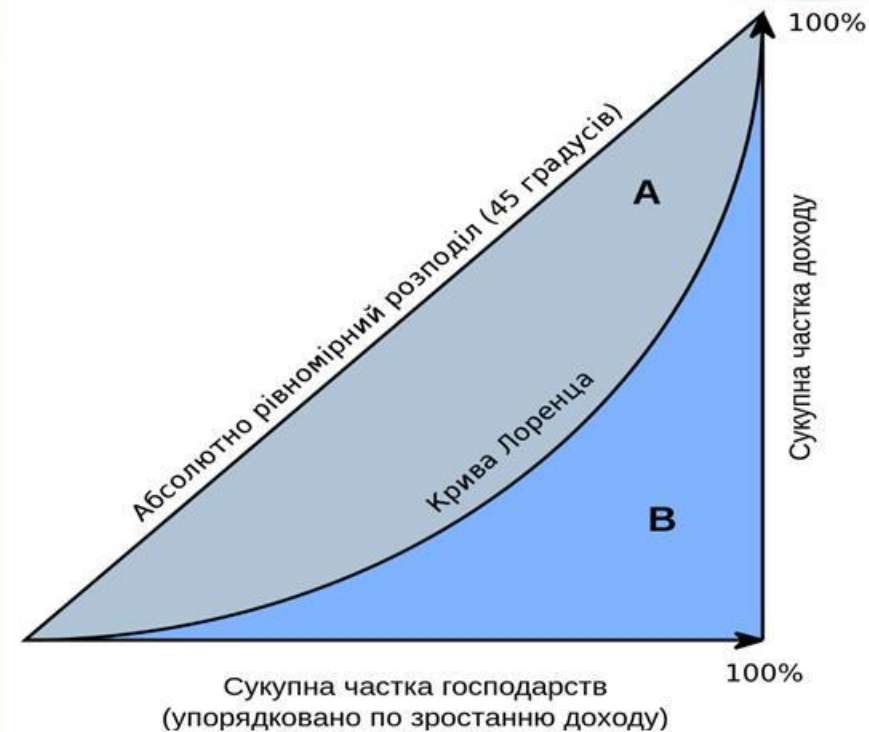
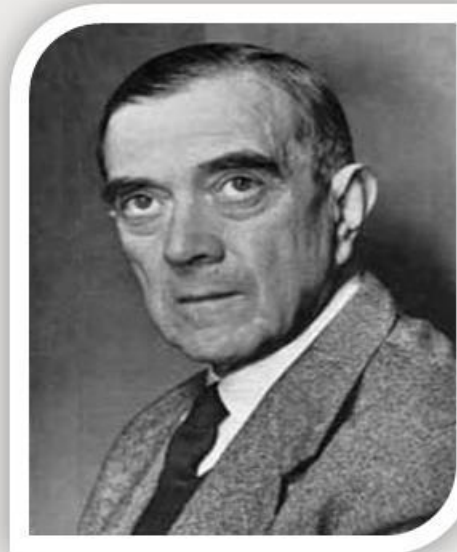

Рис. 7.1. Графік кривої Лоренца

Коефіцієнт Джині - це числовий показник, що використовується для вимірювання нерівності в розподілі доходів (або іншого показника) в певній популяції. Виникла назва « коефіцієнт Джині» на честь італійського статистика Коррадо Джині, який спочатку запропонував цей показник у 1912 році.

Коефіцієнт Джині варіюється від 0 до 1, де 0 вказує на повний рівний розподіл, а 1 вказує на максимальну нерівність, коли одна особа отримує всі доходи, а інші не отримують нічого. Чим більший коефіцієнт Джині, тим більша нерівність.

Децильний коефіцієнт диференціації відображає співвідношення між сукупними доходами 10% найбагатшої частини населення і доходами 10% найбіднішої частини населення.

Коррадо Джині (Corrado Gini), (1884 до 1965 року).

Коррадо Джині був економістом та статистиком, який вивчав соціальну нерівність і розробив коефіцієнт Джині в 1912 році. Він працював в галузі соціальної економіки і соціології, зосереджуючись на аналізі розподілу доходів та нерівності.

Коефіцієнт Джині, який він розробив, став важливим інструментом для вимірювання нерівності в розподілі доходів та інших показників. Його роботи в галузі соціальної статистики й економіки мали значний вплив на розвиток соціології та економічної теорії.

7.3. Кейнсіанська функція споживання та посткейнсіанські (довгострокові) функції споживання.

Кейнсіанська теорія споживання, також відома як «споживання за доходом», розроблена британським економістом Джоном Мейнардом Кейнсом, є однією з центральних концепцій в його загальній теорії зайнятості, процента та грошей.

Згідно з кейнсіанською теорією споживання, рівень споживання залежить від доходів. Основна ідея полягає в тому, що споживання збільшується в міру зростання доходу, але кожен додатковий долар доходу використовується для споживання в меншій пропорції, ніж попередні.

Бісектриса кута, утвореного осями – це лінія, в кожній точці якої споживання дорівнює валовому національному доходу. Але реально витрати на споживання зазвичай не збігаються з валовим національним доходом (лінія C). Лише в точці C_0 весь валовий національний дохід спрямовується на споживання, то заощадження відсутні.

У точці C_1 споживання менше ніж валовий національний дохід, тому виникають додатні заощадження ($+S$).

У точці C_2 споживання перевищує валовий національний дохід: $C > Y$, а $S < 0$, тобто виникають від'ємні заощадження ($-S$).

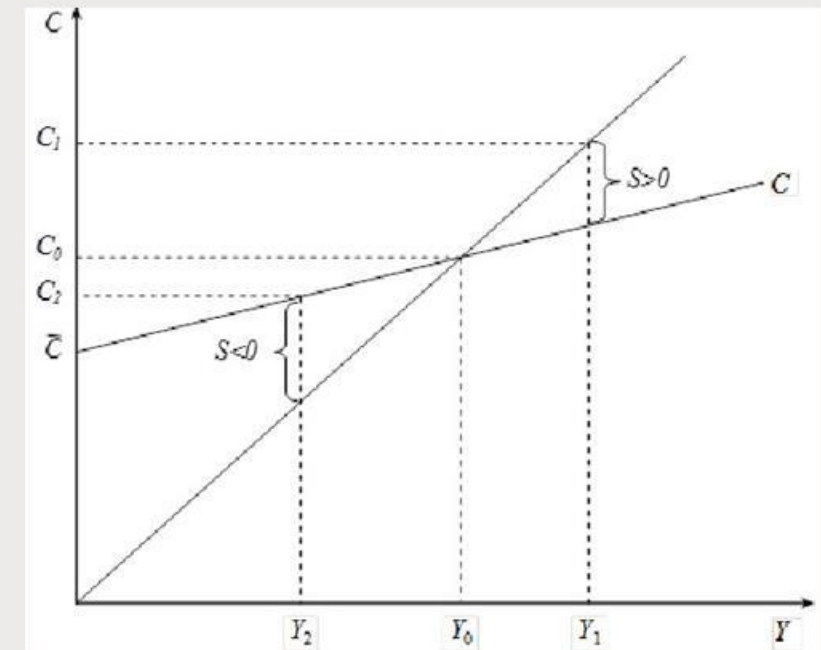

Рис. 7.2. Графічна інтерпретація кейнсіанської функції споживання

Виділяють короткострокову та довгострокову функції споживання. В основі короткострокової (кейнсіанської) функції, як було визначено вище, лежить поточний особистий дохід, а заощадження та позики використовуються як резерв лише за умови суттєвого зниження рівня зайнятості. При цьому середня схильність до споживання зменшується з зростанням особистого доходу.

Довгострокова функція споживання ґрунтується на теорії І. Фішера про міжчасовий вибір споживача, згідно з якою споживання в кожному поточному періоді залежить від доходу людини впродовж усього життя. Для того щоб підтримувати середній рівень споживання впродовж життя, люди переміщують особистий дохід між різними роками життя за рахунок заощаджень та позик.

Фактично посткейнсіанські довгострокові функції споживання базуються на розширенні та модифікації кейнсіанської теорії споживання, зокрема враховуючи додаткові фактори та умови, що впливають на споживання на довгий термін. Основні посткейнсіанські функції споживання включають наступні аспекти:

- припускається, що коефіцієнт споживання (відношення споживання до доходу) не є постійним, а змінюється залежно від рівня доходу. Це враховує те, що люди мають різні вподобання та установки до споживання.
- враховує роль очікувань людей щодо майбутнього доходу та економічних умов. Очікування про майбутні доходи та фінансову стабільність можуть впливати на рівень та стабільність споживання.
- вказує, що люди можуть споживати не лише з поточного доходу, але й зі свого накопиченого багатства.
- вказує, що нестабільні фінансові умови та обмежений доступ до кредиту можуть обмежувати споживання.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Що включає в себе поняття «приватне споживання»?
2. Які фактори впливають на рівень приватного споживання в економіці?
3. Яка роль приватного споживання у величині національного доходу?
4. Які тенденції в приватному споживанні можна спостерігати в сучасному суспільстві?
5. Які можливі наслідки високого рівня приватного споживання для економічного розвитку?
6. Які стратегії можуть бути використані для стимулювання приватного споживання в умовах економічного спаду?
7. Які економічні показники використовуються для вимірювання приватного споживання?
8. Які соціально-економічні фактори можуть впливати на зміну структури приватного споживання?
9. Як впливають зміни в доходах на вибір товарів і послуг споживачами?
10. Яким чином демографічні фактори впливають на приватне споживання?

Змістовий модуль II. Макроекономічні процеси та макроекономічна динаміка

Тема 8. Економічні цикли та економічне зростання

Питання теми:

- 8.1. Циклічний розвиток економіки. Загальна характеристика економічного циклу.
- 8.2. Причини циклічності ринкової економіки, види економічних циклів.
- 8.3. Нециклічні кризи.
- 8.4. Економічне зростання.

Мета теми: дослідити причини, наслідки, та заходи запобігання або подолання кризових явищ як елемент державної політики. Охарактеризувати основні фази економічного циклу та типи циклів, нециклічні цикли. Дослідити економічне зростання як важливий елемент дієвого функціонування економіки.

8.1. Циклічний розвиток економіки. Загальна характеристика економічного циклу

У ринковій економіці довгострокове економічне зростання не буває безперервним та рівномірним, воно переривається періодами економічної нестабільності. Чергування стану економіки (ВВП, промисловості), підйоми та спади рівня економічної активності й отримали назву економічного циклу, циклічності (від грецького *kuklos* – коло).

Економічна наука встановила, що циклічні коливання мають синхронний характер, певну послідовність, чітко відбиваються в часі. Тому циклічність розглядається, як загальна закономірність, іманентна риса ринкової економіки.

! Економічний цикл є невід'ємною частиною ринкової економіки. Він може мати вплив на різні сфери життя, включаючи зайнятість, інфляцію, фінансовий стан підприємств та споживачів. Управління економічним циклом є однією з ключових задач макроекономічної політики для досягнення стійкого економічного зростання і зменшення ризиків фінансових криз.

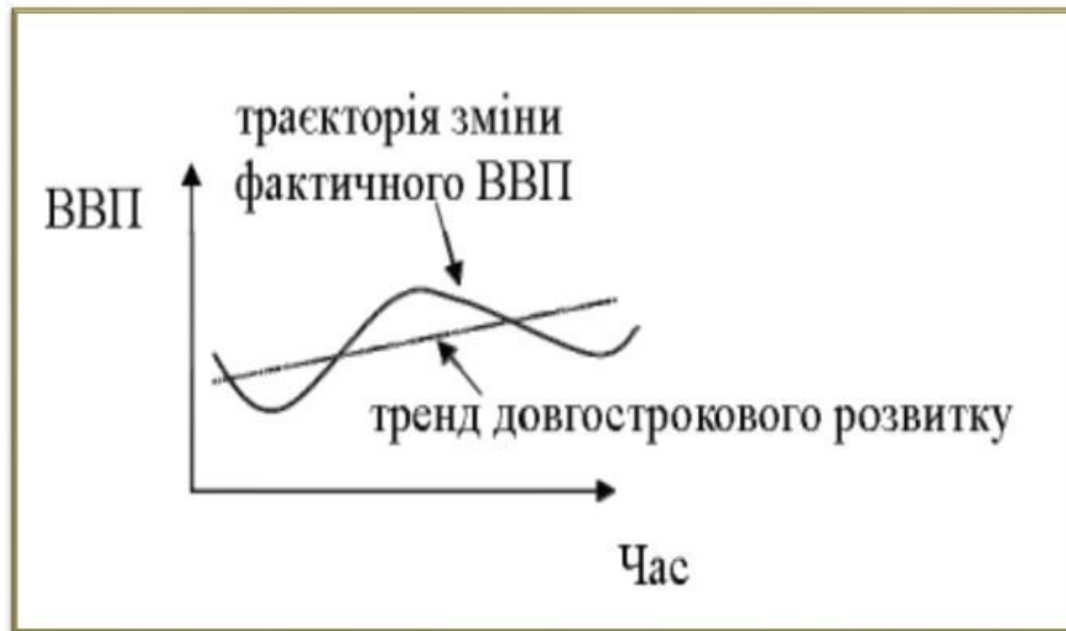

Рис. 7.1. Циклічні коливання економіки в часі

Загальна характеристика економічного циклу включає такі елементи:

1. Підйом (expansion). У цій фазі зростає виробництво, а разом з ним – і доходи всіх верств населення. Споживачі достатньо оптимістично дивляться в майбутнє, купують коштовні речі, часто в кредит – зростає попит, споживчі витрати. У відповідь на зростання попиту торговці замовляють більше товарів у виробників. Останні змушені розширювати виробництво.

Оскільки економічні ресурси обмежені, а на них зростає попит, з часом починається зростання загального рівня цін – інфляція.

Саме вона супроводжує фазу підйому. Тут всім керує «невидима рука» ринку, і кожний економічний суб'єкт прямує до власного добробуту, збільшуючи пропозицію товарів у відповідь на зростання попиту.

Але пропозиція на відміну від попиту більш інертна. З часом вона перевищує попит й не припиняє свого зростання (саме цю ситуацію називають перегрівом економіки). Це помітно не одразу, оскільки велика частина попиту існує за допомогою кредитів)

В умовах зростання цін вигідно скупляти товари, акції, облигації для того, щоб перепродати згодом їх дорожче. У цей час створюються так звані “мильні бульбашки” (bubbles) – дуті авантюрні компанії, побудовані за принципом фінансової піраміди. Поки очікування спекулянтів, підприємців і споживачів виправдовуються, все йде гаразд. Але неминуче настає момент, коли диспропорція між попитом і пропозицією з таємної стає явною – починається скорочення.

2. Скорочення (reduction). Перехід від підйому до спаду завжди починається несподівано. Одного дня найбільш необережні фірми і спекулянти раптом з'ясовують, що переоцінили майбутнє зростання цін і лишаються не в змозі сплатити борги і зростаючі відсотки (найчастіше все починається на фондовій біржі). Через це в скрутне становище потрапляють їхні партнери та кредитори. По економіці котиться хвиля банкрутств. Її випереджають погані новини і паніка.

Оптимізм змінюється песимізмом, а спекулятивний попит миттєво зникає. Споживачі відкладають купівлі на майбутнє, торгівля не бере нових товарів, а промислові фірми скорочують замовлення на ресурси. У відповідь на падіння попиту скорочується пропозиція – починається **спад**.

3. Спад (trough). Для того, щоб відновити рівновагу між попитом і пропозицією, необхідно знизити ціни на вже існуючі товари, а головне – скоротити виробництво. У фірм, які змушені це робити, прибутки змінюються на збитки. Вони звільняють зайвих робітників або скорочують тривалість робочого тижня. Таким чином, доходи і робітників, і підприємців скорочуються, тож спадає попит на споживчі товари.

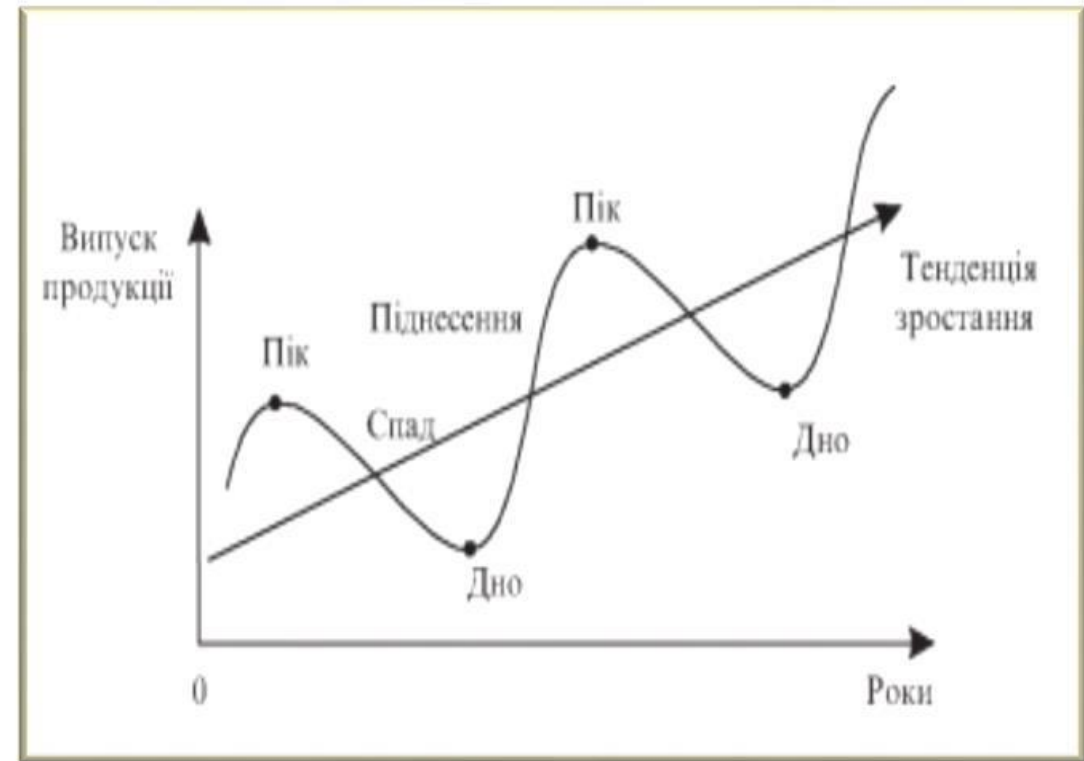

Рис. 7.2. Графічна інтерпретація циклічного розвитку економіки

4. Пожвавлення (recovery). До появи пожвавлення ведуть самі спади. Вони виконують в економіці не лише руйнуючу, а й важливу оздоровчу функцію.

Впродовж періоду спаду, коли попит знижується, виробництво зменшується з метою відновлення рівноваги між пропозицією та попитом в економіці в цілому. Штучно стимульований попит зникає, що призводить до припинення зростання цін і, іноді, до їх зниження. Компанії, які виживають, починають звільняти непотрібне обладнання, виплачувати борги і впроваджувати програми економії, що дозволяє знижувати витрати. Їх фінансовий стан поступово поліпшується. Слабкі компанії, які не в змозі задовольнити суспільні потреби своєю продукцією, не витримують спаду і припиняють своє існування, тоді як сильні та життєздатні компанії виживають.

Під час пожвавлення відбувається зростання виробництва, зайнятості, споживання та інвестицій. Підприємства починають збільшувати виробництво, оголошують нові проекти та інвестиції, а споживачі починають витрачати більше коштів. Пожвавлення може бути спричинене різними факторами, такими як стимулюючі макроекономічні політики, збільшення попиту на ринку, покращення довіри та оптимізму серед підприємців і споживачів.

8.2. Причини циклічності ринкової економіки, види економічних циклів

Циклічність ринкової економіки, відома як економічний цикл, виникає з різних причин. Основні причини циклічності ринкової економіки включають:

1. **Бізнес-цикли:** Підприємства та індивідуальні господарства підлягають періодичним змінам в економічній активності. Під час поживлення бізнесу розширюються та інвестують, що призводить до зростання виробництва і зайнятості. Проте, з часом настає період спаду, коли попит та виробництво зменшуються, що може призвести до звільнення працівників та зниження інвестицій.
2. **Зміни у споживанні:** Споживачі також піддаються циклічним змінам у своїй споживчій поведінці. Під час періоду поживлення, коли наявні доходи зростають і надається доступ до кредитів, споживачі починають більше витратити. Однак, під час спаду, коли доходи скорочуються або немає впевненості в майбутньому, споживачі звужують свої витрати, що може погіршити економічну ситуацію.
3. **Інвестиційні цикли:** Інвестиційна активність також підлягає циклічним змінам. Під час поживлення підприємства здійснюють більше інвестицій в нові проекти та розширення виробництва. Але під час спаду, коли очікування щодо прибутковості знижуються, інвестиції зменшуються, що може призвести до зниження виробництва та зайнятості.
4. **Фінансові чинники:** Фінансові ринки можуть впливати на циклічність економіки. Кредитні установи та інвестори можуть змінювати свої позиції під час циклів, надаючи або обмежуючи доступ до кредитів та фінансових ресурсів. Фінансові кризи та коливання на ринку можуть поглиблювати спади та затягувати відновлення економіки.

У сучасний час, незалежно від різноманітних поглядів на причини циклічних коливань, можна виділити дві основні школи думок, які спрямовані на регулювання економічних циклів: **неокейнсіанство та неоконсерватизм**.

Ці школи розвинулися на основі класичної школи політичної економії.

Неокейнсіанство відзначається підходом, який вважає, що державні заходи можуть активно впливати на економічні цикли. За допомогою фіскальної політики (зміна рівня податків та витрат) та монетарної політики (контроль над грошовою політикою та процентними ставками), уряд може стимулювати або стримувати економіку для зменшення впливу циклів. З іншого боку, **неоконсерватизм** відображає підхід, що наголошує на ринковій саморегуляції та обмеженому втручанні держави в економіку. Неоконсервативний підхід вважає, що вільний ринок та підприємництво є ключовими для забезпечення стабільного економічного зростання.

Автори	Причини циклічних коливань
У. С. Джевонс, Х. М. Мор, С. Озді	вплив сонячної активності
Ж. Сісмонді, Т. Мальтус, Д. Гобсон, М. Туган-Барановський, Дж. Кейнс	скорочення витрат на споживання; зростання накопичень; зниження інвестицій
К. Маркс, Ф. Енгельс	часовий лаг між виробництвом і споживанням товарів
Л. Мізес, Ф. Хайек, Л. Роббінс, К. Віксель	диспропорція між нижчими та вищими стадіями виробництва викликана обсягом грошової маси в обігу
М. Туган-Барановський, Й. Шумпетер, Г. Кассель та ін.	диспропорції у структурі перенагромадження капіталу: скорочення обсягів виробництва основного капіталу в результаті виснаження позичкового капіталу
У. Джевонс, В. Парето, А. Пігу, Р. Лукас	настрій населення, що проявляється у схильності до споживання або до заощадження
Дж. Кейнс	брак споживчого попиту
Е. Даунс, Р. Барро, Г. Крамер	діяльність суб'єктів, які приймають політичні рішення
Н. Д. Кондратьєв	значні зміни в способі виробництва; інтенсивність відновлення капітальних благ

Рис. 7.3. Теоретичні підходи до тлумачення циклічних коливань

Виділяють такі цикли:

1. Короткострокові або малі цикли вивчав англійський економіст Джозеф Кітчін (1861-1932). Він пояснював їхню тривалість (близько 40 місяців) коливанням товарно-матеріальних запасів.

Інша назва, яку вони мають, – свинячі цикли, оскільки саме вивчаючи ринок свинини, Дж. Кітчін звернув увагу на те, що нагромадження та скорочення запасів викликають циклічні коливання.

Висока ціна на свинину стимулювала фермерів до перехідного на цей вид бізнесу. Це призводило до збільшення пропозиції, зниження ціни та нагромадження певної кількості м'яса на складах. Від цього фермери починали знижувати свою активність, а ціни поступово починали знову зростати. Такі цикли також спостерігалися у зв'язку з коливаннями запасів золота, особливо яскраво виражені в сільському господарстві, видобувній промисловості, туристичному бізнесі та банківській сфері. В даний час деякі економісти пояснюють їх появу масовим оновленням товарів тривалого користування, тоді як інші сумніваються у наявності таких циклів через зростання маркетингових досліджень та більшу інформованість виробників про потреби потенційних споживачів.

Цикли Жюгляра (середньострокові, характерний період — 7–11 років).

Французький економіст Клеман Жюгляр розглядав цикли не тільки як коливання попиту і пропозиції, але також з урахуванням інвестицій. Він виходив з того, що промислове обладнання в середньому змінюється кожні 10 років, і цей процес потрібно враховувати як визначальний. З його викладок випливає, що інвестування в нове обладнання відбувається хвилеподібно і загалом дуже схоже на фази циклів.

Справді, після вливання коштів у виробництво настає фаза зростання і стабільності, а при зношуванні знижується продуктивність і спостерігається падіння.

Виробнича функція Кобба-Дугласа є однією з найпоширеніших і використовується для моделювання виробництва та визначення залежності між входами (факторами виробництва) та виходами (виробництвом) в економічних моделях. Ця функція отримала свою назву на честь економістів Джуліана Кобба та Пола Дугласа, які її спільно розробили.

В основі виробничої функції Кобба-Дугласа лежить математичне вираження, яке відображає залежність виробництва від входів, зазвичай праці (L) і капіталу (K). Загальний вигляд виробничої функції Кобба-Дугласа може бути представлений наступною формулою:

$$Y = AK^{\alpha} * L^{\beta}$$

де: Y - виробництво (вихідний продукт), A - технологічний фактор або загальна продуктивність факторів (total factor productivity), K - капітал, L - праця, α , β - параметри, які відображають еластичності виробництва по входам.

Зазвичай, $\alpha + \beta = 1$, що відображає константну доходів у еластичність виробництва. Проте, цей параметр може варіювати залежно від умов і контексту дослідження.

Однією з основних моделей, що використовується для пояснення економічного зростання є **модель Солоу** (іноді застосовується назва модель зростання Солоу-Сванна). Ця модель отримала свою назву на честь економіста Роберта Солоу, який її розробив в 1956 році.

Це економічна модель, яка досліджує фактори, що визначають економічне зростання на довгостроковій основі.

Основна ідея моделі Солоу полягає в тому, що економічне зростання залежить від капіталовкладень, праці та технологічного прогресу. В основі моделі лежить виробнича функція, яка відображає взаємозв'язок між виробництвом, капіталом і працею.

Модель Солоу також враховує динаміку капіталовкладень і технологічного прогресу. Зростання капіталовкладень відбувається за допомогою інвестицій, які залежать від рівня виробництва та економічної політики. Технологічний прогрес враховується шляхом параметра зростання технологічного фактору.

Середньострокові цикли Кузнеця (інші назви – будівельні цикли, відтворювальні цикли, демографічні цикли) початково пов'язували з нерівномірністю попиту в будівництві, зміною покоління житлових будинків і виробничих споруд, а також із демографічними процесами, зокрема припливом мігрантів. Однак сьогодні їх пояснюють циклічністю оновлення технологій і загальними інфраструктурними змінами.

Свого часу С. Кузнець довів, що показники національного доходу, споживчих витрат, валових інвестицій в устаткування виробничого призначення, а також у будівлі і споруди демонструють взаємопов'язані двадцятирічні коливання. Водно-час у будівництві ці коливання мають найбільшу відносну амплітуду. Цикли Кузнеця на відміну від попередніх пов'язані з іншим видом змін – структурними зрушеннями. На початку циклу відбуваються структурні зрушення в доходах. Далі вони тягнуть за собою одночасні зрушення в обсягах виробництва та демографічні зрушення. Отже, відбуваються структурні зрушення в сукупному попиті та про-позиції, а остаточно – структурні зрушення зайнятості населення та цін.

Саймон Кузнец (Simon Kuznets) - американським економіст (1901 - 1985 рр).

Саймон Кузнец зробив значний внесок у розвиток наукового підходу до вивчення економічного зростання. Він розробив концепцію вимірювання національного доходу та створив методологічний підхід до побудови національних рахунків. Його найвідомішою працею є «Економічне зростання США, 1909-1949», в якій він представив аналіз довгострокових тенденцій розвитку американської економіки. Саймон Кузнец отримав Нобелівську премію з економіки у 1971 році за свої дослідження в галузі економічного росту та створення національних рахунків.

Створення наукової теорії довгих хвиль в економіці пов'язано з іменем російського вченого **Миколи Кондратьєва** (1892-1938), який опублікував у 20-ті роки ХХ ст. низку важливих досліджень, присвячених цій проблемі.

Микола Кондратьєв є автором концепції «кондратьєвських циклів» або «економічних хвиль», яка описує довгострокові коливання в економічному розвитку. Він відзначив, що економічні системи проходять через періодичні цикли змін, що складаються з фаз зростання і спаду. Його робота «Великі цикли кон'юнктури» набула значного визнання і вплинула на подальший розвиток економічної науки. Концепція Кондратьєва стала основою для подальшого дослідження циклічних коливань в економіці і вплинула на розвиток теорії

Микола Кондратьєв був радянським економістом (1892 - 1938) та відомий своїми дослідженнями в галузі економічних циклів та теорії довгострокового розвитку економіки. Найбільш відома робота М. Кондратьєва «Великі цикли кон'юнктури». Концепція Кондратьєва стала основою для подальшого дослідження циклічних коливань в економіці і вплинула на розвиток теорії економічного розвитку. Його дослідження зосереджувалися на вивченні довгострокових трендів, що відображаються у певних періодах зростання та спаду в економічному розвитку.

8.3. Нециклічні кризи.

Нециклічні кризи - це кризи, які виникають в економіці не на підставі циклічного економічного циклу, а з інших причин. Основні причини нециклічних криз можуть включати:

Екстернальні шоки: Кризи можуть виникати внаслідок непередбачуваних зовнішніх подій, таких як природні катастрофи, війни або політичні кризи. Ці шоки можуть мати серйозний вплив на економіку і спричиняти нестабільність.

Фінансові кризи: Фінансові кризи можуть виникати внаслідок недостатньої регуляції фінансових ринків, зловживань у фінансовому секторі, падіння довіри до банків або фінансової недисципліни. Ці кризи можуть мати значний вплив на економіку і фінансову стабільність.

Системні ризики: Кризи можуть виникати внаслідок недоліків або недостатньої стійкості в системі, наприклад, у сфері енергетики, транспорту, інфраструктури або кібербезпеки. Несправності в системі можуть мати серйозні наслідки для економіки та суспільства.

Соціальні кризи: Кризи можуть виникати внаслідок соціальних проблем, таких як соціальне нерівенство, безробіття, масові протести або політична нестабільність. Ці проблеми можуть мати вплив на економічну активність та призводити до кризових ситуацій.

Рис. 7.4. Причини виникнення нециклічних криз

8.4. Економічне зростання

Економічне зростання - це процес збільшення виробництва та вартості товарів і послуг в економіці протягом певного періоду часу. Воно вимірюється за допомогою показників, таких як ВВП (валовий внутрішній продукт) або реальний дохід.

Сучасні уявлення про економічне зростання започатковувалися на базі двох теорій – кейнсіанської і неокласичної.

Кейнсіанська теорія економічного зростання. Модель Р. Харрода і Є. Домара є однією з ранніх моделей, які пояснюють залежність економічного зростання від рівня інвестицій. Ця модель побудована на основі двох основних концепцій: концепції інвестицій та концепції економічного зростання.

У моделі Харрод-Домара вважається, що економічне зростання залежить від рівня інвестицій. Згідно з цією моделлю, щоб забезпечити стабільне економічне зростання, необхідно, щоб обсяг інвестицій зростав на певну фіксовану пропорцію до зростання виробництва.

В основі неокласичної теорії економічного зростання (середина 1950-х років) такі положення:

- 1) обсяг продукту визначається, у першу чергу, факторами виробництва - працею і капіталом, кожний з яких робить свій внесок у його зростання;
- 2) ціни факторів виробництва - зарплата і прибуток - дорівнюють граничному продукту, створеному цими факторами;
- 3) зв'язок між збільшенням факторів виробництва і зростанням продукту описується за допомогою виробничої функції.

Прикладом неокласичної виробничої функції є виробнича функція Кобба–Дугласа

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Що таке економічне зростання і як воно вимірюється?
2. Які фактори сприяють економічному зростанню?
3. Які роль відіграють інвестиції в економічному зростанні?
4. Як технологічний прогрес впливає на економічне зростання?
5. Які можуть бути наслідки низького економічного зростання?
6. Які стратегії можуть бути використані для стимулювання економічного зростання?
7. Чи існують обмеження для економічного зростання?
8. Як соціальні та екологічні фактори впливають на економічне зростання?
9. Які регіональні аспекти можуть впливати на економічне зростання?
10. Які основні моделі та теорії використовуються для пояснення економічного зростання?

Тема 9. Фіскальна політика в макроекономічному регулюванні

Питання теми:

- 9.1. Фіскальна політика: цілі, види та інструменти.
- 9.2. Дискреційна та автоматична фіскальна політика. Ефект гальмування динаміки ВВП.
- 9.3. Фіскальна політика з урахуванням пропозиції. Крива Лаффера.
- 9.4. Фіскальна політика та державний бюджет. Дефіцит бюджету та державний борг.

Мета теми: дослідити особливості фіскальної політики, типи та інструменти фіскальної політики.

Охарактеризувати дискреційну та автоматичну фіскальну політику. Вплив зміни рівня фіскального навантаження та його графічна інтерпретація – крива Лаффера. Дослідити вплив фіскальної політики на державний бюджет.

9.1. Фіскальна політика: цілі, види та інструменти.

Взагалі, залежно від інструментів (засобів), за допомогою яких держава здійснює свої функції, в макроекономічній науці розрізняють два основні види політики:

- фіскальну (бюджетно-податкову)
- монетарну (грошово-кредитну)

Фіскальна політика відноситься до заходів та рішень, які приймаються урядом щодо управління публічними фінансами, зокрема до збору податків та видатків держави. Ця політика спрямована на досягнення різних цілей, таких як підтримка економічного зростання, контроль інфляції, зменшення безробіття, розширення соціального захисту та інше.

Фіскальна політика включає в себе такі основні складові:

1. *Податки:* Уряд може встановлювати рівень податків, змінювати їх ставки та структуру з метою збору необхідних коштів для покриття видатків та впливу на економічну активність.
2. *Видатки:* Уряд приймає рішення про розподіл державного бюджету на різні сфери, такі як освіта, охорона здоров'я, інфраструктура, оборона тощо. Збільшення видатків може сприяти зростанню економіки шляхом стимулювання попиту та розвитку певних секторів.
3. *Дефіцит та борг:* Фіскальна політика також відображається у рівні дефіциту бюджету та загальному рівні державного боргу. Уряд може приймати рішення про збільшення дефіциту та запозичення коштів для фінансування видатків, що може мати вплив на інвестиційну активність та відсоткові ставки.
4. *Регуляторні політики:* Фіскальна політика також може включати регулювання економічної діяльності через різні нормативні акти та правила, такі як контроль цін, обмеження монополій, стимулювання інновацій тощо.

Рис 9.1. Основні інструменти фіскальної політики
(за Дж. М. Кейнсом)

За бажаним результатом розрізняють :

1) політика фіскальної експансії (стимулююча) - застосовується для покращання економічної кон'юнктури шляхом стимулювання сукупного попиту та/або сукупної пропозиції (як складова антикризової політики).
Для стимулювання уряд може (збільшувати державні закупівлі, збільшувати трансфертні платежі, зменшувати податки).

2) політика фіскальної рестрикції (стримуюча) - здійснюється в умовах інфляційного зростання, коли спостерігається «перегрів» економіки (як складова антиінфляційної політики).
Для стримування уряд може (зменшувати державні закупівлі, зменшувати трансфертні платежі, підвищувати податки).

9.2. Дискреційна та автоматична фіскальна політика. Ефект гальмування динаміки ВВП

Дискреційна фіскальна політика відноситься до свідомих дій уряду з метою змінити рівень агрегатної попиту і стимулювати економічне зростання або зменшити його. У цьому випадку уряд приймає спеціальні заходи, такі як зміна рівня податків або розміру державних видатків, для активізації або стримування економічної активності.

Наприклад, уряд може знизити податки або збільшити державні видатки, що сприятиме зростанню попиту і стимулюванню економічного зростання.

Автоматична фіскальна політика відбувається без прямого втручання уряду і є результатом змін в економічній ситуації. Вона базується на різних автоматичних механізмах, які впливають на рівень податків та соціальних виплат.

Наприклад, при зростанні економічної активності і збільшенні доходів, податки можуть зростати автоматично, що сприяє стабілізації економіки. Зворотно, при зниженні економічної активності і зменшенні доходів, податки можуть автоматично зменшуватись, що м'якше впливає на економічне сповільнення.

Мета фіскальної політики полягає в досягненні макроекономічної стабільності та підтримці стійкого економічного зростання. Ефективне використання фіскальних інструментів може сприяти забезпеченню стабільності, збалансованого розподілу ресурсів та стимулюванню економічної активності. Однак, вибір конкретних заходів фіскальної політики повинен бути здійснений з урахуванням конкретних умов і потреб економіки країни.

Ефект гальмування динаміки ВВП (також відомий як «економічний ефект гальмування») відбувається, коли фіскальна політика, зокрема зменшення державних видатків або підвищення податків, призводить до зниження рівня агрегатного попиту в економіці.

Майже всі податки та переважна більшість трансфертів змінюються автоматично, а саме: зі зміною ВВП. В Україні до податків, які автоматично змінюються зі зміною доходу, належать: податок з доходів фізичних осіб (ПДФО), податок на прибуток підприємств (ППП), податок на додану вартість (ПДВ), акцизний податок (АП) тощо.

Зі зростанням ВВП за усіма згаданими податками відбувається збільшення податкових надходжень до бюджету. І навпаки, якщо обсяг ВВП зменшується, податкові надходження за згаданими податками до бюджету зменшуються.

Автоматична зміна податків залежить не лише від того, на скільки змінюється ВВП, а й від чутливості податків до його змін, що зумовлюється чинною системою оподаткування: якщо застосовується прогресивна система оподаткування (коли рівень податкових ставок зростає за певною шкалою залежно від рівня доходів), то зростання надходжень до бюджету відбувається швидше, ніж ВВП за пропорційної системи оподаткування (коли рівень податкових ставок є однаковим для всіх доходів), податкові надходження змінюються тим же темпом, що й ВВП.

Трансферти змінюються в протилежному напрямі від змін ВВП напрямі: виплати по безробіттю, соціальні субсидії незабезпеченим, субсидії сільськогосподарським підприємствам тощо скорочуються під час зростання виробництва і збільшуються під час його падіння.

9.3. Фіскальна політика з урахуванням пропозиції. Крива Лаффера

Фіскальна політика з урахуванням пропозиції є підходом, в рамках якого фіскальні заходи приймаються з урахуванням впливу на рівень загального потенціалу економіки. Основна ідея полягає в тому, що фіскальні заходи впливають не тільки на агрегатний попит, але й на здатність економіки генерувати товари і послуги у майбутньому.

Вплив стимулюючої фіскальної політики на сукупну пропозицію

1. Зниження податків на доходи посилює стимули до праці. Більші доходи, які залишаються після зменшення податків, через збільшення пропозиції робочої сили та продуктивності праці сприяє зростанню обсягів виробництва.

2. Зниження податків, спричиняючи зростання наявного доходу, може сприяти збільшенню заощаджень. Останнє сприяє збільшенню інвестицій та обсягів виробництва.

3. Зменшення податків на прибуток підприємств підвищує чисту прибутковість інвестиційних проектів, що, за інших незмінних умов, викликає зростання інвестиційного попиту. Це підвищить норму нагромадження капіталу, збільшить виробничий потенціал і створить передумови для зростання обсягів виробництва.

Графічна інтерпретація стимулюючої фіскальної політики – це крива Лаффера.

1. Крива Лаффера показує зв'язок між податковою ставкою (t) і податковими надходженнями (AT).
2. При зростанні податкової ставки (від 0 (нуля) до 100 %), податкові надходження спочатку збільшуються до максимальної величини (AT_{max}), а потім зменшуються знову до нуля.
3. В системі податкових ставок виокремлюються два рівні:
 - надмірні – ті, що вищі від оптимальної ставки (t_{opt}). Наприклад, ставка t_3 . Надмірні ставки стримують ділову активність.
 - помірні – ті, що нижчі від оптимальної ставки (t_{opt}). Наприклад, ставка t_1 . Помірні ставки стимулюють ділову активність і збільшення величини податкових надходжень.
4. Якщо оподаткування є надмірним, наприклад, коли податкова ставка дорівнює t_3 , то її зниження до оптимального рівня, тобто до (t_{opt}), викликає компенсаційне або навіть випереджальне збільшення ВВП як податкової бази, що максимізує податкові надходження.

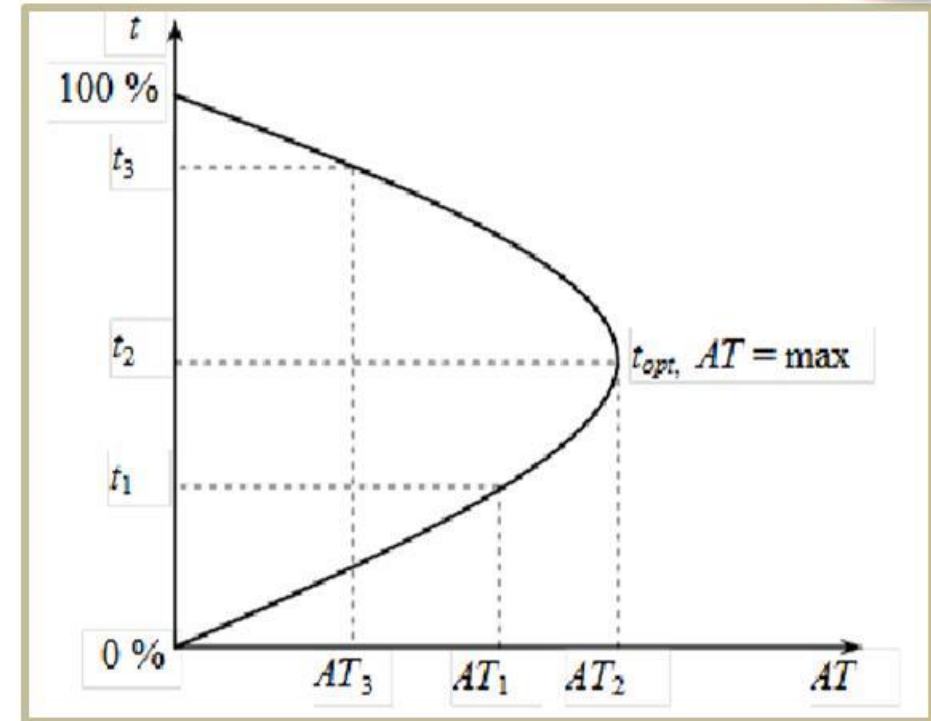

Рис. 8. 2. Графік кривої Лаффера

9.4. Фіскальна політика та державний бюджет. Дефіцит бюджету та державний борг

Фіскальна політика та державний бюджет є взаємопов'язаними аспектами економічної політики держави. Фіскальна політика визначає використання державних доходів та видатків з метою впливу на економічну ситуацію країни, регулювання агрегатного попиту та досягнення макроекономічних цілей. Державний бюджет є інструментом фіскальної політики, оскільки він відображає плановані джерела доходів та цільове спрямування видатків держави.

Державний бюджет складається з двох основних компонентів: доходів і видатків. Доходи включають податки, мита, акцизи, прибуток від державних підприємств та інші джерела доходів держави. Видатки охоплюють розрахункові асигнування на різні сфери, такі як освіта, охорона здоров'я, інфраструктура, оборона, соціальна політика та інші пріоритетні напрямки.

Державний бюджет – це головний фінансовий план країни, у якому віддзеркалено доходи та видатки держави або, іншими словами, фінансова таблиця, що відображає формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються державою.

Державний бюджет складається з двох основних компонентів: доходів і видатків. Доходи включають податки, мита, акцизи, прибуток від державних підприємств та інші джерела доходів держави. Видатки охоплюють розрахункові асигнування на різні сфери, такі як освіта, охорона здоров'я, інфраструктура, оборона, соціальна політика та інші пріоритетні напрямки.

Залежно від співвідношення між доходами і видатками бюджет може бути збалансованим або незбалансованим, тобто мати, бюджетне сальдо (BS) у вигляді дефіциту або профіциту:

Бюджетне сальдо = Доходи бюджету – Видатки бюджету або спрощено:

$$BS = T - G$$

бюджетний дефіцит виникає тоді, коли доходи бюджету не покривають його видатки або $T < G$,

бюджетний профіцит виникає тоді, коли доходи бюджету перевищують його видатки або $T > G$

Балансування державного бюджету залежить як від дискреційних заходів фіскальної політики, так і від економічного циклу:

- стимулююча фіскальна політика, збільшуючи державні видатки або знижуючи податкові ставки, може спрямовувати бюджет до дефіциту,

- дефіцит бюджету виникає також під час циклічного падіння виробництва,

в процесі якого відбувається автоматичне скорочення податкових

надходжень і збільшення видатків, пов'язаних із трансфертними платежами,

- стримуюча фіскальна політика та інфляційне зростання економіки викликають протилежні наслідки

Доходна частина бюджету: Фіскальна політика може впливати на рівень доходів держави шляхом зміни податкових ставок і правил оподаткування. Збільшення або зниження податків може призвести до зміни обсягу зборів до державного бюджету.

Видаткова частина бюджету: Фіскальна політика визначає пріоритети у витратах держави. Вона впливає на розподіл бюджетних коштів між різними сферами, такими як освіта, охорона здоров'я, соціальна політика, інфраструктура, оборона тощо. Зміна фіскальної політики може призвести до зміни розмірів видатків на ці сфери.

Дефіцит або перевищення бюджету: Фіскальна політика може впливати на розмір дефіциту або перевищення бюджету. Експансивна фіскальна політика, яка передбачає збільшення видатків або зниження податків, може призвести до збільшення дефіциту бюджету. Зворотно, фіскальна політика, яка передбачає зменшення видатків або підвищення податків, може призвести до зменшення дефіциту або навіть створення перевищення бюджету.

Рис. 8. 3. Складові впливу фіскальної політики на державний бюджет

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Що таке фіскальна політика і яка її роль в макроекономічному регулюванні?
2. Які інструменти використовуються в рамках фіскальної політики для впливу на економіку?
3. Які основні цілі фіскальної політики в макроекономічному регулюванні?
4. Які фактори впливають на ефективність фіскальної політики?
5. Як фіскальна політика може впливати на рівень зайнятості і безробіття?
6. Які ризики пов'язані зі зловживанням фіскальною політикою і неправильними бюджетними рішеннями?
7. Як фіскальна політика може сприяти стабільності цін і контролювати інфляцію?
8. Які інструменти фіскальної політики можуть бути використані для стимулювання економічного зростання?
9. Як фіскальна політика впливає на розподіл доходів в суспільстві?
10. Які переваги та обмеження має використання фіскальної політики в макроекономічному регулюванні?

Рекомендована література до частини II

1. Базилевич, В. Д., Леоненко, П. М., Гражевська, Н. І. та Гайдай, Т. В. (2015). *Історія економічних учень*. Київ: Знання, 567 с.
2. Білецька, Л., Савич, В. та Білецький, О. (2019). *Економічна теорія. Політекономія, мікроекономіка, макроекономіка*. Київ, 688 с.
3. Божко, М.І., Зимогляд, А.В. (2018). Вплив грошового ринку на розвиток економіки. *Економіка та суспільство*, 15, с. 727–731.
4. Величко, К., Тимохова, Г., Кудінова, М. (2022). Соціальне шкільне підприємництво: сучасний стан та перспективи розвитку в Україні. У: *Економіка і суспільство*, (44), 112–128.
5. Величко, К.Ю., Голікова, Є.К. (2022). Напрямки економічної політики України в умовах нестабільності. У: *Фінансово-економічні проблеми розвитку суб'єктів господарювання в період становлення інноваційної економіки*. Кривий Ріг, с. 44–49.
6. Венгер, В.В. (2016). Еволюція поглядів на економічну теорію. *Економіка і суспільство*. 2, с. 3–9.
7. Давидова, І.О., Величко, К.Ю. (2018). Мотивація інтелектуальної складової зайнятості на підприємстві. *Вісник Хмельницького національного університету*, [online] вип.2. Хмельницький. ХНУ, с. 176–180. Available at: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/pdf/ekon/pdfbase/2018/VKNU-ES-2018-N2.pdf> [Accessed 20 травня 2023].
8. Давидова, І.О., Величко, К.Ю. та Печенка, О.І. (2018). *Транснаціональні корпорації*. Харків: Видавництво «Форт», 175 с.
9. Зайцев, Ю. К., Москаленко, О. М. (2020). *Сучасна політична економія як методологічна парадигма економічної політики розвитку у глобалізованому суспільстві*. Київ: КНЕУ, 275 с.
10. Базилевич, В.Д. (ред.). (2016). *Економічна теорія. Політекономія*. Київ: Знання, 710 с.
11. Макаренко, М.І., Семененко, Т.О. та Петрушенко, Ю.М. (2021). *Макроекономіка*. Суми: Сумський державний університет, 307с.
12. *Макроекономічні показники (1991-)* [online]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>. [Accessed 11 марта 2018].
13. Носач, Л.Л., Величко, К.Ю. (2020). Детінізація малого бізнесу в Україні як резерв зростання економічного потенціалу країни. У: *Існуюча практика та новітні тенденції в управлінні суб'єктами господарювання різних організаційно-правових форм*. Дніпро: Пороги, 2020.532с. С. 431–452.
14. Панчишин, С. (2022). *Макроекономіка. Львів: Априорі*, 500 с.
15. Сивоконь, В.О., Статівка, Н.В. та Міненко, В.Л. (2019). *Історія економіки та економічних теорій*. Харків: Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 620 с.
16. Stativka, N. V., Velychko, K. Yu. and Tymohova, N. B. (2022). Specificity of the Influence of Financial Literacy on Consumer Sovereignty in the Context of Digitalization. *Business Inform*, 1, pp. 89–95.
17. Талавиря, М.П., Байдала, В.В., Бутенко, В.В., Болгарова, Н.К. та Пащенко, О.В. (2020). *Економічна теорія*. Київ: Наукова столиця, 338 с.
18. Юхименко, П.І. (2018). *Теорія монетаризму*. Київ: Кондор, 386 с.

Частина III

Публічні фінанси

Нема, може, цікавішої картини в нашій господарстві крайовім, як картина доходів. Бо ж доходи не тільки становлять реальну підставу всякого господарювання, але суть також найліпшою мірою, чи добробит краю збільшується, чи ні.

Франко І.Я. П'ять літ нашої господарки крайової. // Повн.зібр. творів. - Т.44, ч.І. -С.216.

Тема 1. Сутність публічних фінансів

Питання теми:

- 1.1. Концептуальні основи дослідження сутності категорії «публічні фінанси».
- 1.2. Історичні засади розвитку публічних фінансів.
- 1.3. Державні та місцеві фінанси як складові публічних фінансів

Мета: засвоїти та поглибити теоретичні положення про предмет фінансів як науки, їх сутність і функції, дослідити суспільне призначення та специфічні ознаки фінансів, розкрити взаємозв'язок і відмінності фінансів з іншими економічними категоріями, що беруть участь у процесі вартісного розподілу ВВП.

Термін **фінанси** (від латинських **fi natio, fi nancia, fi nancia pecuniaria**) почало застосовуватися у середньовічні часи щодо коштів, які належало сплатити за судовими позовами та до державної скарбниці.
Пізніше термін «фінанси» використовувався виключно по відношенню до державних коштів, необхідних для задоволення потреб держави (державного господарства).

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін **«публічний»** має такі значення:

- 1) який відбувається в присутності публіки, людей; прилюдний;
- 2) призначений для широкого відвідування, користування; громадський;
- 3) стосується до публіки.

У словниках економічних термінів слово **«public»** перекладається з англійської як громадський, суспільний державний,
«public sector» – як державний сектор,
«public good» – суспільне благо,
«public sevice» – суспільні послуги, послуги для суспільного споживання.

В англomовній літературі термін **«public finance»** застосовують до сфери фінансування товарів та послуг, що здійснюється як національними, так і місцевими органами влади за рахунок податкових та інших надходжень, та відповідно до аналізу проблем, пов'язаних із збором та використанням коштів у загальнонаціональних інтересах.

У вітчизняних наукових публікаціях поняття **«державні фінанси»** часто застосовується як тотожне з поняттям **«публічні фінанси»**, яке найбільш широко розглядається в роботах з фінансового права.

Французький дослідник з фінансового права **П.М. Годме** підкреслював, що **сфера публічних фінансів потребує чіткої юридичної регламентації, враховуючи ризики різного роду зловживань.**

Державні фінанси Франції мають назву «публічні фінанси» (Finances publiques) та включають три складові частини:

централізовані фінанси, до яких належать основна частина доходів (від податків, державних позик, інших доходів тощо) і витрат, що здійснюються в централізованому порядку, в тому числі дотації місцевим органам влади та автономним державним організаціям;

місцеві фінанси, якими розпоряджаються місцеві органи самоврядування (департаменти, комуни, муніципалітети). Вони формуються переважно за рахунок надходжень від місцевих податків і зборів, дотацій з центрального бюджету, виручки створених місцевою владою підприємств і служб, а також в деяких випадках місцевих позик, за погашення і обслуговування яких вони несуть самостійну відповідальність.

соціальне страхування і соціальна допомога, кошти яких складаються з внесків найманих працівників і підприємств та відображаються в окремому «приєднаному бюджеті», який включається в єдину систему публічних фінансів.

У працях українських фахівців з фінансового права поняття «публічні фінанси» досить часто визначаються як фінанси, власником яких є держава і територіальні громади, підкреслюючи, що саме публічний аспект фінансів проводить грань між публічними і приватними фінансами.

Нечай А.А. розуміє під публічними фінансами суспільні правовідносини, які пов'язані із задоволенням усіх видів публічного інтересу і виникають у процесі утворення, управління, розподілу (перерозподілу) та використання публічних фондів коштів, виокремлюючи у цих процесах такі ланки:

1) публічні фінанси держави;

2) публічні фінанси суб'єктів федерації (у державах з федеральним устроєм);

3) публічні фінанси місцевого самоврядування всіх видів;

4) публічні фінанси соціальної сфери, за рахунок яких задовольняються суспільні (соціальні) інтереси, визнані державою або органами місцевого самоврядування, тобто публічні інтереси в соціальній сфері.

публічні фонди держави

публічні фонди коштів місцевого самоврядування

**публічні фонди коштів соціального призначення,
які не є державною чи комунальною власністю та
за рахунок яких задовольняють соціальні
інтереси, визнані державою**

В Україні більшість елементів системи державних фінансів було сформовано за часів командно-адміністративної економіки, коли а ні державний, а ні місцеві бюджети не відігравали активної ролі, а слугували лише грошовим виразом планів соціально-економічного розвитку держави.

В умовах командно-адміністративної економіки **держава, виступала у ролі головного розпорядника матеріальних та фінансових ресурсів країни**, тому державний бюджет був бюджетом усього народного господарства.

За допомогою бюджету держава здійснювала міжгалузевий перерозподіл фінансових ресурсів з метою фінансування запланованих обсягів виробництва, державного регулювання цін на товари народного споживання

Етапи розвитку фінансів України

Українська народна республіка (УНР)
березень 1917 р. – квітень 1918 р.

Українська держава (УД)
квітень 1918 р. – грудень 1918 р.

УНР доби директорії
грудень 1918 р. – 2 роки еміграції

Радянська Україна
27 грудня 1917 р. – 1991 р.

Незалежна Україна
1991 р. - теперішній час

Фінансова система України має надзвичайно багаті традиції та досвід, є історично сформованою, складною та багатогранною економічною категорією. В історії українських фінансів є достатньо прикладів тих періодів розвитку, під час яких було зроблено спроби відродження української державності та її інститутів (наприклад після проголошення Української Народної Республіки). Навпаки, на цьому фоні командно-адміністративна система призвела до занепаду та руйнування всіх галузей національного господарства. Після проголошення незалежності України формується сучасна, європейського спрямування, фінансова система, становлення якої має еволюційний характер, тому важливим є дослідження історичних аспектів її становлення з метою використання позитивного досвіду.

Економічні реформи 1980-х рр., що ставили на мету забезпечення взаємозв'язку загальнодержавних та госпрозрахункових інтересів підприємств, **передбачали використання довгострокових економічних нормативів взаємовідносин підприємств з бюджетом.**

Платежі до бюджету могли перевищувати 80% прибутку підприємств (у формі плати за виробничі фонди та трудові ресурси), а для підприємств, де такі платежі були порівняно низькими, встановлювалися більш високі прями відрахування від прибутку.

Частина соціальних функцій держави виконувалася підприємствами за рахунок їх прибутку.
Використання прибутку як джерела фінансування невиробничої сфери було важливим напрямом економічної політики держави.

На етапі ринкових трансформацій весь *спектр функцій держави*, який було отримано в спадщину від командно-адміністративної економіки, потребував уточнення і перегляду з точки зору доцільності і можливості їх передачі приватному сектору.

Інститути правової держави

раціональна податкова система

оптимальна та виважена
бюджетна політика та
бюджетна система

ефективні механізми
міжрегіонального
перерозподілу фінансових
ресурсів

Забагато держави

За сучасну економічну історію рівень перерозподілу ВВП через публічні фінанси рідко опускався нижче 40%

* Оцінка Forbes на основі відкритих даних станом на жовтень 2022 року.

Примітка. Частка перерозподілу ВВП розрахована як сума видатків зведеного державного бюджету та перерозподілених через Пенсійний фонд надходжень від єдиного соціального внеску (до 2011 року — чотирьох окремих платежів до Пенсійного фонду) та не включає окремі квазіфіскальні операції.

Цей графік є оновленою версією матеріалу, надрукованого в №20 Forbes. Уточнено показники перерозподілу ВВП у 2018–2019 роках.

Джерела: дані Світового банку, Мінфіну, розрахунки Forbes

2004

Президентські вибори 2004-го розпочали еру популізму і задобрювання електорату. Збільшення пенсій і соцвиплат у разі випереджали темпи зростання економіки. Перерозподіл ВВП через державні фінанси вийшов на український «природний» рівень – близько 40%.

2015

Криза 2014–2015 років стає першою, коли держава втримується від роздування держвидатків, незважаючи на зменшення ВВП на понад 16%. Рівень перерозподілу залишається на рівні 43%. Після стабілізації економіки починається стале скорочення цього показника, у 2019-му він досягає 34%.

2009

Глобальна фінансова криза 2008–2009 років обвалила український ВВП на 15%. Держвидатки уряд Тимошенко не поспішав скорочувати. Навпаки, кризовий 2009-й був передвиборним роком. Як результат – у 2010-му показник перерозподілу сягнув рекордних 44%.

2020

Коронакриза перериває тренд на зменшення ролі держави. За підсумками 2020-го, новий рекорд – 46%. Вже наступного року – доволі значне скорочення на 6 відсоткових пунктів.

2012

Логіку економічної політики часів Януковича можна описати фразою «Що більші бюджетні видатки, то більшу суму можна вкрати». Після консолідації влади цифри перерозподілу ВВП сягають нового рекорду у 2012 році – 45%.

2022

Війна. Тільки бюджетні витрати на безпеку зростають більш ніж у 10 разів. Половина всіх видатків іде на армію. Уряд зупиняє всі капвидатки й інвестпрограми, але не зменшує, ба навіть трохи збільшує соціальні видатки. Абсолютний рекорд перерозподілу – 78%. Уряд декларує наміри радикально зменшити роль держави після закінчення війни. Але базовий прогноз на 2023 рік передбачає показник перерозподілу близько 60%.

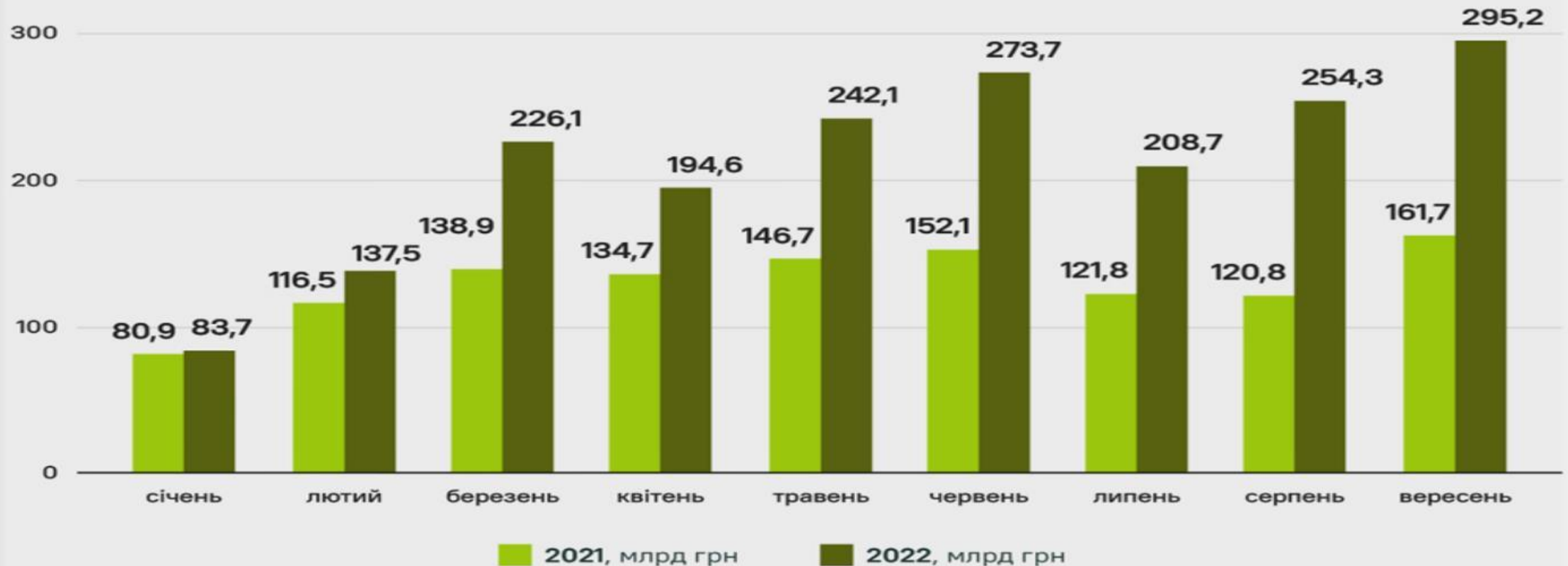
На держутриманні. Соціальна допомога від держави

Україна не відмовилася від виконання соцзобов'язань.
Навпаки, за результатами 2022-го сумарні виплати зростуть на 23%

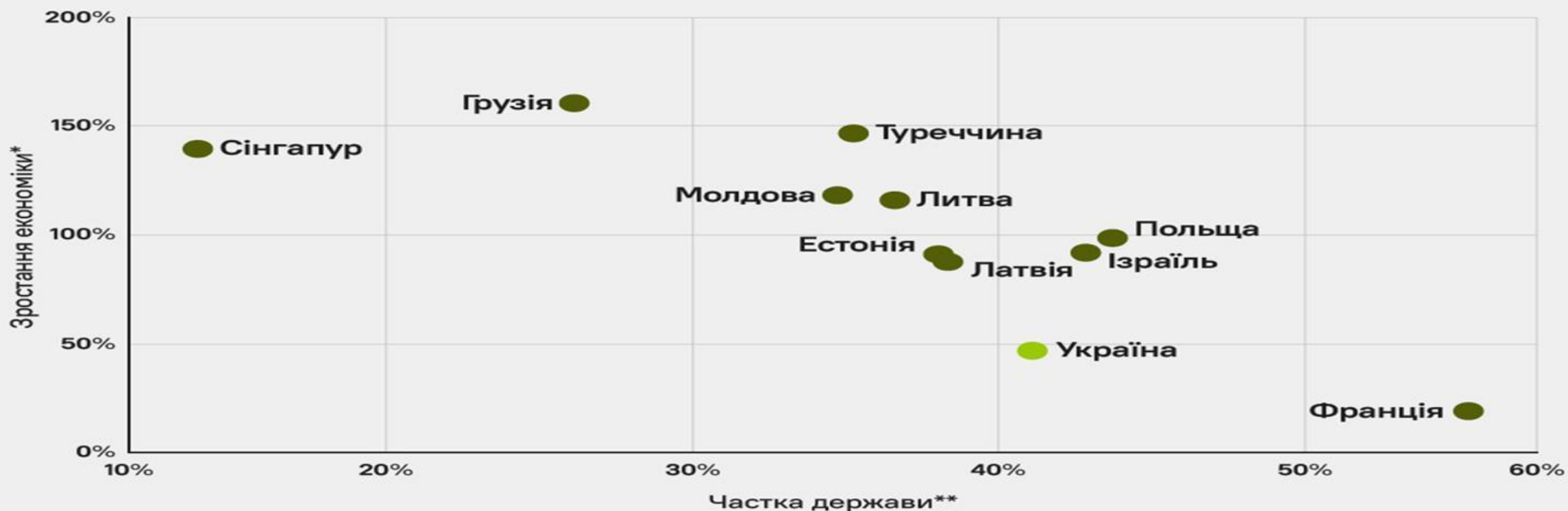
Щомісячні видатки держави, 2021 vs 2022

Війна збільшила видатки бюджету в 1,5–2 рази.
Джерело фінансування – борг і допомога союзних країн

Перерозподіл ВВП vs Економічне зростання

У мирний час для економічного розвитку потрібен компактний уряд

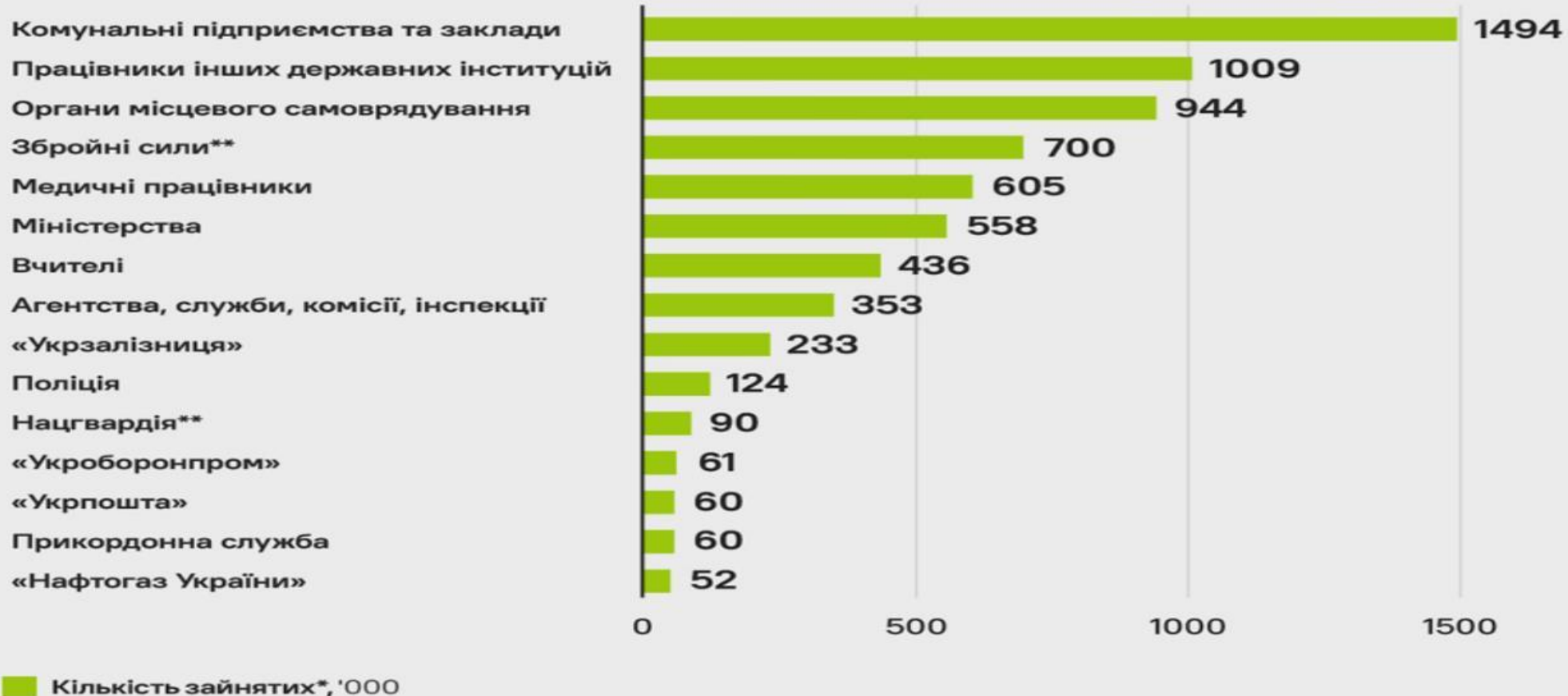

*приріст ВВП у 2001–2020 роках на одну особу, %

** Частка витрат сектора загального державного управління у ВВП у 2001–2020 роках, %

Держава як роботодавець

На державу працює (служить) близько 6 млн людей, що становить 37% від робочої сили працездатного віку

* Дані на останню відому дату, але не раніше грудня 2021 року.

** Частина працівників можуть бути мобілізованими з інших категорій.

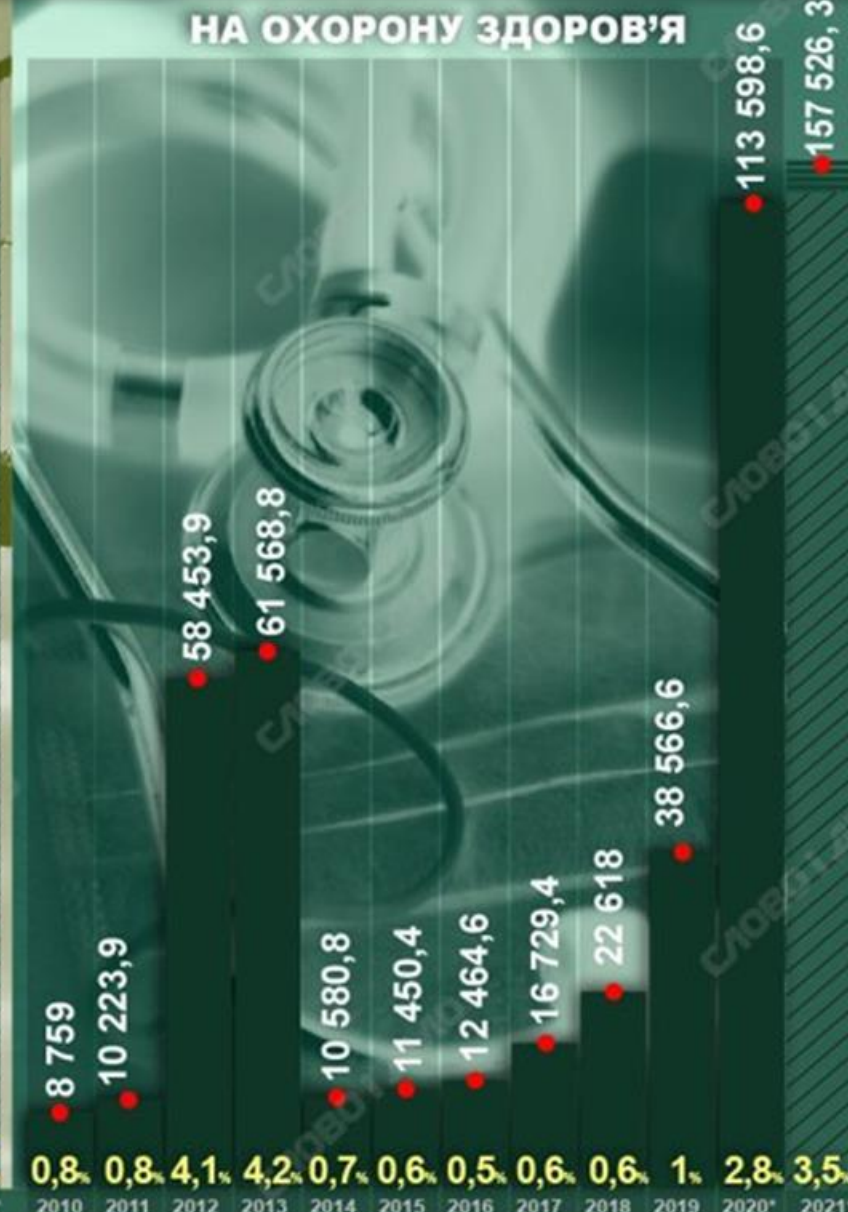
Джерела: Нацагентство з питань державної служби, Міністерство оборони, Держстат, сайти профільних міністерств, відомств і компаній, розрахунки Forbes

ВИТРАТИ НА УТРИМАННЯ ДЕЯКИХ ГАЛУЗЕЙ ЗА ОСТАННІ 10 РОКІВ

НА ОБОРОНУ

НА ОХОРОНУ ЗДОРОВ'Я

НА ТРАНСПОРТНУ ІНФРАСТРУКТУРУ

376

Виконані видатки (млн грн)

% витрат від номінального ВВП

* Прогнозні показники ВВП та % від запланованих витрат на галузі у держбюджетах на 2020-2021 рр.

Інфографіку створено за даними Державної казначейської служби України, проекту закону про держбюджет на 2021 р. та інших відкритих джерел інформації станом на 21.12.2020 року

СЛОВО і ДІЛО

Опарін В.М., Федосов В.М. визначають державні фінанси

- як «сукупність розподільно-перерозподільних відносин, що виникають у процесі формування і використання централізованих фондів грошових коштів, призначених для фінансового забезпечення виконання державою покладених на неї функцій»

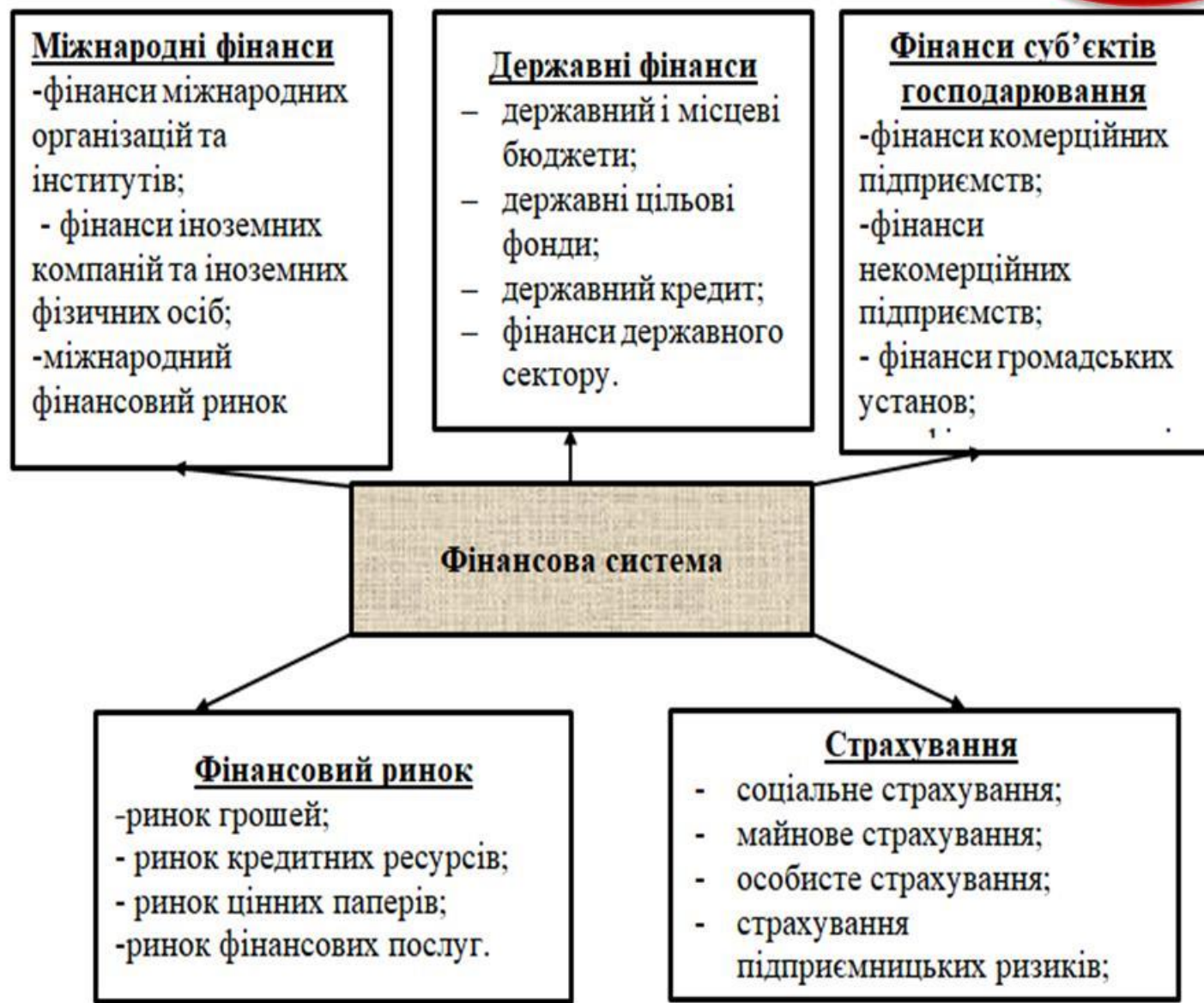
Василик О.Д. визначає державні фінанси

- як «сукупність фондів фінансових ресурсів загальнодержавного призначення», як систему бюджетів держави, яка охоплює: державний та місцеві бюджети, централізовані та децентралізовані фонди цільового призначення; фінанси підприємств і організацій державної та комунальної форм власності; державний кредит; державне особисте та майнове страхування»

Юхименко П.І. пропонує розглядати публічні фінанси

- У широкому сенсі – до них включено «фінансову діяльність усіх різновидів публічних союзів – держави, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, а на глобальному рівні також міжнародні організації і фінансові інституції.
- У вузькому сенсі – до складу публічних віднесено державні і місцеві фінанси, в організації яких, незважаючи на їх взаємопов'язаність, домінують принципи автономності та «незалежності».

Кожна сфера та ланка національної фінансової системи має свої місце в процесі розподілу та перерозподілу ВВП, а також функціональне призначення в забезпеченні відтворювальних процесів. Проблеми будь-якої з ланок, або порушення взаємозв'язків між ними відразу ж позначаються на функціонуванні національної фінансової системи в цілому. Нестабільність фінансової системи здатна викликати фінансову кризу в державі.

Тропін В.Б. вважає, що місцеві фінанси – «не належать до державних фінансів, хоча й тісно з ними пов'язані».

Кириленко О.П. (фахівець з місцевих фінансів) підкреслює, що *цільове призначення місцевих фінансів полягає у забезпеченні органів місцевого самоврядування фінансовими ресурсами, необхідними для виконання покладених на них функцій і завдань.*

Система місцевих фінансів:

місцеві бюджети

цільові фонди органів місцевого самоврядування

фінанси комунальних підприємств

*Ключові відмінності
публічних та приватних
фінансів*

Публічні фінанси	Приватні фінанси
Публічні фінанси – суспільне багатство в формі грошей і кредиту, що знаходиться в розпорядженні органів держави	Приватні фінанси – гроші, грошові зобов'язання, які належать окремим особам або приватним об'єднанням
Стан і розвиток публічних фінансів визначається рішеннями держави і діями публічної влади	Стан і розвиток приватних фінансів залежить від законів ринкової економіки
Метою функціонування публічних фінансів є «загальний інтерес». Доходи мобілізуються не для збагачення, а для покриття витрат на поточний фінансовий рік	Метою функціонування приватних фінансів є отримання прибутку
Примусове формування доходів публічних фінансів, переважно, через систему оподаткування. Податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету (Податковий кодекс України, ст.6)	Неможливість отримувати доходи в примусовому порядку
Пов'язаність з грошовою системою, яка певною мірою управляється державою (державна впливає на управління грошовою системою)	Відсутність залежності грошової системи від приватних осіб
Значні обсяги порівняно із приватними, тому рішення у сфері публічних фінансів впливають «на всю національну економіку»	Значно менші обсяги приватних фінансів, ніж публічних фінансів; приватні рішення не мають значного впливу на стан національної економіки (за умов дотримання антимонопольного законодавства)

Лебедєв В.О. (*фінансист другої половини 19 ст. – початку 20 ст.*) зазначав, що **основна відмінність** публічних фінансів від фінансів приватних полягає у принципово різних цілях їх функціонування.

Якщо приватна діяльність орієнтована, переважно, на отримання якнайбільшого доходу, то «держава мобілізує доходи не для збагачення, а лише для покриття витрат на поточний фінансовий рік»

Особливості публічних фінансів, що пов'язані з їх призначенням для виконання функцій держави, обумовлюють відмінності між державним та приватним господарствами.

Питання визначення розумних меж функцій і сфер діяльності уряду – як підкреслював британський філософ і економіст 19 ст. **Дж. С. Мілль** – належить до найважливіших проблем державного управління.

Необхідні функції Мілль об'єднав у три групи:

збір доходів, без яких не може існувати уряд;

формування законодавства в двох ключових сферах – власність і договори (захист інтересів особистості та власності);

заходи щодо виконання законів – судова система і поліція.

захист від насильства і шахрайства,

захист власності, природних багатств та надр,

заходи щодо попередження різних суперечок,

функції, які служать загальним інтересам встановлення системи стандартних мір і ваги;

мощення, освітлення та прибирання вулиць і доріг

будівництво та поліпшення гаваней, спорудження маяків, складання точних карт, зведення дамб для захисту від моря, будівництво набережних

Дж. Б'юкенен виокремив у діяльності держави функції щодо надання суспільних благ («держава, що виробляє») та функції щодо забезпечення прав громадян, закріплених у конституційному договорі («держава, що захищає»).

В умовах ринкової економіки – за визначенням Масгрейва Р.А. – до економічних функцій держави належать:

- **алокаційна** – надання суспільних благ і послуг та регулювання процесу, що визначає їх склад;

- **дистрибутивна** – коригування ринкового розподілу доходів і майна;

- **стабілізаційна** – підтримання високого рівня зайнятості, стабільності цін та економічного зростання.

Виконання алокаційної функції (щодо забезпечення суспільними благами та послугами) може здійснюватися шляхом:

прямого надання таких благ за рахунок бюджетних коштів (наприклад, будівництво і експлуатація доріг та інших об'єктів інфраструктури, державні замовлення на виконання дослідних робіт та проведення наукових досліджень);

державної підтримки приватних підприємств, які пропонують суспільні блага за ціною, нижчою від витрат;

використання податків і зборів як інструменту управління виробництвом або споживанням (наприклад, запровадження екологічного податку, надання податкових пільг для інвестицій з охорони довкілля);

формування податкової системи з урахуванням завдань економічної або структурної політики (наприклад, надання податкових пільг для заощаджень населення або інноваційної діяльності підприємств).

Держава впливає на розподіл і перерозподіл доходів і майна громадян *(виконує дистрибутивну функцію)* при проведенні заходів щодо надання державної допомоги незахищеним верствам населення або формування податкової політики.

З метою вирішення проблем перерозподілу доходів та бідності держава може використовувати такі інструменти:

- пряме надання суспільних благ та послуг без участі користувача у фінансуванні витрат («безоплатна» освіта, державна система охорони здоров'я);

- надання різних видів грошової допомоги, субсидій на оплату житла і комунальних послуг;

- надання субсидій виробникам певних благ з метою підтримання низького рівня цін (субсидії виробникам продуктів харчування, субсидування цін за проїзд);

- прогресивне оподаткування доходів, майна, зниження ставок податку на додану вартість на деякі товари кінцевого споживання.

Виконання державою **стабілізаційної функції** включає проведення заходів, спрямованих на підвищення рівня зайнятості та забезпечення стабільності цін у кризових та посткризових умовах, із використанням таких **інструментів**:

- зміна рівня або структури бюджетних видатків;

- зміна видів і ставок податків і зборів;

- зміна структури державного боргу і джерел його фінансування;

- пряме і непряме фінансування збитків приватних і державних підприємств, витрат підприємств на освіту, проведення державної тарифної політики).

Головним критерієм визначення поняття «публічні фінанси» має бути фінансове забезпечення виконання органами влади різних рівнів (як основної діяльності) функцій держави у широкому розумінні, що розподілені між окремими одиницями системи органів загального державного управління.

Відповідно до Керівництва МВФ зі статистики державних фінансів (англомовний варіант роботи має назву Finance, Public Statistics) такі структури наділені законодавчою, судовою або виконавчою владою по відношенню до інших інституційних одиниць. Їх діяльність має декілька ключових характеристик, що стосуються виконання економічних функцій держави та умов їх фінансування:

1. Основні економічні функції органів загального державного управління:

- ***виконання зобов'язань щодо забезпечення суспільства товарами і послугами на неринковій основі для їх колективного або індивідуального споживання;***
- ***здійснення перерозподілу доходів і майна за допомогою трансфертних платежів.***

2. Фінансування діяльності переважно за рахунок податків або інших обов'язкових платежів

(у певні періоди можливе фінансування за рахунок запозичень).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

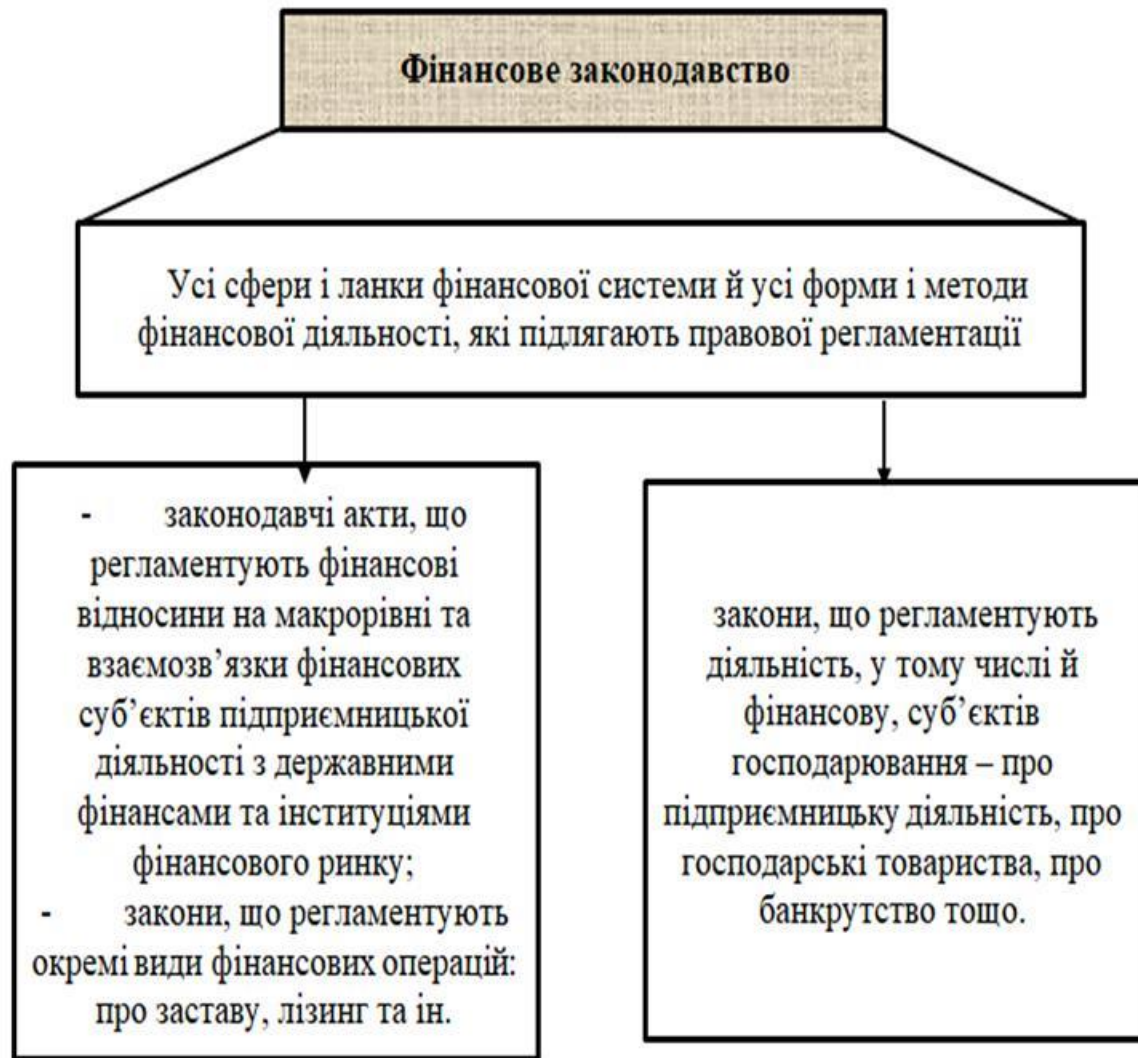
1. У чому полягає сутність фінансової науки?
2. Розкрийте історичну необхідність виникнення фінансів.
3. Який існує взаємозв'язок фінансів з різними підсистемами економічної системи?
4. Що розуміється під поняттям «фінансові відносини» та які перерозподільчі процеси вони опосередковують?
5. Поясніть взаємозв'язки держави з іншими суб'єктами фінансових відносин у ході перерозподілу ВВП.
6. У чому полягає біфункціональний науковий підхід при визначенні функцій фінансів.
7. У чому полягає сутність та механізм дії первинного розподілу ВВП?
8. Охарактеризуйте сучасні фінансові протиріччя.
9. Яку роль виконують фінанси у розвитку економіки країни?
10. Охарактеризуйте моделі фінансових відносин за рівнем централізації ВВП.

Тема 2 .Фінансова політика

Питання теми:

- 2.1. Організаційно-правове забезпечення фінансової політики.
- 2.2. Сутність, складові і типи фінансової політики.
- 2.3. Фінансовий механізм

Мета: вивчити основи побудови та структуру фінансової системи України; з'ясувати сутність і види фінансової політики, фінансових ресурсів, фінансового механізму та їх взаємозв'язок; дослідити сутність і роль фінансового права у соціально-економічному житті суспільства.

Фінансове право –самостійна галузь публічного права, яка містить сукупність юридичних норм, що виникають у відносинах при створенні, розподілі і використанні фондів грошових коштів держави та органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їхніх завдань та функцій.

Фінансова політика в залежності від часу та характеру заходів

Фінансова стратегія – довгостроковий курс фінансової політики, розрахований на перспективу. Передбачає рішення загальнодержавних задач, що визначені економічною та соціальною стратегією. Її особливістю є відносна стабільність.

Фінансова тактика - поточна політика, спрямована на вирішення конкретних завдань відповідного періоду, що впливають із розробленої фінансової стратегії.

- фінансове законодавство;
- форми та методи мобілізації фінансових ресурсів;
- перерозподіл фінансових ресурсів між окремими галузями, районами та верствами населення;
- структура доходів і видатків бюджетів

Фінансові стратегія і тактика повинні бути взаємопов'язані, але тактика вторинна по відношенню до стратегії. Однак якщо держава не досягає результатів за допомогою тактики, доводиться вносити корективи в стратегію.

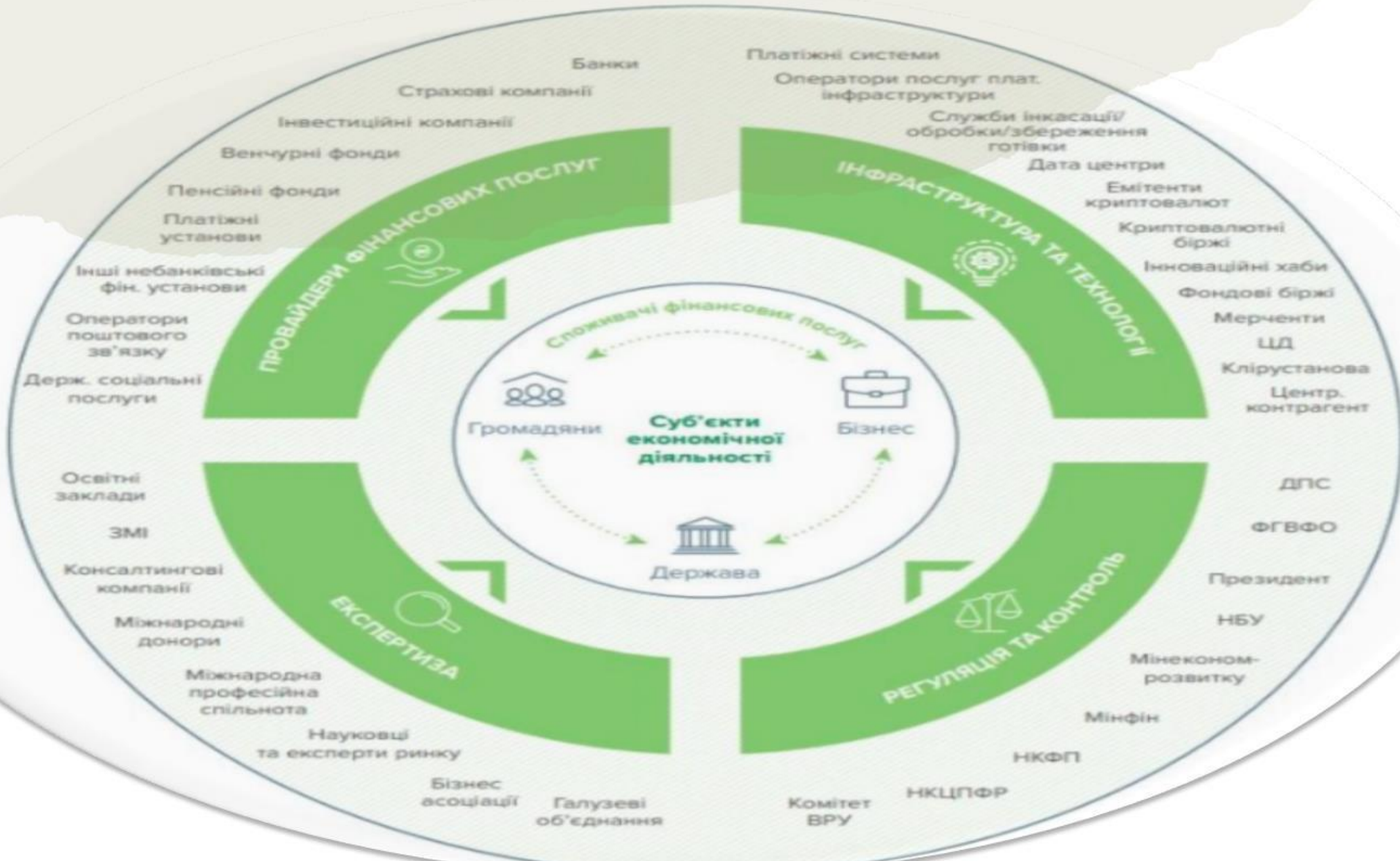
Залежно від розвитку теоретичних концепцій економічної науки та від історико-політичних особливостей розвитку суспільства виділяють наступні типи фінансової політики:

1. *Класична*. Засновники – Адам Сміт та Давид Рікардо. Існувала до кінця 20-х років ХХ століття. Її основними напрямками є невторчання в економіку, збереження вільної конкуренції, використання ринкового механізму як головного регулятора господарчих процесів.
2. *Регулююча*. Засновник – Джон Мейнард Кейнс. В момент заснування (30-40 роки ХХ століття) основними її завданнями були послаблення впливу кризи надвиробництва на економіку, розширення платіжного попиту, підтримка високої ділової активності. У 70-х роках ХХ століття розвивається некейнсіанський напрямок економічної теорії. У
3. *Планово – директивна*. Застосовується в країнах з адміністративно-командною системою керування економікою. Базується на державній власності на засоби виробництва. Ціль: забезпечення максимальної концентрації фінансових ресурсів у держави для їх подальшого перерозподілу у відповідності до основних напрямків державного плану.

Головне завдання фінансової політики — забезпечення відповідними фінансовими ресурсами реалізації тієї чи іншої державної програми соціально-економічного розвитку.

Основною метою фінансової політики є оптимальний розподіл ВВП між галузями народного господарства, соціальними групами населення, територіями.

Фінансова стратегічна політика має різновиди:

політика економічного розвитку -

- це система фінансових заходів, спрямованих на збільшення фактичного обсягу валового національного продукту (ВНП) та підвищення рівня зайнятості населення.

Політика стабілізації -

- це система фінансових заходів, спрямованих на утримання обсягу випуску продукції на досягнутому в країні рівні

Політика обмеження ділової активності -

- це система екстремальних фінансових заходів, спрямованих на зниження темпів зростання реального обсягу ВВП порівняно з досягнутими
- Уряд застосовує і таку політику в періоди економічного піднесення для того, щоб запобігти кризі перевиробництва

Залежно від ступеня законодавчого чи адміністративного регламентування фінансових відносин, який характеризується тією часткою доходу, що розподіляється і споживається відповідно до чинних законів чи адміністративних рішень, розрізняють три типи фінансової політики:

Жорстка регламентація

- * полягає у тому, що переважна частина фінансових відносин регулюється державою.
- * політика проводиться в умовах або адміністративної економіки і відповідної їй фінансової моделі, або в умовах обмеженості фінансових ресурсів.
- * політика малоефективна, оскільки підриває стимули до продуктивної діяльності, адже фінансовим продуктом діяльності — доходом — більше розпоряджається держава, ніж його власники — юридичні і фізичні особи.

Помірна регламентація

- * здійснюється у законодавчій формі та охоплює обмежену частину фінансових відносин — взаємовідносини з державою, окремі елементи взаємовідносин на кредитному, фондовому, валютному та страховому ринках.
- * має врівноважити інтереси держави і суспільства загалом та інтереси окремих юридичних і фізичних осіб.
- * забезпечує юридичним і фізичним особам достатні стимули для продуктивної діяльності і водночас дає змогу державі впливати на соціально-економічний розвиток суспільства.

Політика мінімальних обмежень

- * спрямована на формування максимальної заінтересованості суб'єктів підприємницької діяльності та громадян в ефективному господарюванні.
- * переважна частина фінансових відносин за таких умов регламентується на договірних засадах між окремими суб'єктами.

Бюджетна політика

Забезпечення передбачуваності, прозорості та збалансованості бюджетної політики на середньострокову перспективу та розподіл ресурсів відповідно до пріоритетів розвитку держави

Податкова та митна політика

Побудова сучасної справедливої податкової та митної систем, що забезпечує досягнення стратегічних цілей сталого економічного розвитку

Фінансова політика в окремих сферах

Забезпечення ефективної взаємодії з фінансових питань з міжнародними фінансовими організаціями, іноземними державами та банками, участь у забезпеченні формування державної політики щодо розвитку ринку фінансових послуг, банків державного сектору

Боргова політика

Забезпечення боргової стійкості, управління державним боргом та гарантованим державою боргом

Податкова політика реалізує інтереси держави. Її головне призначення — вилучення частини ВВП на загальнодержавні потреби, перерозподіляючи ці кошти через бюджет.

Дискреційна (активна) фіскальна політика — це свідоме маніпулювання податками і держ. видатками з боку органів законодавчої і виконавчої влади з метою зміни реального обсягу нац. виробництва та зайнятості, контролю за інфляцією, прискорення темпів екон.зростання.

- Стимулююча фіскальна політика
- Стримуюча фіскальна політика

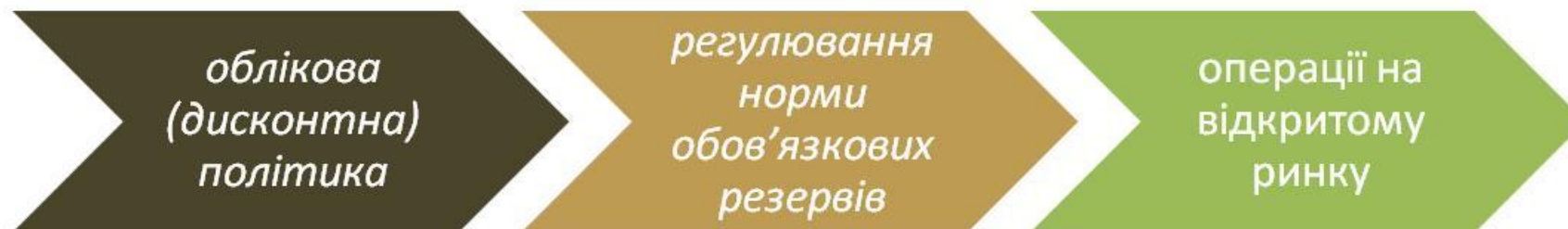
Автоматична (пасивна) фіскальна політика здійснюється за допомогою «вбудованих стабілізаторів» (податків і державних витрат, трансфертів). Необхідні зміни в рівні державних видатків і податків вводяться автоматично.

- Вбудовані стабілізатори — це будь-який захід, що зумовлює тенденцію до збільшення дефіциту державного бюджету.

Під грошово-кредитною (монетарною) політикою розуміють забезпечення стабільності грошового обігу через управління емісією, регулювання інфляції і курсу національної грошової одиниці; управління діяльністю фінансового ринку через регламентацію емісії і розміщення державних і корпоративних цінних паперів і регулювання їх дохідності.

ОСНОВНІ ІНСТРУМЕНТИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ:

Через валютну і митну політику держава захищає свої інтереси на міжнародному ринку.

Адже головним завданням митної і валютної політики є забезпечення примноження золотовалютних резервів держави.

Валютна політика — це сукупність економічних, юридичних і організаційних форм і методів у галузі валютних відносин, що здійснюються державою та міжнародними валютно-фінансовими організаціями.

Фінансовий механізм — це сукупність фінансових методів і форм організації фінансових відносин, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства.

Фінансові
методи

Фінансові
важелі

Правове
забезпечення

Нормативне
забезпечення

Інформаційне
забезпечення

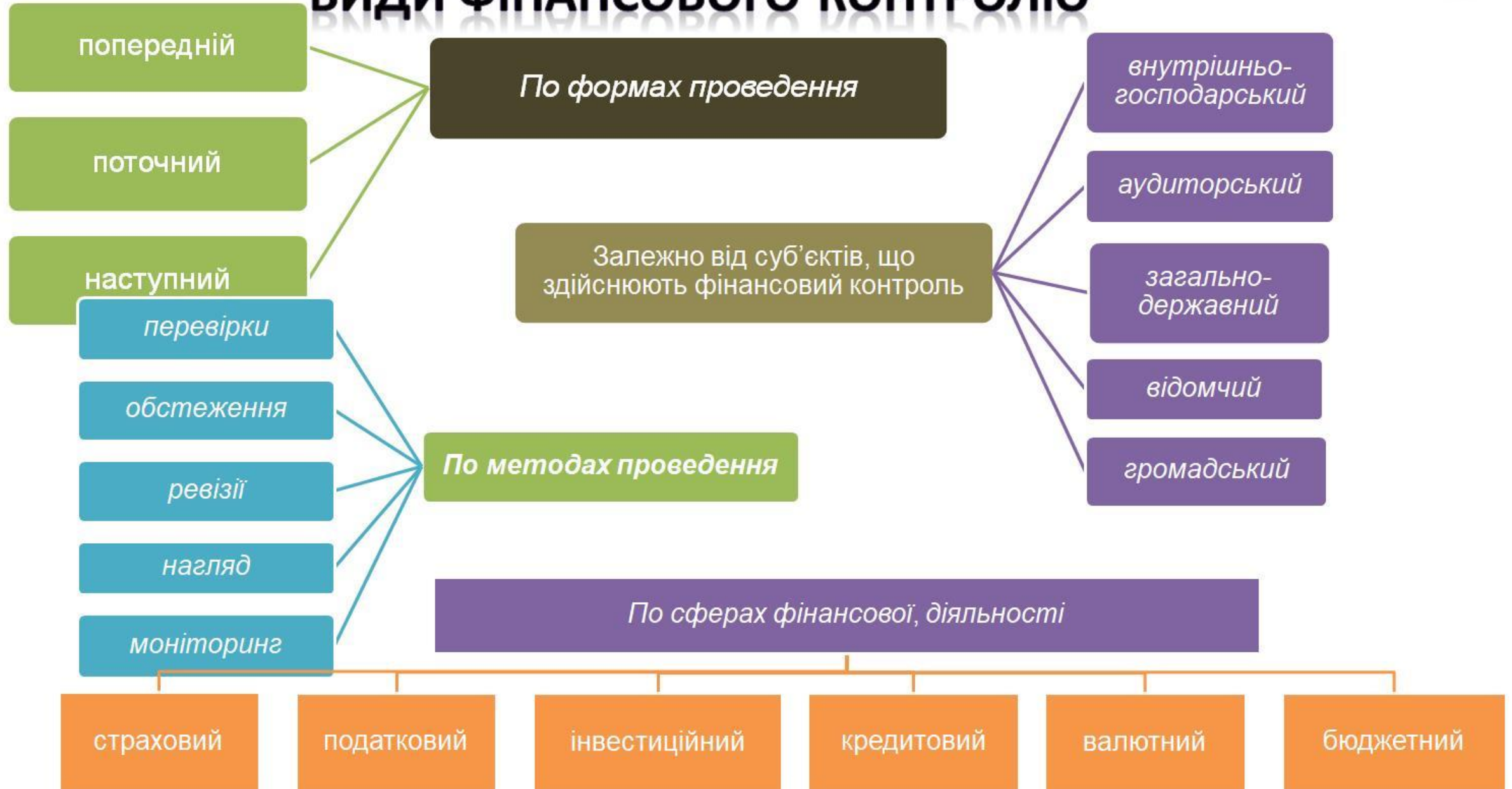
Фінансовий контроль – це сукупність дій і операцій по перевірці фінансових і пов'язаних з ними питань діяльності суб'єктів господарювання і управління із застосуванням специфічних форм і методів його організації.

Універсальні принципи:

ВИДИ ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ

Види фінансового
моніторингу

Державний

Первинний

Операції, що підпадають під фінансовий моніторинг

Сума операції дорівнює чи перевищує 400 тисяч гривень

Операції готівкою (внесення, переказ, отримання коштів)

Операції політично значущих осіб, членів їх сімей та/або осіб, пов'язаних з політично значущих осіб

Операції з переказу коштів за кордон (в тому числі до держав, віднесених Кабінетом Міністрів України до офшорних зон)

Учасник операції має реєстрацію, місце проживання чи місцезнаходження в державі, що не виконує рекомендації міжнародних, міжурядових організацій у сфері боротьби з легалізацією (відмивання) доходів або учасник має рахунок у банку, в зазначеній державі

Банки зможуть самостійно обирати моделі віддаленої ідентифікації та верифікації:

Повноцінні моделі

- **верифікація** за допомогою Системи BankID НБУ та КЕП*;

- **відеоверифікації** – спілкування клієнта та працівника / агента банку через відеотрансляцію.

Ліміти на спрощені моделі:

- не більше **40 тис. грн на місяць** та **400 тис. грн на рік** на проведення операцій за всіма рахунками клієнта в банку;
- не більше **40 тис. грн загального залишку** за всіма рахунками і е-гаманцями клієнта в банку.

Спрощені моделі

(з встановленими лімітами)

- **верифікація** за допомогою Системи BankID НБУ;

- **верифікація** за допомогою КЕП*;

- **платіж на окремий рахунок банку** з особистого рахунка клієнта (із супроводженням його ПІБ);

- **дистанційне зчитування** клієнтом даних з чипу свого біометричного документа за допомогою смартфона та мобільного додатка банку;

- **верифікація даних з бюро кредитних історій** (з підтвердженням через надсилання пароля з фінансового телефону клієнта).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Які складові фінансової політики? Охарактеризуйте їх.
2. Які елементи включає механізм реалізації фінансової політики?
3. Яке завдання загальнодержавних фінансів?
4. Взаємозв'язок фінансового права і фінансової політики держави.
5. Роль фінансової політики в узгодженні окремих напрямів суспільного розвитку.
6. Шляхи узгодження монетарної і фіскальної політики держави.
7. Кейнсіанська фінансова політика чи монетаристські принципи фінансової політики держави: вибір для України
8. Яка ланка займає центральне місце у фінансовій системі України?
9. Що являє собою фінансовий механізм і які його складові?
10. Висвітліть зарубіжний досвід реалізації фінансової політики держав

Тема 3. Податкова система держави

Питання теми:

- 3.1. Економічна сутність та функції податків.
- 3.2. Класифікація податків.
- 3.3. Податкова система: елементи та принципи побудови.

Мета: розглянути поняття податків і зборів, їх призначення, функції, класифікацію; дослідити теоретичні основи побудови податкової системи та її складу. Набути практичних навичок розрахунку податкових платежів до бюджету

**Етапи
історичного
розвитку
оподаткування**

Перший охоплює стародавній світ і початок середньовіччя; для нього характерне переважання неподаткових доходів, а окремі прямі і непрямі податки (майнові, земельні, подушне, акцизи, митні збори) застосовувалися тільки в екстрених випадках;

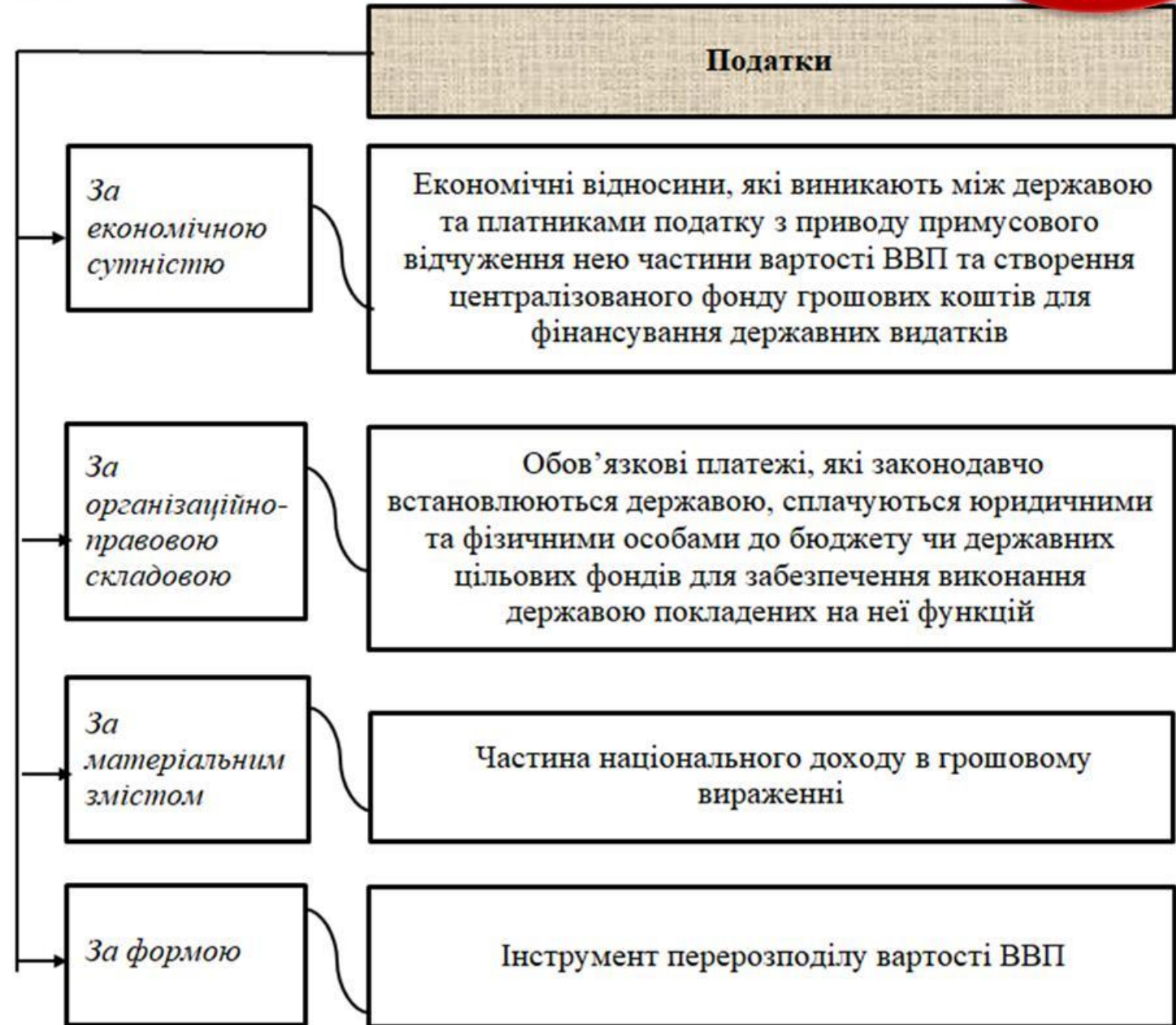
На другому (XVI-XVIII століття) податки починають виступати в якості постійного джерела фінансування доходів держави, а основна роль при цьому відводиться непрямим податків;

Третій (XIX-XX століття) характеризується перетворенням податків в основне джерело державних доходів; при цьому виникають сучасні, більш зрілі і вдосконалені форми оподаткування, формуються податкові системи, що включають відносно невелике число найбільш ефективних (у фінансовому та економічних відносинах) податків.

Податок має правову, економічну та суспільну характеристики.

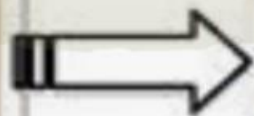
Основні ознаки податків:

- примусовий характер;
- безеквівалентність;
- відсутність цільового використання;
- законодавча регламентованість;
- однаковий підхід до всіх платників;
- вимір форми власності.

Різниця між податками та іншими обов'язковими платежами

Податки	Платежі (збори)
безповоротність (можуть бути повернуті тільки при переплаті)	можуть повертатися
односторонність встановлення	можуть бути не односторонніми
сплачуються лише до бюджету	можуть сплачуватись у централізовані або децентралізовані фонди
не мають цільового призначення	можуть мати цільове призначення
є атрибутом держави і базуються на актах вищої юридичної сили	можуть базуватися і на підзаконних актах

ПОДАТКИ

частина доходів громадян і підприємств

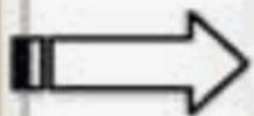
мають обов'язковий характер

сплата здійснюється періодично

платежі на користь держави

визначаються законом

Податкова система

– це сукупність податків, зборів, та інших платежів, що стягуються у встановленому законом порядку до бюджету і державних цільових фондів, а також принципи, форми і методи побудови самих податків.

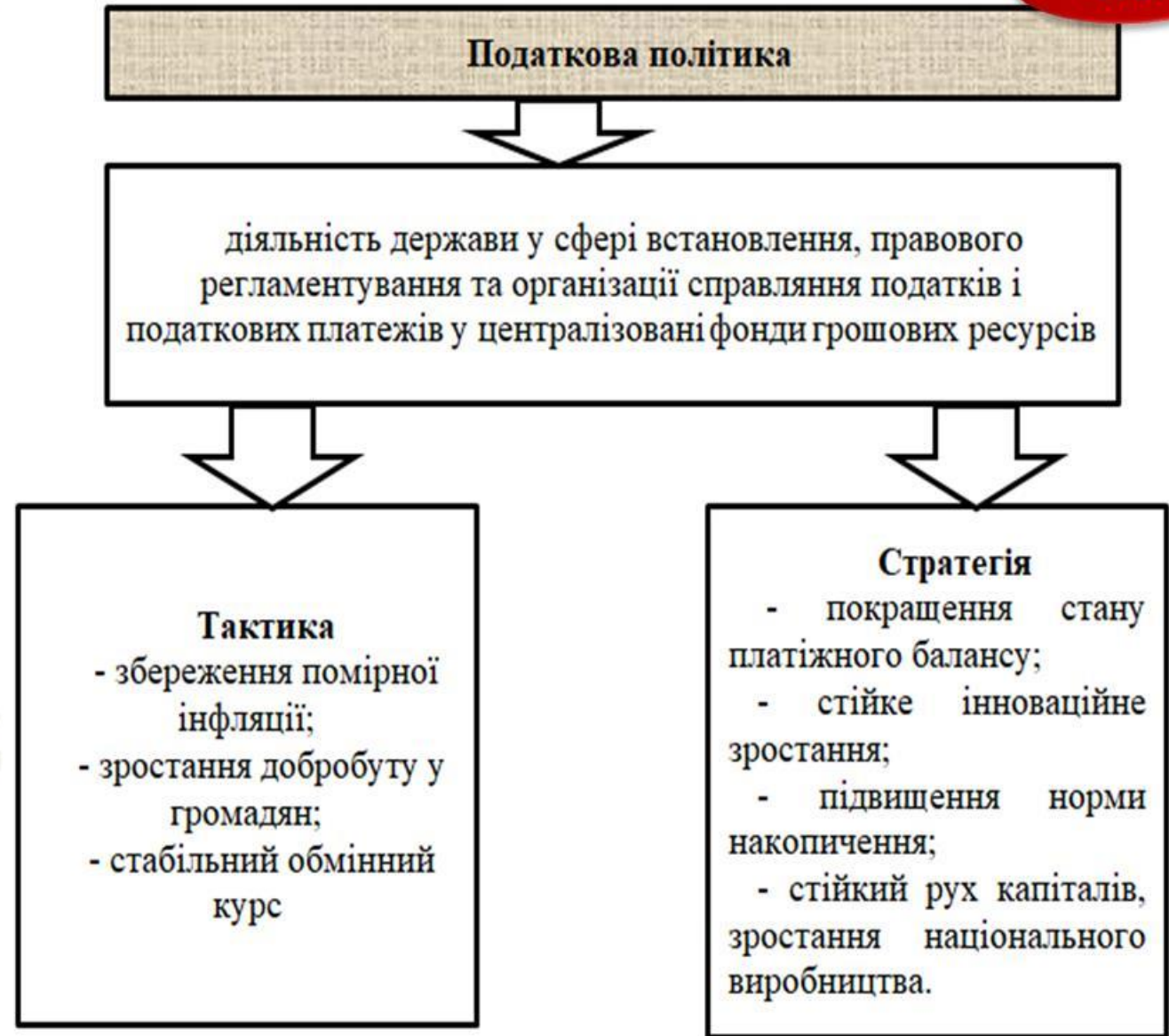
Податкова система характеризується:

- по-перше – порядком встановлення і введенням в дію податків і зборів та їх скасування;
- по-друге – класифікацією податків;
- по-третє – правами та обов'язками платників податків;
- по-четверте – порядком розподілу податків між бюджетами різних рівнів;
- по-п'яте – відповідальністю учасників податкових відносин.

Побудова податкової системи повинна відповідати таким *вимогам*:

- *системність* – полягає в тому, що податки повинні бути взаємопов'язані між собою й органічно доповнювати один одного;
- *встановлення визначальної бази податкової системи* – визначальною базою побудови податкової системи є обсяг коштів, якого потребує держава для виконання покладених на неї функцій;
- *формування правової основи* – правову основу системи становлять відносини власності, адже форма власності відбивається на формуванні доходів відповідних юридичних і фізичних осіб, а особливості формування доходів повинні враховуватись при встановленні об'єкта оподаткування;
- *формування вихідних принципів.*

Потенціал оподаткування будь-якої країни визначають такі фактори: загальний стан економіки; соціальна політика держави; воєнна доктрина; рівень реального доходу на душу населення; виробнича структура економіки і значення різних видів господарської діяльності (наприклад, роль зовнішньої торгівлі, частка прогресивних галузей виробництва, ступінь участі іноземного капіталу у приватних підприємствах тощо), політичні та інституціональні чинники.

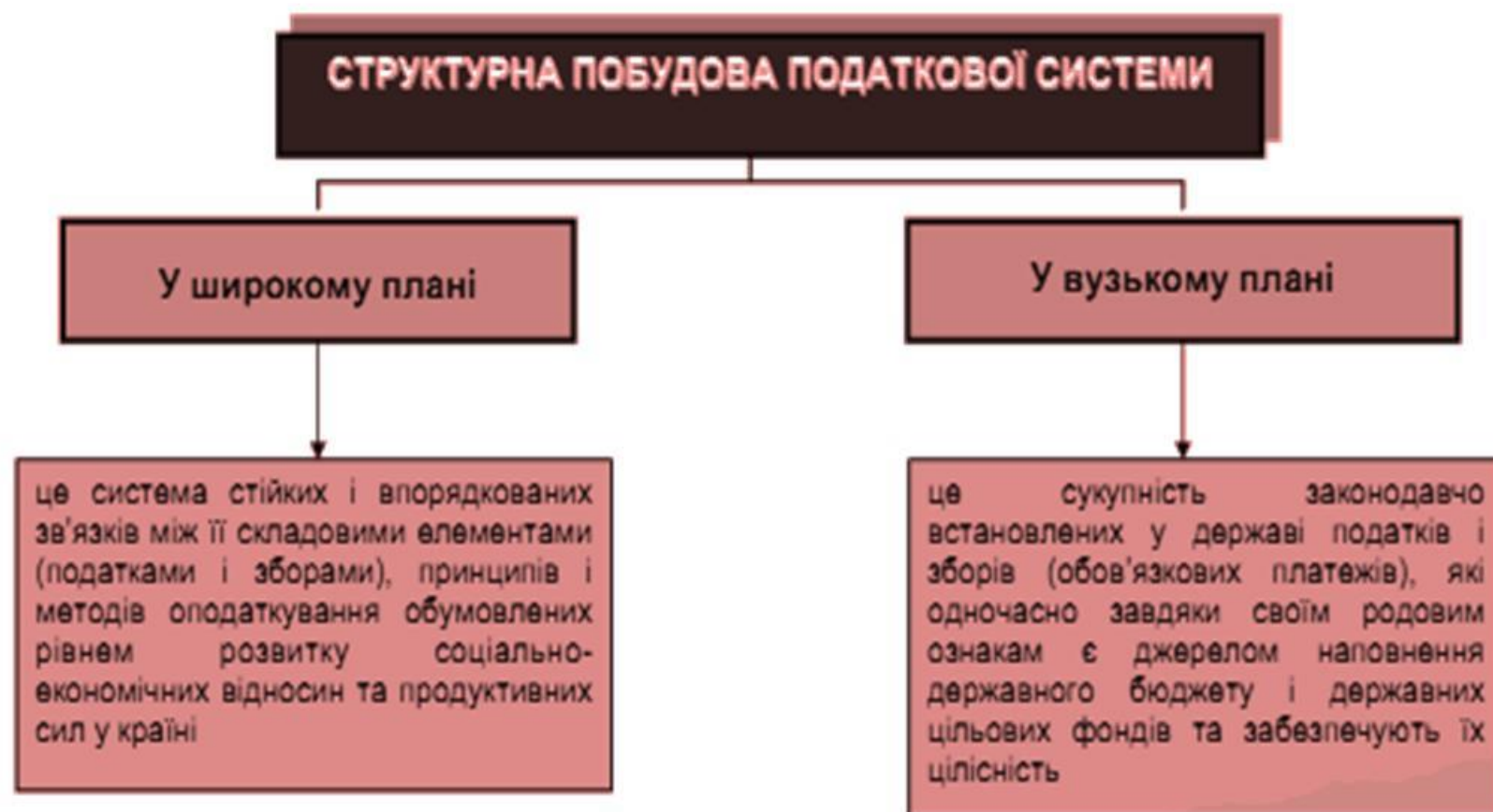
Податкова система за своєю природою є оболонкою для реалізації податкових механізмів у державі, які регулюють правовідносини між:

- державою і платниками – щодо визначення основних елементів оподаткування, порядку обчислення і сплати податків, відповідальності платників за порушення податкового законодавства;
- державою і органами місцевого самоврядування – щодо розмежування їх прав законодавчої ініціативи в податковій сфері;
- державою і органами, які забезпечують справляння податків – щодо визначення правового статусу цих органів, порядку адміністрування податків, відповідальності за своєчасне надходження податків у бюджет, дотримання податкового законодавства;
- органами податкової служби і платниками – щодо їх взаємних прав та обов'язків і механізму їх реалізації.

Структура (від лат. побудова, розміщення, порядок) – це сукупність стійких зв'язків об'єкта, які забезпечують його цілісність і відповідність самому собі, тобто збереження основних властивостей за умови різних зовнішніх і внутрішніх змін

СТРУКТУРНА ПОБУДОВА ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ

За формою

це комплекс податкових нормативно-правових актів, де може бути представлений певний перелік податків і зборів (обов'язкових платежів), що справляються у встановленому законами порядку

За змістом

це модель податкових правовідносин, інструмент для забезпечення фінансових потреб держави та матеріального добробуту населення

В Україні
встановлюються

загальнодержавні

*та місцеві
податки та
збори.*

До загальнодержавних належать

податки та збори,

що є обов'язковими до сплати на усій території України,

крім випадків, передбачених законодавством.

До *загальнодержавних* належать такі податки та збори:

1. податок на прибуток підприємств;
2. податок на доходи фізичних осіб;
3. податок на додану вартість;
4. акцизний податок;
5. МИТО;

До ухвалення Податкового кодексу роль місцевого оподаткування у податковій системі держави була малозначущою; частка місцевих податків і зборів у доходах місцевих бюджетів не перевищувала 1 – 3 %. З набуттям чинності з 01.01.2011 р. ПКУ функціонування системи місцевого оподаткування в Україні кардинально змінилось і місцеві податки та збори стали одним із основних джерел надходжень до місцевих бюджетів.

Слід зазначити, що подальше підвищення ролі місцевого оподаткування та збільшення частки місцевих податків і зборів у складі доходів місцевих бюджетів дозволить збільшити фінансову стабільність та автономність відповідних територій держави.

До місцевих належать податки та збори,

що встановлені відповідно до переліку

і в межах граничних розмірів ставок,

визначених податковим законодавством,

рішеннями сільських, селищних і міських рад

у межах їх повноважень, і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

НАУКОВІ ОСНОВИ ПОБУДОВИ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ

Системність

Установлення
визначальної бази
цієї системи

Формування
правової основи і
вихідних принципів

Кожна держава формує свою систему оподаткування з урахуванням досвіду інших країн,

власних національних особливостей,

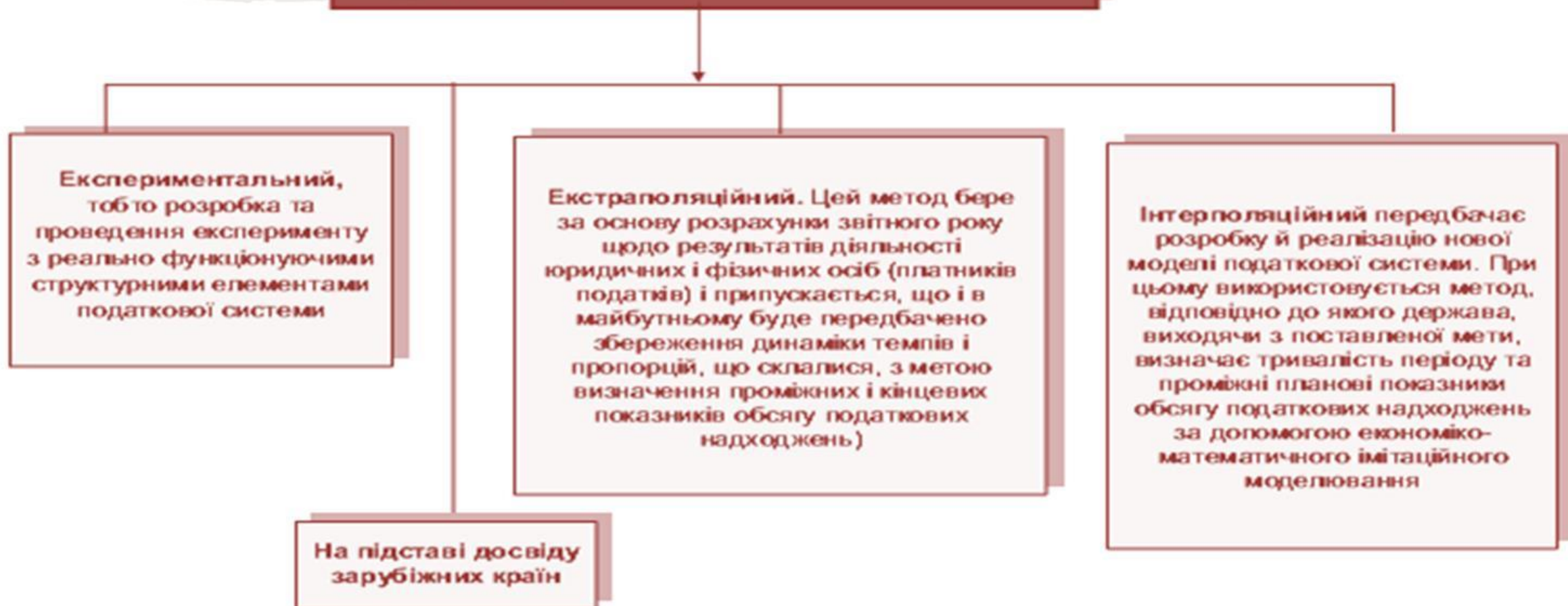
стану економіки,

розвитку ринкових відносин,

необхідності вирішення конкретних економічних і соціальних завдань.

Податкова політика розрізняється за двома основними вимірами: у просторі та в часі. Різноманіття податкових політик обумовлює цілий комплекс об'єктивних і суб'єктивних чинників. Податкова політика України принциповим чином відрізняється, наприклад, від політики Швейцарії, Росії або Німеччини насамперед у силу різного федерального устрою. Крім того, податкова політика об'єктивно має контекст, що розрізняється на різних етапах соціально-економічного розвитку: наприклад, політика в постіндустріальному суспільстві буде мати зовсім інші завдання у порівнянні з політикою періоду форсованої індустріалізації. Але найчастіше політика розрізняється навіть на тому самому етапі соціально-економічного розвитку в рамках однієї країни: приходить новий президент або уряд і змінюють державну податкову політику

Методи побудови податкової системи

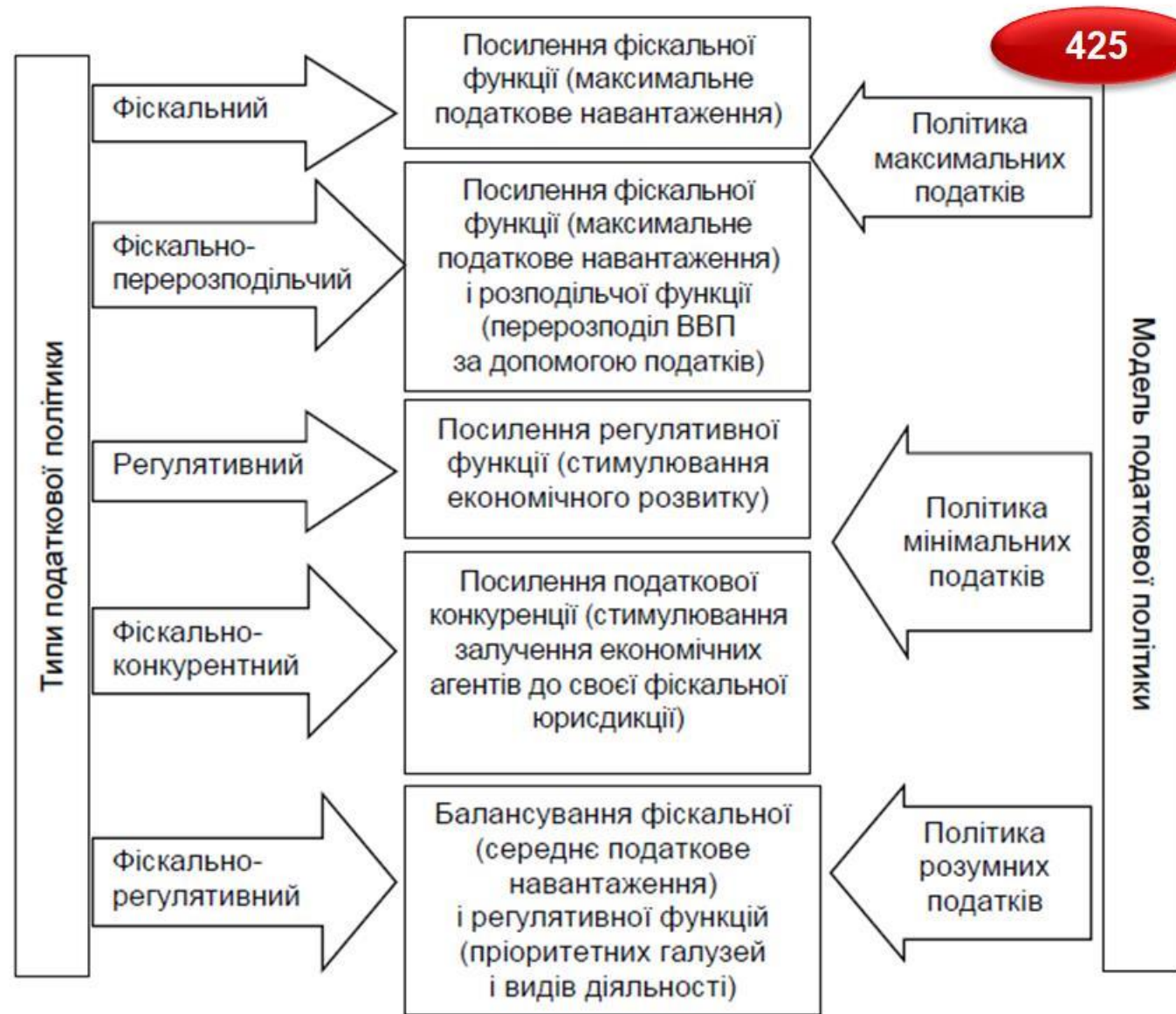

У сучасній фінансовій науці прийнято розрізняти три теоретично можливих варіанти використання принцип платоспроможності при формуванні податкової системи: рівної абсолютної «жертви», рівної відносної «жертви» або рівної граничної «жертви».

У випадку рівної абсолютної «жертви» втрата корисності за абсолютною величиною має бути рівною для всіх осіб.

У випадку рівної відносної «жертви» незмінними залишаються відносні позиції платників податків після їх сплати. У випадку рівної граничної «жертви» зниження граничної корисності, зумовлене сплатою податків, для всіх осіб має бути рівним.

Якщо раніше принцип платоспроможності найчастіше розумівся як рівна абсолютна «жертва», то сьогодні частіше за все – як рівна відносна «жертва», яка ідентифікується з справедливим оподаткуванням

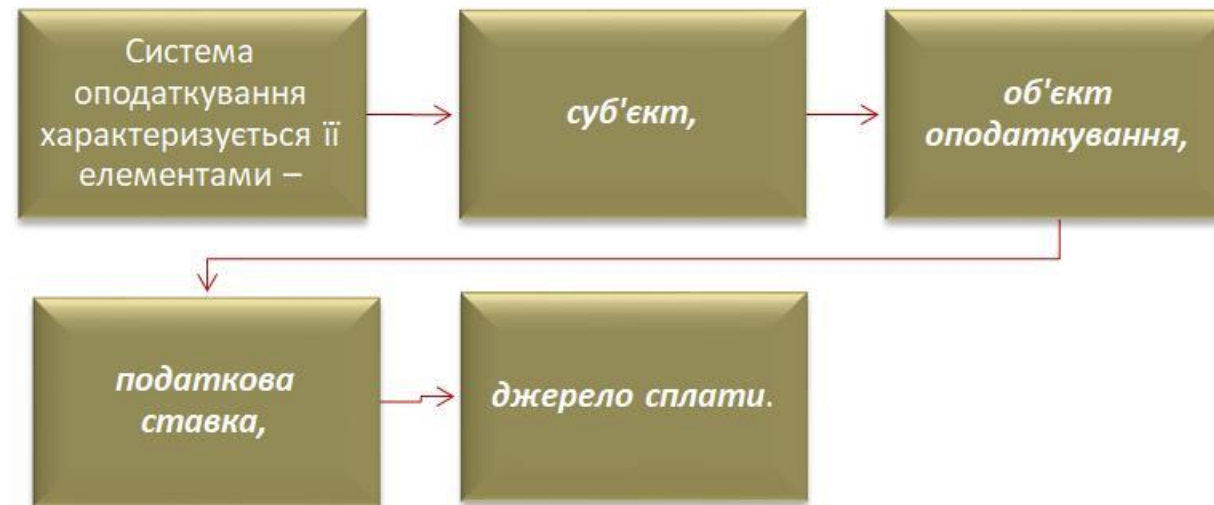

Відповідність типів і моделей податкової політики

Тип податкової політики – це певний образ або зразок податкової політики, що має притаманні тільки йому характерні риси (ознаки), за об'єктивним проявом яких можна виразно відрізнити один зразок політики від іншого.

Модель податкової політики – це зразок, апробований в практиці ряду країн і який довів свою результативність; тип податкової політики, який може використовуватися іншими країнами як аналог.

Форма податкової політики – це сукупність розроблених прийомів, методів та інструментів податкової політики, тобто спосіб наповнення обраної моделі податкової політики конкретною реалізаційною змістовністю. Форма є результатом формування стратегії і тактики податкової політики.

КРИТЕРІЇ ПОДАТКОВОЇ ПОЛІТИКИ

Економічна ефективність

Податки повинні забезпечити сталу фінансову базу держави

Соціальна справедливість

Податки повинні залишити достатньо коштів підприємствам і громадянам з метою збереження максимальної зацікавленості в результатах діяльності

Для аналізу ефективності доходів використовується діагностичний *тест Танзі*, який припускає вісім оцінних показників:

- 1) індекс концентрації (значна частина доходів формується за рахунок невеликої кількості податків і податкових ставок);
- 2) індекс дисперсії (відсутність або незначна частка податків з низьким обсягом надходжень);
- 3) індекс ерозії (збіг фактичної бази оподаткування з потенційною базою);
- 4) індекс запізнювання збору (своєчасність сплати податків, відсутність недоїмок);
- 5) індекс конкретності (податкова система будується на найменш можливій кількості податків, які мають конкретні ставки);
- 6) індекс об'єктивності (велика частина податків стягується об'єктивно вимірюваної бази оподаткування);
- 7) індекс забезпечення збору податків (збір податків ефективний);
- 8) індекс витрат при зборі податків (бюджетні витрати при зборі податків зведені до мінімуму).

Для визначення справедливості податку з практичного погляду користуються *показниками ступеня нерівності*:

- 1) коефіцієнтом Джині; 2) індексом Аткинсона

Індекс Аткинсона — показник, що вимірює втрату суспільного добробуту, яка спричинена нерівністю в доходах за певного рівня оподаткування.

Коефіцієнт Джині — демонструє ступінь економічної нерівності в доходах у країні у певний момент за певних умов.

Принципи побудови податкової системи України

Податковий механізм використовується державою як інструментарій податкової політики для економічного впливу на суспільне виробництво, його структуру та динаміку, на стан науково-технічного прогресу.

Цілі та роль податкового регулювання економіки

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Охарактеризуйте основні етапи розвитку податків.
2. В чому полягає комплексний характер податку?
3. Які основні ознаки характеризують категорію «податок»?
4. Які основні спільні риси та відмінності існують між категоріями «податок», «збір» і «мити»?
5. Як можна класифікувати податкові пільги?
6. Охарактеризуйте критерії фіскальної достатності та економічної ефективності.
7. Чим ПДВ відрізняється від податку з обороту і податку з продажів?
8. У чому полягають переваги і недоліки прямих та непрямих податків?
9. В чому різниця між податковою системою і системою оподаткування?
10. На яких принципах ґрунтується податкове законодавство України?

Тема 4. Сутність, призначення й роль бюджету держави

Питання теми:

- 4.1. Сутність бюджету, його роль та місце у фінансовій системі країни.
- 4.2. Бюджетна політика держави
- 4.3 Бюджетний механізм

Мета: засвоїти та поглибити теоретичні знання про сутність бюджету, його функції, зміст і принципи організації бюджетної системи України, склад доходів і витрат бюджету, етапи бюджетного процесу в Україні.

Бюджет держави - як об'єктивна економічна категорія – сукупність грошових відносин, пов'язаних з розподілом і перерозподілом ВВП і національного багатства, з метою формування і використання основного централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою її функцій.

Бюджет можна розглядати з трьох позицій:

За економічним змістом

система фінансових відносин між державою, з одного боку, та суб'єктами підприємницької діяльності й домогосподарствами, з іншого, з приводу формування та використання централізованого фонду грошових коштів, призначеного для забезпечення виконання державою покладених на неї функцій і завдань

За формою прояву

основний фінансовий план держави

За матеріальним змістом

централізований грошовий фонд держави, який перебуває у постійному русі: щоденно до нього зараховують надходження і здійснюють операції з витрат.

Особливості бюджету

Бюджет є особливою економічною формою перерозподільних відносин, пов'язаних з вилученням в розпорядження держави частини ВВП і її використанням для задоволення потреб всього суспільства і окремих його державно-територіальних формувань

За допомогою бюджету здійснюється перерозподіл ВВП між галузями економіки, територіями країни, сферами суспільної діяльності

Пропорції бюджетного перерозподілу вартості визначаються потребами розширеного відтворення в цілому і завданнями, що стоять перед суспільством на кожному історичному етапі його розвитку

Галузь бюджетного розподілу займає центральне місце у складі державних фінансів, що обумовлене головною роллю бюджету в порівнянні з іншими їх ланками

Склад бюджетного
законодавства України

Періоди розвитку бюджетної системи України

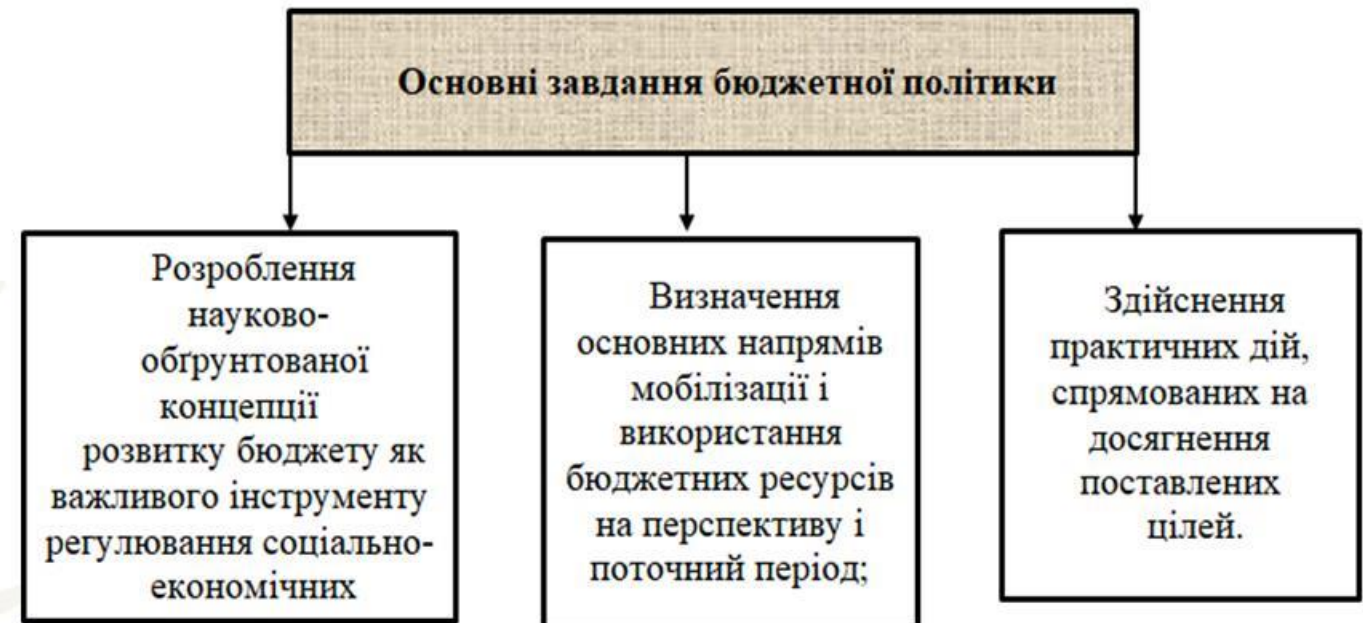
До 1990 року: період розвитку бюджетної системи. Україна знаходилась у залежності або поневоленні іншою державою, що не сприяло становленню власної бюджетної системи.

1991-2001 рр.: період відновлення державності, становлення України як суб'єкта міжнародного права. На цій основі відбувається процес оновлення бюджетних відносин, початок реформування засад та принципів побудови бюджетної системи.

З 2001 року: запровадження нових засад організації бюджетного процесу з урахуванням здійснення економічних реформ, запровадження нових форм і методів державного регулювання суспільно-економічних процесів та формування міжбюджетних відносин, спрямованих на зміцнення окремих територій і держави в цілому. Побудова бюджетної системи відбувається відповідно до положень і правових норм Бюджетного кодексу та вимог і стандартів бюджетного законодавства у країнах ЄС.

Сукупність різних видів бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіальних устроїв і врегульована нормами права являє собою бюджетну систему держави. Як правило, в унітарних державах існує дворівнева бюджетна система, яка включає державний та місцеві бюджети. У державах із федеративним устроєм бюджетна система має три й більше рівнів — федеральний бюджет, бюджети адміністративних одиниць, що входять до складу федерації, та місцеві бюджети.

Бюджетна політика держави - діяльність органів державної влади, державного управління та місцевого самоврядування з визначення стратегічної мети, напрямів, завдань і пріоритетів розвитку бюджетних відносин, засобів бюджетної тактики для досягнення, а також застосування цих засобів.

Бюджетна політика знаходиться в центрі суспільної уваги як центральний блок економічної політики держави. Від її якості залежить рівень соціального захисту громадян, інвестиційні можливості держави, місце країни на міжнародній арені, підприємницька активність суб'єктів господарювання і громадян. У бюджетній політиці найбільш яскраво висвітлюються інтереси різних верств населення.

Якщо частка бюджетних видатків перевищує 60 % у ВВП, то такий стан сприяє підтримці утриманських настроїв у суспільстві, а відтак негативно впливає на економічне зростання країни.

Умовно виділяють три моделі за рівнем централізації ВВП в бюджеті:

- американська модель (ліберальна) – від 25 до 35% ВВП
- західноєвропейська модель (помірна) – від 35 до 55% ВВП
- скандинавська модель – більше 55 % ВВП

Класифікація видів бюджетної політики

Вид	Характеристика
Щорічно збалансований бюджет	У разі економічного спаду податкові надходження автоматично зменшуються. Для забезпечення збалансованості бюджету слід збільшити ставки оподаткування або / та зменшити державні витрати, а дані методи безумовно поглиблять спад.
Циклічно збалансований бюджет	У періоди спаду держава збільшує витрати і зменшує податки, усвідомлено йдучи на виникнення дефіциту. Однак в наступному періоді компенсує дефіцит надлишком від зростання податків і зменшення державних витрат.
Функціональні фінанси	Головна мета забезпечення неінфляційного розвитку і повної зайнятості, тобто балансування економіки, а не бюджету. При цьому досягнення макроекономічної стабільності може супроводжуватися як стійким профіцитом, так і стійким бюджетним дефіцитом і державним боргом.

Чинники впливу на бюджетну політику

Внутрішні

- 1) **економічні** (пов'язані з макроекономічними процесами, що відбуваються у сфері суспільного виробництва);
- 2) **соціальні** (пов'язані з особливостями відтворення робочої сили і населення країни в цілому: кошти на освіту, охорону здоров'я, соціальний захист населення);
- 3) **політичні** (пов'язані з забезпеченням обороноздатності держави, підтримкою внутрішнього правопорядку, зміцнення всіх гілок влади).

Зовнішні

Залежність від економічних взаємовідносин з іншими державами щодо поставок палива, сировини, матеріалів, від обміну технологіями, експортних можливостей самої держави, її інтеграції зі світовими системами

Проблема взаємозв'язку між зовнішніми та внутрішніми чинниками, які впливають на бюджетну політику, полягає в тому, наскільки вони сприяють росту ВВП та ефективному використанню фінансових ресурсів. Розробка стратегії бюджетної політики передбачає визначення узагальнених контрольних показників, затвердження яких має здійснюватися на вищому урядовому рівні. Помилки в прогнозуванні соціально-економічного розвитку, недооцінка наслідків негативних процесів, що розвиваються в економіці, соціальній та фінансовій сферах, прирікають бюджетне планування на невдачу.

Розрізняють два основні елементи бюджетної політики як способу її формування та реалізації, різниця між якими полягає у терміні дії та характері заходів:

бюджетну стратегію - довгостроковий курс бюджетної політики, що передбачає вирішення глобальних завдань, визначених загальнонаціональною стратегією соціально-економічного розвитку країни, для реалізації яких потрібен час і значні бюджетні ресурси. Основою розробки бюджетної стратегії є бюджетне прогнозування;

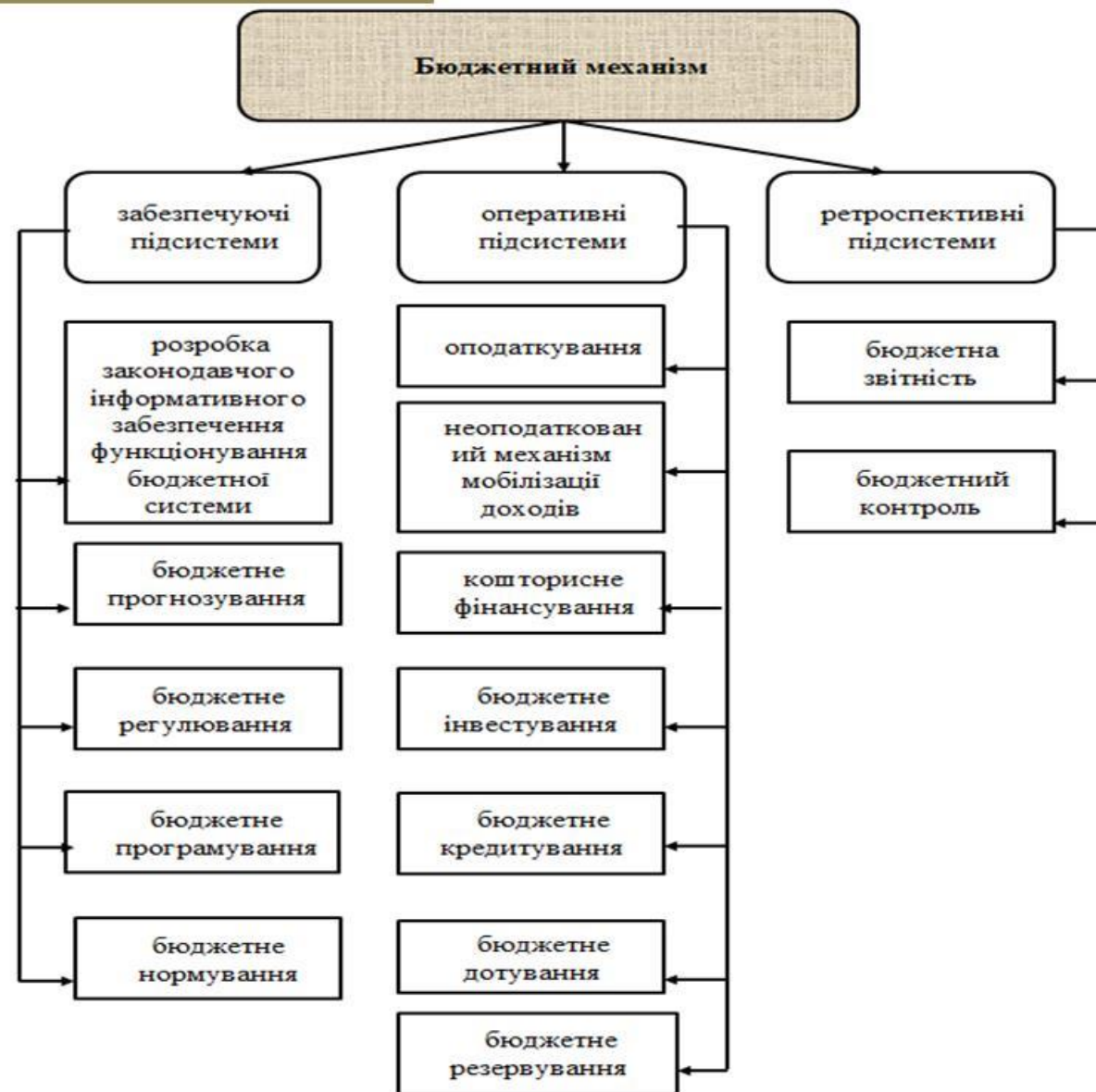
бюджетну тактику - гнучкі методи реалізації бюджетної політики в короткостроковому періоді. Вона є продовженням, конкретизацією бюджетної стратегії і передбачає оперативне маніпулювання бюджетними ресурсами і зміну способів організації бюджетних відносин. Основою розробки бюджетної тактики є бюджетне планування.

Бюджетний механізм є сукупністю конкретних форм бюджетних відносин, а також методів мобілізації і витрачання бюджетних коштів.

Складовими бюджетного механізму є:

1. Податки (як метод регулювання економічних і соціальних процесів впливають на розвиток виробництва товарів, попит та пропозицію на них).
2. Бюджетне фінансування загальнодержавних програм (забезпечує розширення виробництва та удосконалення його структури, розвиток соціальної сфери та соціальний захист громадян).
3. Фінансова підтримка окремих галузей і підприємств (сприяє вирівнюванню економічних умов їх функціонування або прискореного розвитку).
4. Створення спеціальних фондів та резервів за рахунок бюджетних коштів (для попередження виникнення диспропорцій в економіці).

Ефективне використання бюджетного механізму передбачає можливість його швидкої трансформації у відповідності до змін бюджетної та соціальної політики країни.

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ БЮДЖЕТНОГО ФОНДУ

Бюджетний період для всіх бюджетів, що складають бюджетну систему України, становить один календарний рік, який починається 1 січня кожного року і закінчується 31 грудня того самого року.

Неприйняття Верховною Радою України закону про Державний бюджет України до 1 січня відповідного року не є підставою для встановлення іншого бюджетного періоду.

Відповідно до Конституції України бюджетний період для Державного бюджету України за особливих обставин може бути іншим.

Особливими обставинами, за яких Державний бюджет України може бути затверджено на інший бюджетний період, є:

- 1) введення воєнного стану;
- 2) оголошення надзвичайного стану в Україні.

У разі затвердження Державного бюджету України на інший бюджетний період місцеві бюджети мають бути затверджені на такий самий період.

Джерела формування		Напрями використання	
1	Податкові надходження	1	Державне управління, правоохоронна діяльність
2	Неподаткові надходження	2	Соціальна сфера і соціальний захист населення
3	Доходи від операцій з капіталом	3	Економічна діяльність держави
4	Бюджетні трансферти	4	Національна оборона
		5	Зовнішньоекономічна діяльність
5	Цільові бюджетні фонди	6	Обслуговування державного боргу

ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ

Резерви - призначені для нейтралізації впливу непередбачуваних факторів.

Види бюджетних резервів:

резервний фонд - призначений для фінансування непередбачуваних обставин, які неможливо врахувати при затвердженні бюджету: стихійні, екологічні лиха тощо. Розмір резервного фонду не може перевищувати 1 % обсягу видатків загального фонду бюджету;

оборотний залишок бюджетних коштів - призначений для фінансування тимчасових касових розривів між дохідною та видатковою частинами бюджету. Встановлюється в розмірі не більше 2% видатків загального фонду бюджету. До кінця бюджетного року оборотний залишок бюджетних коштів має бути відновлений до початково затверджених розмірів.

Управління бюджетними коштами. Держава в особі своїх органів влади та управління встановлює методологію розподілу ВВП і національного доходу, форми грошових заощаджень, регулює види платежів, визначає обсяги і напрями використання бюджетних коштів.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Назвіть функції та ознаки бюджету.
2. Назвіть принципи побудови бюджетного устрою.
3. Які вам відомі види бюджетної політики?
4. Охарактеризуйте взаємозв'язок між господарським механізмом, фінансовим механізмом суспільства, фінансовим механізмом держави і бюджетним механізмом.
5. У чому полягає суть бюджетної стратегії?
6. Що таке бюджетна тактика і як вона реалізується на практиці?
7. Які вам відомі методи бюджетного механізму?
8. Які форми властиві для бюджетного механізму?
9. Які важелі використовує бюджетний механізм держави?
10. Як можна сформувати підсистеми бюджетного механізму залежно від стадій бюджетного процесу?

Тема 5. Публічні доходи та публічні видатки

Питання теми:

- 5.1. Сутність та характеристика публічних доходів.
- 5.2. Характеристика публічних видатків
- 5.3. Фінанси місцевих органів влади

Мета: отримати практичні навички щодо аналізу моделі перерозподілу ВВП через бюджет, динаміки обсягів і структури доходів та видатків Державного (Зведеного) бюджету України.

Функціонування публічних фінансів передбачає два тісно пов'язаних процеси:

мобілізацію фінансових ресурсів у розпорядження держави та місцевого самоврядування (публічні доходи);

використання акумульованих коштів на різноманітні публічні потреби (*публічні видатки*).

Питання про те, як повинні формуватися державні доходи взагалі та податки зокрема, а також за якими принципами мають розподілятися податкове навантаження, мають давню традицію. Відому працю німецького економіста Ф. К. Манна, присвячену порівняльному дослідженню історії ідеалів податкової політики та їх впливу на суспільну думку в період з 1600 по 1935 р., видано в 1937 р.¹ Уперше висновку про те, що оподаткування покликане враховувати довгострокові цілі економічного зростання, дійшли меркантилісти. За А. Смітом, держава повинна потурбуватися про стягнення зборів, які б відповідали ринковим умовам³. Дж. С. Мілль у своїй теорії оподаткування розвиває ідею розподілу податкового навантаження, яке, на його думку, має бути прив'язане до платоспроможності.

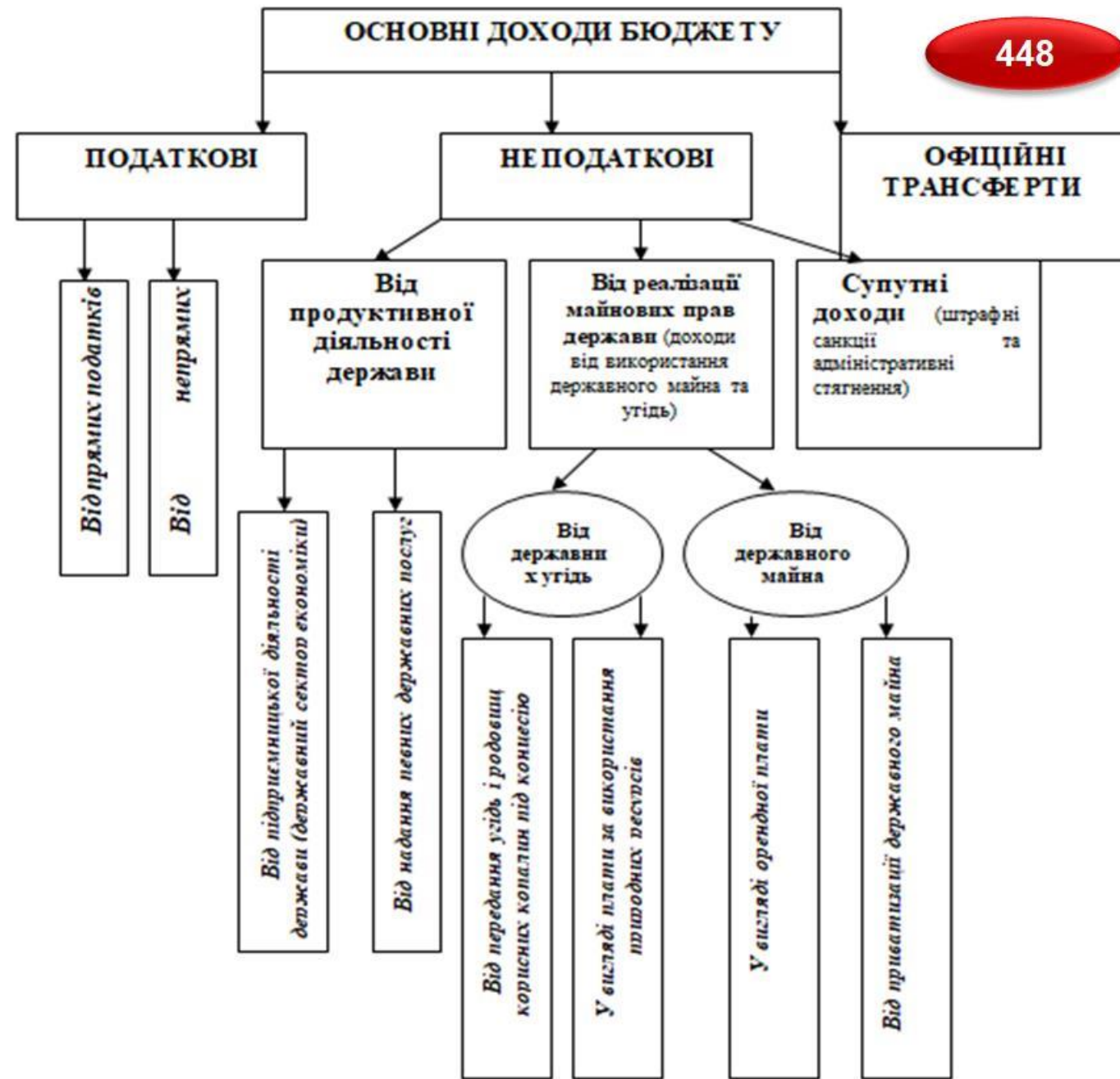
К. Вікселль наприкінці ХІХ ст. обґрунтував положення про те, що в умовах ринкової економіки індивіди не зацікавлені у відкритому виявленні своїх уподобань щодо суспільних благ, тому в основі оподаткування повинен лежати принцип зацікавленості, тобто рівності між платежами на користь держави і послугами з боку держави.

Як економічна категорія **доходи бюджету** виражають фінансові відносини, що виникають між державою, суб'єктами господарювання та населенням у процесі формування бюджетних фондів.

Доходи бюджету як економічне поняття – це економічні відносини, що виникають між державою, юридичними та фізичними особами з приводу формування частини фінансових ресурсів держави в процесі розподілу та перерозподілу ВВП, що акумулюється у бюджетах різних рівнів для виконання покладених на державу функцій.

Доходами бюджету є кошти, які надходять державі у постійне користування на безповоротній основі та забезпечують фінансування суспільно необхідних **видатків**.

Доходи бюджету формуються за рахунок джерел і в обсязі, передбаченими в Законі України «Про Державний бюджет» на поточний рік.

Принципи	Характерні ознаки
єдності бюджетної системи	забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності
збалансованості	регламентує положення, згідно з яким повноваження на здійснення видатків бюджету повинно відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період
самостійності	забезпечується закріпленням за бюджетами відповідних джерел доходів і правом відповідних органів державної влади та місцевого самоврядування визначення напрямів використання коштів відповідно до чинного законодавства;
повноти	означає, що всі надходження до бюджетів та видатки бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, та органів місцевого самоврядування підлягають включенню до складу бюджетів в обов'язковому порядку та в повному обсязі;
обґрунтованості	передбачає формування бюджету на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету і видатків бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик і правил;
ефективності	полягає в тому, що при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу повинні виходити з необхідності досягнення заданих результатів при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;
субсидіарної	означає, що розподіл видів видатків між державним та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами повинен ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;
цільового використання бюджетних коштів	передбачає, що бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;
справедливості й неупередженості	означає, що бюджетна система будується на засадах справедливого й неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;
публічності та прозорості	передбачає висвітлення засобами масової інформації показників бюджетів і звітів про їхнє виконання, які затверджується відповідними радами;

Бюджетна класифікація –

єдине систематизоване згрупування доходів, видатків та фінансування бюджету за ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

Мета застосування бюджетної класифікації:

здійснення контролю за фінансовою діяльністю органів державної та місцевої влади;

проведення необхідного аналізу в розрізі різних категорій доходів і видатків;

забезпечення загальнодержавної та міжнародної порівнянності бюджетних показників

Складові частини бюджетної класифікації

*Класифікація доходів
бюджету*

*Класифікація видатків
бюджету*

*Класифікація
фінансування бюджету*

Класифікація боргу

Централізовані

кошти, які залишаються у розпорядженні держави в процесі розподілу валового внутрішнього продукту, та спрямовуються на формування централізованих грошових фондів - державного та місцевих бюджетів, Пенсійного фонду України, Фонду соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття, Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України та інших

Децентралізовані

доходи, які залишаються у розпорядженні державних підприємств, установ, організацій при розподілі та перерозподілі валового внутрішнього продукту і формуються, головним чином, за рахунок їх прибутку

Основою для їхнього формування є доходи і прибутки державних підприємств, установ, організацій, населення

Основні фінансові інструменти формування доходів держави:

плата, яка передбачає певну еквівалентність взаємовідносин між державою та платниками

відрахування, які проводяться за встановленими нормативами

податки як плата суспільства державі за виконання нею певних функцій, як відрахування частини валового внутрішнього продукту на суспільні цілі та потреби

залучення позик (тимчасово вільних грошових коштів юридичних осіб, заощаджень населення, іноземного капіталу)

гранти, дарунки як прояв доброї волі юридичних і фізичних осіб, міжнародних організацій на безповоротній і безплатній основі.

Публічні видатки - сума коштів, що витрачається з централізованого, децентралізованих фондів, та фондів цільового призначення, для забезпечення фінансування державної діяльності, виконання державою взятих на себе зобов'язань, забезпечення суспільних благ і соціальних гарантій

Публічні видатки - це економічні відносини, які виникають у зв'язку з розподілом фонду грошових коштів держави і їх використанням за цільовим призначенням.

Розподіл публічних видатків здійснюється за:

- цільовим,
- галузевим
- територіальним призначенням.

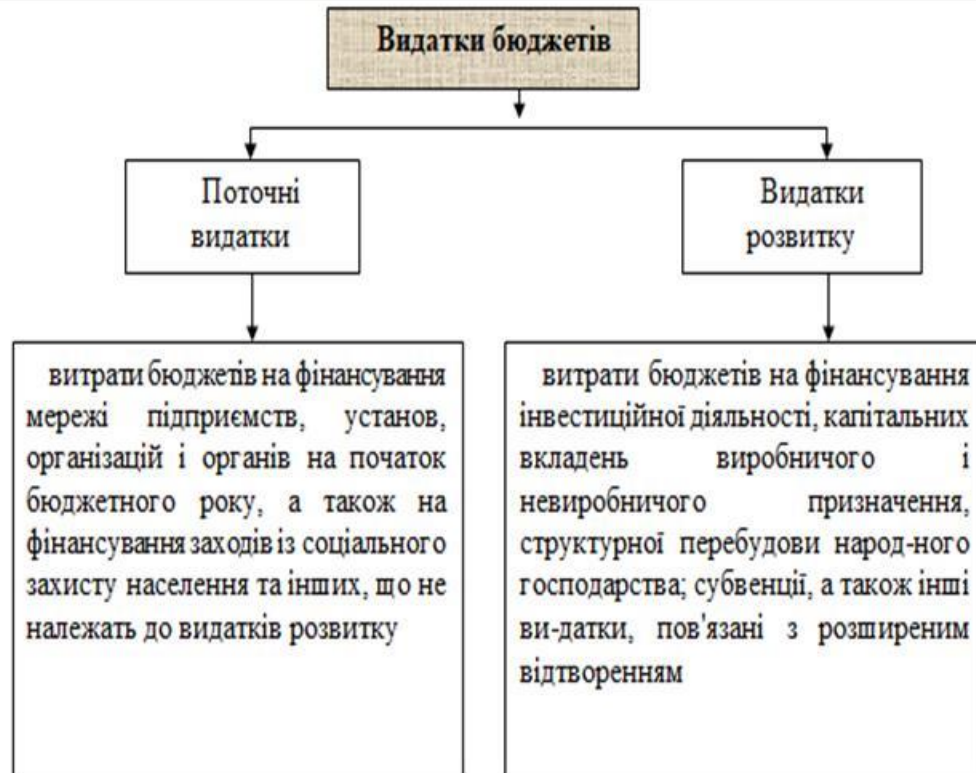
Різноманітність публічних видатків обумовлена низкою факторів:

Процес розподілу видатків між окремими ланками бюджетної системи доцільно здійснювати за такими принципами:

- значимості. Цей принцип полягає у наступному: якого значення проводяться заходи, з бюджету такого ж рівня вони мають фінансуватися (заходи державного значення – з Державного бюджету України, заходи місцевого значення – з місцевих бюджетів);
- територіальний. Суть цього принципу полягає в тому, що фінансування підприємств, організацій та установ має здійснюватися з бюджету тієї громади (чи регіону), на території якої вони перебувають;
- відомчий. Цей принцип означає забезпечення фінансування підприємств, організацій та установ з відповідного бюджету за підпорядкуванням;
- субсидіарності, за яким розподіл видатків має ґрунтуватися на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до безпосереднього споживача (на відміну від попередніх, цей принцип закріплений у Бюджетному кодексі України).

Зв'язок функцій держави та публічних витратків

Функції держави	Публічні витатки
Управлінська	державне управління; судова влада і прокуратура; правоохоронні органи і служба безпеки; фінансові і митні органи; міжнародні відносини
Оборонна	національна оборона (фінансування витрат Міністерства оборони, Національної гвардії, Прикордонних військ, Штабу цивільної оборони, навчальних організацій Товариства сприяння обороні України та ін.)
Соціальна	соціальний захист і соціальне забезпечення населення (витрати на індексацію доходів і заробітної плати працівників закладів та установ, що фінансуються з бюджету; виплати компенсацій населенню на дітей; пенсії та виплати компенсацій військовослужбовцям і членам їхніх сімей; кошти на охорону материнства і дитинства; допомога малозабезпеченим верствам населення); соціальна сфера (освіта; підготовка кадрів; культура; мистецтво; засоби масової інформації; охорона здоров'я; молодіжні програми; фізична культура і спорт)
Економічна	економічна діяльність держави (капітальні вкладення; фінансування реконструкції підприємств; нарощування виробництва споживчих товарів і продукції виробничого призначення фундаментальні наукові дослідження

**за економічною природою,
або за роллю у
відтворювальному процесі:**

- видатки на розвиток матеріального виробництва;
- видатки на утримання та розвиток нематеріальної сфери;
- видатки на створення державних резервів у матеріальній та грошовій формах;

**за суспільним
призначенням, або за
предметною ознакою:**

- видатки на розвиток економіки;
- видатки на соціально-культурні заходи;
- видатки на оборону;
- видатки на управління;
- видатки на народне господарство.

за галузевою ознакою

- видатки на фінансування промисловості;
- сільського господарства; капітального будівництва;
- транспорту;
- зв'язку;
- освіти;
- культури;
- соціального забезпечення

за джерелом фінансування:

- видатки, що фінансуються за рахунок централізованих фондів коштів (централізовані видатки);
- видатки, що фінансуються за рахунок децентралізованих фондів коштів (децентралізовані видатки)

*Публічні видатки класифікують
за підставами:*

за економічним змістом

- Заробітна плата;
- Стипендія;
- Пенсії і допомоги;
- Медикаменти;
- Харчування;
- Канцелярські витрати;
- Витрати на поточний і капітальний ремонт

у зв'язку з розподілом державного і місцевих бюджетів на загальний і спеціальний видатки

- пов'язані з фінансуванням діючих установ, учбових закладів, соціальних програм
- пов'язані із окремими, спеціальними заходами, програмами

залежно від форм власності суб'єктів, які здійснюють публічні витрати

- державні і муніципальні
- публічні фонди недержавної та некомунальної форми власності

залежно від характеру та терміну витрачання

- поточні видатки
- видатки на розвиток

Публічні видатки класифікують за підставами:

Поточні видатки - пов'язані із наданням бюджетних коштів юридичним і фізичним особам з метою покриття їх поточних потреб.

видатки на закупівлю товарів і послуг

видатки для утримання економічної і соціальної інфраструктури (оплата праці державних службовців, закупівля предметів і матеріалів, необхідних для поточних господарських цілей, оплата транспортних і комунальних послуг та ін.)

трансфери населенню (пенсії, стипендії, допомоги, інші виплати)

поточні субсидії державним і приватним підприємствам, а також нижчестоящим органам влади

видатки на виплату процентів за державним боргом

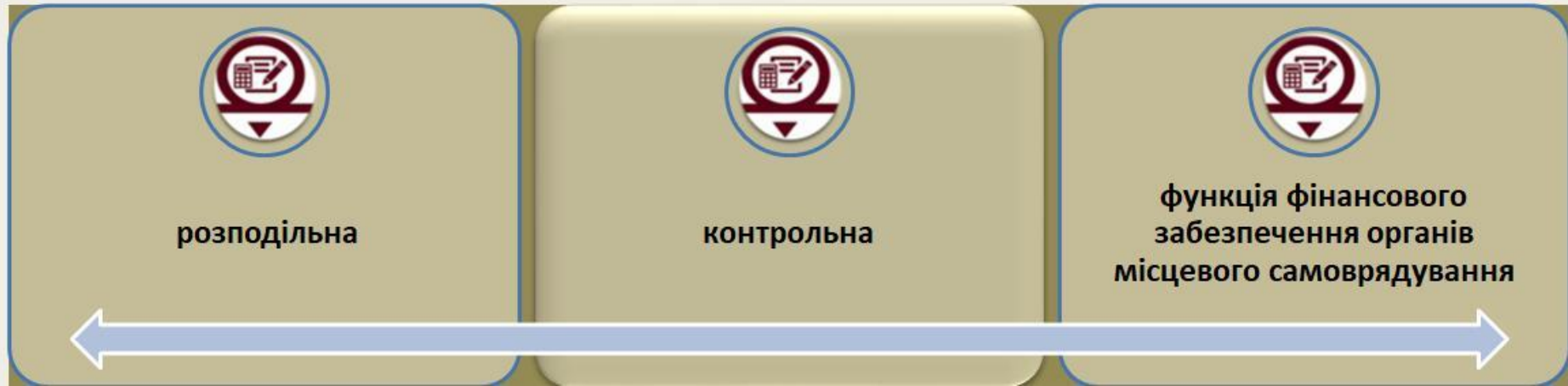
Видатки розвитку (капітальні) - це витрати державного і місцевих бюджетів на фінансування інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема: фінансування капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансування структурної перебудови народного господарства; субсидії та інші видатки, пов'язані з розширенням відтворенням.

МІСЦЕВИЙ БЮДЖЕТ - відображають певну, чітко обмежену частину грошових відносин, які функціонують на окремій території;

МІСЦЕВИЙ БЮДЖЕТ - забезпечують матеріальну незалежність органів місцевого самоврядування і безпосередньо їм підпорядковані;

МІСЦЕВИЙ БЮДЖЕТ - усі їхні ланки органічно пов'язані не тільки між собою, а й з установами та підприємствами всіх форм власності, які функціонують на території регіону.

Функції місцевих бюджетів:

Характеристика етапів розвитку теорії місцевих фінансів

Місцеві фінанси є частиною державної фінансової системи країни. Формування науки про місцеві фінанси відбувалося в двох напрямках:

по-перше, історично, на початку виникла наука про державні фінанси, а потім в її складі виділилося самостійне вчення про місцеві фінанси;

по-друге, вчення про місцеві фінанси як наука виникла в процес розширення поняття предмету фінансової науки, коли фінансове господарство общин і інших територіальних колективів, які до цього були приватними, були включені до складу публічного фінансового господарства.

Вчення про місцеві фінанси як сукупність теоретичних положень про фінансове господарство та фінансову діяльність місцевих органів влади остаточно сформувалося в 19 столітті і в кінці 19 сторіччя виділилося в самостійну фінансову науку. Це було пов'язано із завершенням становлення в більшості країн Західної Європи і Південної Америки органів місцевого самоврядування і регіональних органів влади, конституційним визначенням прав комун, общин, муніципалітетів і т.д.

Етапи розвитку теорій місцевих фінансів

459

I - й етап Магдебурське право початок XVII ст.; Перші згадки про місцеві фінанси, об'єктивність їх існування – дослідили економісти А.Сміт, К.Штейн, Р.Гнейст, Л.Штейн, та інші

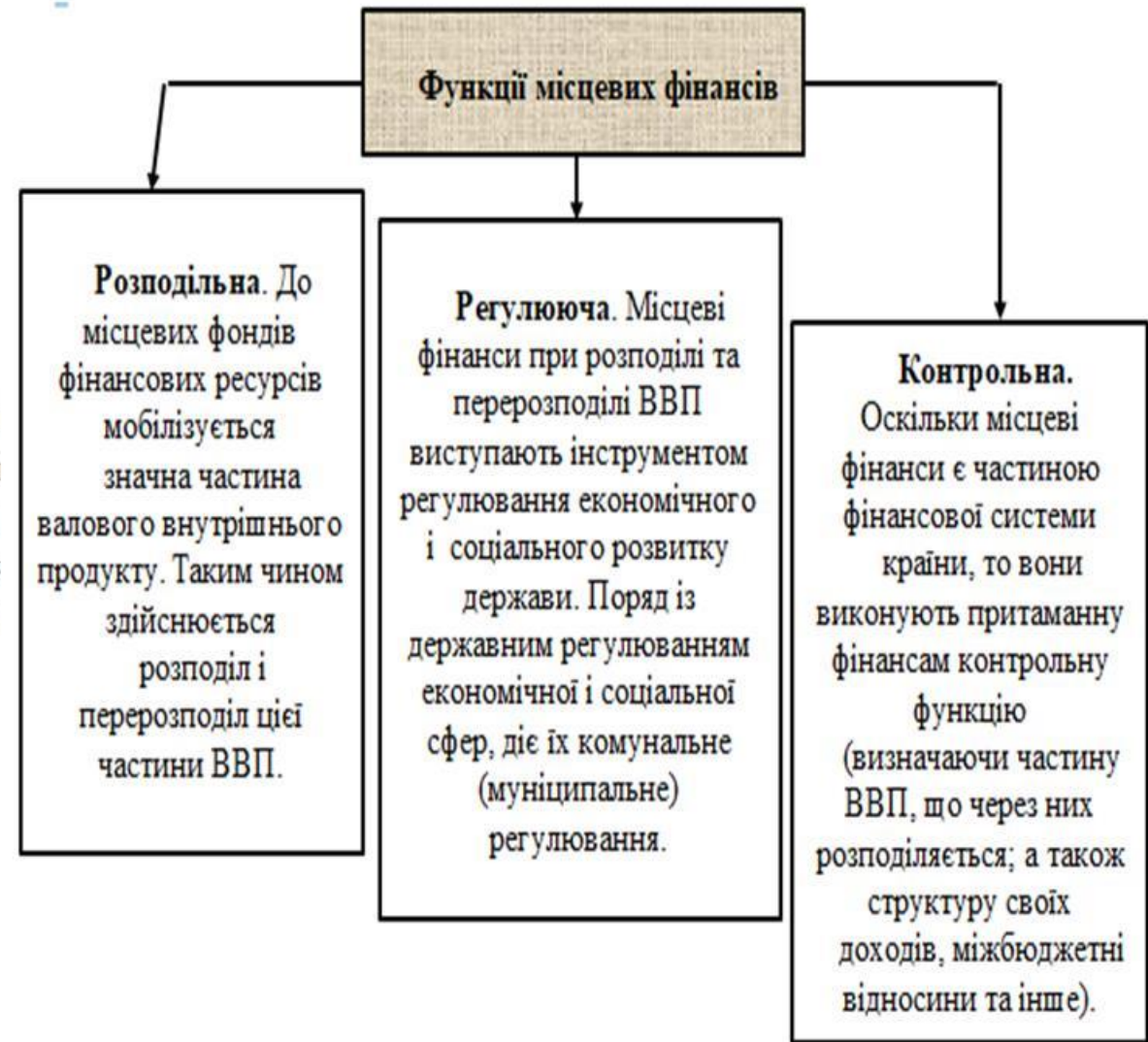
II етап - друга половина XIX ст початок XX ст., початок розвитку науки про місцеві фінанси; вчені: А.Марков, В.Лебедев, І.Озеров, М.Курчинський, І.Янжул, і інші

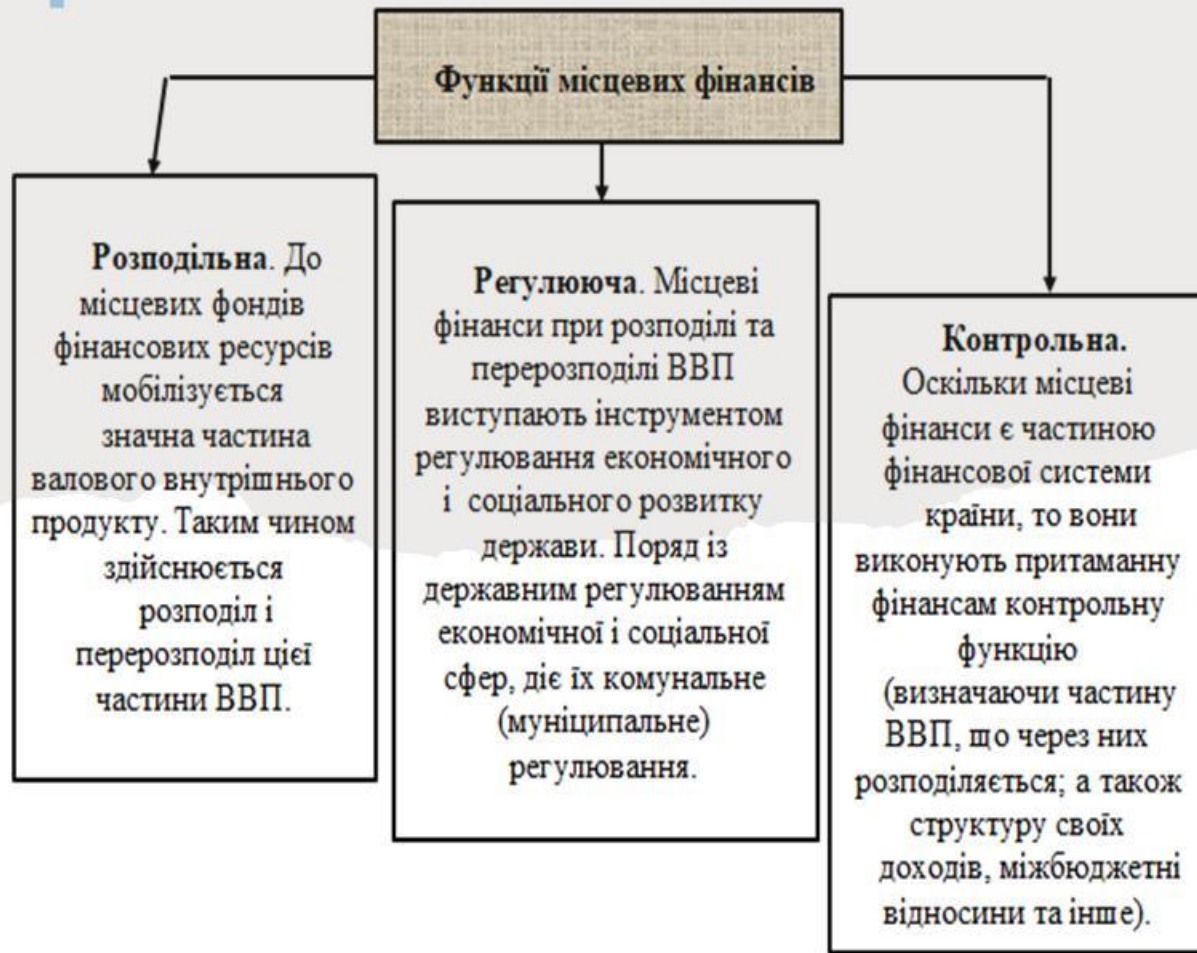
III етап - з 20 XX ст , до кінця 80 - х років XX ст. Відновлення в СРСР інституту місцевих фінансів, підвищення наукового інтересу до даної проблематики – М.Леонтьев, С.Котляревський, Б.Кринська, А.Александров, Р.Кудряшова, Т.Полян, і інші

VI етап : з 90 років XX ст до нинішнього часу. Розвиток теорії місцевих фінансів в ринковій економіці України. С.Буковинський, О.Василик, В.Кравченко, І.Луніна, Ц.Огонь, К.Павлюк, В.Федосов, І.Чугунов

Завдання та функції місцевих органів влади поділяються на дві основні групи:

- 1) завдання та функції, які взагалі передано місцевим органам влади в межах місцевих інтересів і вони є їхньою невід'ємною власною компетенцією.
- 2) завдання та функції, доручені місцевим органам влади центральною владою (делеговані повноваження). Для їх виконання орган, який їх визначає, передає місцевим органам влади відповідні фінансові ресурси, тобто компенсує втрати місцевих органів влади. Метою фінансової діяльності місцевих органів влади є задоволення суспільних інтересів і потреб та сприяння соціально-економічному розвитку регіонів.

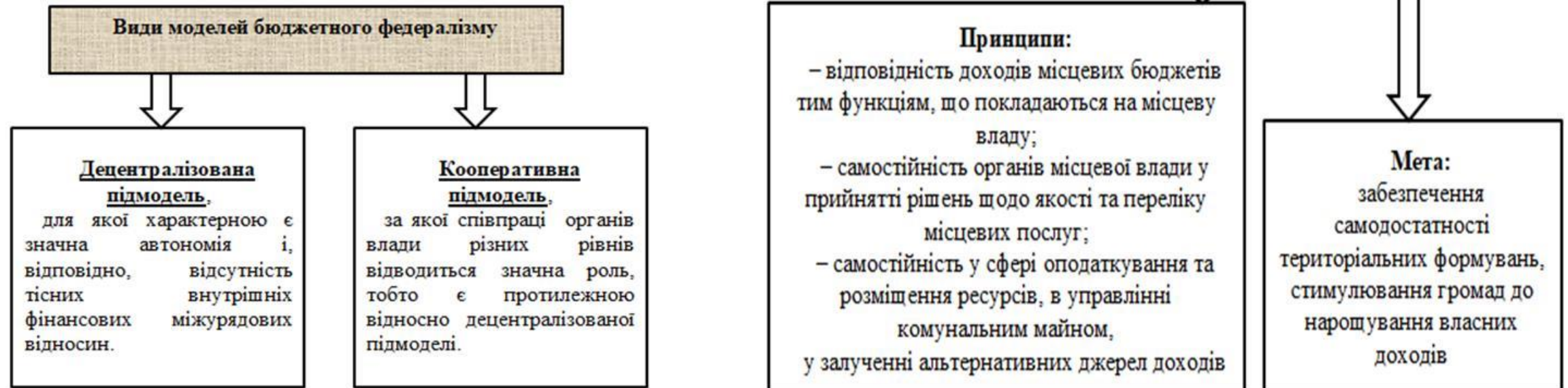

Оснoву доходів місцевих бюджетів повинні складати місцеві податки і збори. Виходячи з досвіду зарубіжних країн, місцеві податки і збори складають в Швеції – 61% комунальних доходів, в Данії – 51%, в Швейцарії – 46%, в Норвегії – 43%, у Франції – 36%, у Фінляндії – 34%, в Іспанії – 31%. Водночас у Греції він становить лише 2%, у Словенії, Румунії, Нідерландах – 5%, в Угорщині – 4%, в Болгарії – 1%, в Латвії – 6%. У Бельгії чисельність місцевих податків і зборів складає 100 найменувань, в Італії – 70, у Франції – більше 50, в Англії та Ірландії – 1 (з нерухомого майна).

Модель бюджетного федералізму

За напрямками взаємовідносини між бюджетами поділяються на **вертикальні** – між бюджетами різних рівнів, і **горизонтальні** – між бюджетами одного рівня (в Україні тільки вертикальні).
Перерозподіл ресурсів між територіями одного рівня здійснюється тільки через посередництво бюджету вищого рівня або державного бюджету).

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

полягає проблема розподілу бюджетних повноважень?

1. Які групи надходжень містять доходи бюджету?
2. Дайте характеристику доходів загального фонду Державного бюджету України.
3. За якими критеріями розподіляються бюджетні повноваження в Україні?
4. Дайте визначення міжбюджетних відносин. Охарактеризуйте їх види за напрямками.
5. Яких, на вашу думку, стратегічних підходів має дотримуватися держава при розробці вітчизняної моделі наповнення дохідної частини бюджетів?
6. Якими, на вашу думку, мають бути основні напрями удосконалення діючої системи формування доходів бюджетів?
7. Які вам відомі принципи розподілу видатків між окремими ланками бюджетної системи?
8. Назвіть функції та принципи організації місцевих фінансів.
9. Назвіть, які бюджети в Україні є місцевими.
10. Назвіть основні характеристики бюджетного федералізму.

Тема 6. Державний кредит

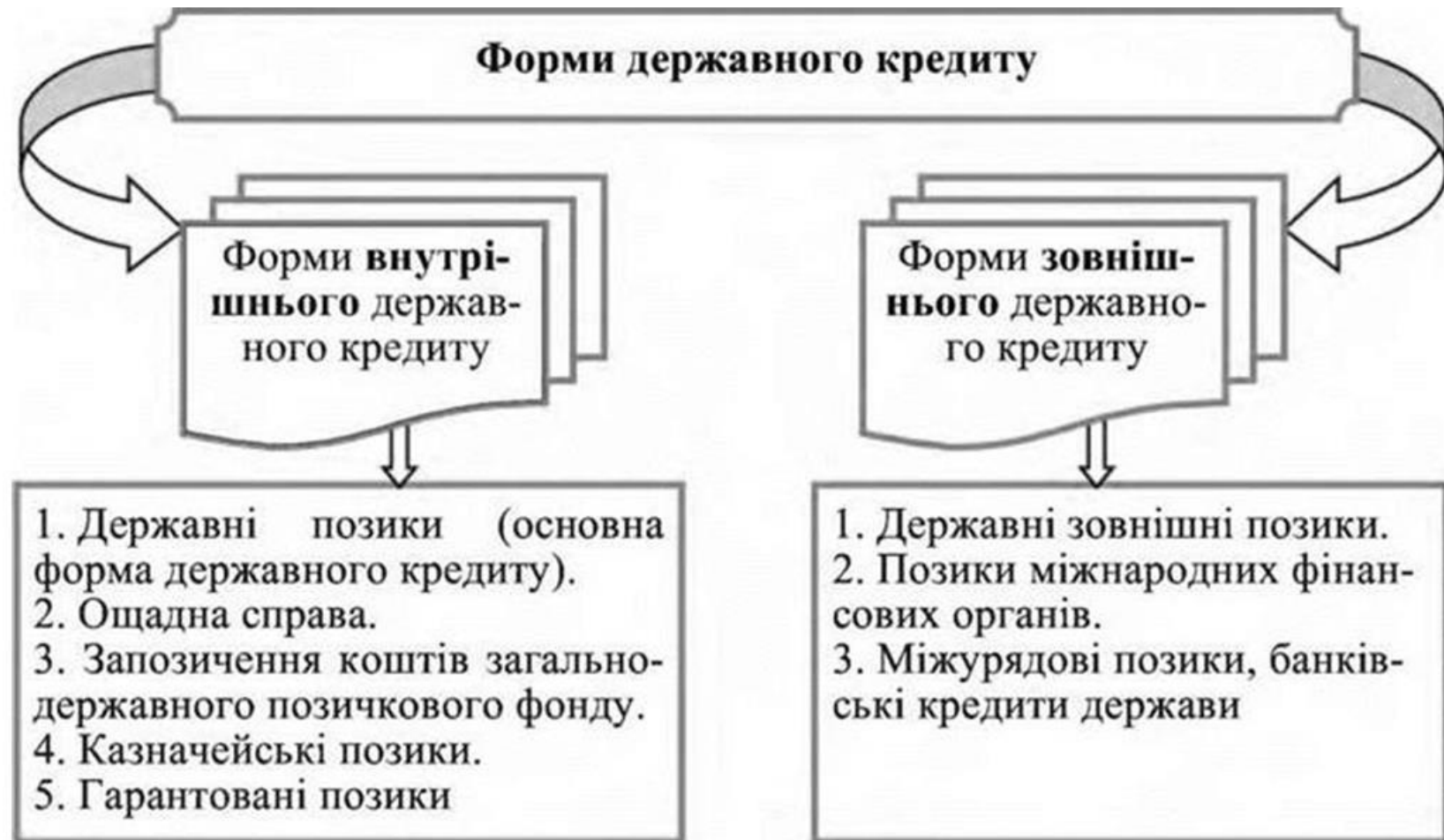
Питання теми:

- 6.1. Економічна природа та роль державного кредиту.
- 6.2. Форми державного кредиту та класифікація державних позик.
- 6.3. Економічна сутність державного боргу
- 6.4. Управління державним боргом.

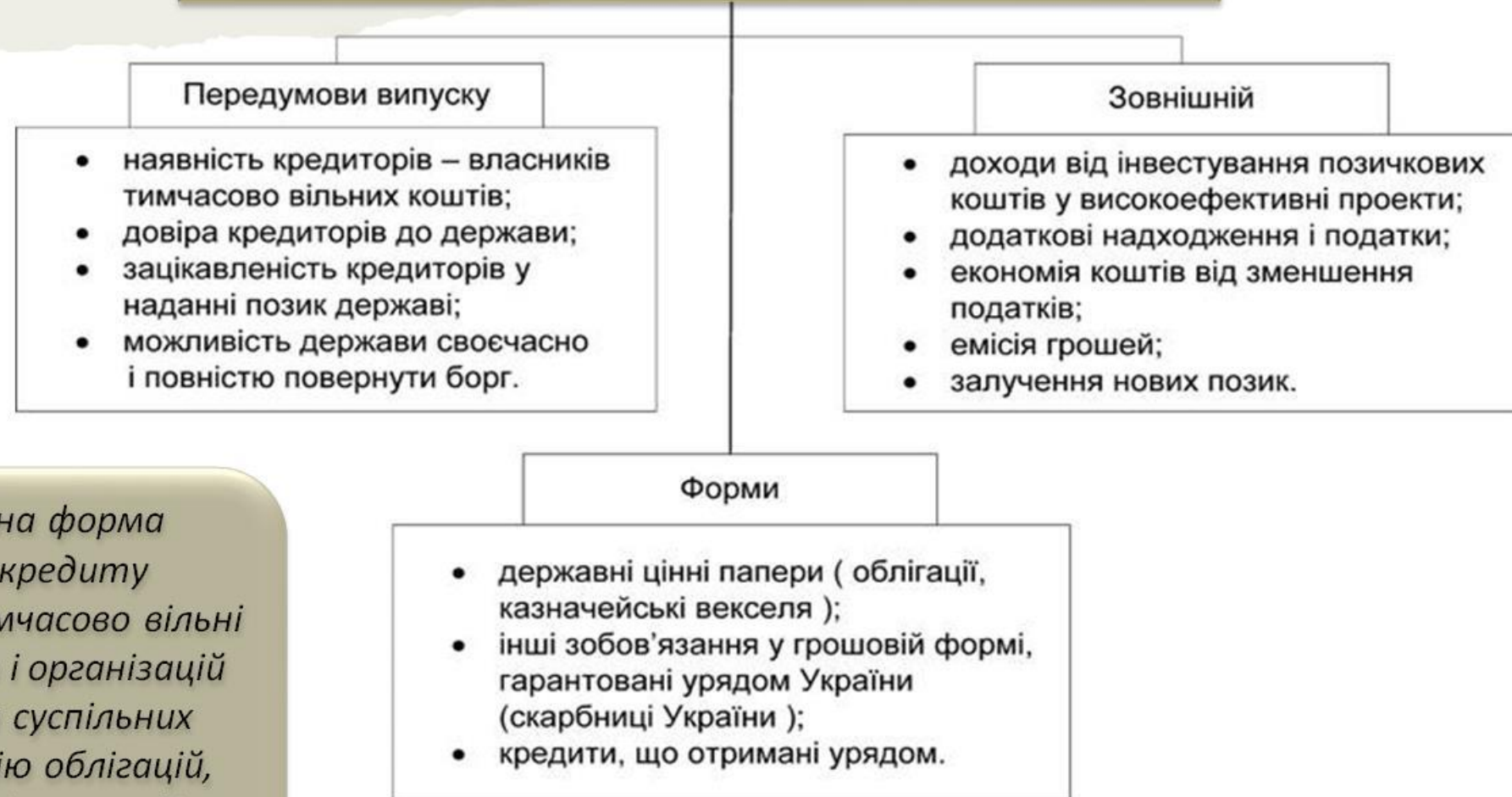
Мета: засвоїти та поглибити теоретичні знання про сутність державного кредиту, класифікацію державних позик

Державний кредит – це відносини між державою та іншими економічними суб'єктами з приводу мобілізації додаткових грошових коштів на умовах добровільності, платності, строковості, в яких держава виступає як позичальник або гарант.

Державний кредит є специфічною ланкою державних фінансів. Специфічність державного кредиту полягає у відсутності окремого фонду фінансових ресурсів (державні кредитні відносини опосередковуються бюджетом).

ДЕРЖАВНІ ПОЗИКИ

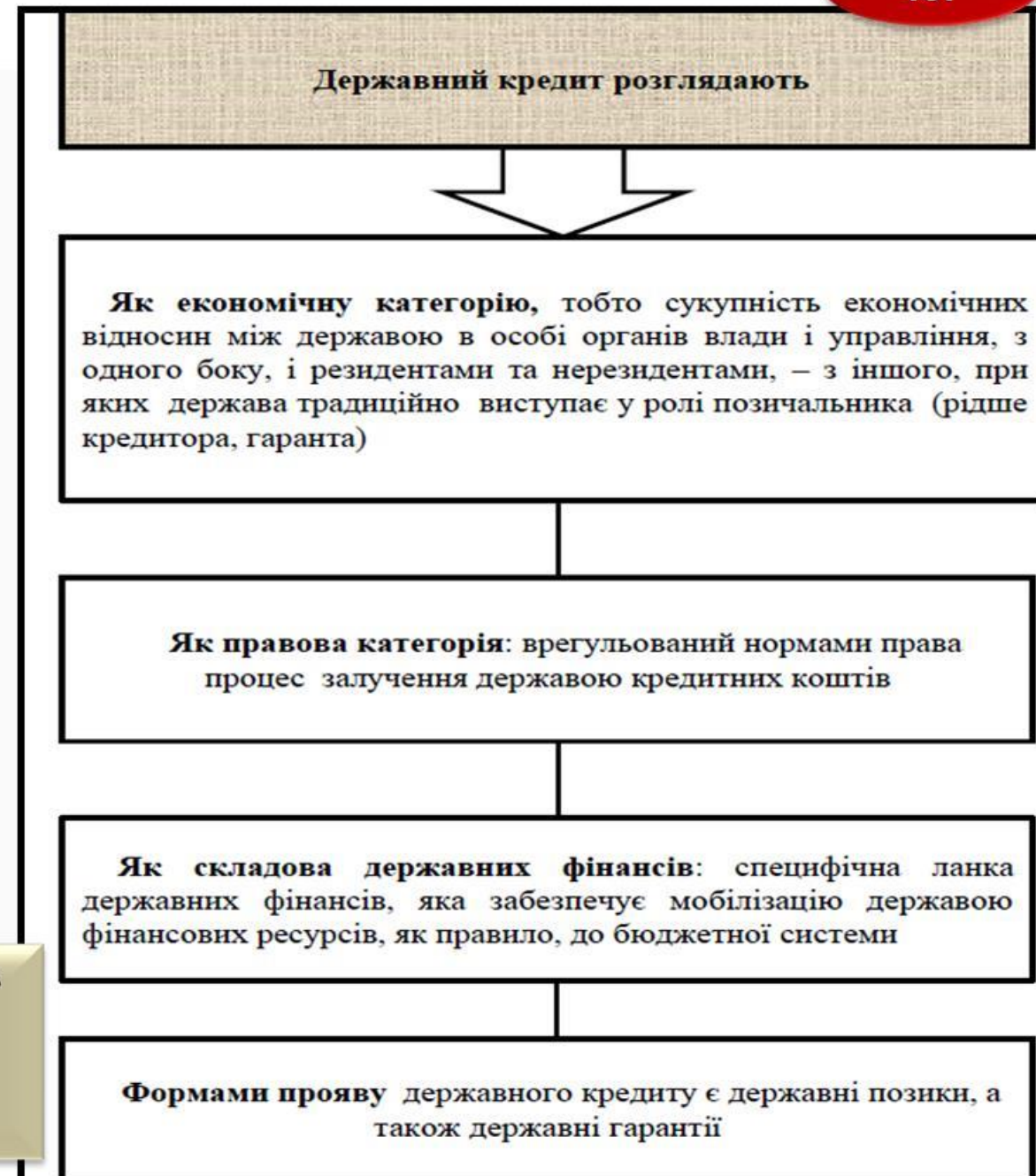
Державні позики як основна форма внутрішнього державного кредиту характеризуються тим, що тимчасово вільні кошти населення, підприємств і організацій залучаються на фінансування суспільних потреб через випуск і реалізацію облігацій, казначейських зобов'язань та інших видів державних цінних паперів.

Державний кредит - сукупність економічних відносин між державою (органи влади і управління) з одного боку, і юридичними та фізичними особами з іншого, за яких держава виступає переважно в ролі позичальника,
а також кредитора та гаранта.

Державний кредит призначений для задоволення потреб державних органів влади і управління;

Державний кредит призначений для задоволення потреб державних органів влади і управління;

Неодмінна участь держави в особі органів виконавчої влади різних рівнів у кредитних відносинах;

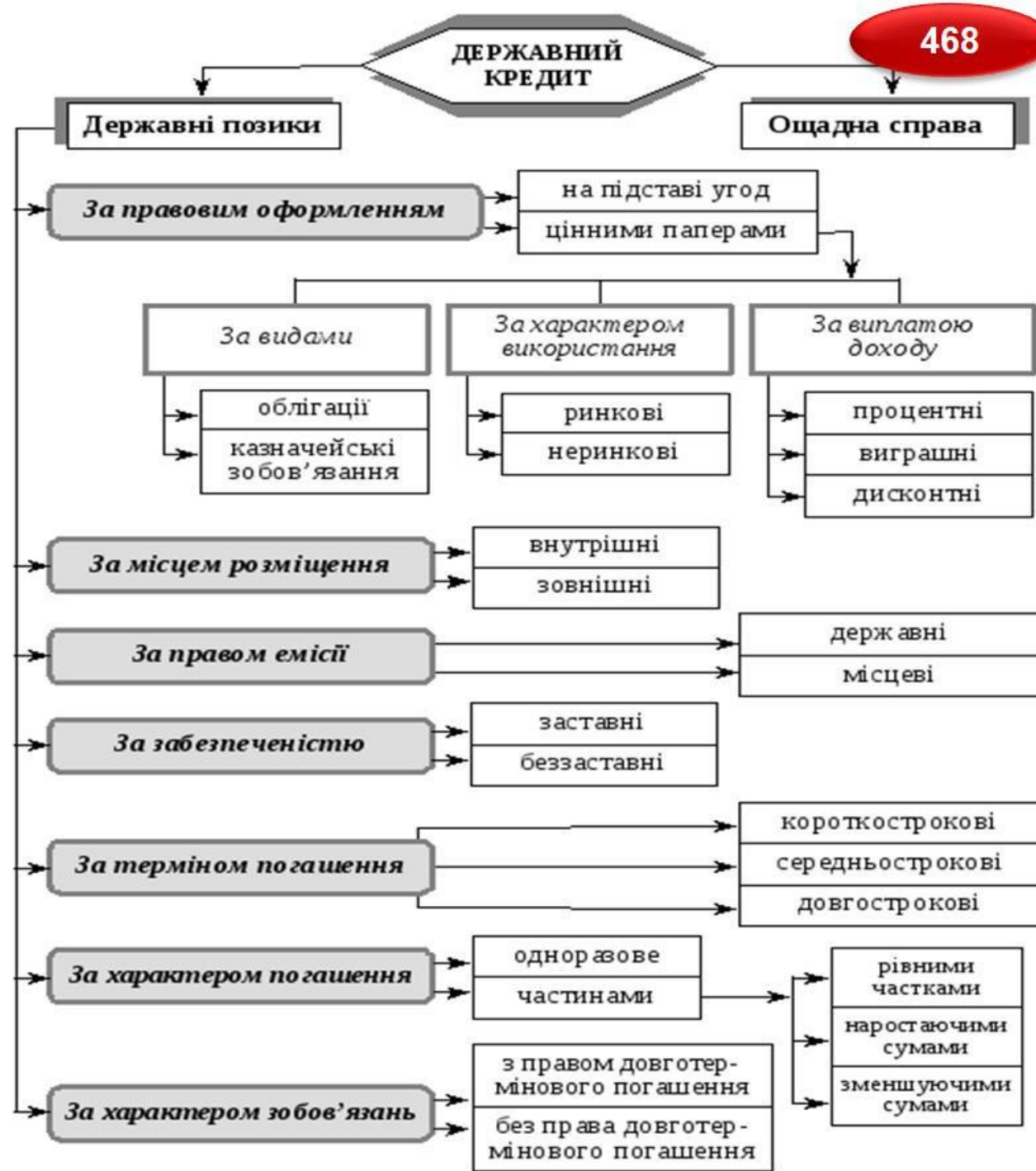
Макроекономічна межа кредиту формується під впливом загальноєкономічних чинників, таких як:

обсяги і темпи зростання ВВП;

структура і рівень розвитку фінансової системи і стан державних фінансів;

цілі і методи державної грошово-кредитної політики;

розвиток ринкових відносин тощо.

Різниця між державним кредитом і банківським кредитом

банківський кредит використовується для кредитування підприємств чи приватних осіб, при держкредиті кошти через позичку надходять у розпорядження влади і перетворюються у додаткові фінансові ресурси держави

банківський кредит це – продуктивне використання позичкового фонду з метою збільшення вартості додаткового продукту, що є джерелом погашення % і кредиту;
держкредити використовуються на покриття бюджетного дефіциту і погашається за кошти бюджету

при банківському кредиті позичальник і платник збігаються у одній особі (фізичній чи юридичній); при держкредиті позичальник-держава, а кредитори-власники державних ЦП. Коло платників податків не збігається з колом власників державних ЦП

ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМ ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ

ОВДП - що це?

Облігації внутрішньої державної позики - цінні папери з фіксованою прибутковістю, що випускаються державою для залучення коштів інвесторів. Держава гарантує виконання зобов'язань по ОВДП, що робить ці цінні папери найбільш надійним інвестиційним інструментом. ОВДП - це можливість зафіксувати високу прибутковість на тривалий термін при мінімальних ризиках. Випуск ОВДП здійснює Міністерство фінансів України, розміщуючи держпапери на первинних аукціонах. Інвестори отримують купонний дохід відповідно до умов випуску паперів. По завершенню терміну обігу держоблігацій Міністерство фінансів гасить випуск, повертаючи залучені кошти інвесторам.

ОВДП

**Облігації внутрішньої державної
позики України**

ISU

- Вигідно
- Безпечно
- Просто
- Патріотично

Переваги ОВДП

відсотки від ОВДП не обкладаються податком на прибуток фізичних осіб (ПДФО), що зараз становить 18.00 %. Ви сплачуєте лише військовий збір – 1.50 % від нарахованих процентів;

ОВДП має вищу ставку, ніж депозити. Це стосується облігацій як у гривні, так і в іноземній валюті;

облігації внутрішньої державної позики можна продати у будь-який момент, у той час як депозит може бути без права дострокового розірвання угоди;

держава гарантує 100 % оплату ОВДП, коли в банку, в разі його ліквідації, Вам повернуть лише до 200 тис. грн.

Для чого держава випускає облігації?

✓ Наповнення державного бюджету

Хто може бути інвестором?

✓ Купувати ОВДП можуть юридичні та фізичні особи, як резиденти, так і нерезиденти.

Облігація – найбільш поширений вид державних цінних паперів. Продаючи облігацію, держава зобов'язується повернути суму боргу у визначений термін із процентами або виплачувати проценти протягом усього терміну користування позиковими засобами, а після закінчення цього терміну повернути і суму боргу.

Американська радіоведуча та співачка Кейт Сміт під час 17-годинного марафону з продажу військових облігацій, 1 лютого 1944 року

Перші облігації з'явилися
у США 1812 року

Їх могла купити лише
фінансова еліта

У 1861–1865 роках облігації стали
доступними для всіх громадян США

Перша світова війна

Завдяки облігаціям США вдалося
відшкодувати понад половину з

\$30 млрд

витрачених на війну

Друга світова війна

85 млн

громадян придбали облігації
на суму близько \$185 млрд

Це рекорд у купівлі облігацій серед усіх
країн під час війни

Запустила облігації
під час Першої
світової війни

🇺🇦 Україна

1 березня, під час
повномасштабної війни з
росією, Міністерство
фінансів розпочало продаж
військових облігацій

Зібрали близько

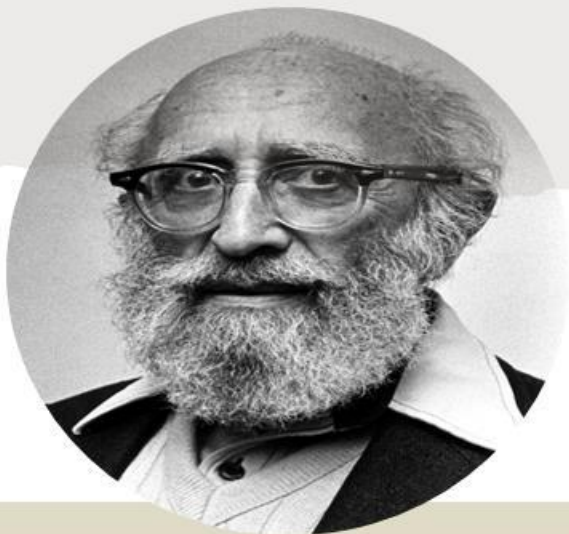
£3 млрд

покрили половину витрат на війну

З того часу до державного бюджету було
залучено більше

131 млрд грн

від розміщення військових облігацій

Абба Птахія Лернер, американський економіст

«Державний борг можна збільшувати без суттєвих поточних чи майбутніх втрат для економіки. Згідно з принципами **«функціональних фінансів»**, у довгостроковому періоді буде досягнута збалансованість державного бюджету за будь-яких обставин»

Пол Кругман,
Лауреат
Нобелівської
премії
в області економіки
2008 року.

за дослідження причин глобальної урбанізації, яка пов'язала питання міжнародної торгівлі та економічної географії.

“Зростання боргу **не несе ніякої загрози для економіки країни** за умови, що темпи зростання інфляції та економічного зростання його випереджають”

«Борг як явище **не є синонімом до словосполучення «загроза фінансовій стабільності».**

За умови перевищення темпу економічного зростання над приростом боргів, економіка може нівелювати перманентний приріст і нагромадження боргів.

Державний борг України — загальна сума заборгованості України, яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань. (Законодавче визначення державного боргу України закріплено в ст. 2 Бюджетного кодексу України).

Доведено:

- що внутрішній борг є більш вигідним ніж зовнішній;
- що зовнішній борг (особливо, якщо його обслуговування зводиться тільки до обслуговування боргу), - є тягарем для майбутніх поколінь;
- що при зовнішньому боргу сума відсотків вивозиться за кордон, обтяжуючи платіжний баланс і створюючи залежність країни-боржника від країни-кредитора;
- сповільнює економічне зростання і перекладає тягар оподаткування на майбутнє

Структурні елементи державного боргу

Кредити, отримані Україною від міжнародних фінансових організацій (МВФ, Світового банку, ЄБРР)

Кредити, отримані від іноземних держав та банків

Іноземні кредити, отримані під гарантії уряду

Заборгованість держави з розміщення державних цінних паперів

Кредити від комерційних банків

Кредити, отримані урядом від НБУ

Заборгованість держави з невиконаної зарплатної плати та інших соціальних виплат

Зобов'язання держави щодо компенсації заощаджень громадян в установах Ощадного банку

Вплив державного боргу на економічне зростання

Збільшення державного боргу

Нарощування державного боргу
(хитке фінансове підґрунтя для обслуговування державного боргу, виникнення ризику затягування боргової петлі й висока ймовірність дефолту внаслідок перманентної нестачі коштів та зростання потреби у боргових джерелах)

Неефективне управління державним боргом

(фінансування бюджетного дефіциту, обслуговування державного боргу та інших неоплачених державою рахунків, розвиток тіньової економіки)

Негативна макроекономічна динаміка

(утворення фінансової піраміди, низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції, екстенсивний характер економічного зростання, посилення податкового тиску, згорання підприємництва)

Збільшення державного боргу

Скорочення державного боргу

(зміцнення фінансового підґрунтя для обслуговування державного боргу внаслідок нарощування обсягів виробництва й інтенсифікації товарообороту, а також формування сприятливого інвестиційного середовища)

Інвестиції в інновації

(автоматичне перетворення державного боргу в інвестиції у людський капітал та в розробку і впровадження нововведень в господарську діяльність економічних агентів)

Стале економічне зростання

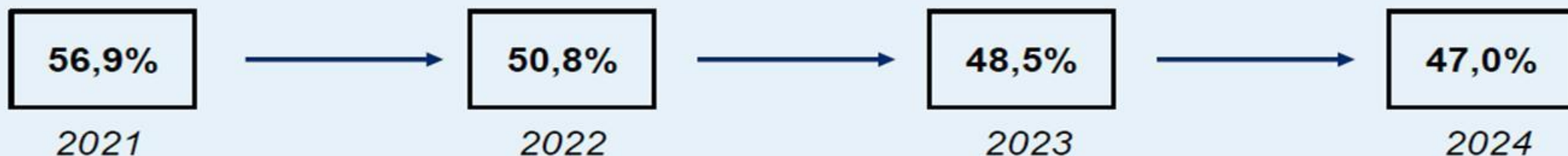
(віддача від інвестицій у людський капітал та від практичного впровадження нововведень з кумулятивно-мультиплікативним ефектом науково-технічного прогресу та інноваційним характером економічного розвитку)

Принципи управління державним боргом

Принципи	Призначення
безумовності	забезпечення безумовного виконання державою всіх зобов'язань перед інвесторами і кредиторами;
єдності	урахування в процесі управління державним боргом всіх видів зобов'язань, емітованих як центральним урядом, так і місцевими радами;
зниження ризиків	розміщення і погашення позик таким чином, щоб максимально знизити вплив коливань кон'юнктури світового ринку капіталів і цінних паперів на ринок державних зобов'язань;
оптимальність структури	підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань держави за строками обігу і погашення, пом'якшення "піків" платежів;
збереження незалежності фінансової	підтримання оптимальної структури боргових зобов'язань держави між інвесторами-резидентами і інвесторами-нерезидентами, поступове заміщення зовнішнього запозичення внутрішнім;
зниження вартості обслуговування державного боргу	за рахунок дострокового викупу боргових зобов'язань держави;
прозорості	дотримання повної прозорості запозичень, починаючи від розгляду їх доцільності до остаточного погашення, забезпечення доступу міжнародних рейтингових агентств до достовірної інформації про економічне становище в країні-позичальнику.

Граничний обсяг державного боргу до ВВП

1

Збільшення частки боргу в національній валюті

Частка державного боргу, номінованого у національній валюті:

41% >>> 51%
2021 2024

2

Рівномірний графік погашення боргу з подовженням термінів

Середньозважений строк до погашення державного боргу:

6,4р. >>> 7р.
2021 2024

3

Залучення довгострокового пільгового фінансування

Частка довгострокового пільгового фінансування від міжнародних фінансових організацій та іноземних держав для реалізації інвестиційних проектів у загальному обсязі державного боргу:

6,3% >>> 7%
2021 2024

4

Розвиток міцних взаємовідносин з інвесторами

Державний борг, його розміри, методи розміщення і погашення прямо чи опосередковано впливають майже на всі процеси економічного життя держави: економічне зростання і розподіл доходів, бюджетний дефіцит і розмір грошової маси в обігу (що тісно пов'язано з темпами інфляції), звуження чи розширення сукупного попиту і пропозиції, рівень споживання і нагромадження, баланс поточних зовнішніх рахунків, міжнародну платоспроможність та кредитний рейтинг держави.

Державний борг може здійснювати як позитивний, так і негативний вплив на економіку. Залучення зовнішніх позик означає надходження додаткових ресурсів, що можуть дати поштовх економічному зростанню, а зовнішня заборгованість дає можливість країні здійснювати більші сукупні витрати, ніж вироблений національний дохід та фінансувати інвестиції, що не забезпечуються внутрішніми заощадженнями.

Назва	Формула , %	Економічний зміст
Відношення валового зовнішнього боргу до експорту товарів і послуг	EDT/XGS	Демонструє відносну довгострокову спроможність держави акумулювати валютні надходження без додаткового пресингу на сальдо платіжного балансу
Відношення валового зовнішнього боргу до ВВП	EDT/GNP	Показує загальний рівень боргової складової економіки
Відношення загальних платежів щодо обслуговування боргу до експорту товарів і послуг	TDS/XGS	Коефіцієнт обслуговування боргу, що показує, яка частина валютних надходжень спрямовується у сферу погашення боргу
Відношення відсоткових платежів до ВВП	INT/GNP	Визначає можливість обслуговування зовнішнього боргу
Відношення відсоткових платежів до експорту товарів і послуг	INT/XGS	Визначає частину валютних надходжень, які використовуються на обслуговування боргу
Відношення міжнародних резервів до валового зовнішнього боргу	RES/EDT	Показує, чи може країна використовувати свої резерви (і яку їх частину) для погашення зовнішнього боргу
Відношення міжнародних резервів до імпорту товарів	RES/MGS	Відображає запас фінансової міцності держави
Відношення короткострокового боргу до валового зовнішнього боргу	$Short-term/EDT$	Показує, яку частку становить короткостроковий борг у загальній сумі зовнішнього боргу
Відношення боргу міжнародним організаціям до	$Multilateral/EDT$	Відображає частку заборгованості міжнародним фінансовим організаціям у загальній сумі зовнішнього боргу

Мінімальна стандартна модель Світового банку для оцінки боргової безпеки держави
Критичний борг = 50% від ВВП

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ:

1. Розкрийте сутність державного кредиту за економічним змістом, матеріально-речовим втіленням, зовнішньою формою прояву та юридично-правовим статусом.
2. У чому полягає об'єктивна необхідність державного кредиту?
3. Які є форми державного кредиту?
4. За якими ознаками класифікуються державні позики?
5. Що таке державний борг?
6. Розкрийте відмінності між державним боргом та державною заборгованістю?
7. За якими ознаками класифікується державний борг?
8. У чому полягає сутність системи управління державним боргом? Назвіть і охарактеризуйте основні підсистеми управління державним боргом.
9. Які органи беруть участь в управлінні державним боргом?
10. Назвіть індикатори оцінки рівня державного боргу.

Рекомендована література до частини III

1. Алексеев, І. В., Ярошевич, Н. Б., Кондрат, І. Ю. та Ливдар, М. В. (2019). *Бюджетна система*. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019.400 с.
2. Венгер, В. В. (2017). *Фінанси України*. Київ: ЦУЛ, 427 с.
3. Волохова, І. С., Шикіна Н. А., Волкова, О. Г. та ін. (2018). *Фінанси*. Харків: Видавництво «ПромАрт»,262 с.
4. Горбач, Л. М., Плотніков, О. В. (2019) *Міжнародні фінанси*. Київ: Видавничий дім «Кондор», 528 с.
5. Карлін, М. І., Проць, Н. В. (2022). *Фінанси зарубіжних країн*. Луцьк: Вежа-друк, 103 с.
6. Карлін, М. І., Івашко, О. А., Проць Н. В. та ін. (2018). *Фінанси України*. Київ: Видавничий дім «Кондор», 332 с.
7. Козак, Ю. Г., Логвінова, Н. С., Ковалевський, В. В. та ін. (2017). *Міжнародні фінанси*. Київ: ЦУЛ, 639 с.
8. Курило, О.Б., Бондаренко, Л.П., Вівчар, О.И, та Чубка, О.М. (2020). *Фінанси підприємств*. Київ: Видавничий дім «Кондор», 340 с.
9. Маслій, Н. Д., Дем'янчук, М. А. (2022). *Фінанси публічного сектору: українські реалії та світовий досвід*. Одеса: Астропринт, 384 с.
10. Піхоцька О. М., Фурдичко Л. Є. та Синютка Н. Г (2019). *Бюджетна система*. Львів: ТНЕУ, 328 с.
11. Тимохова, Г. Б. (2019). *Фінанси, гроші та кредит*. Київ: Видавничий дім «Кондор», 592 с.
12. Шпак, Н.О. Ярошевич, Н.Б. та Побурко, О.Я. (2018). *Фінанси, гроші та кредит*. Видавництво Львівської політехніки, 416 с.
13. Ярошевич, Н.Б. (2023). *Фінанси, гроші та кредит*. Львів: «Новий Світ- 2000», 414 с.